

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ÇANAKKALE CEPHESİNDE KÂZİM İNANÇ

Rüya BAĞIR

Diyarbakır 2015

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ÇANAKKALE CEPHESİNDE KÂZİM İNANÇ

Rüya BAĞIR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Üftade ÇUKUROVA

Diyarbakır 2015

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Çanakkale Cephesinde Kâzım İnanç” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kayıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../.....

KABUL VE ONAY

Rüya Bağır tarafından hazırlanan ÇANAKKALE CEPHESİNDE KÂZİM İNANÇ adındaki çalışma, Savunma Sınavı Tarihi tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

ÖNSÖZ

Çanakkale Cephesi'nde Kâzım İnanç Paşa adlı tez çalışmasında Çanakkale Cephesi'nde Beşinci Ordu Kurmay Başkanı Kâzım İnanç Paşa'nın görev, yetki ve sorumlulukları muharebeler çerçevesinde belgeler ışığında incelenmiştir.

Yaşamını, doğumundan ölümüne kadar genel hatlarıyla ele almaya çalıştığımız Kâzım İnanç, harbiyeden mezun olduktan sonra çeşitli askeri görevlerde bulunarak, Türk milletinin tarihinde yer edinen üç önemli savaşta düşmana karşı mücadele etmiştir.

Bu savaşlarda çoğunlukla cephe gerisinde karargâhlarda çalışan Kâzım İnanç, savaş meydanlarında aktif olarak pek yer edinmemiş olsa da, başlangıcını harbiyede kazandığı parlak askeri yaşamı, karargâhlarda elde ettiği askeri deneyimi ve kendisini kültürel açıdan geliştirmesinin neticesi olarak çok önemli askeri görevlere getirilmiştir. Kâzım Bey, bu sayede bulunduğu askeri konumunun etkisiyle çoğu kez ülkede hayati nitelik taşıyan pek çok olaya damgasını vurmaya başarabilmiştir.

Türk milletinin bağımsızlığını kanıtladığı ve esaretten el birliğiyle kurtulmaya çalıştığı Çanakkale Cephesi, bitmez tükenmez bir azim ve çaba ile mücadele eden kahraman Türk askerinin ve Mustafa Kemal'in başarısı olduğu kadar, cephenin şah damarı konumunda olan Beşinci Ordu'nun da özverili çalışmasının sonucudur. Bu orduda bulunduğu konum itibarıyla hayati bir rol üstlenen Kâzım İnanç'ın cephede

yerine getirdiği görevler ve üstlendiği sorumluluklar Çanakkale Cephesi'nde kazanılan zaferde büyük bir paya sahiptir.

Beşinci Ordu Kurmay Başkanı Kâzım İnanç'ın cephede çok yönlü bir konuma sahip olması tezimizi oluşturmamızda esas faktör oluşturmaktadır. Aslında Kâzım İnanç'ın hayatı biyografik bir çalışma olarak daha önce yapılan bir doktora tezinde ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmada, kendisinin Çanakkale Cephesi'ndeki durumuyla alakalı olarak birkaç hususa değinilmiş olsa da, bu konu başlıbaşına bağımsız bir çalışma olarak ele alınmamıştır. Bu sebeple çalışmamız başlıbaşına kendisinin cephede yaptığı görevleri ve etken olduğu durumları belgeler ile bütünleştirerek konuyu bir parça da olsa aydınlatabilmek amacıyla yapılmıştır.

Ancak araştırmamız esnasında karşımıza çeşitli sorunlar çıkmıştır. Söz konusu sıkıntılardan biri Kâzım İnanç'ın kendi ailesine ulaşabilme zorluğu olmuştur. Yine daha önce yapılmış olan bu doktora tezinde Kâzım İnanç'ın ailesine ulaşılmamış olması ve yüzden de yakın dereceden ailesinin olmadığının belirtilmesi bizim mutlak derecede bu hususu da aydınlatmamız gereğini ortaya çıkmıştır. Ancak kendilerine büyük zorluklar neticesinde ulaşabildiğimiz Kâzım Bey'in yakın derecede akrabalarının da teyit ettiği üzere, Kâzım İnanç'ın esas çalışma konumuz Çanakkale Cephesi'ne dair bir hatıratının olmayışını belirtmeleri, çalışma esnasında bazı sıkıntılarla karşılaşmamıza sebebiyet vermiştir. Ancak karşılaştığımız bu sıkıntıyı gerek Atase Arşivi'nden elde ettiğimiz belgeler gerek Kâzım İnanç Aile Arşivi'nden faydalanarak kendi kaleminden yazılan belgelerle gidermeye çalışarak bilimsel bir çerçeveye oturtmaya çalıştığımız tezimiz, şüphesiz Çanakkale Cephesi'ne farklı bir açıdan bakılmasını sağlayacaktır. Yine Kâzım İnanç Ailesi'yle yaptığımız görüşmeler ve bize sundukları bazı materyaller çalışmamızı önemli ölçüde farklılaştırarak, daha önce hiç gün ışığına çıkmayan çeşitli belge ve çeşitli hususların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bu çalışmamda benden hiçbir yardım ve desteğini esirgemeyen, çalışmam esnasında çok yönlü desteğiyle her daim arkamda duran kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr ftade ÇUKUROVA'ya, çalışmamla alakalı olarak beni büyük bir sabırla dinleyen, önemli yorumlarıyla bana büyük bir katkıda bulunan kuzenim Mahsun BAĞIR'a, her koşulda arkamda duran sevgili annem Sebiha BAĞIR'a, Kâzım

İnanç'la alakalı bazı materyallerin ulaşımında bana sonsuz destek sağlayan, bütün samimiyetleriyle Kâzım İnanç Aile Arşivi'nden faydalanmama olanak sağlayan ve çalışmam esnasında sorduğum bütün sorulara imkânlar ölçüsünde bıkmadan usanmadan cevap vermeye çalışan Kâzım İnanç'ın yakın dereceden gelen akrabalarından Bilgin İNANÇ'a ve Ertuğrul İNANÇ'a, Osmanlıca belgelerin çevirisinde bana büyük yardımları dokunan İlhami BEBEK'e ve Hakan YAŞAR'a, Kâzım İnanç'a dair bazı materyallerin ulaşımında bana sonsuz destek sağlayan Ahmet YURTTAKAL'a, Kâzım İnanç'ın aile arşivinden elde ettiğimiz bazı belgelerin çevirisinde büyük yardım ve desteklerini esirgemeyen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi Dr Barış Konukman'a, Kültür Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nda Uzman Yardımcısı olarak görev yapan Abdullah OKAL ve Ensar KARAGÖZ'e, sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmamda rastlanabilecek hatalar sadece benden kaynaklanmaktadır.

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nda, Çanakkale Cephesinin denge anahtarı olarak nitelendirebileceğimiz Kâzım İnanç Paşa'nın Çanakkale Cephesinde yapmakla yükümlü olduğu görev, yetki ve sorumlulukların belgeler ışığında değerlendirilip açıklığa kavuşturulması esasına dayanarak bu tezimiz oluşturulmuştur.

Yaptığımız bu çalışma, Kâzım İnanç'ın 1880 tarihinde doğumundan vefat ettiği 1938 sürecine kadar yaşadığı olaylara ve yürüttüğü görevlere ayrıntıya inmeden değindikten sonra, Çanakkale Cephesinde yapmakla yükümlü olduğu görevler ve görevleri dışında bazen ekstra yaptığı işleri belgeler ışığında aydınlatmayı amaçladık

Askeri görevine başladığı andan itibaren önemli görev ve pozisyonlarda bulunan Kâzım İnanç, gerek Harbiyede öğrenci olduğu sıralarda gerekse Balkan Savaşlarında yürüttüğü görevlerin neticesinde elde ettiği deneyim ve tecrübeler sayesinde Çanakkale Cephesinde kilit bir rol üstlenerek önemli başarılarla imza atmıştır.

Çanakkale cephesinde Beşinci Ordu Komutanı Alman Generali Liman Von Sanders'in Kurmay Başkanı olarak görev yapan Kâzım İnanç, çok iyi almanca konuşabilmesinin etkisiyle de Limân Paşa ile gerek harbiyeden gerek karargâhlardan tanıdığı yakın arkadaşları olan birlik komutanları arasında denge görevi görebilecek çatışmalara engel olmaya çalışmıştır

Bu amaç ve kapsamı içeren tezimiz Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmay ATASE Arşivi, Başbakanlık Arşivi, TBMM, Türk Türk Tarih Kurumu, Milli Kütüphane, Diyarbakır İl Hâlk Kütüphanelerinden faydalanarak elde edilen Hatıratlar, Makaleler, Belgeler ve Resmi Yayınların değerlendirilmesi sonucunda hazırlanmıştır.

Anahtar Sözcükler

Kâzım Paşa, Beşinci Ordu, Çanakkale Cephesi, Liman Von Sanders

ABSTRACT

First World War, Çanakkale Front's balance keys can be named as Kâzım İnanç Pasha in Gallipoli were obliged to do the tasks, powers and responsibilities of the documents in the light assessed to be clarified on the basis of this thesis we have been created.

In our this study Kazım İnanç's 1880 on the birth, where he died in 1938 until the time lived events and walked to the tasks and details of stroke after mentioning, in Gallipoli were obliged to do the tasks and duties, except sometimes extra his work documents to clarify aimed.

Military mission begins from the moment the key tasks and in positions Kâzım İnanç, both military academy students in the order, as well as in the Balkan wars carried out tasks as a result of the experience gained and experience thanks Çanakkale Front a key role in the significant achievements has been signed.

Gallipoli, the fifth military commander, German General Liman von Sanders Chief of Staff, who served as Kâzım İnanç, a very good speak German being able to the influence Liman Pasha need Harbiye need the headquarters of the familiar close friends with unit commanders balance between task conflict that may not interfere with sought.

These objectives and scope that includes Our thesis Ministry of Defense, the General Staff of Fire archives, the Prime Minister archive, the Parliament, the Turkish Historical Society, the National Library, the Diyarbakır Public Library

utilizing the resulting memories, Articles, Documents, and official publications based on an evaluation prepared.

Key Words

Kâzım Paşa, Gallipoli Front, Liman Von Sanders

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ	I
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ	1
<u>1.DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ’NİN SAVAŞA GİRİŞİ</u> ... 1	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂZİM İNANÇ PAŞA’ NIN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ASKERİ FAALİYETLERİ

1.1. KÂZİM İNANÇ PAŞA’NIN AİLE TARİHİ.....	14
1.2. KÂZİM İNANÇ PAŞA’NIN ÇANAKKALE CEPHESİNE KADAR YAŞAMI.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

KÂZİM İNANÇ PAŞA'NIN ÇANAKKALE CEPHESİNDEKİ ASKERİ FAALİYETLERİ

2.1. BEŞİNCİ ORDU'NUN KURULUŞU	34
2.2. KÂZİM BEY'İN BEŞİNCİ ORDU'NUN KURMAY BAŞKANLIĞINA GETİRİLİŞİ.....	43
2.3. ÇANAKKALE CEPHESİNDE BEŞİNCİ ORDUNUN KURMAY BAŞKANI OLARAK KÂZİM İNANÇ'IN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ FAALİYETLER	49
2.4. ÇANAKKALE CEPHESİ'NİN TAHLİYESİ VE KÂZİM BEY	121
2.5. KÂZİM BEY'İN ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE YERİNE GETİRDİĞİ GÖREV VE SORUMLULUKLAR.....	147
2.5.1 Silah, Cephane ve Erzak Tedariki Temin Etme Hususunda Rolü	147
2.5.2. Birliklerin Temini, Değişimi ve Konuşlanışı Hususunda Rolü:	150
2.5.3. Haberleşme ve Bilgi Alışverişi Sağlama Hususunda Rolü.....	154
2.5.4. Düşman Kuvvetleri Hakkında Elde Edilen Bilgiler Hususunda Rolü ..	158
2.5.5. İkmal Efradı Temin Etme Hususunda Rolü.....	160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1916 ve 1938 YILLARI ARASINDA KÂZİM İNANÇ

3.1. YILDIRIM ORDULARI GRUBU KURMAY BAŞKANI OLARAK KÂZİM İNANÇ.....	162
3.2. MONDROS MÜTAREKESİ SÜRECİNDE KÂZİM İNANÇ	165
3.3. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE KÂZİM İNANÇ.....	168

3.4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÂZİM İNANÇ	173
3.4.1 Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Kâzım İnanç	173
3.4.2. Siyasi Yaşamda Kâzım İnanç	176
3.5. KÂZİM İNANÇ'IN ALDIĞI NİŞAN VE MADALYALAR	186
SONUÇ	190
KAYNAKÇA	193
EKLER	212

KISALTMALAR

<i>a.g.b</i>	adı geçen bildiri
<i>a.g.e</i>	adı geçen eser
<i>a.g.m</i>	adı geçen makale
<i>a.g.t</i>	adı geçen tez
<i>ATASE</i>	Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı
<i>ATBD</i>	Askerî Tarih Belgeler Dergisi
<i>Bkz.</i>	Bakınız
<i>BOA</i>	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
<i>C.</i>	Cilt
<i>C.H.F</i>	Cumhuriyet Hâlk Fırkası
<i>S.C.F</i>	Serbest Cumhuriyet Fırkası
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>Fih.</i>	Fihrist
<i>Gn. Kur.</i>	Genel Kurmay
<i>Haz</i>	Hazırlayan
<i>Kls.</i>	Klasör
<i>Ks.</i>	Kısım
<i>R.</i>	Rumî
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>T.T.K.</i>	Türk Tarih Kurumu
<i>TBMM</i>	Türkiye Büyük Millet Meclisi
<i>Z.C</i>	Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

1.DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRİŞİ

Birinci Dünya Savaşı'nın neden ve sonuçları, Fransız ihtilali ve bir çeyrek yüzyıl devam eden ihtilal savaşlarının oluşturduğu ortam ve gelişmelerin devamlı ve olağan sonuçlarını oluşturmaktadır. Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı yeni fikirler, kabullenmeler, siyasal ve sosyal gelişmeler devletlerin ve milletlerin davranışlarına yeni istikametler vermiş, bu devletlerarasındaki münasebetler de yeni bir çerçeve içinde akmaya başlamıştır. Bu münasebetlerde yeni çatışma konuları yaratan liberalizm hareketleri, milliyetçilik, İtalya ve Alman Milli Birliğinin sağlanması Avrupa güçler dengesine yepyeni bir biçim vermekle beraber, Balkanlar'daki milliyetçilik hareketlerini de hızlandırmıştır. Bu noktada 1870'den sonra Balkanlar, Avrupa diplomasisinin ilgi ve faaliyet gösterdiği başlıca alanlardan biri olmuştur. 1908-1909 Bosna – Hersek Buhranı, 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan sonra, 1914'de I. Dünya Savaşı da ilk kıvılcımını bu bölgeden almıştır.¹

Aslında 1815 tarihli Viyana Kongresi ile Avrupa'ya, daha geniş bir perspektifle dünyaya getirilen yeni bir statü ile güçler dengesi kurulmuştu.² Nitekim İtalya'nın 1868'de Almanya'nın da 1871'de Milli birliklerini kurmaları, büyük devlet olarak, devletlerarası ilişkilerde bulunmak için girişimlerde bulunmaları, Viyana kongresi statüsünü ve güçler dengesini büyük ölçüde değiştirmiştir. Sonraki

---

¹ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul 2009, s. 46; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.1, 3.baskı, T. T. K.Y, Ankara 1983, s. 131

² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, 5. baskı , Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 461

süreçlerde tekrardan bir dengenin kurulması girişimleri de Avrupa’da yeni blokların ortaya çıkıp birbirleriyle çatışmalarına neden olmuştur.³

Milliyetçilik hareketleri ekseninde, siyasi birliklerini tamamlayan Almanların sergiledikleri dış politikaları özellikle Bismarck’ın Alman İmparatorluğunu korumak için uyguladığı barış kombinasyonları sonuçları sebebiyle, Avrupa’yı bloklaşmaya ve silahlanma yarışına sürüklemiştir.⁴

1870-1871 Savaşı’nda Fransa’yı ağır bir yenilgiye uğratan, Almanya’nın başkanı Bismarck’ın bundan sonraki dış politikası elde ettiği üstünlüğü korumak ilkesi olmuştur.⁵ Alman dış politikasının neticesi olarak 7 Eylül 1872’de Alman, Avusturya – Macaristan ve Rus İmparatorları ve Başbakanları 9 Eylül 1872’de sözlü bir antlaşmaya⁶ varmışlardır. 7 Ekim 1879’da ise Viyana’da Almanya – Avusturya arasında bir savunma antlaşması⁷ imzalanmıştır.⁸

Ancak Bismarck büsbütün Rusya’yı gözden çıkarmak niyetinde değildi. Bu nedenle de 18 Haziran 1881’de Almanya – Avusturya – Rusya arasında 2. Üç İmparatorlar Ligi Antlaşması yapılmıştır. 20 Mayıs 1882’de ise Almanya, İtalya ve Avusturya – Macaristan arasında Üçlü İttifak antlaşması⁹ gerçekleştirilmiştir.

Yapılan bu ittifaklar ile Almanya’nın Avrupa’daki üstünlüğü kesin bir durum almış, Birinci Dünya Savaşı’na kadar barış dengesini yönlendiren Avrupa politikasının temellerinden biri olmuştur.¹⁰ 18 Haziran 1887’de imzalanan Alman – Rus antlaşması ile yeniden Rusya’yı yanına çekmeyi başaran Bismarck’ın, takip

---

³ Uçarol, a. g. e., s. 461; Mehmet Okur, “Osmanlı Devleti’nin Almanya ile İttifakını ve I. Dünya Savaşı’na Girişini Gerektiren Sebepler”, **Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi**, S. 16, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 90

⁴ Armaoğlu, a. g. e., s. 131-132

⁵ Yunus Kobal, “**1. Dünya Savaşı Öncesinde Almanya**”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2000, s. 77-78

⁶ Birinci Üç İmparatorlar Ligi ya da Üç İmparatorlar Antlaşması. Armaoğlu, a. g. e., s. 45; Uçarol, a. g. e., s. 293

⁷ Gastein Paktı olarak geçmektedir. Reşat Sagay, **XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1972, s. 18

⁸ Armaoğlu, a. g. e., s. 45; Ahmet Eyicil, **Siyasi Tarih**, Ankara 1990, s. 61; Uçarol, a. g. e., s. 293

⁹ İttifakı Müselles olarak geçmektedir. Sagay, a. g. e., s. 18

¹⁰ Armaoğlu, a. g. e., s. 40-48; Eyicil, a. g. e., s. 61-63; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C.IX, TTKY, Ankara 1996, s. 362; Sagay, a. g. e., s. 18-19; Uçarol, a. g. e., s. 294-295

etmiş olduğu bu ustaca politikaları neticesinde 1871-1890 arasında Almanya, Avrupa'da büyük bir üstünlük kazanmıştır.¹¹

Ancak 1888'de Alman tahtına II. Wilhelm'in imparator olmasıyla birlikte Alman dış politikası önemli ölçüde değişmiştir. Bismarck'tan çok daha farklı bir siyaset izleyen II. Wilhelm, Osmanlı Devleti ile iyi münasebetler kurmaktan yana olmuş, Alman – Avusturya - İngiltere ittifakından yana bir tutum izlemiş, aktif bir sömürgecilik politikası takip ederek Almanya'nın çok geniş alanlara yayılıp, diğer devletlerle çatışmalara girmesine sebep olmuştur. II. Wilhelm ile Üçlü İtilaf dediğimiz İngiltere, Fransa ve Rusya Bloğu, Üçlü İttifak karşısında bir denge unsuru olarak ortaya çıkmıştır.¹²

Avrupa'da meydana gelen bloklanmalarda ve çatışmada Milliyetçilik haticinde diğer bir husus da sömürgecilik ve emperyalizm düşüncesinin büyük ölçüde bir yaygınlık kazanmış olmasıdır. Özellikle 19. yüzyılda sanayileşmede yaşanan gelişmeler sonucunda buhar makinelerinin kara ve deniz ulaşımında kullanılması, yeni uluslar ve kıtalararası ekonomik ve ticari münasebetleri geliştirmiş, dünyanın birçok yeri Avrupa'nın sömürgesi altına girmiş bulunmakla birlikte bağımsız sayılan devletler de Avrupa'nın siyasal ve ekonomik nüfuzu altına girmiştir.¹³

Tam bu şartlarda Almanya'da iktidara gelen II. Wilhelm'in yeni pazarlar bularak, ilerlemesini sağladığı Almanya'nın güçlenip, sanayide en erken gelişen İngiltere ile rekabete başlayarak İngiliz mallarını alt etmesi, İngiltere'nin Fransa ile antlaşp, Avrupa'da karşı bir bloğun yani üçlü itilaf adı verilen İngiltere, Fransa ve Rusya bloğunun ortaya çıkışına sebep olmuştur.¹⁴

Almanyanın hızla güçlenmesi, ittifak devletleri ile hızla silahlanmaya başlamaları, Rusya ile Fransa arasında, olabilecek bir Alman saldırısına karşı askeri bir işbirliği antlaşmasının imzalanmasına, 1984'de de Almanya'ya karşı bir resmi ve

---

¹¹ Fahri Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s. 13; Armaoğlu, a. g. e., s. 49

¹² Armaoğlu, a. g. e., s. 50-51; Eyicil, a. g. e., s. 64; Uçarol, a. g. e., s. 296

¹³ Eyicil, a. g. e., s. 72-73; Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s. 13

¹⁴ Eyicil, a. g. e., s. 65; Armaoğlu, a. g. e., s. 51

askeri bir ittifak antlaşmasının imzalanmasına,¹⁵ Fransa ve İngiltere'nin de yaklaşarak 8 Nisan 1904 yılında kendi aralarında Entente Cordiale (Dostane İttifak)¹⁶ adını alan bir antlaşma imzalamalarına neden olmuştur. 1907'de ise İngiltere ve Rusya arasında da imzalanan antlaşma ile İngiltere Rusya'yı büyük ölçüde Hindistan'dan uzaklaştırmayı başarmış, Rusya ise tarihi emellerine ulaşmak adına Almanya ve Avusturya'ya karşı büyük güçlü bir destek elde etmeyi başarmıştır.¹⁷

Temeli 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olay ve gelişmelerin sonucuna dayandırılan I. Dünya Savaşı, Avrupa'da kurulan bloklar arasında meydana gelen çekişmelerin tabii bir sonucudur. Bloklar arasında meydana gelen gerginlik karşılıklı silahlanmaya neden olmuş, bu da silahlı Barış Dönemini ortaya çıkarmıştı.¹⁸ Bu süreçte müttefik ve itilaf blokları arasında birbirlerine karşı savaş hazırlıkları devam etmekteydi. Bunun neticesi olarak Avrupa'da kurulan denge bozulmaya başlamış, olabilecek küçük bir kıvılcım savaşa sebebiyet verebilecekti.¹⁹

Neticede beklenen kıvılcım gerçekleşmiş ve 28 Haziran 1914 günü Avusturya – Macaristan veliahdı Arşidük Frnçois Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi üzerine Avusturya – Macaristan İmparatorluğu Sırbistan'a savaş ilan etmiştir.²⁰

Yaşanan bu durum üzerine Rusya, kuvvetlerinin bir bölümünü seferber etmiştir. Bu seferberlik Avusturya – Macaristan'a karşı olmasına rağmen, Almanya da seferberlik kararı vermiştir. Böylece Rusya'nın Avusturya'nın arkasında Almanya'nın da Avusturya'nın arkasında yer alması, Avrupa'yı 1 hafta içinde dünya çapında bir savaşa sürüklemiştir.²¹

---

¹⁵ Armaoğlu, a. g. e., s. 52; Uçarol, a. g. e., s. 462

¹⁶ Bu antlaşma ile İngiltere ve Fransa aralarındaki bütün sorunları çözmüş, İngiltere, Fransa'nın Fas'ta, Fransa da İngiltere'nin Mısır'daki egemenliğini tanımıştır. Böylece bu antlaşma ile itilaf grubunun ikinci hâlkası kurulmuştur. Armaoğlu, a. g. e., s. 56-57; Eyicil, a. g. e., s. 70-71

¹⁷ Armaoğlu, a. g. e., s. 57-59; Eyicil, a. g. e., s. 71-72; Uçarol, a. g. e., s. 462

¹⁸ Uçarol, a. g. e., s. 461

¹⁹ Eyicil, a. g. e., s. 169

²⁰ Armaoğlu, a. g. e., s. 132

²¹ Armaoğlu, a. g. e., s. 132-136; Uçarol, a. g. e., s. 463

İngiltere'nin boyutları genişleyen problemi diplomatik yollarla çözüme isteği, sonuçsuz kalınca Rusya, askerlerin baskısı ile 31 Temmuz 1914'te genel bir seferberlik ilan etmiş bunu gerekçe gösteren Almanya, 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya,²² 3 Ağustos 1914'te Fransa'ya karşı da savaş ilan etmiştir. İngiltere ise itilaf devletlerinin yanına katılarak 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan edince 6 Ağustos 1914'te Avusturya da, Rusya'ya karşı savaş ilan etmiştir.²³

Osmanlı Devleti ise bu süreçte oldukça zor koşullar arasında varlığını sürdürmeye çalışmaktaydı. Emperyalist devletlerin desteği ile isyan ve ayrılık faaliyeti içinde bulunmakla birlikte, özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda uğradığı yenilgi neticesinde büyük toprak kayıplarına uğramıştır. Bu durum özellikle ordusunun zayıflığı, diplomasisinin etkisizliğini açıkça gözler önüne sermişti. Bu nedenle de Osmanlı Devleti bir taraftan ordu ve donanmasını ıslah etme girişimlerine başlarken diğer taraftan siyasi yalnızlıktan kurtulmak için bazı diplomatik girişimlerde bulunmuştur.²⁴

Bu gelişmeler içinde Osmanlı Devleti ilk ittifak teşebbüsünü geleneksel dostu saydığı İngiltere nezdinde²⁵ İkinci ittifak teşebbüsünü, İstanbul'da 1913 yazında Bulgarlar ile²⁶ üçüncü ittifak girişimini ise Fransa ile yaptı. Ancak Fransa, Cemal Paşa'nın teklifine verdiği cevapta, bu ittifakın gerçekleşebilmesi için Rusya'nın rızasının alınması gerektiğini ancak Rusya'nın bu ittifakı kabul etmesinin kesin olmadığını belirtmiştir.²⁷ Neticede Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı üç ittifak girişimi de sonuçsuz kalmıştır. Bu arada Mayıs 1914'te Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile eski Harbiye Nazırı İzzet Paşa Kırım'ın Kaplıca beldesi Livadiya'ya gittiler. Rus Çarını ziyaret ettikleri esnada yaptıkları girişim de sonuçsuz kalmıştır.²⁸

---

²² Uçarol, a. g. e., s. 463; Armaoğlu, a. g. e., s. 137

²³ Armaoğlu, a. g. e., s. 137; Uçarol, a. g. e., s. 465

²⁴ Uçarol, a. g. e., s. 465

²⁵ Avusturya'nın Balkan Politikası ve Bosna – Hersek'i işgal etmesi, İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması Osmanlı Devleti adamlarında üçlü ittifaka karşı bir antipati uyandırmıştı. Armaoğlu, a. g. e., s. 140; Eyicil, a. g. e., s. 176

²⁶ Armaoğlu, a. g. e., s. 140-141; Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s. 192

²⁷ Armaoğlu, a. g. e., s.141; Eyicil, a. g. e., s.17; Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s. 192-193

²⁸ Okur, a. g. m., s.93; Mustafa Aksakal, **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık, 2010, s. 95-96

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri bloğuna katılmak için yaptığı girişimler netice veremeyince, Osmanlı Devleti ister istemez Almanya'ya yanaşacaktır. Avrupa alevler içindeyken, tarafsızlık Osmanlıların Avrupalı güçlerle ilişkilerinde uygulanması mümkün bir tercih olarak görülmemektedir. Osmanlı liderleri İmparatorluğun uzun vadeli güvenliğinin ve ekonomik kalkınmasının ancak Berlin'le kurulacak bir ittifakla gerçekleşebileceğini bilmekteydiler.²⁹

Almanya ile kurulacak bir ittifakın, en önemli özelliklerinden biri Rusya'nın Osmanlı topraklarıyla ilgili olarak uzun süredir tasarladığı planların üstesinden gelmekte kullanılması, kilit amaçlarından biriydi.³⁰ 27 Temmuz'da İstanbul'da başlayan görüşmeler 2 Ağustos 1914 günü bir Türk – Alman ittifakının imzalanmasıyla sona ermiştir. Yapılan bu gizli ittifakta sadece Sait Hâlim Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa, Hâilil Paşa'nın haberi vardı. Ancak Türk – Alman ittifakı imzalandıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinin ve diğer kabine üyelerinin haberi olmuştur.³¹

4 Ağustos 1914'te savaş başladığı zaman Osmanlı'nın durumu daha çok zorlaşmış çünkü bu süreçte kesin kararını vermek zorunda kalmıştır. Türk – Alman ittifakından haberleri bulunmayan İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması hususunda büyük çaba sarf etmişlerdir.³² Ancak Osmanlı devleti, İngiltere'nin antlaşmaya pek mütemayil olmayan siyaseti, Rusya'nın yarattığı endişe, Almanya'nın gittikçe artan baskısı karşısında İtilaf Devletleri'nin karşısında yer almıştır. Ayrıca Ağustos'un ilk haftasından itibaren olaylar ve Almanya'nın çabaları Osmanlı Devleti'ni savaşa katılmaya sürüklemiştir.³³

Ayrıca kaybettiği prestijini tekrardan kazanmak isteyen Osmanlı Devleti, askeri ve siyasi açıdan bir toparlanma süreci başlatmış ve bu amaçla da bir yandan ordu ve donanmasının modernizasyonunu sağlamak bir yandan da 2 bloğa ayrılan

---

²⁹ Aksakal, a. g. e., s. 103

³⁰ Aksakal, a. g. e., s. 112

³¹ Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s. 193; Eyicil, a. g. e., s. 177; Armaoğlu, a. g. e., s. 142; Sagay, a. g. e., s. 127

³² Sagay, a. g. e., s. 128; Armaoğlu, a. g. e., s. 142-143

³³ Sagay, a. g. e., s. 128-129; Armaoğlu, a. g. e., s. 143

Avrupa’da kendisini yalnızlıktan kurtarmak için bir takım ittifak girişimlerinde bulunmuştur.³⁴

Aslında 1877-78 harbi, güçlü bir orduya duyulan ihtiyacı, kuvvetli bir şekilde gözler önüne sermiş ve ordunun yeniden yapılandırılıp, modernize edilmesi gereği ortaya çıkmıştı. 2. Abdülhamit bir taraftan ordusunu yeniden yapılandırmak, diğer taraftan da neye mal olursa olsun, Almanya’yı yanında müttefik olarak görme arzusu ile bu ülkeden askeri heyet istemiştir. İlk olarak Prusya Genelkurmayından Helmuth Von Moltke’nin³⁵ (1835-1839) başkanlığında bir heyetin gelmesi ile başlayan ve o dönemde dengeli bir şekilde devam eden askeri ilişkiler zamanla, Almanya’ya öğretim ve staj için gönderilen subaylar ve buna karşılık Türk ordusunu askeri bir düzen ve teçhizata sokmak için İstanbul’a getirilen General Kaehler (1882-1885), Von Der Goltz (1886-1895) heyetlerinin Osmanlı ülkesine gelmesiyle gelişmiştir.³⁶ 2. Abdülhamit döneminde gelişen bu ilişkiler sonraki süreçlerde artarak devam edecektir.

Osmanlı ve Almanya arasında yoğunlaşan ilişkiler neticesinde Haziran 1913’te Kayzer II. Wilhelm Osmanlı Devleti’ne göndereceği heyetin başına General Otto Liman Von Sanders³⁷’i seçmiş ve 14 Aralık 1913’te General Sanders İstanbul’a Reform Komisyonu’nun yeni atanmış başkanı (Heyet-i İslâhiye Reisi) olarak geldi.³⁸ Süvari Tümgeneralı Liman Von Sanders liderliğinde, 7 Ocak 1914’de gelen bu heyet 1914 sonbaharında Antant ülkelerinin olayları algılama biçimini değiştirdi.³⁹

---

³⁴ Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s. 176; Okur, a. g. m., s. 92

³⁵ Alman Hükümeti’nin müsaadesiyle Osmanlı Devleti’ne gelen ilk Prusyalı subay Moltke ve üç arkadaşıdır. Bunlar, imparatorlarının müsaadesiyle dört yıl (1835-1839) Osmanlı ülkesinde kalmışlardır. Fahri Çeliker, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Askeri Heyetlerinin Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi’ndeki Tutum ve Etkileri, Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bidiriler**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s. 136

³⁶ Bülent Durgun, “Alman Islah Heyetleri ve Bischoff’un Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunun Ulaştırması Hakkında Değerlendirmeleri.”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/2, Kış 2012, s. 105

³⁷ O tarihte 58 yaşında olan Sanders, Almanya’nın en yaşlı tümen komutanıydı. Uzun, haşin ve askeri görünümlü bir adam olan Sanders, kendisine oldukça hakim, çabuk karar veren, emirlerinde açık, övgüleri nadir ve verilen bir karara göre hareket etmekte seriydi. Hans Kannengiesser, **Çanakkale Cehenneminde 500 Alman**, Çev. Çınar Arcan, Arcan Yayınları, İstanbul 2010, s. 22

³⁸ Aksakal, a. g. e., s. 89

³⁹ Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu**, Çev. Tanju Akad, 3. baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 43

Limân Paşa başkanlığında 42 subaydan kurulu bu heyet İstanbul'a gelmiş ve Limân Paşa, Merkezi İstanbul'da bulunan Birinci Ordu Kumandanlığı'na atanmıştır.⁴⁰ Ekim ayı başında, Sanders ile imzalanan antlaşma, Askeri Misyon Şefine çok geniş haklar sağlamıştır.⁴¹ Alman subayları, teknisyenleri ve eğitmenleri başlangıçta küçük, sonraları yüzlerce kişilik grupları hâlinde Osmanlı ülkesine gelmeye başlayarak, İstanbul'daki cephane fabrikalarının denetimini ele almış, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki top bataryalarına kumanda etmeye başlamış, piyadenin taktikleri ve eğitimleriyle ilgilenmişlerdir.⁴²

22. Prusya Tümen Komutanı Limân Paşa, böylece hem askeri alanda geniş yetkilere sahip olmuş, hem de Osmanlı ordusunda gerçekleştirilmesi gereken ıslahatlardan sorumlu tutulmuştur. İşin ilginç yanı kendi ülkesinde pek sevilmeyen, güvenilir ve başarılı bir komutan olarak görülmediği için kendisine kolordu komutanlığı bile verilmeyen bir subayın Osmanlı'da İstanbul'daki 1. kolordu komutanlığı ve Askeri Şura görevine atanmasıdır. Bütün bu gelişmeler elbette Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde etkinliğinin artmasına sebep olmuştur.⁴³ Ancak Sanders'in İstanbul'daki 1. Kolordu Komutanlığına atanması itilaf devletlerinin, özellikle Rusya tarafından hoş karşılanmadı. Rusya bunu yabancı bir devletin Boğazlara el koyması şeklinde yorumladı.⁴⁴

İstanbul'daki elçiler Boğazların ve İstanbul'un savunması ile yükümlü Birinci Ordu'nun başında bir Alman Generalinin olmasını sadrazam Sait Hâlim Paşa'ya sert bir üslupla eleştirdiler. Alman Harbiyesi de psikolojik bir hata yapılmış olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Limân Paşa'ya merkezi Edirne olan II. Ordu Komutanlığı tavsiye edildi. Paşa'nın bunun red etmesi üzerine, Alman İmparatoru'nun Sanders'e Süvari Kolordusu Komutanı rütbesi vermesi ile sorun çözümlenmiş oldu. Ayrıca

---

⁴⁰ Çeliker, a. g. b., s. 140; Karal, a. g. e., s. 375

⁴¹En yüksek Savaş Konseyi'nin bir üyesi olarak ordu ve ülke savunmasıyla ilgili sorunlardan haberdar olması gerekmektedir. Bütün askeri eğitim, kendisinin emrine verilmekle birlikte, yabancı subayların görevlendirilmesi konusundaki bütün yetki de, kendisine bırakılmıştı. Yapılan antlaşma bu yetkilerin dışında, Sanders'e bütün bölgelerin sınırsız teftiş yetkisini vermiştir. Carl Mühlman, **İmparatorluğun Sonu 1914 Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?**, Çev. Kadir Kan, Timaş Yayınları, İstanbul Mayıs 2009, s. 27-28; Çeliker, a. g. b., s. 140-141

⁴² Alan Moorehead, **Gelibolu**, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, 7. baskı, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul Şubat 2007, s. 17

⁴³ Ergin Ayan, "Alman Subayları'nın Hatıralarına Göre Çanakkale'de Mustafa Kemal", **Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal Of International Social Research**, Vol 3/1, Spring 2010, s. 93

⁴⁴ Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s. 184

kontrat gereği Liman'ın Osmanlı Ordusundaki rütbesinin, Almanya'dakinin bir üst derecesi olması gerekmektedir. Sonuç olarak Sanders, Mareşalliğe yükseltilerek Türk ordusunun başmüfettişliğine tayin edildi ve bu suretle de Birinci Ordu Komutanlığından ayrıldı.⁴⁵

Ancak Osmanlı Devleti'nde yaşanan koşullar onu Almanya'ya doğru hızla itmekteydi. Çünkü dostluk ilişkileri kurduğu Fransa Cezayir ve Tunus'u almış, geleneksel dostu ve müttefiki olarak gördüğü İngiltere Kıbrıs'a (1878), Mısır'a (1878) yerleşmişti. İtalya Trablusgarp'ı ele geçirip, Rodos ve 12 Adaya yerleşmekten geri kalmamıştı. Avusturya – Macaristan da zaman zaman Rusya ile birleşerek, bazen de tek başına Osmanlı ile savaşmaktan geri kalmamış ayrıca Balkanlar'a da sarkmaktan geri durmamıştır. Rusların boğazlar üzerindeki ihtirasları ise yine Osmanlı'yı korkutmaktaydı.⁴⁶

İtilaf Devletleri'nin dayanışması bu şekilde Osmanlı'yı endişelendirmekte çünkü bu devletler güçlerini Akdeniz üzerinden yani askeri ve ekonomik yardımlarını boğazlar üzerinden yapacak ve bu noktada Osmanlı toprakları savaş alanı hâline getirilecekti. Bu işbirliğini engellenmesi için de boğazlar üzerinden ciddi bir savunma yapması ve müstahkem mevkiiler oluşturması gerekmektedir. Bu da güçlü bir müttefikle olabilir ki o süreçte⁴⁷ en güçlü aday konumunda Almanya bulunmaktaydı. gerek Alman Askeri Islah Komisyonunun etkisi gerekse Almanlar tarafından yetiştirilen subayların iktidarda bulunmasının payı çok yüksekti. Bu subay kadrosunda bulunan Enver Paşa'nın Alman hayranlığı zaten bilinen bir gerçektir.⁴⁸

Olaya Almanya cephesinden bakarsak Osmanlı'nın, Almanya'nın yanında savaşa girmesi Almanya'nın Avrupa'daki yükünü hafifletecek, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın itilaf devletlerine kapanması sonucu doğuracak ki bu

---

⁴⁵ Limân Von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, 2. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Mayıs 2011, s. 13-14; Karal, a. g. e., s. 376; Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.185

⁴⁶ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 2. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara Haziran 2004, s. 43-45

⁴⁷ Durmuş Yılmaz, **Osmanlı'nın Son Yüz Yılı Cumhuriyete Giden Yol**, 2.baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya Ekim 2004, s.207

⁴⁸ Ali Kaşıyüğun, "Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Girmeden Önceki İttifak Arayışları", **History Studies**, Volume 1, 2009, s.322-324

sayede Rusya'nın müttefikleriyle ulaşımı kesilecek ve savaş uzayacaktı. Yine Osmanlı'nın ittifaklar yanında savaşa girmesi ile Rusya ve İngiltere'ye karşı Kafkaslar ve Ortadoğu'da yeni cepheler açılacak ve Almanya'nın Avrupa'daki yükü hafifleyecekti. Bu savaştan galip çıkılması durumunda ise Osmanlı Devleti yan Orta Doğu ve Anadolu kontrol altına alınarak, rakiplerine karşı Almanya, stratejik ve politik bir üstünlük sağlayacaktı.⁴⁹

Neticede oluşan ortam ve koşulların etkisiyle Osmanlı ve Almanya arasında 2 Ağustos 1914'te bir antlaşma⁵⁰ imzalanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914'te yapılan antlaşmanın daha mürekkebi kuramadan, Almanya, Osmanlı'ya savaşa girmesi için baskı yaptı. Ancak Osmanlı Savaşa girecek durumda değildi. Çanakkale ve İstanbul Boğazları, henüz savunma gücünden yoksundu. Ruslara karşı Kafkasya Cephesinde bulundurulan askerlerin sayısı çok düşüktü, Trakya cephesinde de durum pek farklı değildi.⁵¹

Osmanlı Hükümetine ilk etapta savaş hazırlıklarını tamamlaması için vakit gerekliydi. Bu sebeple, Osmanlı devleti, 2 Ağustos günü genel seferberlik ilan etmiştir. 3 Ağustos Pazartesi günü Babıâli hâli hazırda devam etmekte olan savaş sırasında silahlı tarafsızlık siyaseti takip edeceğini ilan etmiştir. Bu olayın itilaflar üzerinde yapacağı olumsuz etkiyi göz önünde bulunduran Osmanlı devleti, 4 Ağustos 1914'te savaşta tarafsız kalacağını duyurmuştur.⁵²

I. Dünya Savaşı sürecinde seferberlik hazırlıkları bakımından ilk iş seferberliği kolaylaştırmak ve çabuklaştırmak için, memleket düzeyine yayılmış bulunan kolorduların sınırları belirtilmiş ve her kolordu bölgesi, asker alma ve seferberlik yönünden bir asker alma heyetiyle donatılmış, heyetler bu seferberliğin

---

⁴⁹ Sertif Demir, Alev Keskin, Fatma İlhan, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi: Karadeniz Baskını", *Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi*, S. 17, Şubat 2011, s. 96; Okur, a. g. m., s. 97

⁵⁰ Bu antlaşmanın ayrıntısı için bkz. Karal, a. g. e., s. 381; Erdoğan Aydın, *Osmanlı'nın Son Savaşı Turan Hayalinden Sevr'e*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, Nisan 2012, s. 360; Belen, *20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s. 193

⁵¹ Karal, a. g. e., s. 382

⁵² Karal, a. g. e., s. 382; Aksakal, a. g. e., s. 127; Belen, *20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s. 200

tatbikat ve düzeninden sorumlu tutulmuşlardır. Denilebilir ki bu seferberlik Türk Silahlı Kuvvetlerinin ilk modern seferberliği idi.⁵³

Seferberlik esnasında teşkil edilen Türk Genel Karargâhı daha Ağustos ayında birçok ordunun teşkiline karar vermiştir. Kara kuvvetlerinden dört ordu kurulmuş, konuşlanması için İstanbul'da olan 1. Ordu'nun kumandanlığı Liman Von Sanders'e verilmiştir.⁵⁴ 3 Ağustos 1914'te uygulanmaya başlayan seferberlik, 25 Eylül 1914'te birçok eksiklikleriyle tamamlanmış olduğu gibi kabul edilmişti.⁵⁵

Bu süreçte İki Alman, diğer ikisi Osmanlı adına İngiliz tersanelerinde yapılmakta olan 4 savaş gemisi Osmanlı'nın savaşa katılım sürecinde kritik rol oynamıştır. Osmanlı hükümetinden habersiz olarak Çanakkale'den içeri giren ilk ikisi, Osmanlı'nın rehin alınıp, Rusya'ya saldırtılmasında, el konulan diğer ikisi de Osmanlı kamuoyunun itilaf devletlerine karşı şartlandırılması ve savaşa razı edilmesinde belirleyici rol oynamıştır.⁵⁶

Türk – Alman ittifak antlaşmasının imzalandığı günlerde Goben ve Breslau adlı 2 Alman gemisi İtalya'nın Messina Limanı'nda bulunmaktaydı. Amiral Souchon komutasındaki bu gemiler, İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan ettiği haberi üzerine İtalya tarafsız olduğu için Alman gemilerininin 24 saatte limanı terk etmelerini ister. Bu gelişmeler üzerine Alman Hükümeti Amiral Souchon'a ilk önce Cezayir limanlarını bombalamalarını daha sonra rotasını İstanbul'a doğru çevirmeleri emrini vermiştir.⁵⁷

Amiral Souchon, 3 Ağustos⁵⁸'ta Cezayir'deki iki liman kentini bombaladıktan sonra rotasını doğuya çevirir. Alman Deniz Bakanı Tirpitz'in bu emri doğrultusunda İstanbul'a doğru yol alan bu iki gemi, kendilerini takip eden İngiliz gemilerini de atlatarak, ilk önce İzmir'e, 10 Ağustosta da Çanakkale Boğazı önüne

---

⁵³ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1908-1920**, C.III, Ks. 6, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 161

⁵⁴ Sanders, a. g. e., s. 39; Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s. 201.

⁵⁵ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1908-1920**, C. III, Ks. 6, s. 163

⁵⁶ Aydın, a. g. e., s. 399

⁵⁷ Aydın, a. g. e., s. 405; Karal, a. g. e., s. 384; Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)**, 7.baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2009, s. 85; Okur, a. g. m., s. 99

⁵⁸ Cezairdeki Limânların bombalanma tarihi bazı kaynaklarda 4 Ağustos 1914 olarak geçmektedir. Okur, a. g. m., s.100

gelmeyi başarırlar. Çanakkale Boğazı önüne gelen bu iki gemi Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine sebebiyet teşkil edecektir.⁵⁹

O süreçte Harbiye Nazırı ve Başkomutan vekili olan Enver Paşa'ya bu durum bildirilmiş ve Enver Paşa da Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığı'na 7-8 Ağustos 1914⁶⁰'te gönderdiği emirde bu iki geminin Boğaza sığınmaları hâlinde geçmelerine izin verilmesini istemiştir. Aslında bu süreçte Osmanlı Devleti'nin tarafsız bir devlet sıfatıyla ya 24 saat içinde bu savaş gemilerini kara sularımızdan çıkarması, ya da silahsızlandırarak savaş sonuna kadar bu limanda gözetim altında bulundurması gerekmektedir. Ancak Osmanlı gerekeni yapmamış ki bu tarafsızlığının sonu olup, savaşa girme sebebiyetini teşkil etmiştir.⁶¹ Neticede 10 Ağustos 1914'te saat 17.00'de Kütahya torpidosunun kılavuzluğu altında bu gemiler Boğaz'dan içeri girmişlerdir.⁶²

Alman kruvazörlerinin Boğaz'dan içeri alınması, devletlerarası bir gerilim kaynağı olup, acilen çözümü gereken bir problemdi. Bu süreçte kabine de bu probleme dair görüş ayrılıkları mevcuttu. Enver Paşa savaşa girmekten yana iken Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Sadrazam buna karşı idiler. Neticede bu iklimden kurtulmak için Alman Elçisi'nin de uygun görmesiyle bir aldatmacaya başvurulmuştur. Yapılan plana göre bu iki gemiyi Osmanlı Almanya'dan satın almış olacak⁶³ ve Çanakkale'ye geliş nedeni ise gemilerin teslimi sebebiyle olacaktı. Sonuçta 16 Ağustos'ta Tuzla'da Türk bayrağı çekilen gemilere Yavuz Sultan Selim ve Midilli adları verilmiştir.⁶⁴

9 Eylül 1914'te de Amiral Souchon, Akdeniz Alman Deniz Kuvvetleri komutanlığı yanında artık resmen Osmanlı donanmasının da komutanı olmuştur. Bu süreçte Almanya da Osmanlı'nın savaşa girmesi için de baskılarını arttırmaya başlamıştır. Çünkü Almanya, Marne Muharebesinde Fransa'ya karşı başarısız olmuş bu sebeple de Osmanlı'yı savaşa sokmak için elinden geleni yapmıştır. Buna karşı

---

⁵⁹ Karal, a. g. e., s. 99; Demir, Keskin, İlhan, a. g. m., s. 98

⁶⁰ Bu tarih 4 Ağustos 1914 olarak geçmektedir. Aydın, a. g. e., s. 408

⁶¹ Karal, a. g. e., s. 385-386; Armaoğlu, a. g. e., s. 143

⁶² Demir, Keskin, İlhan, a. g. m., s. 98-99

⁶³ Karal, a. g. e., s. 386

⁶⁴ Demir, Keskin, İlhan, a. g. m., s. 99; Akşin, a. g. e., s. 85; Aydın, a. g. e., s. 435

Osmanlı Devleti savaşa girmemek için Almanya'yı habire oyalamaya çalışmıştır. Hatta mali durumunun iyi olmadığını gerekçe göstermiş ise de Almanya kendisine borç vererek Osmanlı'nın savaşa girmesi için çaba sarf etmiştir.⁶⁵

Amiral Souchon eğitim için Karadeniz'e açılmak istemekteydi. Enver Paşa da 5 Ekim'de, Amiral Souchon'a Osmanlı Filosunu atış talimi yaptırmak maksadıyla Karadeniz'e çıkma iznini verdi. Daha sonra 27 Ekim sabahı yine Souchon talim yapma maksadıyla⁶⁶ Karadeniz'e çıkmıştır. Yaşanan bu gelişmeleri Sadrazam Sait Hâlim Paşa ve Maliye Nazırı Cavit Bey gibi kimi nazırlar olumsuz karşılıksalar da, Enver Paşa'nın emri ile 27 Ekim'de Karadeniz'e açılan donanma⁶⁷ 29-30 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e çıkmış ve Odessa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını topa tutmuştur. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etmiş ve Osmanlı I. Dünya Savaşına girmek zorunda kalmıştır.⁶⁸

---

⁶⁵ Armaoğlu, a. g. e., s. 144; Aydın, a. g. e., s. 437

⁶⁶ Asıl maksadı Osmanlı İle Rusya arasında savaş çıkarmak olup bu amaçla Osmanlı filosunu Karadeniz'e çıkarmıştır. Aksakal, a. g. e., s. 204

⁶⁷ Karal, a. g. e., s. 392-394; Akşin, a. g. e., s. 86

⁶⁸ Armaoğlu, a. g. e., s. 145; Akşin, a. g. e., s. 86

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂZİM İNANÇ PAŞA' NIN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ASKERİ FAALİYETLERİ

1.1. KÂZİM İNANÇ PAŞA'NIN AİLE TARİHİ⁶⁹

Kâzım İnanç Paşa'nın Yusuf Akçura vasıtasıyla Sovyetler Birliği'nden temin ettiği bilgileri aile büyüklerinden öğrendikleriyle tamamlayarak yazdığı bu aile tarihini Hasan Fehmi İnanç⁷⁰, Paşa'nın yazısından okuyarak 1991'de Kızıltoprak'taki evinde torunu olan Ertuğrul İnanç'a dikte etmiştir. Notları, başlıkları ve listeleri, Ertuğrul İnanç'ın babası Üstün İnanç'ın verdiği bilgilerden istifadeyle, Ertuğrul İnanç ilave etmiştir. Oluşturulan bu aile tarine göre;

Erivan - Karabağ - Sofyan⁷¹ havzasında sâkin Alyanakzâdeler'den Mehmed Bey. Mehmet Bey'in üç evladı olmuştur. Kızı küçük yaşta vefat eden Mehmet Bey, Mehmet Reşid Bey ve Ahmet Tevfik Bey adında iki evlada sahip olmuştur.

Mehmed Bey vefât edince oğlu Ahmed Tevfik henüz 3 aylık bir bebekmiş. Ahmed Tevfik, 13 yaşında iken Rusya'ya geçmiş, mektebe gitmiştir. Bu süreçte Ahmed Tevfik, Çar nezdinde bulunmuş, zâbit olmuştur. Tadrîcen terfi etmiştir. Cirit müsâbakasında Mîralay olmuştur. Bu sırada Mehmed Reşid Bey de Rusya'ya

---

⁶⁹ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Kâzım İnanç Paşa'nın Soy Ağacı EK 1'de verilmiştir.

⁷⁰ Kâzım Paşa'nın yeğeni.

⁷¹ Bugün Azerbaycan'ın Lâçin vilâyetine (*rayon*) bağlı Sefiyan köyü.

geçerek birâderini bulmuştur. Ahmed Tevfik'in teklif ve ısrârı üzerine Mehmed Reşid Bey de mââile Erivan'a gelmiştir. Sofyan'da yalnız Mehmed Reşid Bey'in kayını kalmıştır. Bu esnâda Ahmed Tevfik Bey, evlenerek Saadet isminde bir bayanı almıştır.

Rusların 1828 seferi⁷² meydana gelmiş ancak Ahmed Tevfik Bey Osmanlı tarafına geçmiş ve Şarkî Bayezid'e gelmiştir. Bu esnâda çocuğu olarak sadece Zehrâ Hanım var imiş. Bayezid'den Erivan'a mektup göndermiş ve Mehmed Reşid Bey'in âile ile hicret etmesini istemiştir. Bunlar da kâmilen Bayezid'e gelmişler. Bu süreçte gelenler şunlar imiş: Mehmed Reşid Bey. Van'da doğan Mehmed Reşid Bey'in doğum tarihi bilinmemekte yani meçhuldür. Mehmed Reşid Bey'in eşinin adı Kız Hanım'dır. Mehmed Reşid Bey, üçü kız ikisi erkek olmak üzere beş evlada sahip olmuştur. Mehmed Reşid Bey'in çocuklarının isimleri;

Kızı Ümmü Esleme Hanım, Sofyan'da doğmuş daha sonra Van'a geçmiştir. Kızı Zühre Hanım, Sofyan'da doğmuş daha sonra Sofyan'a geçmiştir. Diğer kızı Gül Hanım o süreçte 3-4 günlük çocukmuş. Van'da doğan Gül Hanım sonraki süreçte Diyarbakir'e geçmiştir. Oğlu Ali Sofyan'da doğmuş daha sonra Diyarbakir'e geçmiştir. Oğlu Sefer Bey de Sofyan'da doğmuş daha sonra Diyarbakir'e geçmiştir.

Ahmed Tevfik Bey'in de çocuklarının isimleri;

Ali Bey, İsmâil Bey Sofyan'da doğmuş yaşamını Sofyan'da ikamet ettirmiştir. Ahmed Tevfik Bey, Saadet Hanım adlı bir bayanla evlenmiştir.

Kâzım Paşa'nın büyük teyzesi Zehrâ Hanım'dır. O süreçte 1-2 yaşındadır.

Kış olması dolayısıyla bunlar 12 gün kadar Bayezid'de kalarak, bâdehû kâmilen Van'a gelmişler. Van'da Mehmed Reşid Bey bir hâne satın almış ve burada kalmışlardır. Muharebe bittikten sonra Ahmed Tevfik Bey, Mehmed Paşa vâsıtasıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Bu sırada sâdikâne ilticâsını anlatıp Van'a gelmiştir. Burada biraderinden ayrılarak ayrı bir evde bir müddet oturmuştur. Bu sürede Kâzım

---

⁷² 1828-29 Osmanlı – Rus Savaşı.

Paşa'nın babası olan Sefer Bey'in eşi Fatma Hanım ve Hasan Bey⁷³ dünyaya gelmişlerdir. İşte bu sırada Ali Bey 15 yaşında olarak Zehrâ Hanım ile evlenmiştir. Düğünü müteakip Ahmed Tevfik Bey mââ ile Erzurum'a, Mehmet Reşid Bey de evi satarak kezâ mââ ile Eleşgird'e gelmiştir. Burada⁷⁴ Ahmed Tevfik Bey'in oğlu Câfer Bey doğmuştur. Bundan sonra Mehmed Reşid Bey tekrar Van'a avdet etmiştir. Bu avdette Kâzım Paşa'nın halası⁷⁵ Gül Hanım 9 yaşında imiş. Mehmed Reşid Bey, Van'da bir ev almıştır. Ümmü Eslime ilk Van'a gelişinde gelin olup vefât etmiştir. Zühre'ye gelince, ikinci Van'a gelişinde evlenmiş ve vefât etmiştir.

Erzurum'a gelen Ahmed Tevfik Bey'in yanında Mehmed Reşid Bey'in oğlu Ali Bey varmış. Bilâhare Sefer Bey'i de yanlarına aldırılmışlardır. Sefer Bey Erzurum'da hastalanınca Mehmed Reşid Bey gelerek onu almış ve Van'a getirmiştir. Bundan sonra Ahmed Tevfik Bey Erzurum'dan İstanbul'a ve müteakiben de Bosna'ya tâyin edilmiştir. Bosna'dayken Kâzım Paşa'nın teyzesi Zeyneb Hanım, Mehmed Bey'le evlenmiş ve Van'da bulunan Sefer Bey'i Bosna'ya celbetmişlerdir. Sefer Bey müşkilâtla gönderilmiştir. Sefer Bey, İstanbul'da hastalanmış. Daha sonra, mütekâid olan Mehmed Reşid Bey habersizlikten dolayı vefât etmiştir. Van'da bîkes⁷⁶ kalan âileyi almak üzere Bosna'dan Sefer Bey Van'a gönderilmiştir. Peder⁷⁷ âileyi alarak Erzurum'a getirmiştir. Burada Ahmed Tevfik beyin emrine tevfikeyen bir seneye yakın oturmuşlardır. Zeyneb Hanım bu sırada Erzurum'daymış. Bâdehû Sefer Bey efrâd-ı âile ile İstanbul'a gelerek Ahmed Tevfik Bey nezdine inmişler. Bu sırada Yüzbaşı olan Ali Bey, tabur kâtipliği ve müteakiben alay emirliğiyle Diyarbekir'e gelip âilelerini sonra aldırılmışlardır.⁷⁸

Paşa'nın ağabeyi, Ertuğrul İnanç'ın büyük dedesi Mehmed Reşid Bey'e dedesinin adı verilmiştir.

---

⁷³ Paşa'nın anne tarafının da aynı sülâleye mensûb olduğu anlaşılıyor, fakat akrabalık derecelerine dâir başka bilgi yok.

⁷⁴ Erzurum'da mı, Eleşgird'de mi anlaşılmıyor; ikincisi ise Ahmed Tevfik Bey'in eşi Saadet Hanım'ın kocasıyla Erzurum'da değil de kayınbiraderiyle Eleşgird'de bulunması icâbeder; Erzurum daha akla yakın ihtimal.

⁷⁵ Bunun gibi Paşa'dan üçüncü şahıs olarak bahsedilen ibâreler Hasan Fehmi Bey tarafından tavzih için eklenmiş olsa gerektir.

⁷⁶ Farsça bir kelime olup kimsesiz anlamına gelmektedir.

⁷⁷ Kâzım Paşa'nın Pederi, Sefer Bey.

⁷⁸ Sefer Bey'in de Diyarbekir'e bu esnâda taşınıp yerleşmiş olması lâzım, fakat notlarda başka teferruat yok.

Âile târihinde iki Mehmed Reşid Bey var: Birincisi yukarıda hikâyesinden bahsedilen, Kâzım Paşa'nın babasının babası, Mehmed Bey oğlu Mehmed Reşid Bey; ikincisi Paşa'nın ağabeyi, Ertuğrul İnanç'ın büyük dedesi, Sefer Bey oğlu Mehmed Reşid Bey. Aşağıda hakkında bilgi vereceğimiz kişi Kâzım Paşa'nın ağabeyidir. Ertuğrul İnanç Kâzım İnanç'ın ağabeyi Mehmet Reşid Bey hakkında;

“Babası Sefer Bey'in vazîfeli olarak oturduğu Diyarbekir'de doğan Mehmed Reşid Bey de küçük kardeşi Kâzım Paşa gibi asker, fakat harbiyeli değil, jandarma; kardeşini yani Kâzım Bey'i harbiyeye göndermek için kendisi bundan ferâgat etmiş. Mehmed Reşid Bey, Birinci Dünyâ Savaşından evvel Şam vilâyetinde vazîfe yapmış. Jandarma Yüzbaşısı iken, takviye kuvvet kalmadığı için ilk defâ olarak jandarmanın da cepheye gönderilmesi sûretiyle, birliğinin başında Çanakkale cephesine gönderilmiştir. Bu esnâda Ertuğrul İnanç'ın dedesi, Hasan Fehmi Bey de çocuk olarak bir müddet yanında bulunmuş, aynı yatakta yatmışlardır. Mehmed Reşid Bey, Çanakkale cephesinde vazîfeliyken Kolera salgınına yakalanmış. Üç yıl bununla mücâdele ettikten sonra 1918'de vefât etmiş ve çocuklarının bakımı kardeşi Kâzım Paşa'ya kalmıştır.

Mehmed Reşid Bey kardeşinin aksine son derece yumuşak tabiyatlı, neşeli, klasik kültürde iyi yetişmiş, entelektüel, sûfî meşrepli birisiymiş. Kardeşi Kâzım İnanç'la ortak noktaları her ikisi de daha çok arkada durmayı tercih eden, ön plana çıkmayı sevmeyen kişilik yapısına sahip olmalarıdır.”⁷⁹ Demektedir. Ertuğrul İnanç Kâzım Bey'in ağabeyi Mehmed Reşid Bey hakkında yaşanan önemli bir hadiseyi bize şöyle nakletmektedir. “Dedem, Hasan Fehmi İnanç bir gün yoldan geçen bir Bektâşî dervişini eve dâvet edip bir saat kadar onunla Farsça sohbet ettiğini anlatmıştı. Büyük halam, kızı Fatma Nâdîde İnanç da babasının klasik eserleri okuyacak kadar Arapça ve iyi derecede Farsça bildiğini söylerdi. Neşeli ve yumuşak başlı olmakla berâber fazla tanınmaktan kaçan, mahcup bir kimse olduğu da anlatılan Mehmed Reşid Bey fotoğrafının çekilmesinden hazzetmezmiş. Elde kalan tek fotoğrafı da daha dedemin gençlik yıllarında kaybolmuş. Edirnekapı Mezarlığına

---

⁷⁹ Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

defnedilen Mehmed Reşid Bey'in mezarı da yol inşaatı sırasında yıkılmıştır."⁸⁰
Kâzım Bey'in ağabeyi Mehmet Reşid Bey'in Arapça ve Farsça diline olan yatkınlığı akla Kâzım Bey'in de bu dillere vakıf olma olasılığını düşündürmekle birlikte ancak bu durumu teyit edecek bir bilgiye ulaşılmış bulunmamaktayız. Aile ile yaptığımız görüşmede de aile bu hususta bize net bir bilgi verememiştir.

Çalışmamızda değindiğimiz Aile tarihi gibi, Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız görüşme vasıtasıyla ulaşabildiğimiz ve daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış bilgilerin ilkez bizim çalışmamızda yer aldığı hususu bizim için son derece önem arz etmektedir. Aile ile yaptığımız görüşmede Ertuğrul İnanç; "*Kâzım Paşa'nın kendi aile tarihini yazmasındaki amacı kendisinin Kürt kökenli olmadığı bilgisini ispatlamak amaçlıdır. Çünkü Kâzım Paşa Diyarbakır'da Şeyh Sait isyanını bastırmakla görevli olduğu esnada İsmet İnönü, Kâzım Paşa'nın Kürt olduğu için Diyarbakır'a müdahale etmediği, Kâzım Paşa'nın İsyancılarla işbirliği yaptığı, Diyarbakır'ı yakmadığı ve Diyarbakır insanlarını bu yüzden koruduğunu belirtmiştir. Buna istinaden de Kâzım Paşa Kürt kökenli olmadığını ispatlama ihtiyacı duymuştur ki bu sebeple Aile tarihini oluşturmak istemiştir.*"⁸¹ Demektedir.

1.2. KÂZIM İNANÇ PAŞA'NIN ÇANAKKALE CEPHESİNE KADAR YAŞAMI

1880 (Rumî 1296) tarihinde, Diyarbakır'da⁸² Mardinkapı semtinde⁸³ dünyaya gelen Kâzım İnanç Bey'in baba ismi Sefer Bey⁸⁴, anne ismi Fatma Hanım'dır.⁸⁵

⁸⁰ Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

⁸¹ Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

⁸² Millî Savunma Bakanlığı Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; **Türk Parlamento Tarihi TBMM-IV Dönem (1931-1935)**, C.2, TBMM Vakfı Yayınları, No: 12, s. 310; M. Orhan Bayrak, **İstanbul'da Meşhur Gömülü Adamlar (1453-1978)**, Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, Aksüt Matbaası, 1979, s.240; Nusret Baycan, Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları, **Atatürk Araştırma Meürkezi Dergisi**, C.9, S.26, Mart 1983, s.37; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler", Yıl:62, S.132, Genelkurmay Atase Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ocak 2014, s.395; TBMM Albümü 1920-2010, C.1, (1920-1950), s.560; Özlem Elif (Polat) Taş, "**Kâzım İnanç Paşa; Hayatı, Askeri Ve Siyasi Faaliyetleri (1880-1938)**", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s.4

⁸³ Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme. Kâzım İnanç'la alakalı yazılan bütün kaynaklarda Diyarbakır'da doğduğu belirtilmekte ama Mardinkapı semtinde doğduğu bilgisine ilkez biz aile ile yaptığımız görüşme sonrasında ulaşılmış bulunmaktayız.

⁸⁴ TBMM Albümü, C.1, s.560; Taş, a. g. t., s.4; Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No:188, Âzayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası.; Bu belgenin Aslı Ek 2'de gösterilmiştir. Ancak MSB Arşivi, Şahsî Dosyasında Baba ismi olarak "Sefer" yerine "Hakkı" ismi

Kâzım Bey, asker kökenli bir aileden gelmekte olup bu durum İnanç ailesi için 3 kuşak boyunca devam etmiştir. Kâzım Bey gibi aynı mesleği icra eden yani asker olan, Kâzım Bey'den daha büyük ve Yüzbaşı olan abisinin ismi Mehmed Reşid Bey, abisinin eşinin ismi ise Hâtice Hanımdır.⁸⁶ Aile isimleri Alyanak zâde'dir.⁸⁷

Kâzım Bey'in abisi Yüzbaşı Mehmed Reşid Bey, Kâzım Bey gibi Çanakkale Cephesinde yer almış bu cephede yakalandığı kolera hastalığı ile 3 yıl boyunca mücadele etmiş ancak 1918'de vefat etmiştir. Yüzbaşı Mehmed Reşid Bey vefat ettiğinde, henüz çocuk yaşta olan bütün evlatlarının bakımı ve büyütülmesi de Kâzım Bey'in mesuliyeti haline gelmiştir.⁸⁸ Aile de bu mesuliyeti Kâzım Paşa'nın en iyi şekilde taşıdığı ve gerekli olan her şeyi en iyi şekilde yerine getirdiğini ifade etmektedirler. Hatta bu konuyla alakalı olarak Bilgin İnanç; “ *Kâzım Paşa o dönemde Paşalığını, hiçbir görev ve mevkisini kullanmadan ailesine kendi imkânları ölçüsünde bakmıştır.*”⁸⁹ Demektedir.

Yine Kâzım İnanç Ailesi ile yaptığımız görüşmede, Kâzım Bey hakkında Bilgin İnanç; “*Kâzım Paşa oldukça sert ve çok dik bir adammış. Ama bir okadar da namuslu ve vatansever bir zatmiş.*”⁹⁰ Demektedir.

Araştırma yaparken çeşitli eserlerde örneklerine de ulaşarak gördüğümüz kadarıyla Kâzım Bey, yakın çevresinde, İnanç soyadını alıncaya kadar “Kâzım Paşa”, “Diyarbakırlı Kâzım”, ya da “Diyarbakirli Kâzım” olarak çağrılmıştır.⁹¹

---

geçmektedir. Kâzım Bey'in babasının ismi çeşitli kaynaklarda Sefer ya da Hakkı olarak geçmektedir.; Sefer Bey'in Baba ismi Mehmed Reşid Bey, Amca ismi Ahmed Tefvik Bey'dir. Kâzım İnanç Aile Arşivi.

⁸⁵TBMM Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No: 188 Âzayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası.; Taş, a. g. t., s. 4

⁸⁶Kâzım İnanç Aile Arşivi.

⁸⁷TBMM Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No: 188 Âzayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası.; Tuncer Baykara, “Liman Von Sanders'in Kurmay Başkanı Diyarbakırlı Kâzım İnanç Paşa (1880-1938)” , **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, (15-29), Ed., Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Ankara Şubat 2015, s.15.; Kâzım İnanç Aile Arşivi.; Taş, a. g. t., s. 4

⁸⁸Kâzım İnanç Aile Arşivi.; Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

⁸⁹Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

⁹⁰Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

⁹¹**Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)**, Yay. Haz. , Hâil Erdoğan Cengiz, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.38; Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, s.38; Tuncer Baykara da Kâzım Bey'in uzun süre “ Kâzım Diyarbakir” olarak anıldığından bahsetmektedir. s.15

Kâzım İnanç'ın aile arşivinden ulaşabildiğimiz çeşitli belgelerde kendisine Kâzım Bey, Kâzım Bin Hakkı,⁹² Mûsa Kâzım Nâci, Kâzım Nâci olarak hitap edildiği bilgisine ulaşabilmekteyiz.⁹³

Çocukluğu ve gençliği hakkında pek de detaylı bilgiye ulaşamadığımız Kâzım Bey, Fatma İsmet Hanım (1886-1958) ile evlenmiş, İlk eşi Fatma İsmet Hanım'dan Fatma Neyran Yetmen (1907-1974) adında bir kızı olmuştur. Ancak 1930 yılında eşin İsmet Hanım'dan boşanmıştır.⁹⁴ Fakat Kâzım İnanç'ın ailesiyle yaptığımız görüşmede Ertuğrul İnanç; “*Kâzım Paşa'nın 1913'te Roma Sefareti Ataşe Militerliği'ne tayin edildiğinde karısı İsmet Hanım'a ben size haber vermeden Roma'ya gelmeyin demiş ancak İsmet Hanım'ın birkaç gün bekledikten sonra kızı Fatma Neyran'ı alıp her şeyi toplayarak bir gemiye binip Roma'ya gitmiştir. Apar topar İstanbul'a geri döndüklerinde İsmet Hanım kendisini dinlemediği için 1914 yılında Kâzım Paşa, karısı İsmet Hanım'ı boşamıştır.*”⁹⁵ Demektedir.

Kâzım İnanç'ın ailesiyle yaptığımız görüşmede Ertuğrul İnanç; “*İsmet Hanım'ın İstanbul'da oldukça soylu bir aile olan Altunizade ailesine mensup olup bu aileden Zühtü Paşa'nın torunu olduğu ve aristokrat bir ailenin kızı olduğunu*”⁹⁶ ifade etmektedir.

Fatma İsmet Hanım'dan sonra Kâzım Bey, Hava Semiha Hanım (1904-?) ile evlenmiştir.⁹⁷ Ancak ikinci eşi Hava Semiha Hanım'la hangi tarihlerde evlendiğine dair bir bilgiye ulaşmış bulunamamaktayız. Semiha Hanım, Kâzım Paşa'nın vefatından sonra 1945 yılında Abdurrahman Benlioğlu ile evlenmiş ve 1981 yılında da vefat etmiştir.⁹⁸ Kâzım İnanç'ın ailesiyle yaptığımız görüşmede Bilgin İnanç bu bilgiyi desteklemekle birlikte; “*Kâzım Paşa'nın vefatından sonra Semiha Hanım'ın emekli bir kaptan olan Abdurrahman Benlioğlu evlendiğini, henüz çocukken çiftin yaşadığı Emirgandaki evlerinde tanışma fırsatı bulunduğu Abdurrahman Bey'in*

---

⁹² Bu ismin geçtiği iki belgenin aslısı EK 3'de ve EK 3'a da gösterilmiştir.

⁹³ Kâzım İnanç Aile Arşivi.

⁹⁴ **Türk Parlamento Tarihi** C.2, s. 311.

⁹⁵ Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

⁹⁶ Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

⁹⁷ **Türk Parlamento Tarihi** C.2, s. 312.

⁹⁸ Taş, a. g. t., s.4

hatırladığı kadarıyla son derece kibar, efendi biri olduğunu ve kendisinde çok iyi bir insan olduğu izlenimini verdiğini ”⁹⁹ ifade etmektedir.

Kâzım Bey’in ailesiyle yaptığımız görüşmede Kâzım Bey’in kızı Fatma Neyran hakkında Ertuğrul İnanç; “*Niran Hala hiç çocuk sahibi olmamış, kendisi aile içerisinde hep Nîran Hala olarak çağrılmıştır. Niran Hala 1-2 Ağustos 1935’de İstanbul Pera Palas’da Tahir Yetmen’le evlilik yapmış ve bu düğüne Kâzım Paşa’nın yakın dostu Mustafa Kemal de katılmıştır. Niran Hala’nın eşi Tâhir Yetmen Ziraat Mühendisi olarak görev yapmış, Bursa’da Ziraat Müdürü olarak çalışmış ve o dönemde Bursa’da ipek böcekçiliğinin gelişiminde son derece önemli bir katkı sağlayan soylu bir zat olmuştur.*”¹⁰⁰ Demektedir. Ayrıca Ertuğrul İnanç; “*Niran Hala, 1974’te bir trafik kazasından ötürü yaşamını yitirmiştir.*”¹⁰¹ Demektedir.

Baktığımız çeşitli kaynaklarda Fatma Neyran’ın 1974’te vefat ettiği belirtildiği halde trafik kazasından dolayı vefat ettiği bilgisine sadece aile ile yaptığımız görüşme ile ulaşabilmekteyiz.

Kâzım İnanç Ailesi ile yaptığımız görüşmede Bilgin İnanç; “*Niran Hala da Kâzım Paşa gibi çok iyi Almanca konuşuyormuş. Hatta Niran Hala Türk Alman Dostluk Cemiyeti’nde uzun yıllar gönüllü olarak çalışmıştır.*”¹⁰² Demektedir.

Kâzım İnanç Aile arşivinden elimize ulaşan Nîran Hanım ve Kâzım Bey’in karşılıklı olarak yazdıkları ve son derece duygusal ifadelerin yer edindiği mektuplar Kâzım Bey’in ölünceye kadar kızına karşı derin bir sevgi ve şefkat hissiyatıyla bağlı kaldığı ve kızının da ona aynı hisleri beslediği bilgisine ulaşabilmekteyiz.¹⁰³ Hayatta iken çok sayıda şiir yazan Fatma Neyran’ın bu yeteneği babası Kâzım Bey tarafından da takdir olunmuş olacak ki, kızına yazdığı mektuplarda “*Sevgili yavrum! Güzel mektubunu aldım. Bu mektuba ŞİİR de diyeceğim geliyor, çünkü okadar hoşuma gitti. Hem bilmem bundan sonra sana mektup yazmaklığım da güçleşecek!... Ben nereden öyle seyyal, sair ve ruh okşayıcı ve bu ruh okşayışda hissi tehiz edici kelimeler ...*

---

⁹⁹ Kâzım İnanç’ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

¹⁰⁰ Kâzım İnanç’ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

¹⁰¹ Kâzım İnanç’ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

¹⁰² Kâzım İnanç’ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

¹⁰³ Kâzım İnanç Aile Arşivi.

*çümleler bulacağım... güç vesselam!?!..*¹⁰⁴ Demektedir. Konu bütünlüğünün bozulmaması içinde çalışmamızda yer vermediğimiz bu mektublar aile tarafından bize ulaştırılmış bulunmaktadır.

Kendi kaleminden çıkan Aile tarihine değindiğimiz Kâzım Bey'in eğitim ve öğrenim hayatına bakacak olursak Kâzım Bey'in, parlak bir eğitim ve öğretim sürecinden geçtiği bilgisine ulaşabiliriz. Kâzım Bey, 1890 yılında yani henüz on yaşındayken dört yıllık askerî rüştiyeye girmiş ve bu okuldan 1894 yılında mezun olmuş olmalıdır.¹⁰⁵

İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1894 yılında Bursa Askerî İdadîsi'ne¹⁰⁶ başlayan Kâzım Bey, 1897 yılında bu okuldan mezun olmuştur.¹⁰⁷ Bursa Askerî İdadîsi'nden mezun olduktan sonra 14 Mart 1897¹⁰⁸ (R- 2 Mart 1313) tarihinde Harp Okulu'na (Mekteb-i Harbiyye) başlamıştır.¹⁰⁹

Kâzım Bey, 17 Ocak 1900 Çarşamba günü ve 18 Ocak 1900 Perşembe günü tarihinde Harp Okulu'ndan Mülâzım-ı Sâni (Teğmen) rütbesiyle mezun olmuştur.¹¹⁰ Bu tarihe ait elimizde yer alan bir belgede Kâzım Bey'in adı Mekteb-i Harbiye-i Şahane Şakirdanında bulunan öğrencilerinden Diyarbakirli Kâzım Naci Efendi olarak geçmektedir. Yine bu şehâdetnâmede Kâzım Bey'in fiziksel özellikleri olarak

---

¹⁰⁴ Kâzım İnanç Aile Arşivi.

¹⁰⁵ Taş, a. g. t., s. 4.

¹⁰⁶ Bu okul 1885 tarihinde açılmıştır. Hacı Salman, “İdadi Mektepleri'nin Tarihsel Gelişimi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.18.

¹⁰⁷ Taş, a. g. t., s. 5.

¹⁰⁸ Kâzım İnanç Aile Arşivi. ; Kâzım Bey'in Mekteb-i Harbiyye'de olduğunu gösteren belge EK 4'te gösterilmiştir.; Ayrıca bu belgede Kâzım Bey'in adı Kâzım Naci olarak geçmektedir.

Türk Parlamento Tarihi, C.2, s. 310'da bu tarih 15 Mart 1897 olarak geçmektedir. Ancak genel itibariyle çoğu kaynakta bu tarih 14 Mart 1897 olarak geçmektedir. Ki MSB Arşivi de bu tarihi 14 Mart 1897 olarak belirtmektedir.

¹⁰⁹ MSB Arşivi, Askeri Safahat Belgesi; Azmi Süslü, Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, Divan Yayıncılık, Ankara 1999, s. 79; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 310; **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, 2.baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s. 124; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, “Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler”, Yıl:62, S.132, s.395; Bu fotoğraf Kâzım İnanç'ın ailesi yakın dostu olan Yılmaz Uyar tarafından bir müzayede de cep telefonu yoluyla çekilmiş bize de Kâzım İnanç'ın ailesi tarafında takdim edilmiştir. Kâzım Bey'in Harbiye'de iken yüzünün bir kısmının sadece görüldüğü bu fotoğrafı EK 5'te gösterilmiştir.

¹¹⁰ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 15; S. D.N. 2228 - Kâzım İnanç 1900 (1316) tarihinde mezun olmuştur. Ali Galip Baltacıoğlu, “**Atatürk Dönemi Valileri**”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, s. 95; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, “Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler”, Yıl:62, S.132, s.395; Taş, a. g. t., s.7.; Kâzım İnanç Aile Arşivi.

göz rengi Elâ, ten rengi buğday, boy uzunluğu kısa olarak belirtilmiş olmaktadır. Bu Şehâdetnâme'ye göre Kâzım Bey'in Derece-i ehliyeti olarak, 421 mevcudunda olan sınıfın 28' inci olmuştur. Ayrıca kanunlaşmış olan 150 numaradan 150 numara kazanarak tavır ve hareket olarak aliyü'l-a'lâ¹¹¹ itibar edilmiştir. Yine bu şehâdetnâme'ye göre Kâzım Bey, Üçüncü sene imtihanında Mekteb-i Harbiye'den 510 numaradan 456 numara kazanarak mezun olmuştur. ¹¹² Bu süreçte henüz yirmi yaşında olan Kâzım Bey, 17 Ocak 1900'de Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olup Erkân-ı Harbiye (Kurmaya) sınıfına ayrıldı.¹¹³

Erkân-ı Harbiye'nin birinci sınıfında 2 Ocak 1901 ve 3 Ocak 1901 tarihinde kendisine verilen Erkân-ı Harbiye birinci sınıfında Erkân-ı Harbiye Namzed Mülâzım-ı Evvelliği rütbesi kendisine verilmiştir. Bu diplomada yine eşgaline değinilen Kâzım Bey'in bu kez göz rengi siyah, ten rengi esmer olarak belirtilmiştir. Bu diplomaya göre sınıfın 14' üncüsü olarak belirtilen Kâzım Bey'in tavır ve hareketi noktasında kendisi için A'la¹¹⁴ ifadesi belirtilmiştir.¹¹⁵

Kâzım Bey, Erkân-ı Harbiye'nin ikinci senesinde, 2 Şubat 1901'de, Üsteğmenlik (Mülâzım-ı Evvel) rütbesine yükselen¹¹⁶ Kâzım Bey, 6 Aralık 1902 (R-23 Teşrin-i Sâni 1318) 'de Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi)'ni bitirmiştir.¹¹⁷

Kâzım Bey'in kendi aile fertlerinin de teyit ettiği üzere, esas çalışma konumuz Çanakkale Cephesi'nde Kâzım Bey'e ait bir hatırat¹¹⁸, anı veyahut günlük

¹¹¹ 9- 10 notlarına denk gelip Pekiyi derecesindedir. Salman, a. g. t., s.31.

¹¹² Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu döneme ait 17 Ocak 1900 ve 18 Ocak 1900 tarihli Kâzım Bey'in Mekteb-i Harbiye Şehâdetnâmesi EK 6'da gösterilmiştir.

¹¹³ **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 310.

¹¹⁴ 7-8 notlarına denk gelip İyi derecesindedir. Salman, a. g. t., s.31.

¹¹⁵ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu döneme ait 2 Ocak 1901 ve 3 Ocak 1901 tarihli kendisine Mülâzım-ı Evvel rütbesinin verildiği Erkân-ı Harbiye Birinci Sınıf Diplomasının aslı EK 7'de gösterilmiştir.

¹¹⁶ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 310; **Türk İstiklâl Harbi'ne katılan...**, s. 124; Taş, a. g. t., s.8.

¹¹⁷ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s.310; **Türk İstiklâl Harbi'ne katılan...**, s.124; Kâzım İnanç 1900 (1316) yılında Mekteb-i Harbiye'den mezun olmuş, 23 Teşrin-i Sâni 1318 (5 Aralık 1902)'de Erkân-ı Harbiye'yi bitirmiştir. Bkz. Baltaoğlu, a. g. t., s.95; Baycan, a. g. m., s.37; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına ait Belgeler", Yıl:62, S.132, s.395.; Taş, a. g. t., s.8-9.

¹¹⁸ Yaptığım çeşitli araştırmalar neticesinde, Kâzım Bey 'in kendisi tarafından oluşturduğu bir hatırat veya bir günlüğüne rastlamadım. Ancak böyle bir hatırat veya günlüğe ulaşamam kendisinin kesin bir şekilde hatırat veya günlük tutmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Tuncer Baykara'nın Kâzım İnanç ile alakalı oluşturduğu makalesinde rastladığım bir bilgi bu hususta son derece önem taşımaktadır. Bu makaleye göre;

tarzında bir eser bulunmaması, taradığımız çoğu kaynakta genel anlamda kendisinden sınırlı derecede söz edilmesi, kendisine değinilen konuların da genelde tekrar niteliği taşıması sebebiyle; özel yaşamı, aile yapısı, çocukluğu ve gençlik yılları hakkında detaylı bilgilere ulaşamadığımız Diyarbekirli Kâzım, aslında siyasi ve askeri alanda son derece önemli bir kişiliktir. Osmanlı Devleti'nin çok zor evrelerden geçtiği süreçte önemli askeri görevlere getirilen Kâzım Bey, Cumhuriyet devrinde de Mustafa Kemal'in kendisine verdiği önemli desteğin ve kendisine karşı sergilediği tutumunun da etkisiyle siyasi alanda önemli başarılarla imza atmıştır. Böyle bir simanın hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgilere yer verilmemesi; zannımca geçmişte çoğunlukla karargâhlarda özellikle istihbarat alanında görev alması, görevi sebebiyle kendini biraz daha arka planda tutması, bu durumun açıklanması hususunda göz önünde bulundurulması gereken bir etken olarak düşünülebilir.

Parlak bir askeri geçmişe sahip olan Kâzım Bey, Harbiye'den mezun olduktan sonra ilk etapta askeri alanlarda daha sonraki süreçlerde siyasi alanlarda üstüne düşen görevleri hakkıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Esas çalışma konumuz olan Çanakkale Muharebelerinde adından sıkça söz ettirmiş olan Kâzım Bey, Harbiye'de okurken aynı sıralarda oturduğu, birlikte zaman geçirdiği harbiye arkadaşları ile birlikte daha sonraları kimi zaman savaş meydanlarında, karargâhlarda ve cephe alanlarında birlikte düşmana karşı mücadele etmiş; kimi zaman siyasal atmosferde gerek aynı taraflarda gerek karşı taraflarda bulunarak yükümlü olduğu görevleri en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır.

Diyarbekirli Kâzım, Harbiye'de öğrenci olduğu sıralarda Osmanlı Devleti gerek iç politikada gerek dış politikada çok zor bir süreçten geçmekteydi. Aslında Meşrutiyet dönemi ve Kanuni Esasinin ilanıyla Osmanlı Devleti mutlakiyetten bir süre kurtulmuş olsa da, 2.Abdülhamit'in meşrutiyetten hoşlanmayıp, o sırada

---

Kâzım Paşa, Sakarya savaşı sırasında Başkumandanlık karargâhındadır. Görevi Başkumandanlık Kalemi başkanlığıdır. Hatta savaşın içinde günü gününe hatıralarını da kaleme almaktadır. Rivayete göre bunu İsmet Paşa da görmüştür. Bu savaşta, bir önceki Kütahya -Eskişehir muharebelerinde olduğu gibi, İsmet Paşa'nın uygun olmayan askeri tedbirlerini herkes görmekteydi. Kâzım Paşa da muhtemelen bunları saklamadan yazabilecek fikir ve vicdan dirayetine sahipti. Savaşın başarıyla kazanılmasından sonra bir ara İsmet Paşa bu defteri okumak üzere almış, fakat sonra bir daha geri vermemiştir. Fakat Kâzım Paşa bunu da mesele yapacak değildir. Baykara, a. g. m., s.18; Ayrıca aile ile yaptığımız görüşme esnasında Ertuğrul İnanç; “ *Kâzım Paşa'nın yaşadığı dönemde bazı belge ve materyalleri çeşitli sebeplerden ötürü imha ettiğini*” belirtmektedir.

yaşanan Osmanlı - Rus savaşını bahane etmesiyle meşrutiyet dönemine son verilmiş ve ülkede eskisinden daha fazla bir sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler ülkede aydınlar öncülüğünde başlayıp gelişen yeni bir özgürlük ve meşrutiyet hareketinin doğup gelişmesine sebep olmuştur. Bu hareket şüphesiz yoğun derecede Kâzım Bey'in de okuduğu harbiye öğrencileri tarafından büyük destek görmüştür.¹¹⁹

Bu sürece canlı bir şekilde şahit olan harbiyeliler, gerek iç gerekse dış politikada yaşanan bu zorluk ve karmaşadan büyük bir deneyim ve tecrübe elde etmiş ve bu kazandığı tecrübelerin etkisiyle yoğrulup şekillenen tutum, davranış ve algılayışlarının sonucunda bir devrin önemli tarihi simaları arasında yer almışlardır. Türkiye Cumhuriyetinin önemli yapı ve kurucu taşlarını oluşturacak bu önemli simalar, belki de en önemli sınavlarını Çanakkale Cephesinde yaşanan Çanakkale Muharebeleri esnasında vermişlerdir.

Osmanlı Devletinin tarih sahnesini terk etmek üzere olduğu dönemde özellikle Çanakkale'de gösterilen direnç ve azim herkesi şaşırtmış ve bu direnç ve azimden Türkiye Cumhuriyetinin askeri ve manevi kadrosu doğmuştur. Bu bağlamda, Türk Kurtuluş Savaşı, Çanakkale Mücadelesinin gerek ruh, gerek kadro açısından devamıdır. Milli Mücadeleyi kazanan kadro büyük ölçüde Çanakkale kadrosudur.¹²⁰

Bu kadroda elbette önemli bir paya sahip olan Diyarbakırlı Kâzım, diğer Harbiye öğrencileri gibi Osmanlı Devleti'nin gerek iç politikada gerek dış politikada yaşadığı olaylardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Yaşanan bu olaylar birçok Harbiyeliyi şekillendirdiği kadar Kâzım Bey'i de derinden etkilemiştir.

Kâzım Bey döneminde kendisiyle vakit geçiren ya da kendisinden söz eden hatıratlara ve yaşanan olaylara bakarak ulaştığımız bilgilere göre, bu noktada tek başına olmadığını gördüğümüz Kâzım Bey, henüz harbiye yıllarındayken, kurduğu

---

¹¹⁹ İhsan Güneş, "II Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)", Ankara. Edu. tr. s. 177-178.

¹²⁰ Ergun Göze, **Çanakkale'de Kumandanlar Savaşı**, 2.Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul Mart 2006, s. 14.

dostluklar ve yakınlaşmalar sonrasında devrin önemli tarihi simalarıyla birlikte birçok görevde yan yana gelmiştir.

Sinan Meydan “Sarı Paşam” adlı eserinde, Mustafa Kemal’in Harp Okulundan çok sayıda arkadaşının olduğunu ve Mustafa Kemal’in bunların çoğunu Manastır Askeri İdadisinden tanıdığından söz ederken bu isimler arasında Kâzım İnanç’ı da belirterek bu isimlerin M.Kemal’in en samimi arkadaşları olduğuna dikkat çekmektedir.¹²¹ Kâzım Bey, Mustafa Kemal’le olduğu kadar devrin diğer önemli isimleriyle de yakın dostluklar içerisine girmiştir. Bu isimler arasında Enver Paşa, şüphesiz Kâzım Bey’in yaşamında önemli bir yer edinmiştir.

Bu bağlamda Diyarbakırlı Kâzım’ın Erkân-ı Harbiye’deki en yakın arkadaşı aynı zamanda sıra arkadaşı olan kişi Enver Efendi’dir (Enver Paşa).¹²² Enver Paşa anılarında Kâzım Paşa ile olan yakın arkadaşlıklarından söz ederken; “*İlk sınıfta, şimdi Erkân-ı Harp Binbaşı olan Diyarbakırlı Kâzım Efendi ile yan yana düşmüştük. Biz onunla daima beraber çalışırdık.*” ifadelerine yer vermiştir.¹²³ Kâzım Bey’in Enver Paşa’yla olan bu samimiyeti, Enver Paşa’nın ilerde kendisinden daha üst düzeyde bir makamda olmasına rağmen, Kâzım Bey’in çoğu konuda Enver Paşa’ya karşı daha rahat konuşma ve düşüncelerini daha açık bir şekilde ifade etme imkânını verecektir.

Fahrettin Altay Paşa da hatıralarında Enver Paşa ile mektuplaştıklarından söz ederken aldığı mektubundan yaptığı bir alıntıda Enver Paşa’nın “... *Terfi hakkında Kâzım’dan bir haber alamadım.*”¹²⁴ Şeklinde sözlerine yer vermiştir. Fahrettin Paşa

---

¹²¹ Sinan Meydan, **Sarı Paşam Sultan, Örgüt ve İhtilal**, 2.baskı, Truva Yayınları, Eylül 2007, s. 117; Semih Yalçın, **Mustafa Kemal ATATÜRK (Hayatı ve Eseri)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 74.

¹²² Taş, a. g. t., s. 11.

¹²³ Şevket Süreyya Aydemir, burada adı geçen kişinin daha sonra general olan Kâzım Sevüktekin olduğunu belirtmektedir. Emekli Org. Muharrem Mazlum İskora tarafından hazırlanan Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1865 adlı eserin 1’nci cildinin 199’uncu sayfasında Kâzım Eendi, Hakkı. Diyarbakır Piyade, Samsun Valisi Kâzım İnanç kaydı görülmektedir. Enver Paşa’nın sınıf arkadaşları arasında başka bir Kâzım daha yoktur. **Enver Paşa’nın Anıları (1881-1908)**, Haz., Halil Erdoğan Cengiz, İletişim Yayınları, İstanbul 1991,s. 38.

¹²⁴ **İmparatorluktan Cumhuriyete: Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor**, Haz. Taylan Sorgun, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2003, s. 27.

ayrıca Kâzım Bey için “Diyarbakirli Kâzım, Enver’in sınıf arkadaşı çalışkan, intizam sever, bir lisan bilir.” demiştir.¹²⁵

Neticede Kâzım Bey, Erkân-ı Harbîye’yi 5 Kasım 1902 (R- 23 Teşrîn-i Evvel 1318)’de bitirmiş, 6 Aralık 1902 (R- 23 Teşrin-i Sanî 1318)’de Mektebi Harbiye’den Kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Böylece görevine başlamaya hak kazanmıştır.¹²⁶ Askeri künyesi 1315-P 29¹²⁷ olan Kâzım Bey, Harp Akademisini 55 dönem mezunu olarak bitirmiştir. Sınıf arkadaşları arasında Enver Paşa, Fahrettin Altay, Şükrü Naili, Ali Hikmet, Bekir Sami, Mehmet Ali ve Hafız Hakkı Paşa gibi önemli isimlerin bulunduğu Kâzım Bey, askerlik hayatının ilk dönemini olağan küçük bir subayı olarak geçirmiştir.¹²⁸

Yüzbaşı rütbesine ulaşan Kâzım Bey, 20 Aralık 1902 (R -07 Kanûn-ı Evvel 1318) tarihinde¹²⁹ kurmay stajlarını yapmak üzere 5’ nci ordunun emrine verilmiş olsa da¹³⁰ Beşinci Ordu’ya tayin edilen Kâzım Bey’in, sağlık durumu bu göreve pek de elverişli olmaması gerekçesiyle, kendisi tamamen iyileşinceye kadar tedavi görmek üzere İstanbul’a gönderilmiştir. Böylece düzeline kadar yani (R-10 Şubat 1319) tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye 1 nci şubesine tayin edilmiştir.¹³¹

5 Mart 1905 (R-20 Şubat 1320)¹³² tarihinde kolağalığa (Kıdemli Yüzbaşı)¹³³, terfi eden Yüzbaşı Kâzım Bey¹³⁴, 31 Mart 1909 (R-18 Mart 1325) tarihinde de Üçüncü Ordu’ya bağlı olup bu orduya mensup olan ve İstanbul’da bulunan 2 nci Avcı Taburu Kumandanlığına tayin edilerek görevlendirilmiştir.¹³⁵

---

¹²⁵ **İmparatorluktan Cumhuriyete...** , s. 77.

¹²⁶ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; Taş, a. g. t., s. 8-9.

¹²⁷ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; Baykara, a. g. m., s. 15.

¹²⁸ Baykara, a. g. m., s.15; Taş, a. g. t., s.12.

¹²⁹ Bu tarih bazı kaynaklarda 6 Aralık 1902 olarak gösterilmektedir. Bkz. Süslü, Balcıoğlu, a. g. e. , s. 79; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...** , s. 125.

¹³⁰ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Taş, a. g. t., s. 12.

¹³¹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Taş, a. g. t., s. 12.

¹³² Bu tarih bazı kaynaklarda 9 Mart 1905 olarak geçmektedir. Bkz. Süslü, Balcıoğlu, a. g. e. , s. 79; **Türk Parlamento Tarihi**, C. 2, s. 310; Taş, a. g. t., s.13.

¹³³ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu belgenin aslı EK 8’de gösterilmiştir.

¹³⁴ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Taş, a. g. t., s.13.

¹³⁵ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, “Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler”, Yıl:62, S.132, s.395; Taş, a. g. t., s.13.

Kâzım Bey, 14 Haziran 1909 (R-1 Haziran 1325) tarihinde binbaşılığa terfi etmekle beraber yine aynı tarihte 1. ordunun 2 nci Alayının 1. Tabur Kumandanlığına tayin edilmiştir. Ayrıca 1 Kasım 1909 (R-19 Teşrîn-i Evvel 1325) tarihinde alayla birlikte İzmir şehrine gitmiştir.¹³⁶

Bu görevleri sonrasında 14 Kasım 1909 (R-1 Teşrîn-i Sâni 1325) tarihinde taburuyla birlikte Aydın'a tayin edilen Binbaşı Kâzım Bey, bu havalide eşkiya takibine memur edilmiştir.¹³⁷

Bu süre zarfında, yeniden düzenlenip, yapılanan ordu teşkilâtı içinde Onaltıncı Alay Birinci Tabur Komutanlığı'na tayin edilen Binbaşı Kâzım Bey, 20 Mart 1911 (R-7 Mart 1327) tarihinde stajını bitirdikten sonra bulunduğu göreve tabî olmak şartıyla dil tahsili için Almanya'ya gönderilmiştir.¹³⁸ Mesleki bilgisini geliştirip ilerletmek ve dil tahsilini öğrenmek üzere Almanya'ya gönderilen Binbaşı Kâzım Bey¹³⁹, bir yıl Alman Ordusunda eğitim gördükten sonra 20 Mart 1912 (R-7 Mart 1328) tarihinde Dersaadet'e dönmüştür. 26 Mart 1912 (R-13 Mart 1328)'de Erkân-ı Harbîyye-i Umumîye 3' ncü şubeye tayin edilen¹⁴⁰ Binbaşı Kâzım Bey, bu süre zarfında ikinci şube tarafından gerçekleştirilen imtihanda, tahsil ettiği lisanı en iyi derecede ve imkânın fevkinde öğrendiğini kanıtlamıştır.¹⁴¹

Binbaşı Kâzım Bey, kendi ağzıyla dile getirdiği TBMM Şahsî Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde "Bir sene müddetle Almanya'ya lisan tahsiline gittim. Avdetimde E. H. U. de Trablusgarp masası şefliğinde bulundum"¹⁴² demektir. Ancak ne baktığımız askeri kaynaklarda ne de Trablusgarp Savaşı'na dair incelediğim

---

¹³⁶ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; Süslü Balcıoğlu, a. g. e. , s. 79; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 310; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...** , s. 125; TBMM Albumü, C.1, s.560; Taş, a. g. t., s. 13.

¹³⁷ Taş, a. g. t., s. 13.

¹³⁸ Taş, a. g. t., s. 13; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:62, S.132, s.395.

¹³⁹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e. , s. 79; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 310; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...** ,125.: Almanya'da kazandığı Almanca dili kendisinin cihan harbinde Alman generalinin yanında yer almasına, hatta onun kurmay başkanı olmasına olanak sağlayacaktır. Baykara, a. g. m., s.15.

¹⁴⁰ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e. , s. 79; **Türk Parlamento Tarihi**, C. 2, s. 310; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...** , s. 125; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler", Yıl:62, S.132,s.395; Taş, a. g. t., s.14.

¹⁴¹ Taş, a. g. t., s. 14.

¹⁴² TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği. Bu belgenin aslı EK 9'da gösterilmiştir.

kaynaklarda, MSB Arşivi'nde bulunan ona dair askeri bilgilerinde bu ifadesini doğrulayacak bu ifadesine destek sağlayacak hiçbir bilgiye rastlanılmadı. Ancak Nusret Baycan, oluşturduğu makalesinde, Binbaşı Kâzım Bey'in 1911-1912 tarihleri arasında Osmanlı-İtalyan Harbinde yer aldığını dile getirmektedir.¹⁴³

Daha sonra Kâzım Bey'i Balkan Harbi'nde büyük genel karargâhta binbaşı rütbesiyle karargâh kurmayı olarak çalıştığını görmekteyiz. İncelediğimiz kaynaklar doğrultusunda, Karargâhta bulunan Kâzım Bey, muharebenin daha çok idari kısmında bir pozisyonda bulunmuş, aktif olarak savaş meydanlarında pek de bulunmamıştır. Kâzım Bey'in bulunduğu bu karargâh sefer orduların yani Balkan Harbi'ne iştirak eden ŞARK ve GARP ordularının sevk ve idaresi için teşkili edilmiş bir nevi harp karargâhıdır.¹⁴⁴

Binbaşı Kâzım Bey'in 29 Eylül 1912 tarihine kadar görevli bulunduğu Şark Ordusu, Mürettep 15'nci kolordu, Çanakkale Redif Tümeni, Birinci Şube (Harekât Şubesi) Müdürlüğü 15'nci kolordunun lağvedilmesiyle daha henüz genel taarruza bile geçilmeden başlamadan sona ermiştir.¹⁴⁵

Binbaşı Kâzım Bey, 29 Eylül 1912 (R-16 Eylül 1328) tarihinde Balkan Harbi Seferberliğiyle beraber 15. Çanakkale Kolordusu Erkan-ı Harbiyesi 1. Şube (Harekât Şubesi) Müdürü, Doğu Rumeli Ordusu Şube 3'üncü olarak tayin edilmiştir.¹⁴⁶ Binbaşı Kâzım Bey, 22 Ekim 1912 tarihine kadar Şark Ordusu, 1. Şube (Harekât Şubesi) Müdürü olarak görev yapsa da bu ordunun lağvedilmesiyle, Binbaşı Kâzım Bey, 22 Ekim 1912 (R- 9 Teşrin-i Evvel 1328)'de Salı günü Şark Rumeli Ordusu Erkan-ı Harbiyesi 3'üncü Şube Müdüriyeti'ne atanmıştır.¹⁴⁷

---

¹⁴³ Baycan, a. g. m., s. 37.

¹⁴⁴ Görgülü, a. g. e., s. 17.

¹⁴⁵ Taş, a. g. t., s. 36.

¹⁴⁶ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi, Ayrıca **Türk Parlamento Tarihi**, C. 2, s.310; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, a. g. e., s. 124; Süslü, Balcioğlu, a. g. e., s. 79; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler", Yıl:62, S.132, s.395; Taş, a. g. t., s.14.

¹⁴⁷ Süslü, Balcioğlu, a. g. e., s. 79; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, 310; TBMM Albümü, C.1, S.560; Üçüncü Şube: Menzil ve Kuvve. Taş, a. g. t., s.34.

Kâzım Bey'in TBMM Şahsî Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde kendisi "Karargâhi Umum: İrtibat Zabıtlığı Vazifesi inzımmam ile Şark Ordusu Karargâhi Üçüncü Şubesinde" bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸

Binbaşı Kâzım Bey'in de içinde kendisine yer edindiği Şark Ordusu barıştaki 1'inci ordunun, redif tümenleri ile takviye edilmesi ve diğer ordulardan bazı nizamiye tümenlerinin bu ordular emrine verilmesi ve muharebe maksadına göre yeni bir örgüte tabi tutulması suretiyle meydana gelmiştir.¹⁴⁹

Kâzım Bey'in de içinde kendisine yer edineceği Doğu Ordusu, Balkan Muharebeleri esnasında taarruz fikrine taraftar olmamasına rağmen, 22 Ekim 1912 Salı günü genel taarruz emrini vermek mecburiyetinde kalmış ve böylece doğu harekât alanında savaş fiilen başlamıştır.¹⁵⁰ Henüz tahdisatını tamamlamamış Doğu ordusu, taarruz emrini ikisi kuvvetlice, diğer ikisi de daha zayıf ve tamamlanmamış dört kolordu ile uygulamak zorunda kalmıştır.¹⁵¹ Kâzım Bey'in Balkan Harbi'nde atandığı ikinci görev yeri olan Doğu Ordusu Karargâhi, Lüleburgaz'da bulunmaktadır. Karargâh olarak tek yeni bina olan okul hazırlanmıştır. Bu okulun dört büyük odası kurmay subaylar ve yaverlerin yatakhane olarak hazırlanmıştır.¹⁵²

Binbaşı Kâzım Bey, 24 Kasım 1912 tarihine kadar Doğu Ordusu Karargâhi'nda Üçüncü Şube Müdürü olarak görevini yerine getirmiştir. Ancak bu ordunun lağvedilmesi ile Binbaşı Kâzım Bey, 24 Kasım 1912'de Genel Karargâh 2 nci şube (İstihbarat Şubesi)'sine atanmıştır. Binbaşı Kâzım Bey'in TBMM Şahsî Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde kendisi "Çatalca Muharebatında Karargâhi Umumi İstihbarat Şubesi Müdürlüğünde" bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁵³

Bu görevi esnasında Balkan Savaşı'ndaki muharebelere iştirak etmiştir. Binbaşı Kâzım Bey, esnası 10 Ağustos 1913'e kadar bu görevini yerine

---

¹⁴⁸ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Âzayı Kiramına Mahsus Tercüme-i Hâl varakası.

¹⁴⁹ **Balkan Harbi, Harbin Sebepleri Askerî Hazırlıklar ve Osmanlı Devletinin Harbe Girişi, (1912-1913)**, C.I, GnKur. Basımevi, Ankara 1970, s. 112-113.

¹⁵⁰ Taş, a. g. t., s. 36.

¹⁵¹ Suat Zeyrek, "Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2012, s. 206.

¹⁵² Taş, a. g. t., s.36; Gustav Von Hochwächter, **Balkan Savaşı Günlüğü**, "Türklerle Cephe", Çev. Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Şubat 2008, s. 11.

¹⁵³ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

getirmiştir.¹⁵⁴ Ancak Balkan Savaşı'nın sonuna kadar silahlı kuvvetlerde geniş bir istihbarat yapan veya onu destekleyen bir teşkilat yoktu. Bu faaliyet ancak Balkan savaşının getirdiği kötü sonuçlardan sonra zayıf bir teşkilat olarak kurulmaya başlamıştır.¹⁵⁵

Binbaşı Kâzım Bey'in İstihbarat Şubesi'ne atandığı Büyük Genel Karargâh, seferber orduların yani Balkan Harbine iştirak eden Şark ve Garp Orduları'nın sevk ve idaresi için teşkil edilmiş, bir nevi harp Karargâhıdır. Binbaşı Kâzım Bey'in, bu karargâhtaki önemli şube arkadaşları; Bnb. İsmet İnönü, Bnb. Fahrettin Altay, Yzb. Refet Bele, Bnb. Kâzım Dirik, Bnb. Asım Gündüz, Bnb. Ali İhsan Sabis, Bnb. Sadullah Güney gibi cephede önemli isimlerdir.¹⁵⁶ Bu arada Kâzım Bey, karargâhta birlikte çalıştığı bu çalışma arkadaşları ile ileride yine çalışma fırsatı bulacak hatta bu isimlerin bazılarıyla hayati ilişkiler kurarak ülkenin yararına çok önemli işler başaracaktır.

Bundan sonra Binbaşı Kâzım Bey, Balkan Harbi'nin sona ermesiyle, 9 Ağustos 1913 (R-27 Temmuz 1329) tarihinde Genel Karargâhtaki görevine geri dönmek üzere Roma Sefareti Ataşe Militerliği'ne tayin olmuştur.¹⁵⁷

Kâzım Bey'in TBMM Şahsi Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde kendisi "Bir seneye yakın bir müddet Roma Ataşe Militerliği'nde" bulunduğunu yine kendi sözleriyle ifade etmiştir.¹⁵⁸ Roma'da Ataşemiliter olarak kaldığı dört aylık bir zaman diliminin ardından 18 Aralık 1913 tarihinde, İstanbul'a gelerek bağlı olduğu memuriyetinde yeniden işe başlamıştır.¹⁵⁹

---

¹⁵⁴ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayi Kiramına Mahsus Tercüme-i Hâl Varakası; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 9; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2s. 310-311; Görgülü, a. g. e., s. 17.

¹⁵⁵ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1908-1920**, C.III, s. 233.

¹⁵⁶ Görgülü, a. g. e., s. 17; Taş, a. g. t., s.39.

¹⁵⁷ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; Ancak bu tarih bazı kaynaklarda 10 Ağustos 1915 olarak geçmektedir.; **Türk Parlamento Tarihi**, C. 2, s. 312; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e. , s. 79; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; TBMM Albümü , C.1, S.560; Taş, a. g. t., s.14.; Dil bilmesi sebebiyle Kâzım Bey 10 Ağustos 1913'te Roma'ya Ataşemiliter olarak tayin edilmiştir. Baykara , a. g. m., s.15;

¹⁵⁸ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

¹⁵⁹ Taş, a. g. t., s. 15; 3 Ağustos 1914'te 1' inci Dünya Savaşının çıkması üzerine yurda çağrılarak 1'nci Haberalma Şubesi, sonra da Harekât Şubesi Müdürü olarak görevlendirildi. **Türk Parlamento Tarihi**, C. 2, s. 311

Binbaşı Kâzım Bey, 3 Ağustos 1914 (R- 21 Temmuz 1330) tarihinde 1. Ordu Erkan-ı Harbiyesi İstihbarat Kısmı Müdüriyeti'ne tayin edilmiştir.¹⁶⁰ Komutanlığına Mareşal (Müşir) Otto Liman Von Sanders'in getirildiği Birinci Ordu içinde Binbaşı Kâzım Bey, TBMM Şahsî Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde "Birinci Ordu İstihbarat Şubesi Müdürlüğü'nde" bulunduğunu kendi ağzıyla teyit etmektedir.¹⁶¹ Bundan sonra Kâzım Bey, çok iyi Almanca konuşması sebebiyle de Birinci Dünya Savaşı süresince Sanders'in gerek en büyük destekçisi gerek en büyük kurtarıcısı olmuştur. Bu görevi sırasında yaklaşık bir sene boyunca İstanbul'da bulunan Binbaşı Kâzım Bey, 29 Kasım 1914 (R-16 Teşrin-i Sani 1330) tarihinde 1. Ordu Erkân-ı Harbiye Harekât Şubesi Müdüriyeti'ne tayin olmuştur.¹⁶² TBMM Şahsî Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde yine ağzıyla "Birinci Ordu Harekât Şubesi Müdürlüğü'nde" bulunduğu ifade etmiştir.¹⁶³

Binbaşı Kâzım Bey'in bu görevine ilaveten 8 Aralık 1914 tarihinde kendisi Ordu Erkân-ı Harbîye Riyâseti Vekâleti'ne atanmıştır. 10 Ocak 1915 tarihinde Limân Paşa, Birinci Ordudan Başkomutanlığı'na yazdığı dilekçesiyle; Ordu Harekât Şube Müdürü iken iki aydan beri Erkân-ı Harbîye Vekâleti'nde bulunan Binbaşı Kâzım Bey'in asaleten onayını istemiş¹⁶⁴ ve Binbaşı Kâzım Bey, 11 Mart 1915 (R – 26 Şubat 1330) tarihinde¹⁶⁵ asaleten Birinci Ordu Erkân-ı Harbîyesi Riyâseti'ne tayin edilerek bu ordunun kurmay başkanlığına getirilmiştir.¹⁶⁶ Binbaşı Kâzım Bey'in TBMM Şahsî Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde kendisi tarih

---

¹⁶⁰ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 79 ; Baykara , a. g.m., s. 15; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler", Yıl:62, S.132, s.395; Taş, a. g. t., s.15.

¹⁶¹ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayî Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

¹⁶² MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Baykara , a. g. m., s.15; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler", Yıl:62, S.132, s.395; Taş, a. g. t., s.15

¹⁶³ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayî Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

¹⁶⁴ Taş, a. g. t., s. 15-16.

¹⁶⁵ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi. Ancak tarih MSB Arşivi'nden farklı olarak 12 Şubat 1915 olarak geçmektedir. Bkz. Taş, a. g. t., s. 16; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 79; **Türk Parlamento Tarihi**, C. 2, s. 311; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler", Yıl:62, S.132, s.395.

¹⁶⁶ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi. Taş, a. g. t., s. 16; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 79; **Türk Parlamento Tarihi**, C. 2, s. 311; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler", Yıl:62, S.132, s.395.

belirtmemekle birlikte “Birinci Ordu Erkâni Harbiye Reisliği’nde” bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷

Binbaşı Kâzım Bey, 7 Mart 1915 (R- 22 Şubat 1330) tarihinde Kaymakamlığa (yarbay) terfi etmiştir.¹⁶⁸ Bu süreçte Çanakkale Boğazı’nda yeni teşkil edilecek olan Beşinci Ordu’nun Ordu Komutanı Limân Paşa’nın Kurmay Başkanı olarak Çanakkale Cephesinde hayati bir rol üstlenerek yer almaya başlamıştır.¹⁶⁹

Yarbay Kâzım Bey, 28 Mart 1915¹⁷⁰ (R-15 Mart 1331) tarihinde Beşinci Ordu Erkan-ı Harbiye Riyaseti’ne tayin edilmiştir.¹⁷¹ Yarbay Kâzım Bey’in TBMM Şahsî Dosyası’nda bulunan Tercüme-i Hâl’inde kendisi “Beşinci Çanakkale Ordusu Erkâni Harbiye Reisliği’nde” bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷² Bu görevleri esnasında Seddülbahir Bölgesi’ndeki muharebelere katılan¹⁷³ Yarbay Kâzım Bey, kendisinin TBMM Şahsî Dosyası’nda bulunan Tercüme-i Hâl’inde kendisi “İhraç bidayetlerinde Erkân-ı Harbiye Reisliği Uhdemde olmak üzere bir hafta kadar Saros Körfezi Kumandanlığı’nda” bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴

Yarbay Kâzım Bey, savaşın sonunda 14 Aralık 1915 (R-1 Kanun-ı Evvel 1331) tarihinde Miralay (Albay)lığa terfi etmiştir.¹⁷⁵

---

¹⁶⁷ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayî Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

¹⁶⁸ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Taş, a. g. t., s.16.

¹⁶⁹ Sanders, a. g. e., s. 87; Taş, a. g. t., s.16.

¹⁷⁰ Bu tarih çeşitli kaynaklarda 15 Mart 1915 olarak geçmektedir. Bkz. **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 79-80; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, “Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler”, Yıl:62, S.132, s.395; Ancak MSB Arşivi öncelikle kendi verdikleri tarihlerin baz alınması gerektiği hususundan bu tarihi biz 28 Mart 1915 almış bulunmaktayız.

¹⁷¹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi. ; Taş, a. g. t., s.16.

¹⁷² TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayî Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

¹⁷³ Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 80.

¹⁷⁴ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayî Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.; Taş, a. g. t., s.16.

¹⁷⁵ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Taş, a. g. t., s.16.

İKİNCİ BÖLÜM

KÂZİM İNANÇ PAŞA'NIN ÇANAKKALE CEPHESİNDEKİ ASKERİ FAALİYETLERİ

2.1. BEŞİNCİ ORDU'NUN KURULUŞU

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girer girmez kendini çok cepheli bir savaşın içinde bulmuş olsa da açılan cephele içinde Çanakkale'nin şüphesiz çok ayrı bir önemi bulunmaktadır.¹⁷⁶ Cephenin en tabii amacı olan Boğazlara egemen olmak Almanya'nın Doğu Politikası, Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma yönünde kadim emelleri, İngiltere'nin Hindistan yolunun güvenliği için takip ettiği politikaları, boğazlar üzerinde sürdürülen geleneksel politikalar arasında gösterilebilir.¹⁷⁷

Çanakkale Cephesinin açılması, oldubittiye getirilecek bir fikrin sonucu değildir. Aslında Müttetiklerin Çanakkale Boğazına karşı teşebbüsleri daha 1914 Ağustosunda ve 1914 Kasım aylarında düşünülmüş, ancak Osmanlı Devleti henüz tarafsız olduğu için bu mesele üzerinde durulmamıştı.¹⁷⁸ Ancak Türkiye harbe girip

---

¹⁷⁶ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V'inci Cilt I'inci Kitap**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s. 55-56; Murat Karataş, "Haritalarla Çanakkale Savaşları (Osmanlı Kaynaklarına Göre Gelibolu Yarımadası Kuzey Bölgesi Muharebeleri)", Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı, Çanakkale, 2006, s. 1.

¹⁷⁷ Lokman Erdemir, **Fotoğraflarla Çanakkale Savaşları (Cephe ve Cephe Gerisinde İnsan)**, TBBD Yayınları, İstanbul 2012, s. 15.

¹⁷⁸ Armaoğlu, a. g. e., s. 149; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V'inci Cilt I'inci Kitap**, s. 58

Süveyş Kanalı'nı ve Mısır'ı tehdit etmeye başlayınca İngilizlerin en tabii amacı bu iki sömürge yerinin en iyi şekilde korunması değil, aksine İstanbul'a taarruzu gerçekleştirme düşüncesi olmuştur.¹⁷⁹

Şüphesiz İngiliz Cephesinde oluşan bu güvenin altında, daha Osmanlı savaşa girmeden önce, Deniz Bakanlığı'nın emriyle 3 Kasım 1914'te Boğaz giriş tahkimatına karşı gerçekleştirilen bombardımandan elde edilen başarı önemli yer tutmaktadır.¹⁸⁰

Birinci Dünya Savaşı başlayınca, Çanakkale meselesi yeniden gündeme gelmiş, Sarıkamış'ta sıkışan Ruslar, İngiltere'den Türk kıtalarını Kafkaslardan geri çekecek bir askeri harekâta bulunmaları için yardım istemiştirler. 2 Ocak 1915'te Petrograd'daki İngiliz Büyükelçisinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir telgrafla; *“Güçlü bir Türk ilerlemesi karşısında Rusların Kafkasya'daki durumlarının umutsuz olduğu açıklanmış, Türk baskısının azaltılması için müttefiklerin karadan ya da denizden Osmanlı Devleti üzerine bir gösteri harekâtı gerçekleştirmesinin Rus Çarı tarafından istendiği”* bildirilmiştir.¹⁸¹

Bu süreçte Lord Kitchener, Churchill'le Rusya üzerindeki baskının giderilmesi konusunda ortak fikirde olmalarına¹⁸² rağmen, Lord Kitchener, Fransa Cephesi'ni önemsemekte ısrar etmiş, Doğu için kıtalar vermeyeceğini duyurmuş, Çanakkale'de kara birliğinin kullanılmasına karşı çıkarak, Osmanlı Devleti'ne karşı sadece denizden yapılacak bir harekâtın mümkün olup olmayacağı konusunu ortaya atmıştır.¹⁸³

Bunun üzerine Churchill, Çanakkale'yi Doğu Akdeniz filosu adıyla Ağustos 1914'ten beri ablukaya almış gemilerin komutanı koramiral Carden'e,

---

¹⁷⁹ Carl Mühlman, **Çanakkale Savaşı**, Çev. Sedat Umran, 9.baskı, Timaş Yayınları, İstanbul Şubat 2009 s. 53.

¹⁸⁰ Figen Atabey, “İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekâtı”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayı**, S. 16, Yıl:8, GnKur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara Ağustos 2010, s. 154-155.

¹⁸¹ Atabey, a. g. m., s. 155; Mühlman, **Çanakkale Savaşı**, s. 54; Fahri Belen, **Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler**, Yay. Haz., Tuncay Yılmaz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul Mart 2009, s.4; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915)**, **V'inci Cilt I'inci Kitap**, s. 58-59; Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s. 235.

¹⁸² Victor Rudenko, **Gelibolu Denizinden Saldırı**, Çev. Dilek Cenkçiler, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara Mart 2009, s. 16.

¹⁸³ Atabey, a. g. m., s. 156; Mühlman, **Çanakkale Savaşı**, s. 54.

“Çanakkale’nin yalnız denizden zorlamasının mümkün görüp görmediğini” sormuştur.¹⁸⁴ Carden’in bu soruya 5 Ocak’ta verdiği cevapta, bu görevin ani bir baskınla yarma şeklinde değil de büyük çapta planlı bir saldırı girişimiyle çözümlenebileceğini ileri sürmüş¹⁸⁵ ve bu amaçla Çanakkale’ye denizden taarruz harekâtına ilişkin bir dizi adımı gerektiren ayrıntılı bir plan¹⁸⁶ sunmuştur.

Neticede 4 aşamadan oluşan “Carden Plânı” 15 Ocak 1915’te Londra’da toplanan savaş komitesince benimsenmiş ve bu suretle İngiltere 28 Ocak’ta Boğaz’ı zorlama kararını vermiştir. Harekâta başlangıç tarihi de, 19 Şubat 1915 olarak saptanmış olsa da havalar bozulduğu için bombardıman 25 Şubat’a ertelenmiştir.¹⁸⁷

25 Şubat 1915’te Birleşik Filonun yaptığı harekâta, Boğazın girişindeki tabyalarımız bütünüyle hasara uğramış, İngiliz ve Fransızlar açısından bu günkü muharebeler sonunda giriş tabyalarının tahriple susturulması sağlanmış ve böylece Amiral Carden planının birinci evresi gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁸

Bundan sonra sıra Carden plânının ikinci evresi gereği olarak, 26 Şubat’ta giriştiği harekât sonunda Birleşik Filo yakın mesafeden sürdürdüğü tahkimatı tahribe devam etti. Bombardımanlar 26 ve 28 Şubat’ta da devam etti. Bu sırada gelen istihbarat raporlarında düşmanın bir kara harekâtı da planladığı bildirilmekteydi.¹⁸⁹

Bu arada bir taraftan bombardımanlar yapılırken bir taraftan da İngilizlere ait mayın tarayıcıları fırtına ve akıntıya rağmen boğazdan 6 mil kadar içeriye girerek mayınları temizlemiş, hatta Türklerin tekrar mayın dökmemesi için çeşitli önlemler

---

¹⁸⁴ Naci Koç, “İngilizlerin Gözüyle Çanakkale Savaşları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2005, s. 40.

¹⁸⁵ Mühlman, **Çanakkale Savaşı**, s. 54; Atabey, a. g. m., s. 156; **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V’inci Cilt P’inci Kitap**, s. 59.

¹⁸⁶ Doğan Doğaner, “Çanakkale Muharebeleri’nde Mustafa Kemal”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2008, s.50-51

¹⁸⁷ Şükrü Erkal, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1’nci, 2’nci ve 3’ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Gn. Kur Basımevi, Ankara 1997, s.27; Belen, **Harp Akademisi 1934 -1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı’ndan Alınan Dersler**, s. 5.

¹⁸⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1’nci, 2’nci ve 3’ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 28-29; Atabey, a. g. m., s. 158; Belen, **Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı’ndan Alınan Dersler**, s. 14.

¹⁸⁹ Serkan Ertem, **Çanakkale Denizaltı Harekâtı**, Denizler Kitabevi, İstanbul Haziran 2011, s. 36.

almıştırlar.¹⁹⁰ Carden filonun Marmara'ya girmesi üzerine geri güvenliğinin korunması için kara kuvvetlerine ihtiyaç olduğu görüşündeydi. Ancak bu süreçte ortada hemen gönderilecek kara kuvveti olmadığı gibi Gelibolu'ya bir çıkartma planı da hazırlanmamıştı. Bu yüzden hemen kara kuvveti tedarikine gidildi¹⁹¹ ve bu amaçla 11 Mart'ta General Hamilton, Akdeniz Sefer Kuvvetleri komutanlığına atandı.¹⁹²

Bu arada Carden'in donanma tarafından genel bir hücum yapılması hakkındaki teklifine Bahriye Nezareti 15 Mart'ta razı olmuştur. 15 Mart'ta Amiral Carden de taarruz için her şeyin hazır olduğunu ve havaların da uygun olması durumunda 18 Marttan itibaren harekâta başlanılabileceğini bildirmiştir.¹⁹³

Müttefikler bu çabalar içinde iken elbette Osmanlı Devleti de boş durmamış ve Çanakkale Boğaz savunmasından sorumlu olan Cevat Paşa komutasında, Müstahkem Mevki Komutanlığı da boğazın savunulmasını güçlendiren önlemleri almıştır.¹⁹⁴ Cevat Paşa, Tophanesi Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'i Eren Koyu'nun mayınlanması için 7 Mart gecesi görevlendirmiştir. Hakkı Bey komutasındaki Nusret Mayın gemisi 8 Mart günü Erenköy Koyuna 100 metre aralıklarla 26 adet mayın dökmüştür.¹⁹⁵ Bu mayınların kıyıya paralel dökülmesi ve dökülecek yerin Karanlık Liman seçilmesi dâhiyane bir fikirdi. İlk bombardımanlar esnasında savaş gemilerinin daima manevra yapacakları hesaplanan Erenköy Koyunun tam burnu yönüne aykırı bir şekilde uzanan ve başarısı sadece Nusret Mayın Gemisi kaptanı ve mürettebatının eseri olan 26 mayınlık 11'inci mayın hattı bu açıdan son derece önem

---

¹⁹⁰Yaşar Semiz, "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 236.

¹⁹¹ Karal, a. g. e., s. 436.

¹⁹² **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V'inci Cilt I'inci Kitap**, s. 157.

¹⁹³ C.F Aspinall Oglender, **Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı**, 2.baskı, C.1, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 125; Atabey, a. g. m., s. 160.

¹⁹⁴ Atabey, a. g. m., s.160; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 32.

¹⁹⁵ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V'inci Cilt I'inci Kitap**, s. 153; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 32.

taşımaktadır. Esasında savaşta itilaf donanmasını dağıtan, komutanları şaşkınlığa uğratan, Türk askerlerine moral veren yine Nusret mayın gemisidir.¹⁹⁶

Bu arada Türkler büyük bir azimle hazırlıklarını yapmaya devam etmişler. Daha önce de değindiğimiz üzere Çanakkale Boğazı ile İstanbul doğrultusunu savunmak görevi Liman Von Sanders komutasında bulunan 1. Orduya verilmişti. Bu ordudan 3. Kolordu Gelibolu Yarımadasına, 15. Kolordu Çanakkale'nin Anadolu kıyılarına, 6. Kolordu da Yeşilköy bölgesine yerleştirilmiştir. Karadeniz Boğazının savunulması ise Vehip Paşa'nın Komutası'nda bulunan 2. Orduya verilmişti.¹⁹⁷

Türk Müstahkem Mevkisi 18 Mart öncesi çok sıkı çalışmış ve çok sıkı önlemler almıştır. Bu önlemlerden bazıları; Tabyalar yeniden düzenlenmiş, -İhtiyaç duyulacak mühimmatın tedariki yapılmış, -Türk topçusu donanmayı yanıltmak için sabah borularından düzenekler hazırlamış -Bombardımanlar esnasında donanmayı en fazla zorlayacak seyfar bataryalar hazırlanmıştı.¹⁹⁸

Türkler bu hazırlıklarla uğraşırken, 18 Mart sabahı müttefikler Çanakkale Boğazını geçmek üzere harekâta başladılar. De Robeck komutasında kesin bir netice almak adına hazırlanan donanmanın harekât planı 3 gruba ayrılmıştı. Bizzat Amiral de Robeck komutasında bulunan birinci grup dört güçlü İngiliz zırhlısında, Fransız Amiral Quepratte komutasında ikinci grup 4 güçlü zırhlıdan, üçüncü grup ise 10 eski İngiliz zırhlısından oluşmaktaydı.¹⁹⁹

Müttefikler hücum için 16 büyük geminin yanında birçok muhrip ve yardımcı gemiyi de Mondros Limanı'nda hazırlamışlardı.²⁰⁰ Durum böyle iken Türkler için son derece olumlu bir gelişme yaşandı. Bilindiği üzere Almanya'nın Türk Hava Kuvvetleri için yolladığı savaş uçakları Çanakkale'ye yerleştirilmişti. 17 Mart günü bunlara komuta etmek üzere Yüzbaşı Serno Çanakkale'ye gelmişti. 18 Mart sabahı Yüzbaşı Serno bir deneme uçuşu yapmak üzere havalanmış ve yaptığı bu keşif son

---

¹⁹⁶ F. Benazus, **Çanakkale'den Gelibolu'ya**, 2. baskı, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007, 95-99; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'inci 2'nci ve 3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi**, s. 32.

¹⁹⁷ Karal, a. g. e., s. 436-437.

¹⁹⁸ Erdemir, a. g. e., s. 25.

¹⁹⁹ Cengüvar, a. g. m., s. 177-178.

²⁰⁰ Erdemir, a. g. e., s. 26.

derece işe yaramıştı. Çünkü İngiliz – Fransız Müttefik filosunun Boğaza hareket etmekte olduğunu görmüştür. Bu sebeple de Boğazdaki tüm silahlar alarm durumuna geçmiş ve Türk tarafı hazırlıksız yakalanmadan kurtulmuştu.²⁰¹

Müttefik Donanması'nın 18 Mart'ta yaptığı taarruzun amacı Çanakkale (Çimenlik) ve Kilitbahir tabyalarıyla mayın bölgesini savunan sabit ve seygar bataryaları susturmak, mayınları tarayarak 800 m. genişliğinde serbest bir geçit açtıktan sonra Marmara'ya girmektir.²⁰²

Bu amaçla Birleşik Donanma, üç hat şeklinde teşkilatlandırılmış olarak 18 Mart 1915 sabahı 10.00'dan itibaren Boğaz önünde görülmeye başlanmıştır. Akşama kadar süren ve Türk tarafında bir savunma savaşı niteliğinde gerçekleşen bu muharebe Birleşik Donanma'nın İstanbul'u ele geçirme hayallerine kesin bir nokta koymuş,²⁰³ Avustralya, Asya ve Avrupa topraklarından toplanıp güçlü silahlarla donatılan saldırgan emperyalist orduları 18 Mart 1915'te çekilmek zorunda kalmıştır.²⁰⁴

18 Martta büyük bir yenilgi alan Müttefikler, 27 Mart 1915'te geniş çapta bir çıkarma harekâtına karar vermiş olsalar da²⁰⁵ kararlaştırılan kara kuvvetleri Nisan ayı ortalarına kadar çıkarma harekâtına hazır hâle getirilememiştir.²⁰⁶ Hızla çıkarma harekâtına hazırlanan müttefikler, 23 Nisan olarak belirledikleri çıkarma harekâtının çıkan fırtına yüzünden iptal edilmesi sonucunda en son olarak çıkarma harekâtı için 25 Nisan 1915 günü kararlaştırmak durumunda kalmışlardır.²⁰⁷

Bu harekât için hızla harekete geçen müttefikler, dünyanın dört bir tarafındaki sömürgelerinden çok sayıda insan topladılar. Bunların 410 bini İngiliz tarafında, 79 bini Fransız tarafında olmak üzere yaklaşık yarım milyona yakın insana tekabül

---

²⁰¹ Hâilil Ersin Avcı, **Çanakkale Ruhu**, 12. baskı, Metropol Yayınları, İstanbul Şubat 2007, s. 35; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V'inci Cilt I'inci Kitap**, s. 180.

²⁰² Görgülü, a. g. e., s. 56.

²⁰³ Atabey, a. g. m., s.161-162.

²⁰⁴ Behzat Ay, **Çanakkale'den Laik Cumhuriyet'e, Tarihimizde Önemli Günler ve Atatürk**, Broy Yayınları, Ekim 1992, s. 10.

²⁰⁵ Ogländer, a. g. e., s. 137.

²⁰⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 54.

²⁰⁷ Erdemir, a. g. e., s. 34.

etmekteydi. İngilizler Mısır²⁰⁸, da üs kurarak getirdikleri askerleri buradan hazırlayıp, yine buradan Gökçeada ve Limni'ye nakletmekteydiler. Ordunun başına da komuta etmek üzere General Hamilton görevlendirilmiş bulunmaktaydı.²⁰⁹

Gelibolu Yarımadası Güneybatı kıyılarına çıkarma yapmayı kararlaştıran müttefiklerin planı; 25 Nisan sabahı Çanakkale boğazının dış kıyılarına çıkmak, Boğazı müstahkem mevki kara ordusu tarafından susturmak, bir kısım kuvvetlerle Boğaz'daki geçiş güvenliği sağlandıktan sonra, kara ordusunun diğer kısımları donanma ile birlikte Marmara'dan geçip İstanbul üzerine ilerlemek düşüncesine dayanmaktaydı.²¹⁰

Müttefikler tarafından oluşturulan harekât planı oldukça basitti. Toplamda üç yere çıkarma yapmayı düşünen müttefikler, bu çıkarmaların üçünü de aynı anda yapmayı kararlaştırmışlardı. Eş zamanlı yapılan bu çıkarmalardan bir tanesi Türk birliklerinin dikkatini dağıtırken, diğer iki çıkarmayla yarımadanın kontrol altına alınması sağlanacaktı. Müttefiklerin harekât planına göre Fransızlar Kumkale'ye göstermelik bir çıkarma yapacak, Avustralya – Yeni Zelanda askerleri yani Anzaklar Arıburnu'na, İngilizler de Seddülbahir'e çıkacaklardı.²¹¹

Müttefikler bu çıkarma planlarını yaparken, Müttefikler tarafından başarıya ulaştırılamayan deniz harekâtının; karadan da denenebileceğini hesaba katan Türk Komutanları, bir yandan yinelenebilecek bir taarruza karşı boğaz savunmasını pekiştirmeyi ki bu bağlamda yeni mayın hattı döşenmesi, hasar gören topların ateşe hazırlanması ve tekrardan getirilen toplarla takviyesi gibi hazırlıklar onlar için son

---

²⁰⁸ Birliklerin Mısır Limânlarında toplanıp, yeniden düzenlenmeleri çıkarma eğitimlerinin yapılması ve gemilere yapılacak çıkarma planlarına göre yerleştirilmelerine gereksinim vardı. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi**, s. 54.

²⁰⁹ Avcı, a. g. e., s. 55; Hamilton, birliklerine gerekli düzenin aldırılmasını denetim için 24 Mart 1915'te Mısır'a hareket etmiştir. **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V'inci Cilt 1'inci Kitap**, s. 214.

²¹⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı, V'inci Cilt, 2'nci Kitap**, Amfibi Harekât, GnKur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 6.

²¹¹ Avcı, a. g. e., s. 56.

derece önemli olmuş; bir yandan da yapılabilecek çıkarmalara karşı bölgedeki kara birliklerini güçlendirme kararı almışlardı.²¹²

Aslında Türkler; 18 Mart saldırısının sonraki gün devam etmesini beklemiş ki o süreçte Sanders'in Kurmay Başkanı Kâzım Bey, bunun başarılı da olacağını da düşünmüştü. Nitekim saldırılar devam ettirilmeyince Türk kurmayları bir sonraki saldırının muhtemelen kara desteğiyle yapılacağı sonucu çıkarmıştılar.²¹³

Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı Enver Paşa, 24 Mart'ta Çanakkale'yi savunmak için özel bir ordu, Beşinci Ordu'yu teşkil etmeye karar vermiştir. Beşinci Ordunun görevi gerek Gelibolu Yarımadası gerek Çanakkale'nin Anadolu yakasına çıkarma yapacak düşman ordusunu karşılamak, ilerlemesine fırsat vermeden denize dökmektir. Aynı gün Enver Paşa, bu ordunun Kumandanlığı görevini Limân Paşa'ya teklif etmiş, Limân Paşa da yine aynı gün bu teklifi kabul ederek, bu göreve 24 Mart 1915'te Liman Von Sanders atanmıştır. 25 Mart akşamı, yeni görev yerine gitmek üzere yola çıkan Sanders, İstanbul'dan ayrılarak, 26 Mart sabahı Gelibolu'ya varmış ve Beşinci Ordu Karargâhını burada kurmuştur.²¹⁴

Beşinci Ordu'nun emrinde bulunan birlikler;

- Çanakkale bölgesindeki 7. 9. ve 19. Tümenlerden kurulan, Balkan Savaşından Yanya savunmasının kahramanlarından Esat Paşa'nın komutasındaki 3. kolordu. Bu kolordunu kurmay başkanı da Fahrettin Altay'dı.²¹⁵ Bu kolordu Bolayır'dan başlayarak Gelibolu Yarımadasını korumakla görevli olup, karargâhıyla Gelibolu'da bulunmaktaydı.²¹⁶

---

²¹² **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915) V'inci Cilt I'inci Kitap**, s. 193; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 51-52.

²¹³ Rudenno, a. g. e., s. 20.

²¹⁴ Sanders, a. g. e., s. 83-87; Muzaffer Albayrak, "Çanakkale Muharebeleri'nde 5.Ordu'nun ikmali", **Osmanlı'nın Son Kilidi Çanakkale 2**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2012, s. 47; Savaştan önce ordunun eğitimi ve yeniden düzene konması için çağrılan Alman Generali ve Türk Mareşali rütbesindeki Limon Von Sanders, başında bulunduğu Birinci Ordudan alınarak, Çanakkale bölgesinde kurulacak Beşinci Ordunun komutanı olacaktır; Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s. 38.

²¹⁵ Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s. 38; Erickson, a. g. e., s. 112; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V'inci Cilt I'inci Kitap**, s. 194.; Doğaner, a. g. t., s.68.

²¹⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 52.

Gelibolu Yarımadasını savunacak 3. Kolordu'nun 7. ve 9. Tümenleri kıyıyı gözetlerken 19. piyade Tümeni de Eceabat yakınlarında kolordu ihtiyatında tutulacaktı. Bu tümenin komutanı Mustafa Kemal, kurmay başkanı ise İzzettin Çalışlar'dı.²¹⁷ Bu kolordunun 7. Tümeni Karargâhıyla Gelibolu'da kuruluş ve emrindeki jandarma ve diğer birlikleriyle Bolayır hizasından Deliyanı Limanı (hariç), Koyun Limanı (dâhil) arası Gelibolu Seyyar jandarma taburunca gözetlenmekte, koyun limanı (hariç), Ağıldere (hariç) bölgesi de, 77. Alay'ın bir taburunca gözetlenmektedir.²¹⁸ Bu tümenin kuruluşunda 19, 20 ve 21'inci Piyade Alayları görev almıştır.²¹⁹

3. Kolordu'nun 9'uncu Tümeni ise Ağıldere (dâhil)'den Gelibolu yarımadası kıyılarına koruma görevindedir.²²⁰ Azmakdere'den Seddülbahir'e kadar olan kısmı temine memur edilen²²¹ bu tümenin kuruluşunda 19, 20 ve 21'inci piyade Alayları görev almıştır.²²² Beşinci Orduya bağlı olarak oluşturulan 3.Kolordu'nun 19'uncu Tümeni ise Genel ihtiyat olarak Eceabat-Bıgalı bölgesinde bulunmaktaydı.²²³ Kuruluşunda 57'nci,72'inci,77'nci Piyade alayları görev almıştır.²²⁴ Bu tümenimiz yani 19. Tümenimiz, genel yedek olarak Bıgalı – Maltepe bölgesinde Yarbay Mustafa Kemal'in komutası altında bulunmaktaydı.²²⁵

Beşinci Ordu'nun 15'inci kolordusu ise karargâhıyla Anadolu yakasında Kalvert çiftliğinde bulunmaktaydı. Bu kolordunun komutanı Tuğgeneral Weber, Kurmay Başkanı Tuveney olup, bu kolordu 11'inci ve 3'üncü Tümenlerden

---

²¹⁷ Erickson, a. g. e., s. 112; Karataş, a. g. t., s.20.

²¹⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 52.

²¹⁹ **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 39

²²⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 52.

²²¹ Belen, **Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler**, s. 37.

²²² **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, Yay. Haz., İhsan Ilgar, Nurer Uğurlu, 2.baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, s. 39.

²²³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 52; Bayram Akça, "Mustafa Kemal'in Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları'nın Yeri", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Atatürk'ün Doğumunun 125.Yılı ve Cumhuriyetimizin 83.Yılı Özel Sayısı, s. 109; Doğaner, a. g. t., s.68.

²²⁴ **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 39.

²²⁵ Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s. 40; Bu tümenin bir taburu Anafartalar batı sahilinde, tümen karargâhi merbut kıtaları 57. Alay (Bıgalı) da 72. Alay Bıgalı Şarkında ve 77. Alay Maltepe'de bulunmaktaydı. Belen, **Harp akademisi 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler**, s. 37.

oluşmaktaydı.²²⁶ Ezine havalisinde bulunan 11. ve İstanbul'dan yollanılacak 3. Tümeden kurulacak 15'inci kolordu Alman Eğitim Heyetinden Albay Weber'in komutasında bulunacaktı.²²⁷

15'inci kolordunun 3'üncü Tümeni (32'nci, 46'ncı Alay ve topçu taburları), Sarıçalı dolayında, 31'inci Alayı ve diğerleri Hasileli – İntepe ve Kumkale bölgesinde, 39'uncu Alayı; Çıplak – Yenişehir – Yeniköy bölgesinde olup, gerektiğinde Truva Harabesi – Menderes Çayı doğusunda savunma düzeni alacaktı.²²⁸

15'inci kolordunun 11'inci Tümeni ise 32'nci ve 127'inci Alay ve topçu birlikleriyle İntepe'de mevzilenmiş olup bağlılarıyla Pınarbaşı çevresinde, 126'ncı Alayı Mahmudiye Livecik, 127'nci Alayı da Geyikli doğusunda bulunmaktaydı.²²⁹

İlk etapta Trakya'da tutulacak 4'ncü ve 5'inci tümenlerden düzenlenen 2. kolordu da Beşinci Ordu'nun emrinde bulunurken, daha sonra Trakya'daki 2'nci kolordunun karargâhı ile 4'ncü Tümeni 5'inci ordunun emrinden çıkarılmış, sadece 5'inci Tümen, 5'inci ordunun emrinde bırakılmıştır.²³⁰

Sonuç olarak çalışmamızın esas konusunun sınırlarını aşacağı düşünceyle ayrıntıya inmeden değindiğimiz Beşinci Ordu, şüphesiz kurulduğu andan itibaren Çanakkale Cephesi'nde önemli bir rol teşkil etmiştir.

2.2. KÂZIM BEY'İN BEŞİNCİ ORDU'NUN KURMAY BAŞKANLIĞINA GETİRİLİŞİ

Kâzım Bey, Balkan Harbi'nin sona erişiyile 9 Ağustos 1913 (R – 27 Temmuz 1329)'te Genel Karargâhtaki görevine geri dönmek üzere Roma sefareti Ataşe

---

²²⁶ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914- 25 Nisan 1915), V'inci Cilt I'inci Kitap, s. 194

²²⁷ Uluğ, Çanakkale Destanının 50. Yılı, s. 38.

²²⁸ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916), s. 53.

²²⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916), s. 53.

²³⁰ Uluğ, Çanakkale Destanının 50. Yılı, s. 39.

Militerliğine tayin olmuştur.²³¹ Askeri elçilik yaptığı bu görevinde, Osmanlı Devleti Roma büyükelçisinin yanında askeri açıdan da İtalya'nın durumunu ve tutumunu takip etmek ve hükümetine bildirmekten sorumlu olmuştur. Roma'da Ataşemiliter olarak kaldığı dört aylık bir zaman diliminin ardından 18 Aralık 1913 tarihinde İstanbul'a gelerek bağlı olduğu memuriyetinde yeniden işe başlamıştır.²³² İstanbul'a gelen Kâzım Bey, 3 Ağustos 1914 (R-21 Temmuz 1330) tarihinde 1'inci Ordu Erkan-ı Harbiyesi istihbarat kısmı müdüriyetine tayin edilmiştir.²³³

Yaptığımız çalışma esnasında Çanakkale'de bu iki önemli simanın adı yan yana ilkez bu ordu esnasında geçmektedir. İlkez bu ordu esnasında çalışma fırsatını birlikte yakalayan ve Çanakkale Cephesi esnasında da birlikte çalışan bu ikili, bu cephe sonrasında da birlikte çalışma fırsatı bulmuştur. İkilinin muharebeler esnasında yaşadıkları olaylara, cephede çok yakınlarında çalışma imkânı bulan önemli isimlerin bu ikili hakkında verdikleri ifadelerden Kâzım İnanç'ın olaylar esnasındaki tutum, davranış ve verdiği ifadelerden yola çıkarak Limân Paşa için Kâzım Bey'in ne kadar önemli olduğu bilgisine ulaşmış bulunmaktayız.²³⁴

Türklerin Ordu Komutanı sıfatıyla General Liman Von Sanders, çalışma arkadaşlarını tamamiyle Türklerden seçmeyi tercih etmiştir ki Türk şartlarına uymayan bir Alman ölçütü kullanmak gibi bir hataya düşmemesi için aslında buna gerek vardı. Bu bağlamda Kâzım Bey, özellikle akla gelen ilk isimdir ki, kendisi Türklerin komutanı olan Alman Generaline 1918'in Ekim sonuna kadar yorulmak bilmeyen bir gayretle ve titiz bir kurmay şefi olarak hizmet etmiştir.²³⁵

---

²³¹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsı Dosyası, Askeri Sefahat Belgesi; Ancak MSB Arşivi tarihlerde daha çok kendi arşivlerinde belirtilen tarihleri temel almamız gerektiğini belirttikleri için biz de bu şekilde MSB Arşivinin bize gönderdikleri bilgileri öncelikli olarak almış bulunmakla birlikte farklı kaynaklarda belirtilen bilgileri de dipnot kısmında belirtmiş bulunmaktayız. Bu tarih bazı kaynaklarda 10 Ağustos 1913 olarak belirtilmiştir. Taş, a. g. t., s.41; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 79; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125.

²³² Taş, a. g. t., s. 42; 3 Ağustos 1914'te 1. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine yurda çağrılarak 1'inci Haber alma Şubesi, sonra da Harekât Şubesi Müdürü olarak görevlendirildi. **Türk parlamento Tarihi**, C.2, s. 311.

²³³ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsı Dosyası, Askeri Sefahat Belgesi; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 79; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; Taş, a. g. t., s.15.

²³⁴ Mühlman, Erich R. Prigge, Fahrettin Altay, Hans Kannengießner gibi tanıkların ifadelerinden bu hükme ulaşmış bulunmaktayız.

²³⁵ Mühlman, **Çanakkale Savaşı**, s. 72.

Limân Paşa'nın kendisine bir Türk Kurmay Başkan seçmesi, bir rivayete göre Almanlar ile Enver Paşa arasında gerçekleşen gizli bir görüşmenin sonucunda verilen bir karardır. Buna göre, büyük kıtalar ve birliklerin kumandanları Alman olursa Erkân-ı Harp Reisi Türk olacak, kumandan Türk olursa Erkân-ı Harp Reisi Alman olacaktır.²³⁶

Kâzım Bey 3 Ağustos 1914'te 1'inci ordu Erkan-ı Harbiyesi istihbarat kısmı müdüriyetine tayin edildikten²³⁷ sonra, yaklaşık bir sene boyunca İstanbul'da görev yapmıştır. 29 Kasım 1914'te Birinci ordu Erkân-ı Harbiye Harekât Şubesi Müdüriyetine tayin edilen²³⁸ Kâzım Bey'in bu görevine haricinde, 8 Aralık 1914 tarihinde de kendisi ordu Erkân-ı Harbiye Riyâseti Vekâleti'ne atanmıştır. 10 Ocak 1915 tarihinde Limân Paşa, Birinci Ordudan Başkomutanlığa yazdığı dilekçesiyle; Ordu Harekât Şube Müdürü iken iki aydan beri Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nde bulunan Binbaşı Kâzım Bey'in asaleten onayını istemiş²³⁹ ve Yarbay Kâzım Bey, 11 Mart 1915 (R-26 Şubat 1330) tarihinde asaleten Birinci Ordu Erkân-ı Harbîyesi Riyâseti'ne tayin edilerek bu ordunun Kurmay Başkanlığına getirilmiştir.²⁴⁰

Kâzım Bey 7 Mart 1915 (R-22 Şubat 1330) tarihinde kaymakamlığa (Yarbay) terfi etmiştir.²⁴¹ Bu süreçte Çanakkale Boğazı'nda yeni teşkil edilecek olan Beşinci Ordu'nun Ordu Komutanı Limân Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak Çanakkale Cephesinde²⁴² çok yönlü bir kişilik yapısıyla, hayati bir rol üstlenerek yer almaya başlayacaktır.

---

²³⁶ Taş, a. g. t., s. 45.

²³⁷ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; ayrıca **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 79; Taş, a. g. t., 45.

²³⁸ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Taş, a. g. t., 45.

²³⁹ Taş, a. g. t., s. 45-46.

²⁴⁰ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi. Ancak bu tarih bazı kaynaklarda 11 Mart 1915'ten farklı olarak geçmektedir. Bu tarih 12 Şubat 1915 olarak geçmektedir. Taş, a. g. t., s.46.; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 312; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 79; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler", Yıl:62, S.132, s.395; Ancak MSB ile yaptığımız telefon görüşmemizde Kâzım Bey'in atama ve görevlendirilmesinde kendilerinin bize sunduğu tarihlerin öncelikli olarak baz alınması gerektiğini dile getirmişlerdir.

²⁴¹ Sanders, a. g. e., s. 87; Taş, a. g. t., s.46.

²⁴² Sanders, a. g. e., s. 87.

Yarbay Kâzım Bey, 28 Mart 1915 (R-15 Mart 1331) tarihinde Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiştir.²⁴³ Yarbay Kâzım Bey bu tarihte bu göreve atanmış, 26 Mart'ta da Limân Paşa, Gelibolu'ya Yarbay Kâzım Bey ile birlikte gelmişse muhtemelen Yarbay Kâzım Bey, Gelibolu'ya geldikten sonra bu göreve atanmış olması gerekir.²⁴⁴ Bu görevleri esnasında Yarbay Kâzım Bey, Seddülbahir Bölgesi'ndeki muharebelere katılmış bir hafta da kadar Saros Körfezi Kumandanlığında bulunmuştur.²⁴⁵

Limân Paşa, henüz İstanbul'da olduğu sıralarda yani Çanakkale'ye gitmeden önce Birinci Ordu'da Kurmay Başkanı olarak seçtiği Kâzım Bey'i, Çanakkale'ye gideceği zaman da kendi yanına alacak ve Kâzım Bey, bu yolculuktan sonra Beşinci Ordu'nun Kurmay Başkanı sıfatıyla ikinci kez kurmaybaşkanlığı görevine atanarak Limân Paşa'ya olağanüstü hizmetlerde bulunacaktır.²⁴⁶ Limân Paşa, kendi yazmış olduğu hatıratında yıllar sonra Kâzım Bey için; "... 1914 yılının sonbaharının sonlarından beri kurmay başkanım olarak sadıkane yanımda bulunmuş, bazı zorlukları bertaraf etmiş, 5. Ordu'nun Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey..."²⁴⁷ Sözleriyle Kâzım Bey hakkında neler düşündüğünü ifade etmiştir.

Limân Paşa'nın bu şükran dolu sözlerinden çıkardığımız şey, daha önce Türkiye'ye hiç gelmeyen ve Türkiye'deki durumu incelemeyen Limân Paşa'ya²⁴⁸ Kurmay Başkanı sıfatıyla Kâzım Bey'in, Limân Paşa'nın karşılaştığı çoğu zorlu süreçte kendisine yardımcı olduğu, büyük bir vefayla yanında bulunduğu ve kendisine şüphesiz büyük faydalar sağladığı yönündedir.

---

²⁴³ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi. Kâzım Bey'in Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne 28 Mart 1915'de atandığı bilgisine ulaşılmış bulunmaktayız. Ancak ulaştığımız bilginin haricinde daha önce yapılan bazı çalışmalarda Kâzım Bey'in Beşinci Ordu'ya atandığı tarihle alakalı bilgilere ulaşılamamıştır.; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311; Daha önce yapılan bazı çalışmalarda ise bu tarih 15 Mart 1915 olarak geçmektedir. Süslü, Balçoğlu, a. g. e., s.79- 80; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; Kâzım Paşa'nın Beşinci Ordu Kurmay Başkanlığı'na atandığı tarihe ait bilgi ve belge bulunamadığını belirten ve Liman von SANDERS'in görevini 24 Mart'ta öğrenerek kabul ettiği ve 25 Mart'ta Kâzım (İNANÇ) Paşa ile Gelibolu'ya yola çıktığı düşünülürse onun da Liman Paşa ile aynı tarihte bu göreve geldiği sonucuna ulaşan bir doktora çalışmasında bu atanma tarihi 24 Mart 1915 olarak kabul edilmektedir. Taş, a. g. t., s. 49

²⁴⁴ MSB Arşivi'nin Askeri Safahat Belgesi'nde verilen bilgiye dayanarak bu çıkarıma ulaşılmış bulunmaktayız.

²⁴⁵ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası.

²⁴⁶ Sanders, a. g. e., s. 87; Taş, a. g. t., s.46.

²⁴⁷ Sanders, a. g. e., s. 262; Taş, a. g. t., s.46.

²⁴⁸ Limân Paşa'nın kendisi bu durumu ifade etmektedir. Sanders, a. g. e., s. 7.

Bu bağlamda bu iki önemli sima henüz İstanbul'da buldukları sırada Kâzım Bey, Limân Paşa'ya Mustafa Kemal'i takdim ederek gerek Çanakkale'nin kaderinde gerek Mustafa Kemal'in Çanakkale yolunda ilerde göstereceği başarılar için bir başlangıca sebebiyet vermesi suretiyle Binbaşı Kâzım Bey, şüphesiz önemli bir rol sergilemiştir. Bu söylediklerimizin belki de en büyük kanıtı, M. Kemal'in daha sonra Limân Paşa tarafından Çanakkale Cephesinde, cephenin kaderini değiştirecek bir göreve atanmış olmasıdır.

Seferberliğin ilanı sırasında Sofya'da Ataşemiliter olarak bulunan M. Kemal, savaş içinde aktif bir görev alarak, vuruşmalara katılmak istemiş, bu suretle de Başkomutanlık Vekâleti'ne bu isteğini yazmıştır. M. Kemal anılarında belirttiği üzere kendisinin bu isteğine karşılık Başkomutanlık vekili yani Enver Paşa tarafından kendisine; *“Sizin için orduda her zaman bir görev vardır; fakat Sofya Ataşemiliterliği'nde kalmanız daha önemli sayıldığı içindir ki, sizi orada bırakıyoruz.”* şeklinde ince bir karşılık verildiğidir.²⁴⁹

Savaşta illa faal bir görev almak isteyen ve bu amaçla tekrar İstanbul'a yazan M. Kemal, isteği ve ısrarı neticesinde 20 Ocak 1915'te On dokuzuncu Tümen Komutanlığı'na atandığı haberini almıştır.²⁵⁰ Kendisine gelen telgrafta; *“On dokuzuncu Fırka Komutanlığına atandınız. Hemen İstanbul'a geliniz.”* denilmekteydi.²⁵¹

Sofya'dan İstanbul'a döndükten sonra İstanbul'da kendisini *“19'uncu Tümen Kumandanı Mustafa Kemal”* diye tanıtana kadar böyle bir tümenin varlığından, yerinden yurdundan kimsenin haberi yoktu. Bu tümen Liman Von Sanders'in ordusunda olabilir ihtimali üzerine, M. Kemal, Beşinci Ordu Erkân-ı Harbîye Reisi Yarbay Kâzım Bey'e ulaşmış²⁵² ve kendisinden bilgi istemiştir. Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım Bey; *“Bizim böyle bir tümenimiz yoktur, ancak III' üncü kolordu bazı*

---

²⁴⁹ **Gazi M. Kemal Atatürk, Atatürk'ün Anıları (1917-1919)**, Bilgi Yayınevi, Ankara Şubat 1982, s. 88-89; Akça, a. g. m., s.108.

²⁵⁰ Ayhan S. Bilbaşar, **Çanakkale 1915**, İstanbul Ocak 1971, s. 37; Akça, a. g. m., s. 109.

²⁵¹ Atatürk, a. g. e., s. 90.

²⁵² Bilbaşar, a. g. e., s. 37; Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı Ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s. 70-71; Faliş Rıfkı Atay, **Çankaya (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar)**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 96-97; Taş, a. g. t., s.47.

yeni teşkilât kurduğundan belki yeni bir tümen de kurmaktadır, bir kere oraya teşrif buyurursanız durum anlaşılır” sözleriyle, yeni kurulan teşkilat içerisinde böyle bir tümenin var olabileceğini ve doğru olanın bu bilgiyi yerinden öğrenebileceğini M. Kemal’e ifade etmiştir.²⁵³

M. Kemal henüz oradan ayrılmadan Kâzım Bey, kendisini Limân Paşa’ya takdim ederek, Çanakkale müdafaasının iki kilit adamının tanışmasına vesile olmuştur. Bu tanışma esnasında yapılan görüşmede, Limân Paşa ve M. Kemal arasında Bulgarların harbe girip girmeyeceği hususunda enteresan bir konuşma geçmiştir.²⁵⁴

M. Kemal bu görüşme hakkında anılarında Liman Von Sanders’in kendisini büyük bir incelik ve güler yüzle karşıladığını, kendisini tam karşısına oturttuğunu ve ona; “*Hâlâ Bulgarlar savaşa girmeyecek midir?*” yönünde soru sorduğunu kendisinin bu soruya; “*Benim görüşüme nazaran henüz girmeyeceklerdir*” şeklinde bir cevap verdiğini anlatmaktadır. Yine Limân Paşa’nın kendisine, bunun nedenini sorduğunda kendisi; “*Benim anladığıma göre Bulgarlar, Almanya’nın başarı kazanacağına inandırıcı kanıtları görmedikçe ve harp kendi topraklarına temas etmedikçe harbe girmezler*” cevabını vermiştir. M. Kemal en son olarak kendisinin de Bulgarlar gibi Alman başarısına güveni olmadığını, Bulgarları düşündüklerinde haklı gördüğünü belirtmiş ve bunun üzerine Limân Paşa ayağı kalkmış ve Gelibolu Yarımadasında emri altında çalışacak 19 uncu Tümen Komutanına izin vermiştir.

Böylece Çanakkale müdafaasının iki kilit adamı bu atmosfer içinde Kâzım Bey, vasıtasıyla tanışmış zamanı gelip de kendisine yetki ve kuvvet vermesi gerektiği zaman Liman Von Sanders belki de M. Kemal’i bu ilk tanışma çerçevesi içinde

---

²⁵³ Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri...*, s. 70-71; Atay, a. g. e., s. 97; Kurmay Başkanı Kâzım İnanç, Mustafa Kemal’e “Bizim kuruluşlarımız arasında böyle bir tümen yok” cevabını verdi. Kurmay Başkanı bir tahmin yürüterek; “Ama Gelibolu’daki 3. Kolordu’nun böyle bir birlik kurmayı tasarlamış olması pek mümkündür. Oraya gitmek zahmetine katlanırsanız, herhalde gerekli bilgiyi elde edersiniz” demiştir. Mithat Atabay, “Çanakkale Savaşları Sırasında Mustafa Kemal”, *Çanakkale Muharebeleri’nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler*, (105-118) Ed., Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Ankara Şubat 2015, s.105; Taş, a. g. t., s.47.

²⁵⁴ Bilbaşar, a. g. e., s. 37; Atay, a. g. e., s. 98; Taş, a. g. t., s.47.

düşüneceği için tereddüt gösterecek ama bu noktada da yine Kâzım Bey, durumun Mustafa Kemal lehine sonuçlanmasında büyük bir paya sahip olacaktır.²⁵⁵

2.3. ÇANAKKALE CEPHESİNDE BEŞİNCİ ORDUNUN KURMAY BAŞKANI OLARAK KÂZIM İNANÇ'IN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ FAALİYETLER

Osmanlı Devletinin oldukça zor koşullar altında bulunduğu bu süreçte çarpıştığı dokuz cepheden özellikle Çanakkale'de gösterdiği direnç ve azim neticesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri ve manevi kadrosu doğmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı, Çanakkale Savaşları'nın gerek ruh gerek kadro açısından bir devami niteliğinde olmuştur. Milli mücadeleyi kazanan ve başaran hatta bu mücadelede etkin rol oynayan büyük ölçüde Çanakkale kadrosu olmuştur.²⁵⁶ Bu kadroda yer alan Beşinci Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kâzım İnanç Paşa, esas çalışma konumuz olması sebebiyle, bu cephedeki gelişmeler daha çok onun görev edindiği Beşinci Ordu ve bu ordunun mücadele ettiği muharebeler çerçevesinde anlatılmaktadır.

1.Dünya Savaşı'nın en başta gelen Cephelerinden birini oluşturan Çanakkale Cephesinde meydana gelen Çanakkale savaşları, 18 Mart Deniz Savaşları ve 25 Nisan kara muharebelerinden oluşup, yaklaşık on ay sürmüştür. Bu büyük harekâtın temel amacı, Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'nın denizden ve karadan zorlanarak ele geçirilmesidir.²⁵⁷

18 Mart deniz savaşlarında başarılı olamayan Müttefikler, 1915 yılı Nisan ayında üçlü bir hedef güderek Çanakkale hareketini başlatmışlardır. Amaçları; Türkiye'yi savaş dışı etmek, Boğazlar yoluyla Rusya'ya yardım ulaştırma ve Orta Avrupa'ya sızan Avusturya-Alman ordularını arkadan çevirmektir.²⁵⁸

Müttefik Kuvvetler Çanakkale harekâtında bu amaçları gerçekleştirmeye çalışırken, Türk Genel Karargâhı İngiltere'nin prestij bakımından 18 Mart

---

²⁵⁵ Bilbaşar, a. g. e., s. 37-38; Atatürk, a. g. e., s. 93-95; Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri...**, s. 70-71; Enis Kortan, **Tuna'dan Sakaryaya**, Ceres Yayınları, İstanbul 2011, s. 100.

²⁵⁶ Göze, a. g. e., s. 14.

²⁵⁷ Mete Tuncoku, **Çanakkale 1915 Buzdağının Altı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 2.

²⁵⁸ David Walder, **Çanakkale Olayı**, Çev. M. Ali Kayabal, 3. baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul Ekim 1971, s. 59.

yenilgisinin yarattığı olumsuz sonuçla yetinmesinin mümkün olmadığına kanaat getirmiştir. Daha doğrusu Filonun başaramadığını orduya havale edeceklerini tahmin etmek onlar için hiç de zor değildi. Ki çeşitli belirtiler de buna işaret etmekteydi. Gelen haberler Müttefik Devletlerin, 18 Mart muharebesinden sonra Çanakkale boğazını karadan zorlamaya karar verdiklerini ve bu maksatla boğazın karşısındaki adalara (Limni-İmroz), 40.000 Fransız ve 50.000 İngiliz askerini toplamaya başladıklarını, Akdeniz’de doğuya yönelik nakliye hareketleri olduğunu göstermekteydi.²⁵⁹

Bu süreçte Türk Genelkurmayı’nın ne düşündüğü hakkında, C.E.W.Bean’in²⁶⁰ Kâzım Paşa’ya yazılı olarak sunduğu sorulara yine Kâzım Paşa’nın yazılı verdiği yanıtlardan yola çıkarak da bir sonuca ulaşabiliriz. Bean,

- *Türkler Bizim çıkarmamızın hangi tarihte olacağını duymuşlar mıydı?*

- *Kuvvetler Mondros’ta toplandığında, çıkarmanın tarihi hakkındaki düşünceleri ne oldu?*

Kâzım Paşa,

- *Türk Genelkurmayı, 18 Mart’taki deniz saldırısının muvaffakiyetsizlikle sonuçlanmasından sonra deniz ve kara güçleriyle ortak yapılacak bir askeri operasyonla boğazı açacağımızı, Ruslar ’la buluşacağımızı ve doğu ile batıyı ayıracağımızı düşünüyordu. Mart sonunda, General Hamilton’un emrinde İngiliz, Avustralyalı ve Y. Zelandalı 50.000, General d’Amade emrinde de 30.000 Fransız askerinin Mondros’ta toplandığını haber almıştık. Ama çıkarmanın günü veya*

---

²⁵⁹ **Çanakkale Muhârebati, Cihan Harbinde Osmanlı Harekâtı-ı Tarihçesi**, Yay. Haz. Bülent Özdemir, Abdülmecit Mutaf, TTKY, Ankara, S.2, s. 23; Mühlmán, **Çanakkale savaşı**, s. 70-71; Türk Genelkurmayı’nda İngilizlerin Çanakkale üzerinde yeni bir girişimde bulunacakları düşüncesi egemendi. Ordunun haber alma servislerine gelen bilgiler de bu düşüncüyü kuvvetlendirmekteydi. Atina’dan gelen haberler İngiliz subaylarının Yunanlılardan peşin para ile mavuna, salapura ve iskele yapmaya elverişli araçlar satın almakta olduğunu anlatıyordu. Mısır’da ve Kahire’de önemli sayıda İngiliz kuvvetlerinin devamlı olarak talim gördükleri, 18 Mart’tan sonra da Midilli ve İmroz’da yığınaklar yapıldığı öğrenilmişti. Karal, a. g. e., s. 455.

²⁶⁰ Büyük savaş sona erdikten sonra Kâzım Bey terfi etmiş hem Paşa hem de Erkâm Harbiye İkinci Reisi olduğu dönemde Osmanlı Hükümeti’nin izniyle bölgeye gelen bir Avustralyalı tarihçi grubu araştırma ve inceleme yapmıştır. Bu heyetin başında bulunan Bean, Kâzım Paşa ’ya harekâtla ilgili ayrıntılar hakkında uzun bir soru listesi vermiştir. Kâzım Paşa, bu yazılı soruların pek çoğunu yine yazılı olarak vermiştir. Atacanlı, a. g. e., s.357; Kâzım Bey’in Çanakkale Cephesi’ne dair hatıratının olmamasının yarattığı boşluğu bir derece de olsa doldurması açısından Bean’ın yaptığı röportaj çalışmamız için hayati bir değer taşımaktadır.

*haftası bilinmiyordu.*²⁶¹ Cevabını vermiştir. Kâzım Paşa'nın bu yanıtından Türk Genelkurmayının olası bir çıkarmayı tahmin ettikleri ama çıkarmanın hangi tarihte yapılacağına dair kesin bir bilgiye sahip olmadıkları sonucuna ulaşmak mümkündür.

Türk Komutanlığı da bu noktadan hareketle sadece donanmayla başarıya ulaşamayacağını, harekâtın karadan da denenebileceğini hesaba katarak, Gelibolu yarımadasına yapılacak çıkarma operasyonuna karşı, bölgedeki kara birliklerini güçlendirmeye karar vermiştir.²⁶² Çanakkale'yi karadan savunmak için alınan tedbirlerden ilki, Çanakkale'yi savunmak için özel bir ordu olarak Beşinci Ordu'nun kurulması olmuştur. Harbiye Nazırı ve Genel Kurmay Başkanı Enver Paşa 24 Mart 1915'te Çanakkale'de teşkil edilecek olan Beşinci Ordu'nun kumandanlığını Liman Von Sanders'e teklif etmiş, o da Enver Paşa'nın bu teklifini aynı gün kabul etmiştir. Böylece 24 Mart 1915'te bu ordunun Komutanlığına Liman Von Sanders atanmıştır. 25 Mart'ta İstanbul'dan ayrılarak 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen Limân Paşa, Beşinci Ordu Karargâhı'nı burada kurmuştur.²⁶³

Limân Paşa, İstanbul'dan Gelibolu'ya hareket ederken yanına Birinci Ordu Karargâh Heyeti'nden Kurmay Başkanı olarak seçtiği Yarbay Kâzım Bey'i, iki Alman emir subayını yani Süvari Önyüzbaşı Prigge²⁶⁴ ile Süvari Önyüzbaşı Mühlman'ı yanına almıştır.²⁶⁵ Erich R.Prigge, Çanakkale Savaşı Günlüğü'nde Yarbay Kâzım Bey ile ilgili olarak; “5.Osmanlı Ordusu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey, ilginç kafa yapısı Safkan Tatar (Türkmen)'i ele veriyor. Kısa, zayıf, bir

²⁶¹ C. E. W Bean, *Gallipoli Mission*, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

²⁶² *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V'inci Cilt P'inci Kitap*, s. 191.

²⁶³ Sanders, a. g. e., s. 87; *Çanakkale Hatıraları*, C.2, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul Temmuz 2002, s. 55.

²⁶⁴ Prigge 1913-1918 yılları arasında Türkiye'de Osmanlı Astsubay Süvari Okulu Komutanı olarak görev yapmıştır. Çanakkale Savaşı'nın başlamasıyla, Liman Von Sanders'in emir subayı olarak Gelibolu Yarımadası'nda görevini sürdürmüştür. 1915 yılının Ekim ayında, 5.Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Bey İnanç hastalandığında ve Limân Paşa Ordular Grubu Komutanı olduğunda onların görevlerini üzerine alır ve başarıyla yerine getirir. Erich. R. Prigge, *Limân Von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R.Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü*, Çev. Haz. , Bülent Erdemoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 4; Mareşelin zeki, sürekli aktif olan ve her zaman birine yardım etmek için hazır olan yaveriydi. Kannengiesser, a. g. e., s. 215.

²⁶⁵ Sanders, a. g. e., s.87; *Çanakkale Hatıraları*, C.3, Yay. Haz. , Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul Eylül 2003, s. 292; Erickson, a. g. e., s. 103; Lokman Erdemir, “*Sebep ve sonuçlarıyla Çanakkale savaşları (Sosyal Tarih Açısından)*”, doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 96; Senem Güven, “*Hatırat Türü Eserlerde Çanakkale Muharebeleri*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2007, s. 53; Hatice Işıldak Kara, “*Çanakkale Savaşları'na Fiilen Katılan Türk ve Alman Generaller*”, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kütahya 2009, s.63.

yıldan beri büyük bir vazife ile görevli, bu dünya savaşının sayı olarak en güçlü ordusunun kurmay başkanlığına yükseldi. Limân Von Sanders onun şahsında önemli bir destek buldu. Onun yerinde bir Alman düşünülemezdi. Bulunduğu yer, bir yandan Doğu'nun kendine özgü koşullarını bilmeyi gerektirirken, diğer yandan da doğu dillerini çok iyi bilmeyi gerektiriyordu. Böyle bir Alman subay, neredeyse yoktu.”demektedir.²⁶⁶ Prigge'nin bu sözleri de Limân Paşa'nın Yarbay Kâzım Bey'i Ordunun Kurmay Başkanı olarak seçmesinde ne kadar doğru ve mantıklı bir davranış sergilediğini göstermesi açısından son derece önem taşımaktadır. Ayrıca Prigge'nin ifadeleri Limân Paşa'nın Yarbay Kâzım Bey'i neden Beşinci Ordunun Kurmay Başkanı olarak seçtiği hususunu da aydınlatmaktadır.

Kâzım Bey'le ilgili olarak Fahrettin Altay da kendi anılarında; “*Kurmay Başkanı, Diyarbakırlı Kâzım, Başkomutan Vekîli Enver Paşa'nın sınıf arkadaşı. Çalışkan, intizam sever, bir lisan bilir. Bu yüzden Mareşal Sanders kendisini sevmiş ve yanından ayırmamıştır. Onun da stratejisi zayıf ama gene de Mareşal'in daha büyük hatalar yapmasını önlemiştir*” demektedir.²⁶⁷ Ancak Fahrettin Altay'nın Kâzım Bey'in de stratejisi zayıf ifadesini teyit edecek bir kanıt ulaşılmadığını belirtmek gerekir. Aksine muharebeler esnasında Kâzım Bey'in, Enver Paşa'ya sürekli taarruzların durdurulması noktasında iletmiş mektuplar muharebelerin gelişimi için doğru ve yerinde kararlar almış olduğunu göstermektedir.

Paul SCHWEDER ise Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel karargâhında adlı yazdığı eserinde Kâzım Bey ile ilgili olarak; “*İnce yapılı, genç ve aynı şekilde kusursuz bir Almanca konuşan harbiye nâzırının seryaveri Kâzım Bey...*” şeklinde söz etmektedir.²⁶⁸

Hans Kannengiesser Paşa²⁶⁹ ise; “Mareşal Liman Von Sanders beni yemeğe çağırdı. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey, mükemmel bir izlenim

---

²⁶⁶ Prigge, a. g. e., s. 124-125.

²⁶⁷ **İmparatorluktan Cumhuriyete...**, s. 77.

²⁶⁸ Paul Schweder, **Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul Nisan 2012, s. 275.

²⁶⁹ Alman Prusya ekolüne mensup Alman Bnb Kannengiesser 1914 yılında Alman Yardım Kurulu'na tayin edilmiş, Harbiye Nezareti'nde Osmanlı Ordusu'nun seferberlik hazırlıkları ile meşgulken Birinci Dünya Savaşı çıkmış, Kayzer II'nci Wilhelm'in emri üzerine Türkiye'de kalmış, Alman rütbesi ile 5'nci Tümen komutanlığına tayin edilmiştir. Birliklerin tamamen birbirine girmesi sebebiyle kendi tümenine komuta

bırakıyordu. Küçük ve hareketli bir figüre sahip, sözlerinde sakin ve açık olarak, durumun tamamını kavriyor ve ayrıca daha küçük detayların eksiksiz bilgisini barındırıyordu. Mareşal için yerine başkası konamaz bir destektir.” demektedir.²⁷⁰

Yine Hans Kannengiesser Paşa Hatıratında “Esat Paşa bana telefon açtı ve 9’uncu Tümenin şuan için Kuzey Grubu yedeği olduğunu ve benim Kemalyeri’inde ona ulaşmam gerektiğini söyledi. Orada 5’inci Ordu’nun Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey ile tanıştım. Kendisi Kuzey Grubu’nu onların arka bölgelerinden ayıran ve benimle personelimin henüz arasından geçtiğimiz ağır baraj ateşi yüzünden geri dönemiyordu. İki subay da Türkçe konuşuyordu ve sıklıkla konuşmalarında kendi ismimin geçtiğini duydum” demektedir.²⁷¹

Cephede önemli görevler üstlenen bu isimlerin genelde Kâzım Bey için; kusursuzca Almanca konuştuğu, sahip olduğu kişilik ve karakter yapısıyla Limân Paşa’nın onun şahsında önemli destek sağladığı tarzında ifadeleri, son derece önemlidir.

Yarbay Kâzım Bey’in Kurmay Başkanı olduğu Beşinci ordu; Bahr-i Sefid Mevki-i Müstahkem (Çanakkale Müstahkem Mevki) havalisinde ve Gelibolu Şibi Cezire (yarımada)’sinde bulunan kıtaat (birlikler)’tan yani Dokuzuncu Fırka (Tümen) dâhil olduğu hâlde, Üçüncü Kolordu, On Birinci Fırka ve Beşinci Fırka ile jandarma Alayları ve Altmış Dördüncü Alay’dan Beşinci Ordu teşkil olunmuş ve ordu kumandanlığına Mişârün-ileyh (Adı geçen) Limân Paşa Hazretleri tayin edilmiştir. Bizzat Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı’na Karargâh-ı Umumîye irtibatı tebdil olunmamıştır (bağlantısı değiştirilmemiştir). Beşinci Ordu Sahil İstihkâmatının (siperlerinin) yakından muhafazası için icap eden kıtaatı vereceği gibi

---

edemeyen Kannengiesser başka bir göreve 9’ncü tümene önce danışman sonra komutan tayin edilmiştir. Kırte Cephesi’nde önemli görevler icra etse de zaman zaman bazı türk subayları ile ihtilafa düşmüştür. 7 Ağustos 1915’te yaralanması sonrasında rütbesi gösterdiği yararlılıklar sebebiyle Tümgeneralliğe yükseltilmiş ve Türk askerlerinin kendisine yakıştırdığı isimle “Kalınkeser Paşa” olarak anılmıştır Çanakkale Savaşı sonrasında da 14’ncü kolordu ve 16’nci kolordu komutanlığına vekâlet eden Kannengiesser, 1918 yılında ailesi ile Almanya’ya geri dönmüştür. Kannengiesser, a. g. e., s. 4.

²⁷⁰ Kannengiesser, a. g. e., s. 187.

²⁷¹ Kannengiesser, a. g. e., s. 196.

Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı da daima Beşinci ordu Kumandanlığı'yla temasta bulunarak tevhid-i mesai edecektir (birlikte çalışılacaktır).²⁷²

Beşinci Ordu, Geliboluya gidip karargâhını kurduktan sonra Müttefik Kuvvetlerin kara çıkarmasına başlayacağı 25 Nisan 1915 tarihine kadar birliklerin düzen, tertibi ve hazırlıklarıyla uğraşacaktır. Görevine başladığı günden itibaren devamlı olarak birlikleri denetleyen Mareşal Limân Paşa, gittiği her birlikte yeni sistemin inceliklerini öğretmeye çalışmış, oynak savunma ve muhtemel karşı taarruz planları üzerinde birlik tatbikatları yaptırmış, savunma bölgelerindeki muharebe yeteneklerini artırma yolunda büyük çabalar sarf etmiştir.²⁷³

Mart saldırısı Türkleri bir müttefik hücumunun son derece tehlikeli olduğu hususunda uyarmıştı. Bu yüzden de dört haftalık bu süre zarfında, Sanders yeni ordu bölgesindeki taktik durumu iyice iyileştirmek için aralıksız çalışmıştır. Yol ağzını geliştirmek, birlik yığınaklarını ve topçu bataryalarını gizlemek ve muhtemel çıkarma kıyıları boyunca tahkimatı geliştirmek gibi, Türklerin yetenekleri dahilinde gerçekçi hazırlıklar üzerinde yoğunlaşmıştır.²⁷⁴

Mehmet Fasih Bey anılarında Limân Paşa'nın Gelibolu Yarımadasında yaptığı tahkimatla ilgili olarak; "Birlikler bütün gün eğitim ve yürüyüş yapıyor, kalan zamanda ise siper ve yol kazıyordu. Elde yeteri kadar kazma ve kürek bulunmadığı için asker, süngüsünü kazma gibi kullanıyordu. Kumsalın denizle birleştiği noktadan geriye doğru kademeler hâlinde dikenli telle marinalar oluşturuluyor, tel kalmayınca civardaki çiftliklerden tedarik ediliyordu. Bu arada torpil başlıklarından mayın yapılıyor, sahil mayınlanıyordu" demektedir.²⁷⁵

Beşinci Ordu Komutanı Liman Von Sanders, Beşinci Ordu Erkân-ı Harbîye Reisi Kâzım Bey ve 2 Alman Yaverden oluşan karargâh heyeti 26 Mart'ta

---

²⁷² ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Klasör: 180, Dos: 774, Fih: 1-5; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Osmanlı Orduyu Hümayunu Başkomutanı Vekâleti'nin teşkil edilen 5 nci Ordu Komutanlığına Limân Von Sanders'i tayin ettiği Atama Yazısı", Yıl 38, S. 88, Ağustos 1989, Belge No: 2129.

²⁷³ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap**, s. 10; **Çanakkale Hatıraları**, C. 2, s. 58-59

²⁷⁴ Erickson, a. g. e., s. 112; Bilbaşar, a. g. e., s. 146-147.

²⁷⁵ **Mehmet Fasih Bey'in Çanakkale Anıları, Kanlısirt Günlüğü**, Yay. Haz. Murat Çulcu, Denizler Kitabevi, Kaptan Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 35-36.

Gelibolu'ya ulaştıktan sonra şehirde geçici bir karargâh oluşturmuşlardır. Bu karargâhı Fransız Konsolosluk görevlisinin boş evinde kurmuş ve burada çalışmaya koyulmuşlardır. Ancak aynı gün Bolayır mevkiine doğru hareket etmişlerdir.²⁷⁶ Bunun nedeni ise Limân Paşa'nın Rumelide yapılacak çıkarmanın öncelikle buraya yapılacağını düşünmesindendi.²⁷⁷

Limân Paşa'ya göre en önemli soru, düşman çıkarmasının muhtemelen nereden olacağı idi. Sahilin çok geniş olması sebebiyle, zayıf kalan kuvvetlerin nasıl yerleştirileceği buna bağlıydı.²⁷⁸ Bu sebeple savunma tertiplerine hemen başlayan Sanders, komutanlığı altında üç kritik nokta bulunduğu şeklinde bir tespit yapmıştır. Bu üç kritik nokta; Bolayır Berzahı ve Saros Körfezi, Asya'da Kumkale yakınlarındaki sahil ve Gelibolu Yarımadası'nın güney ucuydu.²⁷⁹

Limân Paşa, müttefik kuvvetlerin Anadolu kıyısında Kumkale – Beşike bölgesi, Seddülbahir bölgesi, Saros Körfezi'ne çıkarma yapacağını düşündüğü için ve Bolayır dışında Gelibolu yarımadasında büyük çıkarma hareketlerini beklemediğinden Saros kesimi ve Anadolu yakası daha önemli tutulmuş ve buradaki kuvvetler az bir farkla kuvvet fazlalığı göstermiştir.²⁸⁰

Limân Paşa'nın öngörüsüne dayanılarak düşman tehdidinin baş gösterdiği yerler belirlenip saptandıktan sonra buna uygun bir savunma planı oluşturulmuştur. Sanders, savunma şeklini esnek savunma konsepti diye tarif ettiği savunma planına göre; kıyıları zayıf birliklerle tutulmuş, geride kuvvetli ihtiyatlar bulundurulmuştur. Daha önce oluşturulan Türk ordusunun savunma planı ise kıyılarda gözetlemeye yetecek kadar birlik bulundurmak, kuvvetin büyük kısmını gruplar hâlinde ihtiyatta tutarak karaya çıkan düşmanı taarruzla denize dökmek esasına dayandırılmıştır.²⁸¹

---

²⁷⁶ Sanders, a. g. e., s. 87; Moorehead, a. g. e., s. 88; **Çanakkale Hatıraları**, C. 2, s. 55-58; Robert Rhodes James, **Gelibolu Harekâtı**, Çev. Hâlûk V. Saltıkgil, Belge Yayınları, London 1965, s. 103; Bilbaşar, a. g. e., s. 143; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'inci Cilt 2'nci Kitap**, s. 12.

²⁷⁷ Sanders, a. g. e., s. 90.

²⁷⁸ Sanders, a. g. e., s. 89.

²⁷⁹ Erickson, a. g. e., s. 113; Sanders, a. g. e., s.90; **Çanakkale Hatıraları**, C. 2, s. 56-57.

²⁸⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi, V'inci cilt 2'nci kitap**, s. 9; Görgülü, a. g. e., s. 59.

²⁸¹ Görgülü, a. g. e., s. 59; Davut Sağır, "Çanakkale Cephesi'nde Kara Muharebeleri" (187-214), **Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi**, yıl:8, S 16, Ağustos 2010, Gn. Kur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.193.

Ayrıca daha önce Türk Komutanlarının kıyıları hattına yerleştirilmiş olan ve çıkarmayı su üstünde bitirmek esasına göre kurulan savunma sistemi, Sanders tarafından değiştirilmiştir. Daha önceki savunma sisteminde esas olan, çıkarmaları henüz kıyıları hattına yerleşme fırsatı bulmadan güçlü ihtiyatlarla karşı taarruzlarla girişip denize dökmektir.²⁸² Sanders'in savunma planında ise kıyıya çıkan düşmanı denize dökmek esas alınmıştır.²⁸³

Limân Paşa kendi oluşturduğu savunma planına göre komutası altındaki birlikleri yukarıda bahsettiğimiz üç kritik bölgeyi savunacak üç harekât grubuna ayırdı. Albay Sodenstern komutasındaki Beşinci Tümen ve Yarbay Remzi Bey komutasındaki yedinci Tümen, Bolayır Berzahı ile Saros Körfezini, Albay Sami Bey komutasındaki 9. Tümen de Seddülbahir'i savunmakla görevlendirilmişlerdir. Bu Tümenin büyük kuvvetleri Maydos'tadır. Doğrudan Beşinci Ordu'ya bağlı yeni ancak iyi eğitilmiş, M. Kemal'in emrinde olan 19. Tümen ise ordunun genel ihtiyatı olarak Maydos (Eceabad)'un Kuzeybatısında mevzilenmiştir. Ordu yedeğini teşkil eden bu tümen gerektiğinde Kuzeyde Bolayır'a ya da Güneyde Seddülbahir'e sevk edilecektir.²⁸⁴

Ordusunun kuruluşunu bu şekilde tamamlayan Limân Paşa, karargâhta da görev dağılımı yapmıştır. Kendisi bizzat askerî harekâtın icrası ve askerlerin talim ve terbiyesiyle düzenli bir şekilde ilgilenmesi dışında, Çanakkale'deki tüm idari yetkileri eline alırken, Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım Bey'in görevini de; erzak tedariki, askere alma işleri, memleketin müdafaasıyla sıkıca irtibatı olan işler ve diğer konular hakkında mülkî memurlarla gereken görüşmeler, haberleşme ve bilgi alışverişi olarak belirlemiştir.²⁸⁵

---

²⁸² **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'inci cilt 2'nci kitap**, s. 9; **Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'inci Kitap**, s. 8; Görgülü, a. g. e., s. 59; Sanders, Zayıf bir sahil örtüsü sağlanmasını ve ana birliklerin, karaya çıkan düşmana karşı bütün yönlerde hızla gönderileceği merkezi noktalarda bir arada tutulmalarını öngörmüştür. Mühlman, **Çanakkale Savaşı**, s. 72.

²⁸³ **İmparatorluktan Cumhuriyete...**, s. 78; Erickson, a. g. e., s. 114; Göze, a. g. e., s. 35; Mustafa Bıyıklı, Hatice İşıldak Kara, "Çanakkale Savaşları'na Katılan Türk Generaller ve Savaşta Faaliyetleri", **Osmanlı'nın Son Kilidi Çanakkale 1**, 2.baskı, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul Nisan 2010, s. 128-129.

²⁸⁴ Benazus, a. g. e., s. 152-153; Bilbaşar, a. g. e., s. 145; Erickson, a. g. e., s. 113; Oglanlar, a. g. e., s. 196-197; Sanders, a. g. e., s. 91; Moorehead, a. g. e., s. 89-90.; Taş, a. g. t., s.55

²⁸⁵ Taş, a. g. t., s. 52; Kara, a. g. t., s.105.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Çanakkale Cephesi'nde bulunan Yarbay Kâzım Bey, daha önce Balkan Savaşları'nda olduğu gibi Çanakkale Cephesi'nde de cephe arkasında karargâhlarda çeşitli görevler üstlendiğine yapmış olduğumuz çalışma neticesinde ulaşılmış bulunmaktayız. İncelediğimiz kaynaklar doğrultusunda, Balkan Savaşlarında, karargâhta bulunan Binbaşı Kâzım Bey, muharebenin daha çok idari kısmında bir pozisyonda bulunmuş, aktif olarak savaş meydanlarında pek de bulunmamıştır. Bu sebeple Balkan Muharebelerinde karargâhlarda kazanmış olduğu deneyim ve tecrübeler kendisinin yine karargâhlarda bulunmasını sağlamıştır. Çanakkale Cephesi'nin odak noktasını oluşturan Gelibolu'daki Beşinci Ordu Karargâhında, Kurmay Başkanı sıfatıyla yer alacak olan Yarbay Kâzım Bey, cephe gerisinde önemli roller üstlenerek, çeşitli görevler icra edecektir. Çanakkale Cephesinde 25 Nisan 1915'ten itibaren gerçekleşen kara muharebelerinde adeta cephenin çok önemli konumunda olan bu karargâhta, birçok faaliyete ve etkinliğe imza atarak sıkça adından söz ettirecektir.

Ayrıca Almancayı çok iyi konuşması ve bu dile olan hâkimiyeti,²⁸⁶ kendisinin Limân Paşa ile çok iyi anlaşmasına ve Limân Paşa ile uzun yıllar boyunca beraber çalışmasına imkân verecektir. Kâzım İnanç'ın ailesiyle yaptığımız görüşmede Ertuğrul İnanç; “ *Kâzım Paşa, büyüklerimizin anlattığı kadarıyla sert yapılı, kararlı ve başarılı bir asker olmasına rağmen asla hırslı ve ön plana çıkmak isteyen bir adam olmamıştır. Daha çok arkada durmayı tercih eden bir kişilik yapısına sahipti.*”²⁸⁷ Demektedir. Ertuğrul İnanç'ın bu ifadelerinden yola çıkarak kendisiyle anlaşmanın oldukça zor olduğu bilinen Limân Paşa'nın şüphesiz Kâzım İnanç'la uzun yıllar birlikte çalışmasını sağladığı hususuna ulaşılmış bulunmaktayız.

Beşinci Ordu Karargâhında asıl olarak üstlendiği çeşitli görevleri icra etmesinin dışında; sağlam bir kişilik yapısı ve tutumuyla olaylara karşı sergilediği bakış açısı, olayları doğru bir şekilde analiz etme çabası, sorunları yapıcı bir şekilde

---

²⁸⁶ Almanya'da kazandığı Almanca dili kendisinin cihan harbinde Alman generalinin yanında yer almasına, hatta onun kurmay başkanı olmasına olanak sağlayacaktır. Baykara, a. g. m., s.15.; Schweder, **Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında**, s. 275.; Taş, a. g. t., s. 45

²⁸⁷ Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

çözümleme gayreti ve bildiklerini çekinmeden dile getirme yapısıyla adından sıkça söz ettirecektir.

Cephenin adeta şah damarı olan bu sebeple hayati rol üstlenen Gelibolu'daki Beşinci Ordu Karargâhında Kurmay Başkan'ı Yarbay Kâzım Bey, cepheye iletişim ve haberleşmeyi sağlaması açısından son derece can alıcı, yaşamsal bir görev yerine getirmiştir. Çünkü muharebelerde savaşan birlikler arasında, doğru zamanda yapılan ve eksiksiz oluşturulan iletişim şüphesiz muharebelerin başarı şansını büyük ölçüde artırmaktadır.

25 Nisan 1915'te sabah saat 5'ten itibaren Gelibolu'daki kumandanlığa, düşmanın büyük birliklerle başlattığı ya da başlatmak üzere olduğu çıkarma hareketlerine dair haberler gelmeye başlamıştır. Bu raporlarda Yarımadanın Güneyinde ve Anadolu yakasında Büyük ve Küçük Beşiğe Limanlarının içinde ve önünde birçok düşman ve taşıt gemilerinin toplandığı buralarda çıkarma tehlikesinin büyük olduğu 11. Tümen tarafından bildirilmiştir. Biraz daha Kuzeyde, Kumkale'de 3. Tümenin ileri sürülmüş birlikleri, karaya çıkan Fransız kuvvetleriyle savaşa girişmişti. Gelibolu yarımadasında ise güney ucunda Seddülbahir, Tekke Burnu, Zığındere ağzı ve Morto Limanında güçlü İngiliz birlikleri buraları ele geçirmek için 9. Tümenin öncü birlikleri ile muharebe etmekteydi. Kabatepe civarı ile Arıburnu'nda İngiliz harp ve nakliye gemilerinden karaya asker çıkarılırken, Kuzeyde Saros nehri körfezinde çok sayıda harp ve nakliye gemisi kıyılara yanaşmaktaydı.²⁸⁸

Bu sebeple Gelibolu karargâhına, düşmanın çeşitli yerlerde karaya çıktığı ve daha birtakım çıkış hareketleri beklenildiğini bildiren acil telgraflar gelmeye başlamıştır.²⁸⁹ Kâzım Bey, bu durumu öğleden sonra bir rapor hâlinde; *“Şimdiye kadar gelen haberlere göre, düşmanın Beşiğe Limanı'na çıkmak için yaptığı bütün çabanın püskürtüldüğünü, oradaki harekâtın bir gösterişten ibaret olmasının*

---

²⁸⁸ Sanders, a. g. e., s. 92-93; **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s. 60.

²⁸⁹ Oglander, a. g. e., s. 202.

mümkün olduğu”²⁹⁰ sözleriyle var olan durumu Bolayır’da bulunan Limân Paşa’ya bildirmiştir.

Daha sonra 25 Nisan 1915’te var olan bu durumu Yarbay Kâzım Bey, bir şifreyle Başkumandanlık Vekâleti’ne bildirmiştir.

Beşinci Ordu Karargâhı’ndan Başkumandanlık Vekâleti’ne Mevrûd şifredir:

12.01.331 (25 Mart 1915) öğleden evvel saat on bir ellide On dokuzuncu Fırkadan verilen haberlere nazaran Arıburun civarına çıkarılan iki alaydan fazla olduğu tahmin olunan düşmana taarruz edilerek; düşmanın perişan bir suretle kaçtıkları ve taarruza devam olunduğu ve son ihraç (çıkış) noktası ateş altına alındığı cihetle düşmanın artık ihraca (çıkarmaya) devam edemediği ve buradaki sefain (gemiler) 18 nakliye gemisiyle müteaddid (birçok) mavna ve kruvazörlerden ibaret olduğu anlaşılmış olduğu zığındere civarına bir alay kadar ve Seddülbahir, Domuzdere civarlarına da iki tabur kadar kuvvet çıkmış ve bunlara da taarruz etmekte bulunmuş fakat neticeye dair henüz bir malûmat alınamadığı maruzdur (arz olunur).

12 Nisan 331 (25 Nisan 1915)

*Kumandan Emriyle, Erkan-ı Harb Reisi Kâzım Bey*²⁹¹

25 Nisan 1925’te yaşanan durumla alakalı olarak yine C.E.W.Bean, Kâzım Paşa’ya,

- 25 Nisan günü, Arıburnu’ndaki ilk rapor neydi?
- Çıkarma teknelerindeki birliklerimiz, sahile ulaşmadan önce görülmüş müydü?

---

²⁹⁰ Sanders, a. g. e., s. 96-97; **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s. 63; **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V’inci Cilt II’nci Kitap**, s. 13.

²⁹¹ ATASE Arşivi, 1-1, Klasör: 180, Dosya: 776, Fihrist: 4-2’den nakleden ATBD. “Beşinci Ordu Karargâhından Baş kumandalık Vekâletine Mevrud Şifre”, Yıl:38, S. 88, Ağustos 1989, Belge No: 2133; Taş, a. g. t., s.53; Ancak Atase’nin bir kaynağında bu belgenin altına Liman Von Sanders yazılmaktadır. İki kaynak arasında böyle bir fark bulunmaktadır. **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V’inci Cilt II’nci Kitap**, s.15.

- İlk işaret ne oldu? Alarm nasıl verildi?

- Haber ihtiyatlara nasıl ulaştı? Sorularını sormuştur.

Kâzım Paşa,

*İlk rapor, İngiliz birliklerinin Kabatepe'ye ve onun kuzeyine çıktıkları hakkındaydı. Bu rapor, Gelibolu'daki ordu genel karargâhına 25 Nisan sabahı saat 06.00'da geldi. Bir-iki saat sonra da, Saros körfezine, Seddülbahir'e, Morto koyuna, Zığındere'ye, Kumkale'ye ve Beşike'ye de çıkartma olduğu haberleri geldi. Beşike hakkındaki rapor yanlış çıktı.*²⁹² Demektedir. Kâzım Paşa verdiği bu yanıtlarla yaşanan süreci kendi bakış açısıyla teyit etmektedir.

25 Nisan 1915'te düşman bölgede hemen hemen planladığı her noktada tam olarak istediği gibi olmasa da kısmen kıyıya çıkmayı başarmıştır. Ancak bu süreçte Limân Paşa'nın 25 Nisan sabahı karargâhını Gelibolu'da bırakarak denizyoluyla Bolayır'a hareket etmesi, diğer karargâh subaylarıyla görüşme gereği bile duymadan ve olayların gelişimini bile beklemeden Bolayır'a gitmesi ve akşama kadar orada kalıp birkaç savaş gemisiyle yapılan çıkarma harekâtlarını izlemesi daha çıkarmanın başından 5. orduyu başsız bırakmıştır.²⁹³

Esat Bey Paşa hatıralarında yaşanan bu çıkarma olayına şu şekilde değinmektedir.

*"... Gelibolu Karargâhında bulunan Beşinci Ordu Komutanı Liman Von Sanders Paşa'ya bilgi vermek üzere telefonla kendisini aradım. Cevap alamadım. Ordu karargâhı Kurmay Başkanı Kâzım Bey'e telefon ettim. Kâzım Bey, Liman Von Sanders'in Saros Körfezi'ne girmekte olduğunu haber aldığı düşman taşıt gemilerine, büyük önem verdiğinden gözüyle görebilmek için Bolayır sirtlarına gittiğini söyledi."*²⁹⁴

---

²⁹² C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

²⁹³ Belen, **Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler**, s. 24-25; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi, V'inci cilt 2'nci kitap**, s. 15.

²⁹⁴ **Esad Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 46; Taş, a. g. t., s.53.

Esat Paşa yine hatıralarında, bu konuşmanın ardından bir taraftan durumu bildirmek, gerekli emirleri almak üzere aynı zamanda Eceabat'a çabuk gidebilmek için bir araç istemek üzere otomobile kendisini aramaya gittiğini Bolayır'a yaklaştığında yanında yaveri Brike²⁹⁵ olduğu hâlde bir çalının arkasında dürbünüyle düşman gemilerini seyrederken bulduğunu belirtmiştir. Kendisine “Asıl Çıkarmanın Arıburnu ile Seddülbahir’ de başladığını ve Saros Körfezi’ne gelen bu gemilerin bir gösterişten ibaret olması muhtemel bulunduğunu” söylemiştir.²⁹⁶

Düşman çıkarması, 25 Nisan 1915 sabahı çok erkenden, korkunç ve uzun bir bombardımandan sonra başlamıştır. Düşman, Çanakkale Cephesi’nde Güney mıntıkasında Seddülbahir muharebelerini, Kuzeyde Arıburnu ve Anafartalar Muharebelerini başlatarak 3 yerden Türk kuvvetleri üzerine saldırılar gerçekleştirmiştir. Ancak gerek bu muharebeler öncesinde gerek bu muharebeler esnasında oldukça önemli bir sorun meydana gelmiştir. Bu sorun Türk Komutanları ile birliklerinin bağlı olduğu Beşinci Ordu’nun komutanı Sanders arasındaki öngörü ve strateji çatışması olmuştur.²⁹⁷ Fahrettin Altay Paşa anılarında bu konuyla alakalı olarak; “*Sanders’in strateji kudretinin azlığı ve düşmanın karaya çıkacağı yerlerini yanlış tahmin etmesi ve kolordunun salahiyyetine fazlaca karışması, Kolordu Kumandanının da buna ses çıkarmaması yüzünden ilk savunma tedbirlerinin alınmasında hatalar meydana gelmiştir. Enver Paşa’nın da gelip bu tertibatı kontrol etmemesi savaşın uzamasının ve Türk kanının daha fazla akmasının sebeplerinden biridir*” demektedir.²⁹⁸

Sanders, o süreçte Türk komutanlarını dikkate almamış, kendi öngörüsüne göre hareket ederek düşmanın öncelikli olarak Bolayır, sonra Anadolu kıyısı (Beşiğe) ve üçüncü derecede yarımadanın güneyi (Seddülbahir)’den çıkarma yapacağını tahmin etmiştir. Çıkarma hususunda yine C.E.W.Bean, Kâzım Paşa’ya,

---

²⁹⁵ Limân Paşa’nın yaverinin ismi doğru olarak Brike değil Priggedir.

²⁹⁶ **Esad Paşa’nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 46; Mustafa Bıyıklı, Hatice Kaplan, “Çanakkale Kahramanlarından General Mehmet Esat (Bülkat) Paşa’nın Askerî Hayatı”, (119-141), **Çanakkale Muharebeleri’nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Ed., Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Ankara, Şubat 2015, s.129; Taş, a. g. t., s.53.

²⁹⁷ Taş, a. g. t., s.54.

²⁹⁸ **İmparatorluktan Cumhuriyete...**, s. 77; Göze, a. g. e., s. 49

- *Türkler çıkartmayı nereden bekliyordu?*
- *Kabatepe'ye birlik çıkaracağımızı beklemişler miydi?*
- *Arıburnu'na birlik çıkacağı bekleniyor muydu?*
- *Türkler, bu çıkarmaların maksadının ne olduğunu anladılar mı?*

Kâzım Paşa,

*Çıkartmayı Seddülbahir ve Kabatepe'den bekliyorduk, ayrıca Asya tarafından ve yarımada'nın kuzeyindeki Saros Körfezi'ninden de bekleniyordu. Anzac'ta çıkartma beklenmiyordu. Türk kurmayları, İngilizler'in kastının aslında Kabatepe'ye çıkmak olduğu, Anzac'a çıkışın bir hata olduğunu düşünüyordu. Bizim durum değerlendirmemize göre, bu hareket, kalelere sürpriz saldırı yaparak boğazı açmak amaçlıydı.*²⁹⁹ Demektedir.

Ancak Limân Paşa'nın çıkarma yerlerini yanlış tespit etmesinin yanı sıra yaptığı tertibat da hatalıydı. Çünkü bir sıklet (ağırlık) merkezi yoktu. Herhangi bir kıyıya yetişip düşmanı denize dökcek kuvvetli ihtiyatlar bulunmamakta, bunları az zamanda toplamak da mümkün değildi. Çünkü birbirinden uzak üç mıntıkaya kuvvetler eşit dağıtılmıştı. Boğaz'ın her iki tarafındaki kuvvetlere gereksinim durumunda kıyı değiştirmek için gerekli vasıtalar temin edilmemiş ve muhtelif vaziyetlere göre lazım limanlar da tespit edilmemişti. Buna dayanarak aldığı savunma tedbirleriyle, birlikler birbirinden uzak üç mıntıkaya eşit miktarda dağıtılarak, birlikleri çıkarmaların yapıldığı yerlere uygun yerleştirememiş ve bu yüzden düşman kuvvetleri yarımada'ya çıkabilmiştir.³⁰⁰

Limân Paşa'nın aksine Türk Komutanları ise, Limân Paşa'nın Gelibolu'ya gelmeden önce kıyıları hattına yerleştirilmiş olan ve çıkarmayı su üstünden bitirmek esasına göre kurulan savunma sistemini uygulamışlardır. Evvelki Türk tertibatında kıyıyı kuvvetli tutmak ve düşmanı karaya çıkartmamak, çıkarsa bile taarruzla atmak esastı. Türk komutanları, kuvvetlerin doğru dağıtımını için Asya kıyısı ile Saros

²⁹⁹ C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

³⁰⁰ Sermet Atacanlı, **Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları**, MB Yayınevi, 2006, s. 142 - 151.

Körfezi için sadece birer tümen ayrılıp dört tümen gücündeki esas kuvvetin dış bölgelere ve yarımadanın merkezine yani Seddülbahir – Arıburnu – Çanakkale mıntıklarına gönderilmesini savunmuş ve bu yüzden Limân Paşa'nın savunma stratejisine karşı tepkilerini³⁰¹ dile getirmişlerdir.³⁰²

Sanders'in yaptığı savunma planının³⁰³ askeri yönleri, muharebelerde etkin görevler üstlenmiş Türk komutanların neredeyse tamamınca eleştirilmiş ve karşı çıkmıştır. Fahrettin Altay, Selahattin Adil, Şefik Aker gibi komutanların anılarında, Sanders'in bu stratejisinin yanlışlıklarına dair doğrudan atıflar bulunmaktadır.³⁰⁴

Limân Paşa'nın düşman çıkarmaları sırasında “kıyıları hafif tutup, kuvvetli ihtiyatlarla düşmanı karaya çıkıttıktan sonra karşı taarruzlarla denize dökme”³⁰⁵ politikası Türk Komutanlarından büyük eleştiri almıştır. Çünkü Limân Paşa'nın bu politikası sonucunda düşman çabucak karaya çıkabilmiş ve Türk Ordusu dolayısıyla Türk vatani düşmanın karşısında büyük bir tehlikeye düşmüştür. Yine Türk ordusu bu tehlikeyi önlemek için üstün bir çaba sarf etmiş ancak oluk oluk Türk kanının akıtılmasına engel olunamamıştır.³⁰⁶

³⁰¹ 3. Kolordu Kumandanı Esad Paşa, kıyıda tertiplenerek düşmanı karaya çıkarmayı önermemiştir. Görgülü, a. g. e., s. 59; 3. Kolordu Komutanı Esad Paşa, düşmanın kıyıya çıkmasına engel olmak için savunmayı kıyıda düşünmüş ve geride yeteri kadar ihtiyat bırakıp kıyının kuvvetle tutulmasını öngörse de Limân Paşa bunu kabul etmemiştir. Bıyıklı, Kaplan, a. g. m., s.128; Sanders'in savunma stratejisine karşı en şiddetli tepkiyi verilerin başında yarımadanın güneyinde bulunan ve kendisine asıl çıkarma bölgesinin sorumluluğu ve görevi verilen 9. Tümen Komutanı Albay Hâilil Sami gelmektedir. Hatta bu konuda Albay Hâilil Sami, Türk askerlerinin daha önce uyguladığı eski savunma sisteminin doğruluk gerekçelerini askeri disiplin ve nezaketi içinde açıklayan bir rapor sunmuştur. Raporunda Sanders'e hem kendisinin eski tertibinin sebeplerini ve gerekliliğini anlatmış hem de Sanders'in yeni tertibinin tehlikelerini ortaya koymuştur. Bkz. ayrıntılı, Göze, a. g. e., s. 24-32; Gelibolu'da 9. Tümen 22. Alay Komutanı Şefik Aker, 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal de, Albay Hâilil Sami'yi kuvvetle desteklemişlerdir. Göze, a. g. e., s. 24-32; Enver Paşa bile düşmanın yarımadanın köşelerinden olan Seddülbahirden çıkarma yapabileceği konusunda uyarılmış ama Sanders kendi bildiğini uygulamıştır. Göze, a. g. e., s. 39; Görgülü, a. g. e., s. 59.

³⁰² Görgülü, a. g. e., s. 59; Göze, a. g. e., s. 24-32; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 53; Erickson, a. g. e., s. 113; **Çanakkale Hatıraları**, C. 1, Yay. Haz. , Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul Kasım 2001, s. 108-114.

³⁰³ Öngörülen savunma düzeni alınırken 5.Ordunun haberleşme ağının yetersizliği, düşman donanmasının sayısal üstünlüğü, uzun menzilli topları ve öteki olanakları karşısında yer degistirme ve oynak savunmanın olanaksızlığı, düşman çıkarma araçlarının sayısı ve teknik yeteneklerinin büyüklüğü düşünülmemiştir. Tersine düşmanın kıyıya çıkarak tutunması, getireceği büyük kuvvetlerle boğaz savunmasının çabucak çökertilmesine yardımcı bir durum yaratılmıştır. Nitekim boğaz savunma birlikleri karşısında gerçekleşen ezici düşman kuvvetinin ağırlığı, Türk subay ve erlerinin tükenmez özverisine yükletilmiştir. Doğaner, a. g. t., s.72.

³⁰⁴ Atacanlı, a. g. e., s. 159.

³⁰⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 53.

³⁰⁶ Göze, a. g. e., s. 30.

Limân Paşa'nın muharebelerin başında uyguladığı bir diğer hata da Türk Kuvvetlerini oldukça zor durumda bırakmıştır. 26 Nisan 1915 akşamı Limân Paşa, karargâhını Gelibolu'da bırakarak denizyoluyla Eceabad'a hareket etmiş, Bolayır Tepesi'nden ayrılmış ve Saros Körfezi'nin yukarısındaki kumandayı Kurmay Başkan'ı Yarbay Kâzım Bey'e bırakmıştır. Yarbay Kâzım Paşa'nın elinde, orada askerler varmış gibi yapmak için tepelerin kenarına çadırlarını kuran bir debboy İstihkâm bölüğü ve birkaç amele taburu bulunmaktaydı. Bu taburlar tepelerin yamacılarına çadır kurmak ve düşmanı kandırmakla sorumluydular. Böylesi güçsüz bırakılan bir mevkiyi İngiliz kuvvetlerinin fark etmemesi büyük bir tehlikeyi önlemiştir. Eğer İngilizler bu zayıflığı fark etmiş olsaydılar, mutlaka bu durumdan kesin bir şekilde yararlanırdılar.³⁰⁷

Limân Paşa'nın uyguladığı savunma planı ve daha çıkarmanın ilk gününden itibaren Bolayır'a gidip Türk Ordusunu başkumandansız bırakması Türk Komutanları arasında ciddi tepkilere sebebiyet vermiştir.

Gelibolu'nun tam bir cehennem hâline geldiği bu süreçlerde, Beşinci Ordu Erkân-ı Harbîye Reisi Yarbay Kâzım Bey, cephede birliklere komuta eden ve Harbîye'den arkadaşları olan ya da karargâhlarda birlikte görev aldığı subaylar ve Sanders arasındaki tartışmalarda şüphesiz bir denge unsuru olarak yatıştırıcı bir rol üstlenmiştir. Bu davranışıyla olabilecek bir çatışmanın önüne geçmiş veya ortaya çıkmış bir problemi ortadan kaldırarak, Türk tarafının bütün dikkatini müttefik kuvvetlere ve muharebelere vermesini sağlamıştır. Hatıralardan yola çıkarak Yarbay Kâzım Bey'in çok iyi Almanca konuşması sebebiyle bu evrede oldukça iyi bir iletişim sağladığı ve Limân Paşa'nın onun şahsında büyük destek gördüğü, Limân Paşa'nın daha büyük hatalar yapmasını önlediği, ifadelerinden yola çıkarak Yarbay Kâzım Bey'in bu bağlamda arada oldukça iyi bir denge unsuru olduğunu söyleyebiliriz.

Yarbay Kâzım Bey, bazen cephede savaşan komutan ve subayların sert üslubuyla karşılaşmış olsa da ortamı yumuşatmaya ve yatıştırmaya çalışarak bunu bu

---

³⁰⁷ Sanders, a. g. e., s. 98; **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s. 64-65; Taş, a. g. t., s.57.

şekilde Limân Paşa'ya aktarmıştır. Çoğu zaman onun aracılığıyla talep edilen istekler hemen yerine getirilmiştir. Cephe arkasında o dönemde hayati bir görev üstlenen Yarbay Kâzım Bey, kimi zaman ordu komutanı ve Başkomutanlık arasında yaşanması mümkün olan sıkıntı ve gerginlikleri engellemeye çalışmış, Sanders'in göremediği noktaları uygun bir şekilde kendisine izah ederek olası çoğu sorunu kendi çabasıyla büyümeden çözümlenmesini sağlamıştır.³⁰⁸

Bu süreçten itibaren yaşanan olaylara ve belgelere de dayanarak ulaştığımız bu yorumlar bu bağlamda önem arz etmektedir. Yarbay Kâzım Bey cephede Türk Komutanları ve Limân Paşa arasında, Limân Paşa'ya ulaşım noktasında ve gerekli isteklerin iletilerek yerine getirilmesi hususunda anahtar bir rol üstlenmiştir. Bu hususu doğrulayacak belki de en önemli örnek, 19. Tümen'in Ordugâhının başka bir yere taşınması ile alakalıdır. 19. Tümen, Esad Paşa'nın komuta ettiği ve Yarbay Fahrettin Altay'ın Kurmay Başkanı olduğu, Üçüncü Kolordu'ya bağlı üç tümenenden biridir.³⁰⁹ Maydos'daki 19. Tümen Ordu Komutanının emrindeydi. Kolordunun bu tümeni savunmada kullanma yetkisi yoktu. Maydos (Eceabad)'da 19. Tümen Komutanı Yarbay M. Kemal, tümenin tatbikat bakımından dar ve havası bozuk bir yerde tutulmasındansa, yarımadanın en hâkim noktası olan Kocaçimen Dağı'nın eteklerinde ordugâhta bulundurulmasının daha yararlı olacağını önermiştir. Kolordu da aslında M. Kemal'le aynı düşüncede birleşmesine rağmen Limân Paşa, tümenin çabucak Anadolu yakası için gerekli olabileceği, bu sebeple Eceabad iskelesinden uzak olmasını uygun görmediğini belirterek, buna müsaade etmemiştir. Ancak 3. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Fahrettin Bey, Limân Paşa'nın Kurmay Başkanı ve aynı zamanda Harbiye'den tanıdığı sınıf arkadaşı Kâzım Bey'e yaptığı özel istek ve ricası neticesinde sahile yakın Kilya İskelesi ilerisindeki Bigalı Çam ormanlarında Ordugâhın kurulmasına izin alınabilmiştir.³¹⁰ Böylece Yarbay Kâzım'ın etkisiyle ilerde cephenin olumlu bir hal alması sağlanmıştır.

25 Nisan 1915'te gerçekleşen Arıburnu Muharebesi'nde 19. Tümen Komutanı M. Kemal, bulunduğu bölgeye yapılan çıkarmaya Bigalı Çam

---

³⁰⁸ Taş, a. g. t., s.55.

³⁰⁹ Görgülü, a. g. e., s. 83.

³¹⁰ **İmparatorluktan Cumhuriyete...**, s. 78; Taş, a. g. t., s.55-56.

ormanlarında kurulan ordugâhta hazırlanmıştır. Hiçbir yerden emir almadan ve bu yolda kendisine verilmiş hiçbir görev de bulunmadığı hâlde cephenin genel durumunu düşünerek çok kritik bir dönemde harekete geçen M. Kemal³¹¹ bu bölgede yaptığı harekâtı cesur bir karar olarak gerçekleştirmiştir. M. Kemal, “Düşmandan kaçılmaz”, “Süngü tak”, “yere yat...!” diyerek verdiği stratejik bir kararlar askerler yeniden düşmana karşı harekete geçmiştir. O anda M. Kemal’in iyi bir lider ve komutanlık meziyeti çerçevesinde; o an içinde bulunduğu durumu ve şartları çok iyi muhakeme ederek, doğru ve yerinde kararlar alarak sergilediği başarı, kendi yaşamında olduğu kadar Çanakkale Savaşı’nda da önemli bir rol oynamıştır.³¹²

M.Kemal’in Komutanlık yaşamının o gün başlamış olması muhtemeldir. Çünkü kendisi ne Sanders’in ne de başka hiçbir üst rütbesinin göremediğini görmüştür. Conkbayırı ve Sarıbayır tüm güney yarımada’nın anahtarı olmuş ve Türk savunmasının esası, tepeleri tutmak kararlılığı çerçevesinde geliştirilmiştir. Ayrıca o gün ast rütbeli ama dahi bir Türk Komutanının o anda o noktada bulunması itilaflar açısından acımasız rastlantılardan biridir. Eğer M. Kemal o gün orada olmasaydı

---

³¹¹ Mustafa Kemal, Bigalı’da bulunduğu sırada çıkarma haberleri gelirken aslında, kendisi de bu bölgeden bir çıkarma beklemekteydi. Bu sırada 27. Alay Komutanı Şefik Bey’in raporu üzerine, 9. Tümen Komutanı Albay Hâtil Sami Bey, M. Kemal’den Arıburnu sırtlarına çıkan düşmana karşı Maltepe’de kuvvetinden bir tabur istemiştir. Mustafa Kemal bu taburun yetmeyeceğini düşünerek bütün sorumluluğu üzerine alarak, 3. Kolordu’ya durum ve hareketini bildirmek üzere bir rapor yazdırmış ve Hüseyin Avni Bey komutasındaki 57. Alay ile birlikte raporun cevabını bizzat yürüyüşe geçerek Kocaçimentepesi istikametine hareket etmiştir. M. Kemal yanındakilerle Conkbayırı’na ulaştığı esnada, 261 rakımlı tepeden Conkbayırı’na doğru 27’nci Alay’dan sahilin muhafazasıyla görevli bulunan bir müfrezenin askerlerinin Conkbayırı’na doğru kaçmakta olduklarını görmüştür. Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Genelkurmay (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. 14-16; **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V’inci Cilt II’nci Kitap**, s. 71-73.

³¹² **Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Yay. Haz., Suat Akgül, Hülya Toket, Sema Demirtaş, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. 14-16; Osman Akandere, “Mustafa Kemal’in Çanakkale Savaşları’nda Gösterdiği Liderlik ve Motivasyon Stratejileri”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 16, Özel Sayı, Yıl: 8, Gn. Kur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara Ağustos 2010, s. 128-129; **Çanakkale Hatıraları**, C. 1, s. 23; **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V’inci Cilt II’nci Kitap**, s. 71-73; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1’nci, 2’nci ve 3’ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 68; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi V’nci Cilt, 2’nci Kitap**, s. 110; Niyazi Ahmet Banoğlu, **Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk Siyasi ve Özel Hayatı, İlkeleri**, 2.baskı, Gözen Yayınları, Haziran 1981, s. 64-65; Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk, Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle**, 2.baskı, Gn. Kur. Atase Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988, s. 30; Seyit Kemal Karaalioglu, **Resimlerle Atatürk Hayatı, İlkeleri, Devrimleri**, İnkılâp ve Aka Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2.baskı, 1984; Akça, a .g .m., s. 110; Doğaner, a. g. t., s.112; Atabay, a. g. m., s.109.

belki de düşman o sabah Conkbayırı'nı ele geçirecek ve savaş daha o anda sonuçlanmış olacaktır.³¹³

İngiliz, Fransız ve Anzak askerlerinden oluşan müttefik ordusu, 25 Nisan Pazar sabahı erken saatlerinden itibaren, Çanakkale üzerine çıkarma yapmaya başladılar. Müttefik kuvvetlerin Çanakkale üzerine yaptıkları çıkarma harekâtı asıl olarak Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerinden yapılmış, bu iki can alıcı bölgenin harekâtını desteklemek ve Türk kuvvetlerinin dikkatini dağıtmak amacıyla Beşike, Bolayır ve Kumkale bölgelerinde Türk ordularını aldatmak ve kandırmak amacıyla gösteri ve aldatma çıkarmaları yapılmıştır.

25 Nisan Pazar günü, Müttefik Kuvvetler Çanakkale üzerine çıkarma yaparken, Beşinci Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey'in de içinde bulunduğu Beşinci Ordu Kademesi, Başkomutanlığa her saat başı denilecek kadar sık sık şifre raporlar göndermekle geçirmiş, akşamüstünü ise 7'nci Tümenin 20'nci Alayından bir piyade taburu ile bir topçu taburunu güneye hareket ettirmek ve 5'nci Tümeden üç taburluk bir kuvvetin Şarköy iskelesine yanaştırılmasını emretmekten ibaret kalmıştır.³¹⁴

Seddülbahir bölgesine çıkarma yapan 29'uncu İngiliz Tümeni, 25 Nisan Pazar akşamına kadar 12 piyade taburunu kıyıya çıkarmayı başarmışsa da derinliklere kadar ilerleyememiştir. Müttefikler bu bölgede belirledikleri 5 plaj bölgesine³¹⁵ birden kuvvetlerini çıkarmışlardır. 26'ncı Alayın 3'üncü Taburu düşmanın çıkarma yaptığı dört plajı birden savunmaktaydı. Bu çok zayıf Türk kuvvetlerine rağmen düşman ancak kıyıda 5-10 m.lik bölgelerde tutunabilmiştir. Aynı günün akşamında 25'inci alayın da muharebeye sokulmasıyla birlikte düşmana

---

³¹³ Moorehead, a. g. e., s. 123; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 69; Eğer Conkbayır ve Sarıbayır düşman eline geçseydi Türk Savunma sistemi çökecek ve daha savaşın başında savaşın sonu belli olacaktı. Akça, a. g. m., s.110.

³¹⁴ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, V'nci Cilt 2'nci Kitap**, s. 21; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'nci Cilt II'nci Kitap**, s. 14; Taş, a. g. t., s.56.

³¹⁵ Düşman Seddülbahir Bölgesinde beş noktaya çıkarma yapmıştır. Bu noktalar İngilizlerce şöyle kodlanmıştır. Ertuğrul Koyu (V), Eski Hisarlık (S), Teke koyu (W) Saritepe altı (Y), İkiz koyu (X), bkz. ayrıntılı, Göze, a. g. e., s. 49; Erdemir, a. g. e., s. 27; Belen, **Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı'ndan Alman Dersler**, s. 41-42; Doğaner, a. g. t., s.76.

aynı anda karşı taarruz yapıldı. Düşman geriye püskürtülse de, tutunduğu kıyıda bir türlü sökülemedi.³¹⁶

General Hamilton'un Seddülbahir Bölgesi'ne çıkarma yapmasındaki en temel amacı yarımada'nın güneyinde, bir Türk gözetleme mevkiisi olması itibariyle fevkalade öneme sahip olan Alçıtepe'yi ele geçirme maksatlıydı.³¹⁷ Neticede 25 Nisan Pazar günü, 26'ncı Alayın 3'üncü Taburu kendisinden kat kat üstün İngiliz kuvvetlerine karşı Ertuğrul koyunda sergilediği savunma gücüyle sadece kendi kesimindeki çıkarmayı etkisiz hâle getirmekle kalmamış, aynı zamanda tüm Seddülbahir bölgesindeki diğer çıkarma hareketlerini de olumsuz yönde etkileyerek başarısız kılmıştır.³¹⁸

Seddülbahir bölgesinde de 25 Nisan Pazar günü, başlayan düşman taarruzu 3'üncü Türk Taburu'nun kahramanca direnişi ve gerideki Türk ihtiyatlarının yerleşmeleriyle çok kanlı geçen 25/26 Nisan gece muharebeleriyle devam etmiştir. 26 Nisan 1915 günü Seddülbahir Bölgesinde düşmanın kıyıdaki kuvvetlerinin miktarını daha da arttırması üzerine kıyıdaki hâkim tepeler düşmüştür. Bu muharebede 26'ncı Alayın 3'üncü Taburunun kendisinde 10 kat üstün düşmana karşı 32 saat kahramanca direnmesi Çanakkale Destanı'nın ilk sayfasını ortaya koymuştur. İngilizlerin 27 Nisan gündüz gerçekleştirdikleri taarruzların neticesinde Türk muharebe ileri karakolları biraz kuzeye atıldıktan sonra durdurulmuş ve düşman kuvvetleri daha fazla ilerlemeyerek tahkimata başlamışlardır.³¹⁹

Müttefik kuvvetler 25 Nisan 1915 sabahı Seddülbahir'in yanı sıra Arıburnu Bölgesi'ne de çıkarma harekâtı düzenlediler. 9. Tümenin Alayı olan 27'nci Alay kıyıya çıkan düşmanı denize dökmekle görevlendirilmiştir. Bu esnada 19'uncu Tümen Komutanı Kur. Yarbay M. Kemal, kendi inisiyatifiyle 57'nci Piyade Alayı ve bir bataryayla duruma müdahale etmiş ve Kocaçimen Tepesi üzerinden yaptığı karşı

---

³¹⁶ Görgülü, a. g. e., s. 64; Doğaner, a. g. t., s.77.

³¹⁷ Oglander, a. g. e., s. 269.

³¹⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 93-99.

³¹⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 109-115; Görgülü, a. g. e., s. 65.

taarruzla düşmanı geri çekilmeye mecbur etmiştir. Böylece Seddülbahir’de olduğu gibi bu bölgede de düşmanın derinlikte ilerlemesi durdurulmuştur.³²⁰

Arıburnu’nda düşmanın Anzak Kolordusu, Conkbayırı ve Kocaçimen Tepelerini ele geçirip, Çanakkale Boğazının en dar yerinde bulunan Eceabat bölgesinde tabyalara ulaşmak ve Boğazı kendi donanmalarına, Seddülbahir bölgesinden Alçıtepe üzerinden gelecek kuvvetlerle birleşerek açmayı planlamışlardı. Neticede her iki bölgede de üç gün boyunca kanlı muharebeler yaşanmıştır.³²¹

25 Nisan Pazar günü 1915’te Arıburnu cephesinde yapılan faaliyetler hakkında C.E.W.Bean, Kâzım Paşa’ya,

-Arıburnu’na gönderilen ihtiyatlar kimlerdi ve neredeydiler? Ne zaman gönderildiler?

- Arıburnu’nda, 25 Nisan’da birliklerimiz ne kadar ilerledi ve nasıl savaştılar?

- Türkler’in kayıpları ne oldu?

Kâzım Paşa,

İlk önce, Maydos’taki 27. Alay’ın iki taburu Kocadere üzerinden Arıburnu’na sevk edildi. 7.30’da başladılar, Avustralyalılar karaya ayak bastıktan sonra... 19. Tümen’in bir dağ bataryası Boğalı’dan Conkbayırı’na gönderildi. O gün, Avustralyalılar Kemalyeri’nin eteklerine; Conkbayırı istikametinde de Conkbayırı-Düztepe hattına kadar ulaştılar. Avustralyalılar, bu noktalarda oraya yetişen birliklerimizi geri püskürtmekte başarılı olmuşlardı. Bu zor arazide gösterdikleri çabayı ne kadar takdir etsek yeridir. Ama 27 ve 57. Alayların yetişerek karşı saldırı başlatmaları onları durdurdu. Bu iki alayın o gün verdikleri kayıpların sayısı, Avustralyalılar’ın tuttıkları hattı nasıl bir çabayla koruduklarının kanıtıdır. Bu iki alayın o gün ve izleyen gece verdikleri kayıplar, güçlerinin yarısıydı. Bu iki alayın

³²⁰ Görgülü, a. g. e., s. 60.

³²¹ Görgülü, a. g. e., s. 83.

toplamı 4.000'den biraz fazlaydı. Karaya ayak basan üç Avustralya tugayının mevcudunu ise 12.000 tahmin ediyorduk.³²² Demektedir.

26 Nisan Pazartesi günü, Arıburnu Bölgesinde cephe dengelenmiş gibi görünmekle birlikte kesin sonuç alınabilmesi için büyük ölçüde takviye kuvvetlerine, yeniden düzenlemeye ve gece taarruzu için esaslı hazırlıklara ihtiyaç vardı.³²³

Arıburnu bölgesinde 25 Nisan sabahı başlayan İngiliz çıkarma hareketlerine karşı ilk üç gün yani 25-27 Nisan günlerinde sürekli taarruzlar yapılmış Anzaklar dar bir kıyı kuşağında sıkıştırılmış, ancak denize dökülemedi. Ağır kayıplara uğrayan 19'uncu Tümen birlikleri, yeni gelecek taze kuvvetlerle harekâtı sürdürmek üzere, taarruzlarına ara vermiş, diğer üç gün yani 28-30 Nisan günleri içinde bazı kritik noktalarda küçük ölçüdeki Anzak girişimleri dışında önemli bir olay yaşanmamıştır. Taraflar 27 Nisandaki mevzilerinde tahkimatlarını geliştirerek, bulduklarını savunma hatlarını korumuşlardır.³²⁴

Neticede üç gün boyunca Arıburnu ve Seddülbahir'de yapılan taarruz ve muharebelerde amaçlarına ulaşamayan müttefikler, bundan sonra Temmuz 1915'e kadar çok kanlı ve göğüs göğüse süngü hücumları ve karşı hücumlarla geçen Kirtre-Kerevizdere-Zığındere Muharebelerini gerçekleştirecek. Bu muharebelerde Türk birlikleri daha çok Müttefik donanmasının ateşinden korunmak amacıyla, gece yapılacak süngü hücumları şeklinde mücadele edecektir.³²⁵

Müttefik Kuvvetler, 28 Nisan 1915 günü sabahı Seddülbahir Bölgesi'nin en yüksek tepesi olan Alçitepe'nin güneyindeki Kirtre (Alçı Tepe) köyünü ele geçirmek üzere taarruza başlamışlardır. Birinci Kirtre Muharebesi³²⁶, nde Alçitepe'yi batıdan yapılacak çok derin bir kuşatma yoluyla çevirip, Yassitepe üzerinden düşürmeyi

---

³²² C. E. W Bean, *Gallipoli Mission*, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

³²³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, V'inci Cilt 2'nci Kitap*, s. 37; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap*, s. 25.

³²⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)*, s. 77; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap*, s. 97.

³²⁵ Sağır, a. g. m., s.201

³²⁶ I. Kirtre Savaşı, ihtiyatları yerinde ve zamanında kullanma bakımından Çanakkale Cephesi'nde yapılan hazırlıksız taarruzlar yanında parlak bir yer tutar. Bu muharebe Seddülbahir Cephesi'nde düşmanın dar bir sahada kalmasını sağlayan ilk başarılı harekettir. Doğaner, a. g. t., s.94.

hedefleyen İngiliz ve Fransız taarruzları, 25'inci ve 19'uncu alayların karşı taarruzları ile geriye püskürtülmüş ve düşman taarruza başladığı noktadan 600 m. daha geriye çekilmek zorunda kalmıştır. Müttefikler 9. Tümenin sıkı savunması karşısında yenilmiş ve her iki taraf da büyük zarara uğramıştır.³²⁷

Muharebeler her iki bölgede devam ederken 29 Nisan günü önemli bir gelişme yaşanmış ve evvelce gelişmiş bir liman olan Maydos Kasabası İngilizlerce yakılmıştır. Gemilerden atılan mermilerin buradaki ilk kurbanı, ağzına kadar yaralılarla dolan askeri hastane olmuştur. Ancak genişleyen ateş neticesinde sivil halktan ve bazı yaralı İngiliz esirlerinden birçok kişi hayatını kaybetmiştir.³²⁸ Aynı gün 3. Kolordu Komutanı Esat Bey, grubuna takviye talep etmek ve ordu komutanına olan durum ve vaziyeti iletme amacıyla Yarbay Kâzım Bey'i ziyaret etmiştir.³²⁹ 2 Mayıs Cumartesi günü yine ordu karargâhına giren Esat Paşa, yine Yarbay Kâzım Bey'le bir araya gelerek ordu ve ordunun durumu ile alakalı olarak görüşmüşlerdir.³³⁰

Mayıs ayının ilk haftasında Türklerin Arıburnu'nda ve Seddülbahir'de süngü tarzında gece taarruzları devam etmiş ancak düşmanın karşı taarruzları neticesinde, bu taarruzlar bir başarıya ulaşmamıştır. Türk taarruzlarının başarıya ulaşamamasında, kuvvetlerin parça parça kullanılmasının, topçu desteğinin yetersiz oluşu ve taarruzun kuvvetli ihtiyatlarla beslenmemesinin etkileri de büyük olmuştur.³³¹

---

³²⁷ Görgülü, a. g. e., s. 66; Erickson, a. g. e., s. 118; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap**, s. 201; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 122; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'inci cilt 2'nci kitap**, s. 317

³²⁸ Sanders, a. g. e., s. 103; **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s. 69; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 151; Prigge, **Çanakkale Savaşı Günlüğü**, s. 92.

³²⁹ **Esad Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 99; Taş, a. g. t., s.57; Çanakkale'deki Türk Birliklerinden 3.Kolordu ve Kuzey Grubunun Komutanı Tuğgeneral Esad (Bülkat) Paşa Gelibolu Yarımadasındaki Karargâhında bulunan fotoğrafı EK 10'da gösterilmiştir. Bu arada Kâzım Bey'in Çanakkale Cephesi'nde bulunduğu esnadaki fotoğrafları EK 11'de, 12'de, 13'de, 14'te, 15'te, 16'da verilmiştir.

³³⁰ **Esad Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 101; Taş, a. g. t., s.57.

³³¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 133; 4 Mayıs 1915 Tarihi Şimal ve Cenub Mıntıkasındaki Kıtata gösteren belgenin aslı' da EK 17'de verilmiştir.

Gelişen bu durumları yeniden gözden geçiren Beşinci Ordu Komutanlığı 5 Mayıs 1915 tarihli bir emriyle, gerek Arıburnu gerekse diğer kesimlerdeki savunma birliklerini yeniden dört grup hâlinde düzenledi. Yapılan bu düzenlemeler çerçevesinde bölgeler sınırlandı, grup teşkilatı kuruldu ve gruplara yeni atamalar yapıldı.³³²

Bu düzenlemeye dayandırılarak oluşturulan grup teşkilatı şöyleydi:

- Anadolu Grubu
- Güney Grubu (Alçıtepe ve Güneyindeki kuvvetler - Seddülbahir Cephesi)
- Kuzey Grubu (Arıburnu ve Anafartalar'daki kuvvetler - Arıburnu Cephesi)
- Saros Grubu'dur. Kuzey Grubunun komutanı Esat Bey, Güney Grubunun komutanı ise Zодenshtern'dir.³³³

Müttefik Kuvvetlerin taarruzları devam ederken, Beşinci Ordu Kurmay Başkanı Yarıbay Kâzım Bey, meydana gelen olay ve gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde diğer birliklere iletmeye devam etmiştir. Birlikler arası koordinasyonu sağlamakla yükümlü Kâzım Bey, şüphesiz cephede anahtar bir rol üstlenmiştir. Yarıbay Kâzım Bey, 2 Mayıs 1915'te diğer birliklerden aldığı bilgileri başka bir birliğe ileterek yükümlü olduğu koordinasyonu ustalıkla yerine getirmiştir.

Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na, şifre hâli

"1. Bir düşman kruvazörünün Orhaniye civarından fasıllı olarak İntepe'yi bombardıman ettiği ve İntepe'den atılan mermilerden ikisinin Seddülbahir'deki düşman orduğâhına isabet ettiği ve Seddülbahir'e bir alay piyade ile iki batarya kadar kuvvet çıkardığı ve avcı siperleri kazdığı ve kolordu muntikasından vaziyette

---

³³² Taş, a. g. t., s.57.

³³³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi V'nci Cilt 2'nci Kitap**, s. 173-174; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 83-84; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'nci Cilt II'nci Kitap**, s. 112; Erickson, a. g. e., s. 113; Sanders, a. g. e., s. 98.

bir tebeddül (değişiklik) olmadığı on beşinci kolordu kumandanlığından bildirilmiştir.

2. Öğleden evvel saat on bir buçukta bir düşman tahte'l-bahirini takib eden Nariü'l – bahr vapurunun tahte'l – bahirden atılan bir torpil ile gark edildiği ve mürettebatından yedi zâbitle yirmi bir neferin bi't-tahlis tedâvi ve ilbas edildikleri ve yalnız bir neferin şehid olduğu mürefte Kaimakamlığı'nın iş'ârına atfen Gelibolu Mutasarâflığı'ndan bildirildiği ma'rûzdur.”

19 Nisan 331 (2 Mayıs 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu Erkân-ı

Hârb Reisi Kâzım³³⁴

Daha önce de değindiğimiz üzere Gelibolu'dan ayrılan Limân Paşa yüzünden karargâh ordu komutanından uzak ve tek başına kalmış, bu nedenle de çalışmaları aksamıştı. 2 Mayıs'ta Gelibolu'ya düşman tarafından yapılan bombardımandan bu karargâh da fazlasıyla nasibini almıştı. Yarbay Kâzım Bey, 3 Mayıs 1915'te Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği şifreli telefonda Gelibolu'ya yapılan bu bombardımanı ayrıntısıyla anlatmıştır.

Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na

“... 2 Mayıs 1915 sabahı dört buçukta Agememnon zırhlısı ile balonu hâmil (yükklü) bir nakliye gemisi Kavak'a doğru ilerlemiş ve balon Kable'z zevâl saat 6'da Yıldız Limanı önünde havalanmış ve zevâlde mezkûr liman önünde Gelibolu'yu bombardımana başlamıştır. Bu sırada merkez tabyadaki 15 santimetrelilik bataryamızın icrâ ettiği endahla (atışla) zırhlıya dört isâbet vaki olması üzerine zırhlı Karaburgaz'ın karşısına gelerek oradan Gelibolu'nun bombardımanına devam etmiş, bilahere (sonunda) çekilip gitmiştir. Bombardımandan ordu karargâhının civar devamına mermi parçaları isabet etmiş ise de hamd olsun bir ziyan vermemiştir. Bir cami yanmış, bir han ile üç nefer mecrûh (yaralı), dört hayvan müird

³³⁴ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör: 5-2453, Dosya: H-16, Fihrist: 1-11.

(ölmüş) olmuştur. Ahâlden de zayiât varsa da henüz mikdârı anlaşılamamıştır. Evvelce de arz edildiği vechile, bombardımandan tamamıyla müteessir olan kayalar içinde barınmak adem-i imkânı üzerine karargâhın şimdilik Bayırköyü'ne nakl edilmiş bulunduğu ma'rûzdur.”

20.2.331 (3 Mayıs 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu Erkân-ı

Hârb Reisi Kâzım³³⁵

Yarbay Kâzım Bey'in gönderdiği şifreli telefonda da anlaşıldığı üzere gerçekleştirilen bu bombardımandan dolayı Yarbay Kâzım Bey'in bulunduğu karargâh yer değiştirmek zorunda kalmış ve güneyde Bayırköy'e yerleşerek hareketin odak noktasına 12 km. yaklaşmıştır.³³⁶

Karargâhta bu değişiklikler yaşanırken bir yandan da Türk Kuvvetleri, Müttefik Kuvvetlere karşı mücadele etmekteydi. Ancak Başkomutan Vekili Enver Paşa, Arıburnu'nda 28 Nisana kadar tekrarlanan taarruzlar hakkında gerçekten çok yanlış kanılara düşürülmüştü. Bunda Beşinci Ordu Komutanı Liman Von Sanders'in büyük bir payı vardı. Günlük harekâtın daha ne gelişim gösterdiği kesinleşmeden Sanders, İstanbul'a gönderdiği raporlarda, çok abartılı bir dil kullanmış ve bu raporlarda bir kısım düşman kuvvetlerinin denize döküldüğü, diğerlerinin de nerede ise denize dökülüp yok edileceği anlatılmıştı. Öyle ki gönderdiği son raporda dahi sivri noktaları yumuşatmış ve olayları oldukça umut vaat edici bir şekilde, belirtmeye çalışmıştı. Sürekli takviye isteğinde bulunan Sanders, bu suretle büyük başarılar kazanılacağını da ima etmekteydi. Eline geçen raporlara dayanarak değerlendirmede bulunan Başkomutan Vekili Enver Paşa da Karargâha sürekli taarruz emirleri vermeye başlamıştır. Ancak Mayıs ayı başlangıcında Arıburnu bölgesindeki durum,

---

³³⁵ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 5-2453, Dos: H-17, Fih:1-3.

³³⁶ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap,** s. 231; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'nci Cilt 2'nci Kitap,** s. 361.

artık umut vaat edici bir dille örtülenecek nitelikten çıkmıştı. Bu gerçeği biraz geç de olsa, Limân Paşa da anlamış ama bunu Başkomutan Vekiline izah edememiştir.³³⁷

Enver Paşa'nın taarruz emirlerini üstelemesi ve 4 Mayıs tarihli stratejik icaplar gerekçesiyle Çanakkale'nin erken tasfiyesini yani çabucak düşmandan temizlenmesini isteyen bir telgraf emri vermesi Ordu Komutanlığı karargâhında büyük tepkiler yaratmıştır.³³⁸ Ordu komutanının bu emre karşılık vermesi çok zordu. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım, Enver Paşa'nın sınıf arkadaşıydı. Bu sebeple de Sanders bu durumdan faydalanarak Kurmay Başkanının gölgesine sığınmış, Yarbay Kâzım'a özel bir mektup yazmasını ve cephedeki muharebelerin artık bir hareket harbi niteliğinden çıktığını, gömülü ve inatçı bir savunma sistemi içerisinde, düşmanın yıpratılmasına çalışılacağını mevzi harbi esaslarıyla yürütülecek harekâtın daha doğru ve etkili olacağını anlatmasını rica etmiştir. Bu nedenle de hemen aynı gün Erkân-ı Harbîye Reisi Yarbay Kâzım Bey, araya girerek Enver Paşa'ya yazılı bir cevap göndermiştir.³³⁹

Bu yazılı cevap şöyleydi.

Başkomutan Vekîli Enver Paşa Hazretlerine

Bu gece bermutad (her zamanki gibi) Seddülbahir'e bir hücum yapıldı. Fakat bu muntikanın düşmandan tamamen tathiri (temizlenmesi) yine mümkün olamadı. Ricâ ederim dokuz gündün beri yapılan şu lâyenkatı (durmaksızın) hücumlara artık bir nihayet verilsin. Düşmanın bugün yine filosu himayesinde asker ihrâc edeceği (çıkarma yapacağı) tabiidir. Çünkü filoya karşı koyacak vesâitimiz (araçlarımız) sırf şâyânı iftihâr besâletine (övmeye değer niteliklerine) güvendiğimiz askerimizdir ki oda günbegün eriyor. Şehit ve mecruh (yaralı) un miktarı on beş bini aşmıştır. Hakikatte ne zamana kadar ihracına devam edileceğini kestiremesem de fakat buna mukâbil katî olarak bildiğim bir şey varsa oda bizim artık son takviye kıtaatını almış bulunmaktığımızdır. Düşman ilk ihrâcda hâkim kıldığı küçük parçalardan şimdiye

³³⁷ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'nci Cilt 2'nci Kitap, s. 176.

³³⁸ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'nci Cilt 2'nci Kitap, s. 176-177; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'nci Cilt II'nci Kitap, s. 114.

³³⁹ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'nci Cilt 2'nci Kitap, s. 389; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'nci Cilt II'nci Kitap, s. 251.

kadar fazla ilerleyememiştir. Mahdût (sınırlı) olarak yaptığı taarruzlar daima büyük telefâtla geri püskürtülmüştür. Düşman en ziyâde bizi taarruza icbâr (zorlamak) ve bi't-tabi' (dolayısıyla) zayıf düşürmek istiyor. Biz mütevâli (Sürekli) hücumlarla matlûb-u zaafı bulunca o zamanda büyük ve taze kuvvetlerle taaruza başlayacak ve bi't-tabi' karşısında yorgun, zayıf bir ordu bulacaktır. Ordunun bu iğfâlata (aldatmacaya) artık kapılmaması zamanı hulul etmiş ve geçmiştir. O bize taarruz etsin ve zayıf düşsün. Seddülbahir ve Arıburnundan aldığı küçük parçalarla zan itmeyin ki İngilizler bilâhere Gelibolu Şibh-i Cezîresine (yarım adasını) hâkim ve Çanakkale' yi zapt ittik iddasında bulunsunlar bir biz onları daha hiçbir hatve ilerletmemeye ve bizi uzrar ideceği (zarar vereceği) noktalardan daima uzak tutmağa bütüün kuvvetimizle bulundurmağa çalışalım. Fırsat Zuhûr ittikçe taarruz da yapalım. Askerin istirahatata pek çok ihtiyâcı vardır. Husûsiyle ordu ve meselâ muntika harbi yedi fırkalık kuvvetler yekdiğerine sırf zarûri olarak öyle karışmıştır ki böyle soluk almaksızın yapıla gelen mütemâdi taarruzlarla bunların muntazam bir şekle ve cüz'i tâm (birlikler) hâline ifrâğları (dönüştürülmeleri) gayr-ı mümkün (olanaksız) bir dereceye girmiştir. Âtiyen (gelecekte) daha başka cephelerde çarpışmayacağımız ve bilhassa Asya cîhetinde de Fransızların bir nisbette bulunmayacaklarını kim iddiâ idebilir? Bugün Saros'da Müstâkil Süvari Livâsıyla bir de yolda olan Kırk kilise müfrezesi kalacak; Anadolu yakasında ise 15'inci kolordunun bir fırkadan az kuvveti kalmıştır. Hakkımdaki i'timâd-ı Samîlerine güvenerek ordunun bir müdded için de müdafâa-yı mukarêbeyi (yakın savunma) ihtiyar itmesini ve bu sûretle bulacağı fırsatlarla istirahat eylesini ve kendisine çeki düzen vermesini emr ve tasvip buyurmaklığınızın muvâfik olacağını arz itmek istiyorum. Ma'rûzatım sırf hususi ve mücerred bir mütâlaa-yı zâtiyeden ibârettir. İhtiyâr ve irâde yine efendimizindir.

21.2.331 (4 Mayıs 1915)

Beşinci Ordu Erkân-ı Hârbiye Reisi

Kâzım³⁴⁰

---

³⁴⁰ Bu belge çeşitli yerlerde ve Atase'nin çeşitli kaynaklarında yayınlanmış bir belgedir. Ancak biz bu belgenin orjinal halini gördüğümüz için Atase Arşivinde ulaştığımız belgenin orjinal halini nakletmiş bulunmaktayız. ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, KLS: 4-8747, Dos: 5 (335), Fih:2-4.

Yarbay Kâzım Bey, Enver Paşa'nın Harbiye'den sınıf arkadaşıydı. Bu mektubu elbette geçmişe dayanan tanışıklık ve samimiyetten güç alarak düşüncelerini çekinmeden yazdığı düşünülebilir. Ordu Komutanı Limân Von Sanders'i aşarak dile getirdiği bu düşünceleri ½ ve ¾ Mayıs gece taarruzlarına yaklaşımı açısından son derece önemlidir. Aslında bu taarruzlar gerek Atase Başkanlığı gerek diğer yayınlarda ayrıntılıca anlatılmıştır. Ard arda taarruz emirlerini yenileyen Enver Paşa'ya çektiği bu telgraf ile Yarbay Kâzım Bey; Başkomutanlığın taarruz emirlerini doğru bulmamakla yetinmemiş, buna ilaveten Başkomutanlığa dolaylı da olsa gerekçeleriyle birlikte bir yol göstermeye, hatta rehberlik etmeye çalışmıştır. Orduya bu dokuz günlük uygulatılan stratejik taktiğe vurgu yaparak, bir anlamda Başkomutanlığa önemli ve doğru önerilerde bulunmaktadır. Kendi düşüncelerine de dayanarak açıklamada bulunan Yarbay Kâzım Bey, ileriye yönelik bir bakış açısıyla olayları tarafsız değerlendirmeye çalışmıştır. Gereksiz yere yapılan taarruzların sonuçlarına değinen Yarbay Kâzım Bey, Cephede askerin durumuna kayıtsız kalamayarak, Türk askerine güvendiği kadar olayları gerçekçi bir bakış açısıyla gözlemleyerek, askerlerin mutlaka dinlenmesi gerektiği hakkında öneride bulunmaktan sakınmamıştır. Sadece bugünü değil geleceği de göz önünde bulundurarak hareket edilmesi gerektiğine de dikkat çeken Yarbay Kâzım Bey, Başkomutanlığa sunduğu stratejik bir öneriyle bugün atılan adımların, geleceği göz önünde bulundurarak atılması ve o yönde hareket edilmesi gerektiğine değinmiştir. Son derece kibar ve saygılı bir tutum sergileyen Yarbay Kâzım Bey, düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde açıkladıktan sonra önerilerini kısa ve net bir şekilde dile getirerek özellikle ordunun kendisine çekidüzen vermesi gerektiğine değinerek, yine de bilinçli bir asker kimliğiyle davranarak, emir ve iradenin Başkomutan Vekilinin kendisine ait olduğunu belirtmiştir. Söz konusu belgeden ulaştığımız bu yorumlar Kâzım Bey için daha önce yaptığımız değerlendirmeleri de büyük ölçüde desteklemektedir.

Başkomutan vekili Enver Paşa, 5'inci Ordu Kurmay Başkanının bu uzun telgrafını haklı olarak karşılıksız bırakmıştır. Çünkü onun muhatabı Ordu komutanıydı. Ancak Enver Paşa bu telgrafi karşılıksız bırakmakla kalmamış 5

Mayısta bir bakıma tekit anlamını taşıyan bir emirle ivedi taarruza geçilmesi isteklerini yine tekrarlamıştır.³⁴¹

Enver paşa tarafından yapılan bu emir şöyleydi.

Başkomutanlık Vekâleti'nden 22/ Nisan / 331 (5 Mayıs 1915) Hârb Telgrafı:

“ Sabahki telgrafıma taraf-ı samilerinden cevâb alamadım. Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi takviyeye ihtiyâç olmadığı, düşman taarruzuna intizâren (karşı) ordunun bir müdded mevâkîde (mevzilerinde) beklemesi ve sûretle bağleten (birden bire) zayıatdan ictinâb (kaçınmak) ile istirahat ve i'âde-i intizam zemininde bir mütâlaa yazmıştır. Ben düşmanın uzun müdded Şibh-i Cezire (Yarımada)'de kalmasında siyasi ve askeri pek mehâzir görüyorum. Hassaten cephanemiz sürekli muharebâta müsâid değildir. Ancak ahvâli ve neler mümkün olduğunu yerinde zât-ı âliniz gördüğünüz için âfî içün mütâlaa ve kararınızı âcilen bildirmenizi ricâ ederim.

Enver³⁴²

Enver Paşa'nın Yarbay Kâzım Bey'in düşüncelerini doğru anladığı ama kendi öngörüsüne göre davranmayı sürdürdüğü anlaşılan bu telgrafı bir bakıma tekit anlamı taşımaktadır. Başkomutan Vekîli'nin 5'inci Ordu Komutanından düşünce ve kararını da isteyen bu ikinci emrine yine Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey, cevap vermiştir. Ancak gelişen olaylar göstermektedir ki, Limân Paşa, bizzat kendi isteğiyle Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey'in arkasına saklanmıştı. Aslında Sanders, durumu bu şekilde idare ederek bir nevi Başkomutanlığın sürekli taarruz yolundaki isteklerinin zamanla hafiflemesini sağlamak istemiştir.³⁴³

Başkomutan Vekilinin 5'inci Ordu Komutanından düşüncelerini bildirmesini isteyen ve 5 Mayıs 1915 saat 13.30'da alınan Başkomutanlık emrine 5'inci Ordu

---

³⁴¹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'inci Cilt 2'inci Kitap**, s. 178.

³⁴² Bu belge de aslında Atase'nin kaynaklarında yayınlanmış bir belgedir Ancak bu belgenin orijinal halini gördüğümüz için orijinal haliyle nakletmiş bulunmaktayız. ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:4-8747, Dos:5 (335), Fih:2-5.

³⁴³ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'inci Cilt 2'inci Kitap**, s. 178-179; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap**, s. 115.

Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım, Ordu Komutanı adına bir dil kullanarak aynı gün saat 20.40 işaretli şu telgrafi göndermiştir.³⁴⁴

Başkumandanlık Vekâleti'ne,

“İtimâd-ı devletlerinin istikrâr ve devâmını pek ricâ ettiklerini ve bu madde takat kudret-i beşerin gâyesiyle ifâ-yı vazîfe edildiğini zât-ı samîlerine arz etmecliğimi Limân Paşa hazretleri emr buyurdular. İnâyet-i Hak'la ordunun düşmanı bir hatve bile ilerletmeyecek sûrette gösterdiği Şâyânı İftihâr (övlümeye değer) kahramanca metânetin bilâkis vaziyet-i siyâsiye üzerinde pek büyük ve iyi bir te'sir hâsıl ve bunun zât-ı samilerince de câlib-i memnûniyet olacağı mütâlaasında bulduklarını ilaveten arzımı da emr buyurdıkları mâ'rûzdur.”

22 Nisan 331 (5 Mayıs 1915)

Karargâh-ı Umûmî Harekât-ı Harbiye

Şubesi Müdüriyetinden³⁴⁵

Ancak bu telgraftan hemen sonra Sanders, aracı kullanmaktan vazgeçmiş ki, Yarbay Kâzım Beyin bu raporundan hemen sonra aynı gün içinde kendi imzasıyla Başkomutanlığa bir telgraf göndermiştir.³⁴⁶ Gönderdiği bu telgrafta orduda yeni bir tertibatı gerekli görmüş, vaziyeti aksettirmiş ve özellikle yaptığı atama ve görevlendirmeleri anlattıktan sonra; *“...200 zâbit zayıtı olduğundan pek çok zâbit namzedi irsalini (gönderilmesini) rica ediyor. El humbarasıyla tel mikraslarının(makaslarının) irsâlini rica ediyorum. Kal'a (cephe) hiçbir suretle tazyik edilmemiştir. Vaziyetimiz iyidir. Askerimiz kahramandır. Reisin (Kurmay Başkanı Kâzım Bey'in) mütalaası yalnız kendisinin mütâlaa-yı husûsiyesi (kişisel görüş ve düşünceleri) dir. Karargâhın tebdili (yer değiştirmesi) dolayısıyla o benimle beraber*

³⁴⁴ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'nci Cilt 2'inci Kitap**, s. 179; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'nci Cilt II'nci Kitap**, s. 115; Taş, a. g. t., s. 61.

³⁴⁵ Bu belge de çeşitli yerlerde ve Atase'nin çeşitli kaynaklarında yayınlanmış bir belgedir. Ancak biz bu belgenin orjinal halini gördüğümüz için Atase Arşivinde ulaştığımız belgenin orjinal halini nakletmiş bulunmaktayız. ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:4-8747, Dos: 5 (335), Fih:2-5.

³⁴⁶ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'nci Cilt 2'inci Kitap**, s. 179; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'nci Cilt II'nci Kitap**, s. 116; Taş, a. g. t., s.61.

değildi...”³⁴⁷ Diyerek aslında uyandırdığı ve düşündürdüğü izlenimi daha da güçlendirerek, daha iyimser bir tablo çizmiştir.

Yaşanan bu gelişmeler çerçevesinde, Sanders ve Yarbay Kâzım Bey arasında bir fikir ayrılığının yaşanmış olduğu ihtimaline ulaşabiliriz. Ancak bu ayrılığın oluşmasında yaşanan koşulların etken olduğu hususunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü yaşanan bu ayrılığın merkezinde her ne kadar Limân Paşa baş aktör olsa da, Limân Paşa, bilerek ve isteyerek bu durumun yaşanmasına kısmen neden olmamıştır. Limân Paşa, sadece kendi öngörüsüne göre hareket ederek durumu olduğundan daha farklı arz etmiş bu sebeple Enver Paşa'nın cepheden beklentilerinin yüksek olmasına sebep olmuştur. Ancak yaptığı hatanın farkına varması noktasında Enver Paşa'nın karşısına çıkma gücünü kendisinde bulamadığı için bu noktada Yarbay Kâzım Bey'i kendisine bir dayanak olarak görerek onun vasıtasıyla işin içinden çıkmaya çalışmıştır. Yaşanan bu hadise Yarbay Kâzım Bey'in Limân Paşa'nın kendisi için ne kadar önemli bir destek olduğunu göstermektedir.

Yarbay Kâzım Bey 4 Mayıs 1915'te Enver Paşa Hazretlerine gönderdiği yazılı cevaba dair bir gün sonrası yani 5 Mayıs 1915'te bir malumat göndermiştir. Bu malumat sayesinde, Kâzım Bey'le alakalı olarak daha çok şeye ulaşacağımız büyük bir olasıdır.

Başkumandanlık Vekili Enver Paşa Hazretlerine Malumat, 729 gayet mahremdir.

“Dün sırf hususi olarak yaptığım maruzatla fikrimi zat-ı devletlerine iyice arz ve tasvir edememek hatasında bulunduğumu anladım. Takviye kıtaatına ihtiyaç yoktur. Bizim düşmanla karşı karşıya uzun müddet kalmaklığımız uygundur zemininde bir şeyi arz etmemiştim. Nitekim bu sabah Lîman Paşa'nın bizzat bendenize³⁴⁸ dikte ettirdikleri cevapnameleri de malumat-ı sabıkamdan başka bir şey değildi. Ordu bütün mevcudiyetiyle ve cidden tarih-i alemin geçmiş bir suretde ibrâz-

---

³⁴⁷ Bu belge de aslında çeşitli yerlerde ve Atase'nin kaynaklarında yayınlanmış bir belgedir Ancak bu belgenin orijinal halini gördüğümüz için orijinal haliyle nakletmiş bulunmaktayız. ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 4-8747, Dos: 5 (335), Fih: 2-11.

³⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: , Dos: H-18, Fih: 8.

ı faaliyet ediyor. En küçük fırsatlardan istifade ederek düşmanın bir an evvel târdına çalışmakta olduğuna itimat buyrulsun kendimde efendimize hususi olarak pek yalvarıyorum. Fazla tazyikatda bulunmasın ve bir de gerek ordu gerek bunu idare eden bilhassa pek büyük hüsn-ü te'sir yapmakta olduğu bit-tecrübe öğrendiğim iltifat-ı mahsusun izhar-ı lütfen ve inayeten dirig buyrulmasın efendimiz.”

22 Nisan 331 (5 Mayıs 1915)

Erkan-ı Harbiye Reisi Kâzım³⁴⁹

Yarbay Kâzım Bey'in kendi kaleminden çıkan bu belgenin daha önce hiç yayımlanmamış olması, kendisi hakkında şüphesiz daha çok şeye ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu belgeden de anlaşıldığı üzere Yarbay Kâzım Bey, öncelikle yanlış anlaşıldığını, yazdığı cevapların kendi geçmiş bilgilerinden kaynaklı olduğunu, ordunun gerekli şeyleri yaparak en küçük fırsatları değerlendirerek düşmanı kovmaya çalıştıklarını dile getirmektedir. Rütbeli bir Kurmay Başkanı olmasına rağmen aradaki samimiyete de dayanarak son derece bir alçakgönüllülikle durumun önemle farkında olarak fazla taarruzda bulunulmamasını yine duygusal bir ifadeyle Enver Paşa'ya nakletmektedir.

Bu süreçte müttefikler, Türklerin yorgunluğundan faydalanmak ile Alçitepe'yi ele geçirmek için tekrar taarruza karar vermiş ve 6-8 Mayıs 1915 tarihinde, Güneyde Seddülbahir mıntıkasında İkinci Kirte Muharebesini gerçekleştirmiştir. Ancak akşama kadar devam eden şiddetli düşman taarruzları Türk savunması karşısında kırılmış ve sonuçsuz kalmıştır. Kısa zamanda Alçitepe'ye el koymak ve arkasından Boğaz tabyalarını düşürmek amacıyla olan İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Türk kuvvetlerinin Kirte mevziini yiğitçe ve fedakârca savunmaları karşısında başarısız olmuşlardır. Bundan sonra bölgede Haziran ayına kadar mevzi muharebeleri devam etmiştir.³⁵⁰

---

³⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 3474, Dos: H-18, Fih: 1.

³⁵⁰ Görgülü, a. g. e., s. 69; Göze, a. g. e., s. 94; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'inci cilt 2'nci Kitap**, s. 424-425; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap**, s. 268; Özdemir, Mutaf, a. g. e., s. 33-35; **Birinci Dünya Harbinde**

İkinci Kirte Muharebesiyle ilişkili olarak yine C.E.W.Bean'in,

-8 Mayıs'ta Kirte'ye yapılan saldırının etkileri neydi?

- Neden bu saldırıya karşılık verilmedi? Sorularına karşılık

Kâzım Paşa,

-8 Mayıs'ta Kirte'ye yapılan saldırı, ön cephedeki birliklerimizin ateşiyle durduruldu.

*- Bu saldırıya karşılık verilemeyişinin nedeni, ağır kayıplarımız ve yeterli kuvvetimiz olmayıştı. Demektedir.*³⁵¹

Mayıs ayı boyunca bir yandan muharebeler devam ederken bir yandan da ordunun yeni tertibatına devam edilmiş ve Yarbay Kâzım Bey'in görev yaptığı Beşinci Ordu Karargâhı da bu tertibat içinde yer almış ve bu karargâh da yer değiştirmiştir. Beşinci Ordu Karargâhı, 10 Mayıs 1915 günü öğleden önce, Gelibolu'dan Bigalı köyünün 5 km. kadar Kuzeydoğusundaki Yalova köyü³⁵² civarına yer değiştirmiştir. Gelibolu'dan çıkmak zorunda kalan Ordu Karargâhı, Arıburnu'nun 5 km. gerisinde ve Bigalı köyünden 3 km uzakta çadırli bir ordugâha yerleşmiştir.³⁵³

Muharebeler süratle devam ederken Enver Paşa, gerek Sanders'in gerek Yarbay Kâzım Bey'in gönderdiği raporlarla ikna edilememiştir. Bu nedenle de Enver Paşa taarruzların devam ettirilmesine dair emirlerini tekrarlamıştır. Durumu bizzat yerinde görmek isteyen Enver Paşa, 10 Mayıs saat 06.30'da orduya çektiği telgrafta "Şimdiye kadar pek çok başarı ve kahramanlıkları görülen 5'inci Orduyu ve bizzat

---

Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916), s. 142

³⁵¹ C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

³⁵² Çanakkale'nin Eceabad ilçesinde bulunmaktaydı.

³⁵³ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, Gn. Kur ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 29; **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s. 72; Sanders, a. g. e., s. 106; Taş, a. g. t., s.58.

onun komutanı ziyaret etmek üzere, Uzunköprü yolu ile yarın öğleyin oraya geliyorum”³⁵⁴ demiştir.

Ertesi gün öğlen ziyaretini gerçekleştiren Enver Paşa, öğleden sonra yanında Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Yarbay Kâzım Bey, Esat Paşa, Fahrettin Bey, İsmet Bey gibi isimler bulunmakla birlikte karargâhları dolaşarak mevki, vaziyeti harbiye hakkında bilgi edinmiştir. Enver Paşa denetleme gezisinin ardından 12 Mayıs'ta tekrar İstanbul'a dönmüştür. Aslında Çanakkale Bölgesi'ndeki tüm yüksek rütbeli komutanlar, içinde bulunulan durum ve koşulun güçlüğüne yakından şahit olacağı sebebiyle, bu ziyareti sevinçle karşılamış, Beşinci Ordu'ya daha çok yardım yapılacağını düşünmüş ve kuvvetlerine kısa bir zaman dilimi de olsa dinlenme imkânının verileceği umuduna kapılmışlardır.³⁵⁵

Muharebeler devam ederken 11 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleşen karargâh gezisini İzzettin Çalışlar da kendi hatıralarında şu şekilde ifade etmektedir. “*Öğleden sonra, Başkumandan Vekili Enver Paşa, Kolordu Kumandanı Esad Paşa, Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Bey (İnanç), Kolordu Kurmay Başkanı Fahrettin Bey, İsmet (İnönü) Bey ve diğerleri Kemal yeri Karargâhına geldi. Mevki ve harp durumu hakkında bilgi edindiler. Bir saat sonra da döndüler. Gece olunca, merkez ve sağ yan arasındaki muntıkada ateş edilmeye başlandı.*”³⁵⁶Demektedir.

Netice olarak yaptığı denetleme gezisinin ardından 13 Mayıs'ta Beşinci Ordu'ya gönderdiği bir telgraf emriyle askeri gözlemlerini anlatan Enver Paşa, Beşinci Ordu komuta birliklerinin çok yakında kesin bir zafer kazanacaklarından emin olduğunu belirtmiştir. Yaptığı denetleme gezisi esnasında bazı düzensizliklerle karşılaşmasına rağmen (Genellikle birlikler birbirine karışmış ve birçok komuta heyeti kendi birliklerinden ayrı kalmıştır), Şimal grubundan muharebenin son safhaya geldiğini ve bu vaziyetin uzun müddet devamı doğru olmadığını ve yola

---

³⁵⁴ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'inci Cilt 2'inci Kitap**, s. 180.

³⁵⁵ Taş, a. g. t., s. 62; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'inci Cilt 2'inci Kitap**, s. 180; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 30, Özdemir, Mutaf, a. g. e., s. 35; **On Yıllık Savaş, ORG. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, Haz; İzzettin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Şubat 2010, s.104.

³⁵⁶ Çalışlar, a. g. e., s.104.

çıkarılmış olan ikinci tümenin gelişinde, bu cephedeki düşmana taarruz edilmesini, düşmanın rahatlıkla denize dökülebileceği düşüncesiyle kesin taarruzu emretmiştir.³⁵⁷

İzzettin Bey 16 Mayıs 1915 tarihinde Yarbay Kâzım Bey'in yine Karargâh'a yaptığı ziyaretini şu şekilde nakletmektedir. "Edirne Valisi Hacı Adil Bey, Gelibolu Mutasarrıfı, Maydos Kaymakamı ve Kolordu Kumandanı Kemal Yeri'ne geldiler ve bizi ziyaret ettiler. Ordu Kurmay Başkanı Kâzım (İnanç) Bey de geldi. 16. Fırka, sol yan gerimize yaklaştı." ³⁵⁸Demektedir.

Yaşanan bu gelişmeler sonrasında hala ikna edilemeyen Enver Paşa'nın taarruz yanlısı tutumu nedeniyle Başkomutan Vekili ile 5'inci Ordu Komutanı Limân Paşa'nın birlikte kararlaştırdıkları dördüncü taarruz adı da verilen 19 Mayıs taarruzu Kuzey Grubu Komutanlığı'nın, 18 Mayıs saat 20.00 ve 15 no' lu kolordu emri işaretlerini taşıyan tarihli emriyle başlatılmıştır. Anzak kolordusundan iki tugayın Seddülbahir bölgesine gönderildiği haber alınınca Kuzey Grubu bu taarruza karar vermiştir. Limân Paşa, bu taarruzla düşmanı denize dökerek Enver Paşa'nın isteğini gerçekleştirmek istemiştir. Bu amaçla İstanbul'dan gönderilen takviye güçlerle³⁵⁹ Kuzey Grubu düşmana taarruz etmiş ancak düşmanın taarruz hazırlıklarını hava keşfi ile anlayıp, hazırlıklı olması 5'inci Ordu Komuta'nın onayı ve Kuzey Grup komutanı Esat paşa'nın emirleriyle bütün cephedeki taarruzları saat 10.00'dan itibaren durdurulmuştur.³⁶⁰

Yaşanan 19 Mayıs taarruzunda; ağır topçunun ve top cephanesinin azlığı, baskın yapılamaması, 2.Tümenin arazinin yabancı olması, derin avcı hendeklerinde hücum kalkmak için gereken tedbirlerin yapılmaması, birliklerin gece mevzi

---

³⁵⁷ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'inci Cilt 2'nci Kitap**, s. 180-182; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V' inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 30-31.

³⁵⁸ Çalışlar, a. g. e., s.106.

³⁵⁹ 2'inci Piyade Tümeni, Mayıs Sabahı İstanbuldan vapurlarla bindirildi. Bu kuvvet 19 Mayıs taarruzunda asıl taarruz gücünü teşkil eden vurucu kuvvetdi. **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap**, s. 125.

³⁶⁰ Görgülü, a. g. e., s. 87; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap**, s. 119; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 87-91; Belen, **Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı'nda Alınan Dersler**, s. 72-73; Taş, a. g. t., s.62-63.

değiştirmelerinde karışıklıklar olması ve hücumun derinlik içinde değil, kollar hâlinde yapılması, gece muharebeleri için gerekli tedbir ve tertiplerin yeteri kadar alınmamış olması, sevk ve idare noksanlığı gibi etkenler başarısızlığın başlıca sebepleri arasında sayılabilir.³⁶¹

19 Mayıs taarruzundan sonra cephede muharebeler tüm şiddetiyle devam ederken, Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Yarbay Kâzım Bey, Başkumandanlık vekâletine gönderdiği 22 Mayıs 1915 tarihli şifresinde muharebeler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmuştur.

Beşinci Ordu'dan Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'ne Mevrûd (Gelen) şifredir.

“Bugün öğleden evvel saat sekizden itibaren düşman gayet Şedid (şiddetli) bir gemi ve kara topçusu ateşiyile Yedinci Fırka (Tümen) mevaziini (mevzileri) bombardıman ederek hazırlandıktan sonra yine bu ateş himayesinde saat on buçuktan itibaren faik (üstün) piyade ile bütün Yedinci Fırka Cephesi üzerinde ve bilhassa Fırka'nın merkez ve sağ cenahına doğru ciddi ve kati bir taarruz kıyâmına (hareketine) teşebbüs eylemiştir. Saat beş otuza kadar arkadan mütemadiyen (sürekli olarak) takviye edilen bu taarruz hareketi Allaha çok şükür zabitan ve efradın (subay ve askerlerin) göstermiş oldukları büyük fedakârlık ve cesaret sayesinde kâmilen (tamamen) kırılmış ve düşman kıtaati (birlikleri) büsbütün mahv olmak üzere eski mevziine tard ve def edilmiştir (Uzaklaştırılmıştır).

Meydanda “2000”den fazla düşman cesedi bulunmasına mukabil (karşılık) hamd olsun zayıyatımız gayet azdır. Dört yüz yirmi sekiz mecrûh (yaralı) kırk üç şehid olmuştur”

9 Mayıs 331(22 Mayıs 1915)

Beşinci Ordu Kumandanı Emriyle

Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım³⁶²

³⁶¹ Belen, **Harp Akademisi,1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler**, s. 74; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi, V'inci cilt 2'nci Kitap**, s. 212.

³⁶² ATASE Arşivi, 1-1, Klasör: 181, Dosya: 778, Fihrist: 20-1'den nakleden ATBD. “Beşinci Ordu Karargâhından Baş kumandalık Vekâletine Mevrud Şifre”, Yıl:38, S. 88, Ağustos 1989, Belge No: 2148.

İngilizlerin yakın muharebe vasıtaları ve ihtiyatlarının çok güçlü olması sebebiyle kesin bir sonucun elde edilemediği bu muharebede iki tarafın siperleri arasında binlerce ölü ve yaralı olması yani zayıfın çok büyük olması sebebiyle 23 Mayıs günü ölümlerin gömülmesi amacıyla bir ateşkes yapılmış, bu şekilde muharebeler kısa bir sürede olsa son bulmuştur.³⁶³ Limân Paşa, savaştan sonra kaleme aldığı anılarında bu kanlı taarruz için; “ *Bu hücumun, düşmanı olduğundan zayıf olarak değerlendirmemden kaynaklanan bir hatam olduğunu söylemem gerekiyor. Sayıca zayıf olan ve üstelik cephanesi idareli olarak kullanmak zorunda olan topçumuzun yaptığı hazırlık arzulanan gaye için yeterli olamadı...*” sözleriyle ifade etmiştir.³⁶⁴

Yapılan bu ateşkesin belki de en önemli sonucu Anzaklar içindeki Türk nefretinin ve öç alma isteğinin sönmüş olmasıdır. Artık düşmanı yakından tanımış ve Türkler onlar için artık bir propaganda ürünü olmaktan çıkmıştır. Türk olarak adlandırdıkları bir korkak, fanatik ya da canavar değildir. Türkler de normal bir insandır ve çok cesurdur düşüncesini taşımaya başlamışlardır.³⁶⁵

19 Mayıs taarruzuyla ilgili C.E.W.Bean’in,

*-19 Mayıs saldırısı öncesi, Türkler’in buradaki pozisyona yaklaşımı nasıldı?
Saldırı için neden Anzac bölgesi seçildi? Bu plan ne zaman doğdu?*

- Saldırı planı neydi?

- Hangi birlikler görevlendirildi ve bu birliklere kim komuta etti?

- Bu birlikler ne durumdaydılar?

- Türkler’in sonuç hakkındaki tahmini neydi?

- Türkler’in kayıpları neydi?

---

³⁶³ Belen, **Harp Akademisi, 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı’ndan Alınan Dersler**, s. 74; **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s. 73; Sanders, a. g. e., s. 107; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi, V’inci Cilt 2’nci Kitap**, s. 212.; Doğaner, a. g. t., s.121; Taş, a. g. t., s.63.

³⁶⁴ Sanders, a. g. e., s. 107; **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s. 73; Taş, a. g. t., s.63.

³⁶⁵ Moorehead, a. g. e., s.167.

- *Bizim hatlarımızın hangi kısmı en güçlüydü?*

- *Saldırı hedefi neydi? Savunma hakkındaki tahminleri neydi? Hazırlıklarda hangi silahlar kullanıldı? 18 Mayıs gece yarısı duyulan aşırı tüfek atışlarının nedeni neydi?*

Kâzım Paşa,

Anzac'taki pozisyon tarihle paralel değil. Karşılıklı siperler çok yakın ve Anzac Kolordusu hattı da denize çok yakındı; bunun sonucu olarak çok kısıtlanmışlardı ve her hareketlerini alanlarını genişletmek için yapıyorlardı. Bu nedenle Türkler'in inisiyatifi ele alması ve Anzac'lar saldırmadan saldırmaları daha iyi olacaktı. 19 Mayıs taarruzu bu nedenle yapıldı. Eğer taarruz başarılı olsaydı 4 ya da 5 Türk tümeni serbest kalacak ve Seddülbahir'de kullanılabilirdi. Siperlerin yakınlığı da sürpriz bir taarruz yapmak için elverişliydi.

Plan, gün ışımadan taarruz etmek; Anzac askerlerini siperlerinden çıkarıp denize kadar sürmektir. Bu taarruzda aşağıdaki birlikler kullanıldı:

İngilizler'in sol cenahı karşısında, Yb. Mustafa Kemal kumandasında 12 taburlu 19. Tümen; Merkezin solunda, Yb. Hasan Basri Bey kumandasında 9 taburlu 5. Tümen; Merkez sağda, Alb. Hasan Askeri Bey kumandasında 9 taburlu 2. Tümen; sağ taraf karşısında, Alb. Rüştü Bey kumandasında 12 taburlu 16. Tümen...

Bu güç, 3. Kolordu kumandanı Esad Paşa tarafından idare ediliyordu. Toplam güç, 30.000 tüfekli askerdi. Tümenler iyiydi. 2. ve 16. taze tümenlerdi; diğer ikisi, önceki bütün savaflara katılmışlardı. Hemen her tarafta İngiliz siperlerine girildi ama yanlardan açılan makineli tüfek ateşi nedeniyle taarruz ölü doğdu. Türk kayıpları beklenenden çok daha fazla oldu. Daha çok Kanlı Sırt ve onun kuzeyindeki bölgenin ele geçirilmesine önem verilmişti. Bu taarruzda, Anzac askerlerinin savunmadaki değeri anlaşıldı; iyi ateş ediyorlar ve makineli tüfeği en iyi şekilde kullanıyorlardı. Topçumuz zayıftı; - cephanesi az 6 cebel, 4 sahra ve 1 Howitzer bataryası ile bir obüs (ağır Howitzer) bataryası - saldırı hazırlığı olarak iş gördü.

18 Mayıs gece yarısından önce patlayan ateş furyası birliklerin heyecanından ileri geldi. Benzer ateşler her iki tarafta da görüldü. Demektedir.³⁶⁶ Kâzım Bey'in verdiği bu yanıtlardan 19 Mayıs'ta yapılan taarruzun gerçekleşme sebebi, bu taarruzda verdiğimiz kayıplar ve Anzak askerlerinin durumlarının ne durumda olduğu gibi çeşitli bilgilere ulaşabilmekteyiz.

19 Mayıs taarruzundan sonraki süreçle ilgili C.E.W.Bean'in,

Türkler'in baktığı yerden, 19 Mayıs'tan sonra Arıburnu'ndaki durum nasıl görünüyordu? Sorduğu soruya karşılık Kâzım Paşa,

19 Mayıs'tan sonra, Anzac'taki İngiliz savunmasının çok güçlü olduğu ve onlara karşı ağır topçu ve bol cephane olmadan etkili bir şey yapılamayacağı anlaşıldı. Ayrıca, bizim durumumuzun da savunmada hayli güçlü olduğu biliniyordu. Siperlerde iki zayıf tümen bırakıldı, diğer iki tümen geri çekildi. Demektedir.³⁶⁷ Kâzım Paşa'nın verdiği bu yanıtlar 19 Mayıs taarruzu sonrası yapılan askeri anlamda yapılan faaliyetlere açıklık da getirmektedir.

Bir yandan süratle muharebeler devam ederken öte yandan bu muharebelerde önemli komutanların sergiledikleri başarılar göz önünde bulundurulmuş olacak ki, 15 Mayıs 1915'te Limân Paşa, Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya Atatürk'ün "Demir Hac" nişanı ile ödüllendirilmesini önermiştir. Atatürk'ün yanında Esat Paşa ve Kâzım Bey'e de değinilen bu telgrafın asıl metni şöyledir:

Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine

"Sebmeden (Geçmişte yapılan) mesai ve hidemât-ı fevkalâdelerine (olağanüstü hizmetlerine) binâen Şimal (Kuzey) Grubu kumandanı Esad Paşa ile On Dokuzuncu Fırka (Tümen) kumandanı kaymakam (Yarbay) Mustafa Kemal ve Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım Beylerin Demirsalib Nişanı'yla taltifleri hususundaki delâlet-i Samilerini (görüşlerinizi) istirham eylediğim mâ'ruzdur (arz olunur)" demektedir.

³⁶⁶ C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

³⁶⁷ C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948, **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 32

2 Mayıs 331(15 Mayıs 1915)

Liman Von Sanders³⁶⁸

23 Mayıs 1915'te sözü edilen isimlere Alman İmparatoru tarafından Demir Salıp Nişanı verilmiştir. Kâzım Bey de Almanya'dan ikinci rütbe Demir Salıp nişanı almıştır.³⁶⁹

19 Mayıs 1915 tarihli kanlı taarruzdan sonraki dönemde birliklerin bozulan düzenlerinin giderilmesine ve eksiklilerin bütünlenmesine çalışılmış, düşman çıkarılmasından beri sürüp giden muharebelerde verilen ağır zayıyatın yarattığı boşluklar, alınan bütünleme erleriyle doldurulmuştur Ancak bu süreçte Türk subaylarının büyük bir kısmı yapılan muharebelerde yaralanmış ya da şehit olması sebebiyle bunların yerini doldurmak pek de kolay olmamıştır.³⁷⁰

Yarbay Kâzım Bey, 1 Haziran 1915 günü 180 rakımlı tepenin güneyinde 19.Tümenin karargâhında bulunmaktadır. Kuzey Grubu cephesinin emir ve kumanda bakımından bölünmesi hakkında, Tümen komutanı M. Kemal ve Tümenin Kurmay Başkanı İzzettin Bey ile görüşmüştür M. Kemal ve Yarbay Kâzım Bey, mevkiindeki birliklerin tertibiyle ilgili fikir alışverişinde bulunmuşlardır. M. Kemal, Şimal (Kuzey) Grubu cephesinin emir ve kumanda açısından ayrılmasına dair görüşlerini bildirmiş, Yarbay Kâzım Bey de, M Kemal'in görüşlerini uygun bulduğunu ve ordu Kumandanına arz ederek kumandanın bu şekilde tespit edileceğini söylemiştir.³⁷¹

İzzettin Çalışlar da 1 Haziran 1915'te yaşanan bu görüşmeyi hatıralarında, kendi söylemiyle şu şekilde doğrulamaktadır. “ Küçük ağırlıkların duracağı yerleri

---

³⁶⁸ ATASE Arşivi, 1-1, Klasör:8, Dosya: 40, Fihrist: 32'den Nakleden ATBD, “Beşinci Ordu Karargâhından Başkumandanlık Vekâleti'ne Mevrud Şifre”, Yıl. 38, S. 88, Ağustos 1989, Belge No: 2146.

³⁶⁹ Taş, a. g. t., s. 64.

³⁷⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916),V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 32.

³⁷¹ **Çanakkale Hatıraları**, C.1, s. 8; **Atatürk'ün Bütün eserleri (1903-1915)**, C.1, 2.baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul Nisan 1999, s. 386; **Mustafa Kemal, Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. 4; Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri...**, s.80-81. ; Taş, a. g. t., s.63.

göstermek üzere alay yaverleriyle birlikte gezdim. Ordu Kurmay Başkanı Kâzım (İnanç) Bey karargâhımıza geldi”³⁷² demektedir.

Esat Paşa, Haziran başında Sazlıdere ile Anafarta Azmağı (deresi) arasındaki Ağıldere bölgesini de, Mustafa Kemal’in başında olduğu 19.Fırkanın sorumluluğuna vermek istemiş, ancak M. Kemal buna karşı çıkmıştır. M. Kemal, Kâzım Bey’e, Ağıldere ve Anafartalar bölgesinin bağımsız birer komutanın emrine verilmesini ve bu üç komutanlığın da üzerinde, karargâhı Bigalı ya da Maltepe’de bulunacak bir komutanlığın bulunması gerektiğini belirtmiştir.

Ayrıca M. Kemal Arıburnu, Ağıldere ve Anafartalar bölgelerinin düşman tarafından yeni kuvvet çıkarılmasına en uygun yerler olduğunu ve bundan başka bir şekil ve irtibatın gevşek ve mahzurlu olacağını söylemiştir. Yarbey Kâzım Bey de, M.Kemal’in bu görüşlerini ordunun bakış açısına göre de uygun olduğunu ve emir kumandanın bu tarz ve şekilde tespit edileceğini söylemiştir. Ancak Yarbey Kâzım Bey’in Mustafa Kemal’in bu düşüncelerinin dikkate alınacağı vaadine rağmen, Mustafa Kemal’in komutanı olduğu 19.Fırka’nın sorumluluğu Ağıldere bölgesine kadar genişletilince, M. Kemal buna karşı çıkmıştır.³⁷³

Öte yandan Yarbey Kâzım Bey, bu konuyla alakalı olarak M. Kemal’le görüşmüş ve bazı bilgi ve açıklamalarda bulunmuştur. Yarbey Kâzım Bey telefonla verdiği bilgi ve açıklamalarda “ *Kuzey Grubu Kumandalığı vasıtasıyla tatbiki emr olunan iş bu yeni vaziyetin şimdilik iyi karşılaşmasını ve tertibatın benim ileri sürdüğüm görüşmelere göre ıslah ve ikmal edileceğini ve herhâlde Anafartalar muntikasına lüzumu kadar da kuvvetin tahsis olunacağını*” bildirmiştir.³⁷⁴

Cephede önemli bir konuma sahip olan Yarbey Kâzım Bey’in 15. kolordu kumandanlığına 3 Haziran 1915 tarihli şifresi bu çabaları göstermesi bakımından önemlidir. Bu belge birliklerin değişimi ile ilgili yine güzel bir örneği de teşkil etmektedir.

---

³⁷² Çalışlar, a. g. e., s.110.

³⁷³ Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri...**, s. 81; Atacanlı, a. g. e., s. 53; **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, C.1, s. 386; Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri’ne Ait Tarihçe**, s. 4.

³⁷⁴ Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri’ne Ait Tarihçe**, s. 4; Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri...**, s. 81; **Çanakkale Hatıraları**, C.1, s. 39.

Bu şifre:

15. kolordu Kumandanlığı'na Şifre

“Elde mevcut Rus makineli tüfenkleriyle teşkil edilecek makineleri tüfenk bölüklerinden ikisinin 15. kolorduya tahsis olunacağı Başkomutanlık Vekâleti'nden bildirildiği ma'rûzdur” Demektedir.

21 Mayıs 331(3 Haziran 1915)

Kumandan Emriyle Erkan-1 Harp Reisi

Kâzım³⁷⁵

Türk Komutası tarafından yapılan hazırlıklar tam gaz devam ederken bu bağlamda Kâzım Bey'in Şimâl Grubu kumandalığına gönderdiği 2 Haziran 1915 tarihli şifre de önemlidir. Bu şifre;

Şimal Grubu Kumandanlığı'na,

“Yarın gece yani $\frac{21}{22}$ (3/4 Haziran 1915) gecesi 71'inci Alay'ın Çanakkale'ye gidecek olan Vapurla avdetlerinde Çanakkale'den Beşinci alayı olup Kilyâ'ya çıkaracaklardır. Bunun için Beşinci alayın (şifre) zamana kadar Çanakkale'ye vasil olmuş bulunması lazımdır” Demektedir.

20 Mayıs 331 (2 Haziran 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Erkân-1 Hârb Reisi Kâzım³⁷⁶

³⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:3474, Dos: H-37, Fih: 4-11a.

³⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 3964, Dos: H-29.

Arıburnu'nda 19 Mayıs'ta yapılan Türk taarruzunun başarısızlıkla sonuçlanması ve Türk kıtalarının çok fazla zayıf vermesi Seddülbahir'de yeni bir taarruz için kuvvet ve cephane bekleyen General Hamilton'a cesaret vermiştir. Bu yüzden Müttefikler hiç vakit kaybetmeden Kirte bölgesinde taarruz hazırlıklarına başlamışlardır. Taarruz 4 Haziran saat 12.00 de başlamıştır.³⁷⁷ Üçüncü Kirte Muharebesi ağır kayıplar pahasına olsa da, kesin Türk zaferiyle sonuçlanmış, İngiliz ve Fransız birliklerinin taarruzu durdurulmuş ve bu birlikler geri atılmış, bu taarruz gücüyle birlikte kendilerine olan güvenleri de kırılmıştır.³⁷⁸

4 Haziran taarruzuyla ilgili C.E.W.Bean'in,

4 Temmuz günü bizim Anzac'taki çıkışımız hakkında Türkler ne tahminde bulundular?

- Bizim nümayişimiz, Helles'teki İngiliz saldırısına karşı oraya takviye gönderilmesini önledi mi?

- Bu çıkışta kullandığımız kuvvet hakkında Türk tahminleri ne oldu? Sorduğu sorulara karşılık Kâzım Paşa,

4 Haziran'daki saldırı pek güçlü değildi. Avustralyalılar, siperlerimizi 4 ve 5 Haziran'da ele geçirdiler, ama 5 Haziran sabahı bir taarruzla geri aldık. Avustralyalılar'ın gücü 2 bölük kadardı. Bu saldırıyı karşılamak için Seddülbahir cephesinden hiç birlik alınmadı. Demektedir.³⁷⁹ Yukarıda C.E.W.Bean'in 4 Temmuz diye tabir ettiği tarih, Kâzım Paşa'nın verdiği yanıtta 4 Haziran günü yapılan taarruzu sorduğu anlaşılmaktadır.

Yarbay Kâzım Bey'in Kurmay Başkanı olduğu Beşinci Ordu Komutanlığı, Haziran ayı boyunca beklenmedik bir hareket karşısında gafil avlanmamak için

---

³⁷⁷ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 43; Görgülü, a. g. e., s. 70; Doğaner, a. g. t., s.97.

³⁷⁸ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 84; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 191)**, s. 154

³⁷⁹ C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

olanaklar ölçüsünde tedbirler almaya ve muharebe gücünü arttırmaya çalışmış, birliklere çeki düzen vererek eksiklikleri gidermeye çalışmıştır.³⁸⁰

Bu bağlamda yine Yarbay Kâzım Bey'in üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği 5 Haziran 1915 tarihli belge yapılan hazırlıklara hızla devam edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Üçüncü Kolordu Kumandalığı'na

“1-Yeniköy’de bulunan üçüncü kolordu istihkâm bölüğü Weber paşa emrine verilmek üzere bu akşam nakl ediliyor. Akbaş’a çıkacak olan ma’rûz bölüğün ol vechile lüzum-u sevkleri emr buyrulması arz ve ricâ olunur.

2- Akbaş Limanındaki tel örgülerinin de hemen Weber Paşa’ya gönderilmesi kumandan paşa hazretlerinden şimdi telgrafla telakki ettiğim emr üzerine arz olunur” demiştir.

23.2.331 (5 Haziran 1915)

Beşinci Ordu Kumandanı Emriyle

Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım³⁸¹

Üçüncü Kirte dönemine ait olan bu belgede Kâzım Bey, nelerin yapılması gerektiği hususunda bilgiler vererek, Ordu komutanı ve diğer birlikler arasında koordinasyonu sağlamıştır.

Haziran ayında Beşinci Ordu’ya taze kuvvetler sağlamak ve ordudan kuvvet ayırıp göndermemek konusunda, Başkomutanlık vekâletiyle ordu arasında yoğun bir yazışma başlamıştı. Bu yazışma sürecinde bölgeye yeni bir kuvvet istenmiş, fakat Başkomutan vekili Enver Paşa, 5’inci Ordu Komutanının yazısına karşılık olarak 10 Haziran 1915 günü saat 14: 00’te gizli kaydıyla aşağıdaki benzeri yazılı karşılığı

---

³⁸⁰ **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V’inci Cilt III’üncü Kitap**, s. 85; Taş, a. g. t., s.65 5’inci Ordunun 21 Haziran 1915 Tarihli Kuruluşunu gösteren harita EK 18’de gösterilmiştir.

³⁸¹ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 5-2453, Dos: H-18, Fih:1-1.

“politik durum, 5’inci orduya yeni bir kuvvet gönderilmesine elverişli değildir...”
vermiştir.³⁸²

Durum bu vaziyette iken üçüncü Kirte Muharebesinden sonra Ağustos’a kadar Seddülbahir bölgesinde muharebeler devam etmiştir. 21-22 Haziran 1915 tarihinde gerçekleşen Birinci Kerevizdere Muharebesi’nde, bu zamana kadar yaptığı taarruzlarla Türk Cephelerini bir türlü yaramayan düşman, daha fazla donanma desteği sağlayabileceğini düşünerek bu kez Kirte bölgesindeki Türk mevzilerinin deniz kenarındaki bölümlerini parçalamak istemiş, ancak Türklerin karşı taarruzları neticesinde müttefik kuvvetler büyük bir yenilgi almışlardır. Neticede iki gün süren bu muharebelerde, 600 metrelik taarruz cephesinde sadece birinci Türk savunma hatlarıyla 83 Rakımlı tepeyi işgal eden Fransızlar, gerçekte plan gereği kendilerine verilen hedeflere ulaşamamışlardır.³⁸³

Çanakkale’de muharebeler böylesine şiddetli bir şekilde devam ederken amaçlarına ulaşmak için her yolu deneyen İngilizler, bu muharebeler esnasında kimyasal silah da kullanarak Türk askerini bir an önce bozguna uğratmak istemişlerdir. Bu amaçla İngilizler harp kurallarına aykırı olarak birtakım kimyevi maddeler kullanmaktan çekinmemiştir.³⁸⁴ Elimizde bulunan ve Yarbay Kâzım Bey’in kaleminden çıkan 15 Haziran 1915 tarihine ait bir belge bu muharebelerde kimyasal gaz kullanıldığını açıkça göstermektedir. Bu belge müttefiklerin bu muharebeleri kazanmak için her yola başvurduklarını öyle ki ahlaki kurallara aykırı olsa da her şeyi yapmaktan çekinmediklerini göstermesi açısından son derece önem taşır. Bu belge;

---

³⁸² **Birinci Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V’inci Cilt III’ üncü Kitap**, s. 100; Taş, a. g. t., s.65.

³⁸³ Görgülü, a. g. e., s. 72; **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V’inci Cilt III’üncü Kitap**, s. 145; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1’nci, 2’nci ve 3’ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 191)**, s. 159.

³⁸⁴ Hamit Pehlivanlı, “Müttefiklerin İnsanlık ve Hukuk Dışı Davranışları”, **Osmanlı’nın Son Kilidi Çanakkale 1**, 2.baskı, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2010, s. 73; Bunun ilk izlerini 26 Haziran 1915’te saat 07.35’te 57’nci Alay 2’nci Tabur Komutanı Murat Bey’den alay komutanlığına yazılan bilgi notunda görüyoruz: “... Bombasirtı’nda düşmanın kazmakta olduğu lağımına karşılık açmakta olduğumuz lağım patlamıştır. Bu lağımından duman ve çok boğucu gazlar yayılmıştır. Derinlerde çalışan erler yüzlerinden yaralanmıştır.” **Birinci Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V’inci Cilt III’ üncü Kitap**, s. 100; Ancak bizim elimizde olan ve daha erken bir zaman dilimini gösteren 15 Haziran 1915 tarihli belgede kimyasal gaz kullanıldığına dair bilgi verilmektedir.

Mevki’-i Müstâhkem kumandanlığına,

“1- Şimal Grubu’nda dün akşam yerleştirdiği havan veya obüslerle avcı hatlarının gerisini, grup ve fırka karargâhlarını civarını ateş altına almış ve attığı mermiyayatta fenâ kokulu gaz neşir ider. Mevadd-ı İnfilâkiye (patlayıcı madde) olduğu anlaşılmıştır.

2- Arıburnu muntikasında düşmanlara bomba endahtına mahsûs olarak ihzar ettiği üç mahalleden birine dün topçularımız tarafından yapılan endahtda iki mermi isâbet etmiş ve Cesarettepe’nin 600 metre kadar Şimal-i Garb (Kuzey batı)’ isindeki Çakaltepe’deki topçu mevzi’ine icrâ edilen topçu ateşlerimizle de bir hayli telafât verdirilmiştir.

3- Dün Öğleye doğru bir düşman tayyaresi İntepe’ye bomba atmış ve makinalı tüfeng ile ateş iderek bir neferin mecrûhiyetine sebebiyet vermiştir.

4- Seddülbahir’deki düşman bataryası dün öğleden evvel Nagra, Kumkale ve Yenişehir civârına endahht etmiştir.

5- Dün öğleden sonra 15.00’ten itibâren cenûb Grubunun sol cenâhının avcı hatlarına düşman top ve bomba ile endahht etmiş ve iki takımlık bir siper tahrib edilmiş ise de siperler ta’mir edilmiştir.

2 Haziran 331 (15 Haziran 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım³⁸⁵

Haziran ayı boyunca yapılan düzenlemeler içinde Kâzım Bey, birliklerin haberleşmedeki eksikliklerini tespit etmiştir.³⁸⁶ 13 Haziran 1915’te, 36. Alay Komutanı Yarbay Cemil Conk, Yarbay Kâzım Bey ile yaşadığı bir olayı anılarında şöyle ifade etmiştir:

³⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 6-1.

³⁸⁶ Taş, a. g. t., s.65.

“Güney Grubuna geldiğimde, Lîman Paşa'nın Kurmay Reisi Kâzım Bey oradaydı. Yarbay Hüseyin Selahattin Bey'i Kurmay Reisi olarak getirmiştir. Kâzım Bey bana: “- Geçenlerde, genel karargâh, orduya, siz bize malumat vermiyorsunuz, biz malumatı düşmandan alıyoruz, işte bir örnek diyerek düşman resmi tebliğlerinden birini göstermiştir. Bunda düşmanın bizi mahv ve perişan ettiğini, hemen Çanakkale'yi zapt edeceği, yazılıymış. Fakat aynı resmi tebliğin sonlarında Türkler sabahleyin karşı taarruza geçtikleri için eski yerimize mecbur olduk deniyormuş. Limân Paşa bunun üzerine: - pek güzel. Bizden ne diye haber istiyorlar? İşte güzel olduğu yazıyor, cevabını vermiş.” Bu olay Yarbay Kâzım Bey'in birliklerin haberleşmedeki eksikliklerini tespit etme noktasında ne kadar önemli rol oynadığını göstermektedir.³⁸⁷

1. Kerevizdere Muhaberesi'nden sonra bu kez düşman, denize yakın olan Zığın Derenin her iki tarafındaki Türk mevzilerini ele geçirmek amacıyla, Zığındere yatağının batısından ve doğusundan 28 Haziran günü saat 10.45'te taarruza başladı. Düşman Zığındere batısındaki mevzileri ele geçirip, dil şeklinde kıyı kesiminden 1 km. kadar kuzeye ilerlemişse de düşman taarruzu durdurulmuştur. Ancak bu kez karşı taarruza geçen Türk kuvvetleri düşmanın kıyıya yakın bölgede dil gibi ilerleyen unsurlarını geriye atmayı başardıysa da esas Türk mevzilerini ele geçirememiştir. Bundan sonra 2 Temmuz'da düşmana karşı yapılan taarruz sonuçsuz kalmıştır.³⁸⁸ Ancak neticede 28 Haziran 1915'ten 5 Temmuz 1915'e kadar devam eden Zığındere muharebelerinde, İngilizler tasarladıkları hedeflere ulaşamamış buna ek olarak gerek İngilizler gerek Fransızlar Zığındere muharebelerinde çok yorgun ve bitkin düşmüşlerdir.³⁸⁹

Bu muharebeler devam ederken, Beşinci Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey, birliklerin haberleşmedeki eksikliklerini tespit etmekle kalmamış, silah ve cephane durumları ile ilgilenmiş bu konuda Başkomutanlık Vekâleti'ni

---

³⁸⁷ Çanakkale Hatıraları, C.2, s. 139.

³⁸⁸ Görgülü, a. g. e., s. 74.

³⁸⁹ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III' üncü Kitap, s. 212; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 191), s. 170.

raporlarıyla bilgilendirerek silah ve cephane ihtiyacını bildirmiştir.³⁹⁰ Bir taraftan da süren muharebelerle alakalı son derece ayrıntılı raporlar sunmuştur.

16 Haziran 1915 tarihli raporunda, Yarbay Kâzım, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'na Güney Grubu, Kuzey Grubu ve diğer cephelerde meydana gelen gelişmelerle alakalı olarak ayrıntılı bilgiler vermiş, Müttefik Kuvvetlerin faaliyetleri ve Türk tarafının bu faaliyetlere karşı verdiği karşılıkları anlatmış, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'nı meydana gelen gelişmelerden haberdar etmiştir.³⁹¹ Yine 26 Haziran 1915 tarihli telgrafında Yarbay Kâzım, Bahr-ı Sefid Boğazı Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'na Düşmanın yaptığı faaliyetler ve bu faaliyetlere karşı Türk tarafının verdiği karşılıklar ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunmuştur.³⁹² Yine 28 Haziran 1915 tarihli telgrafında Yarbay Kâzım, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'na Kuzey Grubu ve Güney Grubunda meydana gelen muharebelerle alakalı olarak son derece ayrıntılı bilgiler sunmuştur.³⁹³ Ki bu belge Zığındere muharebelerinin ilk sürecinde meydana gelen gelişmeleri görmemiz açısından da son derece önem taşımaktadır. Bu süreçte Yarbay Kâzım Bey'in ayrıntılı raporlar sunması zannımca düşmanın muharebelerde gerçekleştirdiği faaliyetlerin daha çok artış göstermesi ve bu muharebelerin daha geniş alanlara yayılmış olması göz önünde bulundurulması gereken etkenler olarak düşünülebilir.

Aslında düşman Haziran ayından itibaren Zığındere ve Kerevizdere bölgelerinde mahdut hedefli taarruzlar yaparak Türk Komutanlığının dikkatini güney bölgesine çekmiştir. Böylece Ağustos ayında Anafartalar'a yapacağı çıkarmanın başarısını garantilemek istemiştir. Gerçekten de düşmanın bu planı etkisini göstermiş ve Türk kuvvetlerinin çoğu güneye kaydırılmıştır. Bu amaçla İngilizler ve Fransızlar 12-13 Temmuz tarihinde ikinci Kerevizdere muharebesini gerçekleştirmiş ama yine de bir ilerleme kaydedememiştir.³⁹⁴

---

³⁹⁰ Taş, a. g. t., s. 66.

³⁹¹ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 9.

³⁹² ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 44.

³⁹³ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 55.

³⁹⁴ Görgülü, a. g. e., s. 72; Göze, a. g. e., s. 94-95; Bu muharebeler Türk Savunma bölgelerinde ve özellikle güney grubu bölgesinde yayılma olasılığı bulunan hareketlere karşı önlem alma ve soğukkanlılık içinde yeniden düzenleme alışkanlığı sağlamıştı. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 177.

Temmuz ayında bu muharebeler devam ederken Yarbay Kâzım Bey, bu ayı daha çok Cenub (Güney) grubunu teftiş ve denetleme ile geçirmiştir. Burada tümen düzenlemeleri yapılmış, Kurmay Başkanlıklarındaki değişiklikler gerçekleştirilmiştir.³⁹⁵ Güney Grubu kuvvetlerine çekidüzen verilmeye çalışılmış, yıpranan ve yorulan birlikler de geriye alınarak yerlerine taze kuvvetler getirilerek bu birliklerin değiştirilmesine başlanılmıştır. Bu çalışmalar arasında, Güney Grubu kademesinde de değişiklik yapan Başkomutanlık, bölgede ağır kayıplara uğrayan tümenleri de değiştirmeyi kararlaştırmıştır.³⁹⁶

Beşinci Ordu Komutanı Limân Paşa 4 Temmuz 1915 günü Güney Grubu Komutanlığı'na gönderdiği bir emirde; beraberinde Avusturya Ataşemiliteri General Pomian Kovski olduğu hâlde Güney Grubunu ziyarete geleceğini ve geceyi de orada geçireceğini bildirmiştir. O gün öğleden sonra yanında Pomian Kovski ve Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey, Güney Grubu Karargâhına gelmişlerdir. 5 Temmuz 1915 gününü de bu karargâhta geçiren Limân Paşa ve Yarbay Kâzım Bey, cephaneye durumu hakkında fikir edinmekle görevli olan Avusturya Ataşemiliteri General Pomian Kovskiye, eşlik etmişlerdir. Sanders Generale cephaneye olan şiddetli ihtiyacın belirtilmesi manasında bir hatırlatmada da bulunmuştur.³⁹⁷

6 Temmuz 1915 tarihinde Veliâht Yusuf İzzettin Efendi'nin Çanakkale Cephesi'ni ziyaret edeceği haberini alan Yarbay Kâzım Bey, veliahtın ziyaret edeceği karargâhların teftiş hazırlıkları ile ilgilenmiş, komutanlarla görüşmeler yapmış ve aynı zamanda veliahtın teftişi esnasında yanında yer alan heyetin içinde yer almıştır. 19 Temmuz günü cepheyi ziyaret eden Yusuf İzzettin Bey, yaptığı teftişin sonrasında ordu karargâhında onuruna verilen ziyafete de katılmış ve geceyi ordu karargâhında geçirdikten sonraki gün Çanakkale'ye gitmiştir.³⁹⁸

---

³⁹⁵ Taş, a. g. t., s. 66.

³⁹⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 171; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916)**,V'inci Cilt III'üncü Kitap, s. 213.

³⁹⁷ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916)**, V'inci Cilt III' üncü Kitap, s. 192.

³⁹⁸ Atacanlı, a. g. e., s. 63-64; Taş, a. g. t., s. 66.

Yarbay Kâzım Bey, Temmuz 1915'te Harp Madalyası ile taltif edildikten sonra 22 Temmuz 1915 tarihinde de üç sene sefer kıdem zammı almıştır.³⁹⁹

Beşinci Ordu Komutanlığı; Temmuz ayı boyunca Güney Bölgesinde devam eden muharebelerle yıpranan komuta heyetleri ve birliklerin eksikliklerini gidermeye çalışırken birliklerine dinlenme imkânı oluşturmaya çabaladığı bir dönemde⁴⁰⁰, Başkomutanlık Vekâleti'nden sürekli taarruz emirleri almaya devam etmiştir. Beşinci Ordu Komutanlığı, komutası altındaki birlikleri dolaşırken Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki'nin savunma düzenini de gözden geçirmiş, alınmış olan düzenlemelerden memnun kalmıştır.⁴⁰¹

Ancak cephe ikmali, büyük bir sorun teşkil etmekte ve Beşinci Orduyu ciddi bir şekilde düşündürmekteydi. Cephelerde savaşılan bölge komutanlarının cephe ikmali konusundaki haklı isteklerinin karşılanamaması, ast komutanların da güvenini sarsmaktaydı. Bu yüzden 5'inci Ordu Kurmay Başkanlığı, İkinci Kerevizdere Muharebesi öncesinde Cephe durumu ve eksikliklerin bir an önce tamamlanması hakkında Başkomutanlık Vekâleti Kurmay Başkanlığına başvurmuş ve ivedi olarak cephe isteğinde bulunmuştur. Ancak Başkomutanlık Vekâleti Kurmay Başkanı Bronzart Paşa, 13 Temmuz 1915'te şifreli bir cevapla cephenin yetersiz olduğu ve bu yüzden harcamada tutumlu olunması gerektiğine dair bir karşılık vermiştir.⁴⁰²

Güney Bölgesi'nde şiddetli cephe sıkıntısı yaşanırken Temmuz başında gerçekleşen Seddülbahir'deki ünlü ve kanlı Zığındere Muharebesi'nde Güney Grubu Komutanı Weber Paşa⁴⁰³ telaşa kapılarak birliklerini geri hatta çekmek istemiştir.

---

³⁹⁹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri 1**, Yay. Haz. , Muzaffer Albayrak, Mustafa Çakıcı, Recep Uzundağ, Salih Kahraman, Yılmaz Karaca, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü, Yayın No: 71, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 177-178; Erdemir, a. g. t., s. 459; Taş, a. g. t., s.66.

⁴⁰⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 260; Taş, a. g. t., s.67.

⁴⁰¹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916),V'inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 260.

⁴⁰² **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 493.

⁴⁰³ 3-4 Mayıs Muharebelerinde başarısız görüldüğü için Limân Paşa tarafından görevden alınan Albay Von Zodenstern'in yerine 6 Mayıs 1915 günü bu göreve getirilmiştir. Weber Paşa, harika bir adamdı. Almanlar ve Türkler tarafından eşit derecede sevilirdi. Herkes kendisinin sessiz, açık düşünen kişiliğine kendine hakim

Geri çekilmeyi gerektiren emri yazmasını emrettiği Güney Grubu Karargâhı Harekât Şubesi Müdürü Kurmay Yüzbaşı Mehmet Nihat, Weber Paşa'yı sonuna kadar direnmek gereğine ikna edemeyince, Yarbay Kâzım Bey'e haber vermiştir. Yarbay Kâzım Bey'den “*Ben şimdi geliyorum. Kat'i suretle muhalefet ve orada yegâne hâkim Türk zabiti olduğunu unutma*” emrini almıştır. Anılarında Mehmet Nihat bu görüşmenin ardından Weber Paşa'ya ordudan baskı ve etki yapılmaya başladığından söz etmektedir. Kâzım Bey vasıtasıyla vaziyetten haberdar edilen Limân Paşa da telefonda Weber Paşa'yı adamakıllı haşlamıştır. Bu emirden de anlaşılacağı üzere General Weber'in geri çekilme kararı, Türk komuta makamı tarafından kesinlikle tasvip edilmemiştir. Yarbay Kâzım Bey'in, Mehmet Nihat'a vermiş olduğu emirin ise Türk askerinin bölgede yetkiyi ele almasını sağlamaya yönelik olduğu düşünülebilir. Bu emir komuta sıkıntısı, Liman Von Sanders'in, General Weber'i görevden alıp yerine II. Ordu Komutanı Vehip Paşa'yı getirmesi ile çözülmüştür.⁴⁰⁴ Yaşanan bu olay Türk ve Alman askeri heyeti arasındaki yetki karmaşasını açıkça gözler önüne sermekle birlikte, Yarbay Kâzım Bey'in Limân Paşa ile çoğu zaman ortak hareket ettiklerini ve cephede yaşanan çoğu gelişmelerden de Limân Paşa'yı an ve an haberdar kıldığını gözler önüne sermesi açısından da önem teşkil etmektedir.

Neticede Zığındere Muharebesi Weber Paşa'nın son savaşı olmuş, 6 Temmuz 1915'te Güney Grubu Komutanlığı görevine, onun yerine Mehmet Vehip Paşa⁴⁰⁵ getirilmiştir. Esad Paşa anılarında Weber Paşa'yla alakalı yaşadığı bir olaydan şöyle bahsetmektedir: “*1 Mayıs'ta akşama doğru Ordu Karargâhına gittim. Limân Paşa Weber Paşa'nın askerlerini düşmanın bombardımanından kurtarmak için Kayaltepe'ye çekmek düşüncesinde olduğunu söyledi. Erlerimiz savaşı eğitiminin yeteri derecesinde bulunmaması yönünden bu geri çekilmenin yapılmamasını*

---

sakinliğine ve emirleri verdiği açık, pratik ve doğru yönetime büyük güven duymaktaydı. Kannengiesser, a. g. e., s. 169.

⁴⁰⁴ Atacanlı, a. g. e., s. 100; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 206; Hakan Türkan, “**Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleleri (1-145.Sayılar)**”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007, s.120; Erdemir, a .g .t .,s.201; Şemsettin Çamoğlu, **Çanakkale Boğazı ve Savaşları**, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1962, s.127-128; Kara, a. g. t., s.187-188.

⁴⁰⁵ Esad Paşa'nın Kardeşi, ileriye gören ve değerli bir komutan olduğunu daha Balkan Savaşı sırasında Yanya savunmasında göstermiştir. **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s. 75; **Esad Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 127; Ayrıca Vehip Paşa Güney Grubu Komutanlığı görevini Enver Paşa'ya bağlı olmak koşuluyla kabul etmiştir. **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 220; Tipik bir Türk olan Vehip Paşa, Esad Paşanın kardeşi olup onunla aynı derecede olup enerjik bir adamdı ama bunun dışında ona biraz bile benzemiyordu. Kannengiesser, a. g. e., s.219.

söyledim. Düşüncelerimi doğru bularak, gerekli öğütlerde bulunmak üzere Kurmay Başkanı Kâzım Bey'i Weber Paşa'nın yanına gönderdi. 2 Mayıs Cumartesi günü yine Ordu Karargâhına gitmiştim.

Weber Paşa'nın yanına giden Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Bey dönmüştü. Kâzım Bey bana: 'Weber Paşa'nın Kurmay Başkanı Kovney⁴⁰⁶ (Kolordunun eski Kurmay Başkanı) Bey de, Kayaltepe'ye çekilmek hususunda komutanıyla aynı düşüncede olduğunu söylemiş.' Pek önemli olan bu durum hakkında Limân Paşa'nın kesin emrini almak için yanına gittim. Weber Paşa'ya bulunduğu bölgede direnmesi hakkında kesin emirler verildiğini ve burada böyle onun orada kalmasının doğru olmayacağını, yerine cesur ve güçlü bir komutanın getirilmesi için başkomutanlığa başvuracağını söyledi."⁴⁰⁷ Yaşanan bu olay, Limân Paşa'nın bazı kararlara varmak için çoğu hususta Yarbay Kâzım Bey 'e danıştığı, Yarbay Kâzım Bey'e önemli ölçüde güven duyduğu, bu bağlamda Yarbay Kâzım Bey'in askeri ilişkilerde hayati ve belirleyici bir rol üstlendiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Temmuz ayında bir yandan muharebeler devam ederken, bir yandan da Beşinci Ordu Karargâhı yıpranan komuta heyetleri ve birliklerin eksikliklerini gidermeye çalışmıştır. Bu süreçte sürekli taarruz emrini veren Başkomutan Vekili Enver Paşa 17 Temmuz 1915'te Beşinci Ordu Komutanlığına gönderdiği bir telgrafta, düşmanın Saros'ta bir çıkarma yapabileceği uyarısında bulunmuştur.⁴⁰⁸

Enver Paşa'nın Saros'ta bir çıkarma beklediği haberleri üzerine, Limân Paşa da İngilizlerle ilgili çeşitli kaynaklardan elde ettiği bilgiler ve grup komutanlarının düşünceleri ve yorumları neticesinde İngilizlerin yeniden boğazı denizden zorlamasına ihtimal vermemiştir. Asya Yakasından da bir hareketin yapılamayacağı,

---

⁴⁰⁶ Bu isim Touney yani Yzb. Thauvenay olarak geçmektedir. Atacanlı, a. g. e., s. 100; Mühlîmân, **Çanakkale Savaşı**, s. 128.

⁴⁰⁷ **Esad Paşa'nın Çanakkale Savaşları Hatıraları**, s. 101-102; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916)**, V'inci Cilt III' üncü Kitap, s. 207; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı**, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916), s. 170.

⁴⁰⁸ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916)**, V' inci Cilt III' üncü Kitap, s. 254; Taş, a. g. t., s.67.

buna karşın yarımadanın diğer bölgelerine, Saros ya da Arıburnu bölgelerinden herhangi bir çıkarmanın yapılacağı kanısına varmıştır.⁴⁰⁹

Limân Paşa, anılarında Temmuz ayının ikinci yarısında düşmanın yeni bir çıkarma yapacağı hususuna yönelik haberlerin çoğaldığını, düşmanın yeni bir çıkarma yapacağını ve bu yeni çıkarmayı zorunlu kılan en büyük sebebin son ayların çetin muharebelerine rağmen, düşmanın hedeflerine ulaşamamış olmasını gösterir.⁴¹⁰

Bu sebeple Beşinci Ordu, çıkarma hazırlığı için orduda yeni düzenlemelere girmiştir. Yapılan düzenlemeler neticesinde 14 Temmuz – 6 Ağustos 1915 arasındaki süreçte Beşinci Ordu; Asya Grubu, Kuzey Grubu, Anafarta Bölgesi, Tayfur Bölgesi ve Saros Grubundan oluşmaktaydı.

Mirliva Mehmet Ali Paşa Komutasındaki Asya Grubu (2'nci, 3'üncü ve 11'inci Tümenler), Mirliva Vehip Paşa Komutasındaki Güney Grubu (2'nci, 5'nci ve 14'üncü Tümenler), Mirliva Esat Paşa Komutasındaki Kuzey Grubu (5'inci, 9'uncu, 16'ncı ve 19'uncu Tümenler), Yarbay Wilmer Komutasındaki Anafarta Bölgesi komutanlığı (İki piyade ve iki jandarma taburu, bir topçu taburu), Yarbay Hamdi Komutası'ndaki Tayfun Bölge Komutanlığı (4'üncü Süvari Alayı), Albay Fevzi Komutası'ndaki Saros Grubu (6'ncı, 7'nci ve 12'nci Tümenler ve Bağımsız Tugay)'dan oluşmaktaydı.⁴¹¹

Elbette geçen süre zarfında Beşinci Ordunun düzen ve tertibatında yeni değişiklik ve düzenlemeler yapılarak ordunun daha güçlü bir hâl alması için büyük bir çaba sarf edilmiştir. Bu düzenlemeler içinde: 1'inci Ordu Komutanı Mareşal Von der Goltz'un Irak ve Musul bölgelerindeki 6'ncı Ordu Komutanlığı'na atanması üzerine, 1'inci Ordu Komutanlığına Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa atanmıştır. Boşalan Kuzey Grubu Komutanlığı'na da Anafartalar Grubundaki 15'inci Kolordu Komutanı Albay Ali Rıza atanmıştır. 2'nci Ordu Karargâhının Güney Grubundan,

---

⁴⁰⁹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V' inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 261; Taş, a. g. t., s.67.

⁴¹⁰ Sanders, a. g. e., s. 110-111.

⁴¹¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 179; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 249-251; 5'inci Ordunun Kuruluşu (Ağustos 1915 Başında) 'nu gösteren Harita EK 19'da gösterilmiştir.

ayrılması üzerine Müstahkem Mevki Komutanı Mirliya Cevat Paşa, 14'üncü Kolordu Komutanlığına atanmış, aynı zamanda Vehip Paşa'nın yerine Güney Grup Komutanlığı da kendisine verilmiştir.⁴¹²

Ağustos taarruzlarıyla ilgili C.E.W.Bean,

- *Türkler 6 Ağustos'ta yaptığımız saldırıyı bekliyorlar mıydı? Eğer bekliyorlarsa, bunu ne zaman için bekliyorlardı?*

-*Ağustosun ilk günü çıkarılan birlikleri gözlemiş miydiler?*

- *Saldırı hakkında önceden alınmış bir istihbaratları var mıydı?*

- *Saldırımı Anzac'ın güneyinden mi kuzeyinden mi bekliyorlardı?*

- *Bizim sol kanadımızın durumu hakkındaki tahminleri neydi?*

- *Saldırımı karşılamak için attıkları adımlar neydi?*

- *Saldırı başlamadan, Anzac'ta hangi birlikler vardı?*

-*Bu sırada (6 Ağustos) Helles ve Suvla'daki Türk gücü ne kadardı? Yarımadaadaki toplam güç ne kadardı?*

-*Lone Pine (Kanlısirt) saldırısı sırasında Anzac'ta ne kadar ihtiyat vardı?*

-*Hangi birlikler getirildi ve nereden?*

Kâzım Paşa,

6 Ağustos'taki saldırı beklenmedi ama genel bir saldırı hazırlandığı, Ağustos başından itibaren yeni çıkartmalar yapılmasından anlaşılıyordu. Çıkartma Anzac'tan görüleliyordu ama gemilerin hareketi şüphe çekmişti. Çıkarma yeri ve saldırı yönü hakkında iki olasılık vardı:

---

⁴¹² **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap, s. 437.**

1- Tam Anzac'ın kuzeyinde bir yerlerden Anafarta'ya... Çünkü Avustralyalılar'ın sol kanadındaki hazırlıklar belirgindi.

2- Anzac ile Seddülbahir arasında bir yerden... Çünkü İngilizler, Seddülbahir'de kesin bir sonuç almayı hep istiyorlardı. Bütün hazırlıklar da birbiriyle uyumluydu.

6 Ağustos'taki saldırıdan önce, Anzac hattı karşısındaki siperlerde 19. ve 16. Tümenler vardı. 5. Tümen'in bir alayı Ağıldere ile Sazlıdere arasındaydı. Bir alay Kurtdere'de, bir diğeri de solumuzda, Kocadere'nin güneyindeydi. Bunların hepsi birlikte 38 tabur ediyordu. Bütün birlikler acemi askerlerden oluşuyordu. Taburların mevcutları 500-600 arasındaydı. Anzac'taki ihtiyatlar, Kocadere'nin güneyinde bulunan 5. Tümen'in 13. Alayı ile aynı tümenin Kurtdere'deki 15. Alayından oluşuyordu. Lone Pine'a saldırı başladığında bu iki alay saldırıyı durdurmaya; 19. Tümen'den bir tümen ihtiyat taburu da Baby 700'e yapılan saldırıyı karşılamaya yollandı.⁴¹³ Demektedir.

Türkler ordudaki hazırlıklarla uğraşırken, Müttefik Kuvvetler Komutanı General Hamilton, İngiltere'den tekrardan destek kuvvet istemiş ve 6 Ağustos 1915'te aldığı takviye güçlerle Arıburnu üzerine taarruza başlamıştır. Hamilton'un buradaki planı, aldığı 5. takviye tümeninin bir kısmını Arıburnu cephesi kuzeyinde kullanmak, büyük kısmını Suvla Limanına (Anafartalar Limanı) çıkararak Kocaçimen – Teketepe hattını elde etmek ve buradan da Maydos istikametinde, Türk ordusunun gerisine doğru ilerlemektir.⁴¹⁴

Büyük bir gizlilik içerisinde hareket eden müttefikler, Arıburnu ve Anafartalar bölgesine, çıkarmayla takviye ederek yapacağı büyük çaptaki taarruza karşılık güney cephesinden yani Seddülbahir Bölgesinden Arıburnu Bölgesine Türk kuvveti kaydırılmasını diye 6-7 Ağustos günleri bu cephenin merkezine, Kirte istikametine taarruzlar tertiplemişlerdir. Ancak her iki taarruzları da zayıf

---

⁴¹³ C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

⁴¹⁴ Belen, **Harp Akademisi, 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşından Alman Dersler**, s. 100; **Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III' üncü Kitap**, s.355;

Taş, a. g. t., s.68.

verdirilerek püskürtülmüştür. Bundan sonra ayın sonuna kadar çarpışmalar hafif bir suretle devam etmiştir. Böylece müttefikler çıkarmanın ilk günü almayı planladıkları Alçitepe'yi ele geçirememiş, her yönden sayıca üstünlüklere rağmen, bunca geçen kanlı muharebelere karşılık Türk direnmesi karşısında sadece 5 km ilerleyebilmişlerdir.⁴¹⁵

Bundan sonra Seddülbahir kesimindeki İngiliz ve Fransız birlikleri Çanakkale Muharebelerinin sonuna kadar genelde ciddi bir harekâtın içinde olamamışlardır. 6-7 Ağustos günleri yapılan muharebelerden sonra Seddülbahirdeki çarpışmalar, birkaç mevzi harekât dışında, 13 Ağustos akşamına kadar karşılıklı topçu bombardımanları, küçük çaplı gece baskınları ve bomba atışlarıyla, lağam patlamalarından öteye geçmemiştir. Ayrıca bu bölgede yapılan taarruzların tespit taarruzları olduğu anlaşılınca Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa tarafından Müttefiklerin sıklet merkezi ile taarruz ettiği Arıburnu – Conkbayırı bölgesine takviye kuvvet göndermiştir.⁴¹⁶

Seddülbahir bölgesinde başarıya ulaşamayan müttefikler, 6-7 Ağustos 1915 tarihinde gerçekleşen Arıburnu Muharebeleri'nde, Beşinci Ordunun Kuzey Bölgesinde gerekli tedbirler alması, bu cephedeki muharebelerin seyrinin değişmesinde önemli rol oynamıştır. Yarbay Kâzım Bey, bu süreçte Güney Grubu ve Saros Grubu'ndan belirlenen kuvvetlerin Kuzey Bölgesi'ne kaydırılması ile bizzat ilgilenmiş ve gereken tedbirleri almıştır. 6 Ağustos 1915 günü saat 19.20'de Güney Grubu'na Kâzım Bey'in imzasıyla gönderilen kısa emir⁴¹⁷ şöyleydi: “Görüştüğümü üzere 4'üncü Tümenin dolgun mevcutlu iki alayıyla Çırlayıkdere'sine gönderilmesinin emredilmesini rica ederim.”⁴¹⁸

---

⁴¹⁵ Görgülü, a. g. e., s. 80.

⁴¹⁶ Görgülü, a. g. e., s. 80; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)*, s. 184; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III' üncü Kitap*, s. 305.

⁴¹⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap*, s. 303-304. ; Taş, a. g. t., s.68-69.

⁴¹⁸ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap*, s. 303-304.

Bu emri alan 4'üncü Tümen Komutanı Yarbay Cemil (General Cemil Conk) 10'uncu ve 11'inci Alaylarla Şimal (Kuzey) Grubu ihtiyatı olmak üzere Kocadere'ye hareket etmiştir.⁴¹⁹

Düşmanın yeni ve büyük hareketinin başladığı haberi Beşinci Ordu Karargâhı'na ulaştığında Yarbay Kâzım Bey, Arıburnu'nda Esat Paşa'nın yanında bulunmaktadır. Yarbay Kâzım Bey, Kuzey Grubunun geri ile bağlantısını kesen düşman topçu ateşinin hafiflemesini beklemekteydi. Bu sebeple de Yarbay Kâzım Bey karargâhına geç saatte dönebilmiştir.⁴²⁰ Yarbay Kâzım Bey, 6-7 Ağustos gece yarısından sonra Saros Grubu Erkân-ı Harbiye Reisine telefon ederek, şu beyanatta bulunmuştur: *“İngilizlerin bu gece kemikli civarına asker çıkardıkları haber alınmıştır. Saros Grubunun sol cerahında bulunan 7'nci fırkanın en soldaki alayının hemen Anafarta istikametinde yola çıkarılmasını Müşir Hazretleri emir buyururlar.”* Anafartalar bölgesinde devam eden düşman tehlikesi üzerine Kâzım Bey bu kez 7 Ağustos günü sabah 07.00'de tekrardan Ahmet Feyzi Bey'i aramış ve ona şu emri tebliğ etmiştir: *“İngilizler bu gece, oldukça büyük kıtaat ile kemikli civarında karaya çıkmışlardır. Müşir Paşa Hazretleri sizi Anafartalar Grubu Kumandanı tayin ettiler. 7'nci ve 12'nci fırkaların derhâl Anafarta istikametine yürüyüşe başlamalarını emrediyorlar ve sizinle görüşüp icap eden emirleri almanız için ne vakit Ordu Karargâhına gelebileceğinizi soruyorlar.”*⁴²¹

Cephede Türk Komutanları ve Limân Paşa arasında bir nevi sözcü görevi üstlenen Kâzım Bey, çoğu zaman kumandan emriyle deyip Limân Paşa'nın emir ve isteklerini birlik komutanlarına göndererek bu emirlerin yerine getirilmesi açısından yine önemli bir rol ifa etmiştir.

Böylece Gelibolu'dan gelen 16. Kolordu Komutanı Albay Feyzi'ye Anafartalar Grubu Komutanı adı altında bütün Anafartalar ve Kocaçimen bölgeleri

---

⁴¹⁹ Cemil Conk, **Çanakkale Conkbayırı Savaşları, Atatürk'ün yaptırdığı Görülmemiş Yiğitçe Süngü Hücumu**, Erkânıharbiye Umumiye Riyaseti Harp Tarihi Dairesi Yayınları, E. U. Basımevi, Ankara 1959, s. 17.

⁴²⁰ **Esad Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 211; Conk, a. g. e., s. 30; **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s. 81; Sanders, a. g. e., s. 119; Taş, a. g. t., s.69; Güven, a. g. t., s.112.

⁴²¹ Conk, a. g. e., s. 83; Sanders, a. g. e., s. 119; Taş, a. g. t., s.69.

verilmiş, Conkbayırı ise 8. Tümen komutanına ait Kuzey Grubuna bağlı bırakılmıştır.⁴²²

Anafartalar Grubu komutanı olarak tayin edilen Ahmet Feyzi Bey, yanında Yarbay Hayri⁴²³, yle birlikte öğleden sonra saat 14.00'te Yalova dolayında bulunan 5'inci Ordu Karargâhına geldiğinde Limân Paşa, Kâzım Bey ve bir Alman zabitiyle bir araya gelmiş ve Jandarma Karakolu ittihaz olunan bir orduda bir buçuk saat görüşme yapmışlardır. Görüşmede Limân Paşa'nın verdiği emir ve bilgileri alan Feyzi Bey, saat 15.30'da Kocaçimen'e gitmek üzere Yalova'dan hareket etmiştir. Yeni Anafartalar Grubu komutanı yolda rastladığı bir telefon merkezinde (Bigalı Kuzeyinde) Kocaçimen ve Anafartalar Bölge komutanları ile konuşmuştur.⁴²⁴

Feyzi Bey yaptığı bu görüşme sonrasında, bir buçuk saat evvel Limân Paşa'nın kendisine verdiği malumatın yanlış olduğu kanısına varmıştır. 8 Ağustos günü Feyzi Bey, hemen Yarbay Kâzım Beyi, telefonla aramış ve Limân Paşa'nın kendisine verdiği malumatın yanlış olduğunu, muharebenin Kocaçimen Tepesi Dağı'nda değil, Anafartalar'dan idaresinin yapılması gerektiğini izah etmiş ve o yöne hareket etmekte olduğunu bildirmiştir.⁴²⁵

Yarbay Kâzım Bey'den de bu durumu Ordu Komutanı Limân Paşa'ya bildirmesini rica etmiştir. Aynı gün ordunun düşüncelerini almak amacıyla Yarbay Kâzım'ı tekrar aramış ancak Yarbay Kâzım Bey kendisi biraz sonra arayacağını belirterek telefonda ayrılmış ve yarım saat sonra Yarbay Kâzım Bey, Feyzi Bey'i aramıştır. Limân Paşa ile görüşen Yarbay Kâzım Bey, Limân Paşa'nın Feyzi Bey'in belirttiği harekât planını onayladığını ancak hemen taarruza geçmesini emrettiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine askerinin dünden beri yürümekten ve uykusuzluktan hâlsiz kaldığını ve bu durumda yapılacak bir taarruzdan muvaffakiyet

---

⁴²² Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, Yay.Haz., Suat Akgül, Hülya Toker, Sema Demirtaş, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. 16; Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s. 162; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 195.

⁴²³ Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı Hayri Tarhan.

⁴²⁴ Conk, a. g. e., s. 83-84; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V' inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 371-372; Taş, a. g. t., s.69.

⁴²⁵ Conk, a. g. e., s. 85; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V' inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 372; Taş, a. g. t., s.70.

beklenemeyeceğini, yarın dinlenmiş askerlerle ve şafakla birlikte yapılacak taarruzla muvaffakiyet elde edileceğini izah eden Feyzi Bey, Yarbay Kâzım Bey'den; “Ben size Müşir Paşa'nın emirlerini ilettim, üst taraftı size aittir.” cevabını almıştır.⁴²⁶

Feyzi Bey, yine telefonla Yarbay Kâzım Bey'e ulaşarak, olayı izah etmeye çalışmıştır. Yarbay Kâzım Bey, “Siz bizzat söyleyiniz ve Fırka Kumandanlarının fikirlerinin de merkezde olduğunu ifade ediniz. Belki o suretle fikrini değiştirir. Teklifinize muvafakat eder.” demiştir. Neticede bu hususta Grup Komutanlığıyla Ordu Karargâhı ve komutası arasında birçok uzun ve tartışmalı telefon konuşmaları yapılmış hatta bir ara Yarbay Wilmer⁴²⁷ de aynı konuya aracılık etmiştir.⁴²⁸

Yine Limân Paşa ile telefonda konuşan Ahmet Feyzi Bey, kesin bir taarruz emri almış ama bu taarruzu gerçekleştirmemiştir. Bunun üzerine Ordu Erkân-ı Hârb Reisi Yarbay Kâzım Bey, Ahmet Feyzi Bey'i telefonla arayıp kendisine; “Feyzi Beyefendi, Bendeniz Müşir Paşa'nın yanındayım, kendileri soruyorlar: Ben, bugün Feyzi Bey'e düşmana taarruz için emir göndermiştim; niçin taarruz etmedi?” Feyzi Bey şu cevabı vermiştir: “Kâzım Beyefendi, bu taarruz meselesi bugün birkaç defa, hem sizinle hem Almanca olarak Paşa ile aramızda münakaşa mevzu oldu: ‘Ne olursa olsun benim emrim yapılacaktır’ buyurdular. Bendeniz ise emirlerinin icrasında tehlike gördüğümde yerine getirmedim. Taarruzu yarın sabaha bıraktım ve ona göre gereken emirleri verdim. Bu suretle büyük bir mesuliyet yüklenmiş oluyorum. Müşir Paşa sabretsinler, yarınki savaşın neticesinden memnun olmazlarsa beni mesul tutsunlar” demiştir.⁴²⁹ Ancak bir süre sonra Beşinci Ordu Komutanı Limân Paşa'dan telefonla bir şifre emri gelmiştir. Bu şifrede; “Anafartalar Grubu Kumandanlığına tayin edilen Mustafa Kemal Bey karargâhınıza geldikten sonra emir ve kumandayı kendilerine bırakarak İstanbul'a hareketiniz rica olunur” demektedir.⁴³⁰

---

⁴²⁶ Conk, a. g. e., s. 85-86; Bilbaşar, a. g. e., s. 354-356; Özdemir, Mutaf, a. g. e., s. 57-58; Moorehead, a. g. e., s. 258; Taş, a. g. t., s.70-71.

⁴²⁷ 6 Ağustos 1915 yılında yapılan çıkarmada, bölgedeki Osmanlı Savunmasından sorumlu, Alman Yarbay Wilmer.

⁴²⁸ Conk, a. g. e., s. 86.

⁴²⁹ Bilbaşar, a. g. e., s. 357; Conk, a. g. e., s. 87-88.

⁴³⁰ Bilbaşar, a. g. e., s. 357-358; Conk, a. g. e., s. 88; Taş, a. g. t., s.71.

19. Tümen Komutanı olarak M. Kemal saldırının başından beri Arıburnu Cephesi'ndeki Muharebelerde, en şiddetli çarpışmaların ortasında bulunmuştur. En şiddetli çarpışmaların yaşandığı Conkbayırı çarpışmalarında, kendi cephesine yönelen İngiliz taarruzu devam ederken ihtiyaç taburu (14'üncü alayın 1'inci Taburu) ile tutmuş ve en son ihtiyatı olan 72'inci alayın 2 bölüğünü de Conkbayır'ına göndermişti. Bu birlik İngilizlerin Kocaçimen Tepesi'ne yöneltilen taarruzun hedefine ulaşmasını önleyen Türk kuvvetleri olmuştur. Elbette bunda 57'nci ve 27'nci alayların düşmana yaptıkları saldırıların rolü büyük olmuştur.⁴³¹

M. Kemal'in komutanı altındaki 19. Tümen, Yeni Zelanda ilerleyişinin ilk darbesini karşılamış, 7 Ağustos'ta Avustralya hafif süvarilerini yok etmiş, o andan bu yana da gece gündüz savaşa devam etmiştir.⁴³² 6-10 Ağustos tarihlerinde Arıburnu, Conkbayırı'na karşı harekete geçen müttefikler, 9 Ağustosta 1. Anafartalar Muharebesini başlatmışlardır. Özellikle Kanlısirt Bölgesi'nde ilerleyen İngilizler kullandıkları bomba atışlarıyla ağır kayıplara sebebiyet vermişlerdir.⁴³³

Ağustos başındaki Anafartalar çıkarması sırasında bölgede durumun giderek Türk savunması aleyhine gelişmesi üzerine, 8 Ağustos günü "Anafartalar Grubu" adıyla yeni bir grup kurulmuş ve 8 Ağustos günü Saros Grubu Komutanı ve 16. Kolordu Komutanı Albay Feyzi Bey bu grubun başına getirilmişti. Ancak Albay Feyzi Bey'in Limân Paşa ile yaşadığı sıkıntı neticesinde Feyzi Bey görevden alınmış yerine M. Kemal atanmıştır.⁴³⁴

8 Ağustos öğle vakti durum çok tehlikeli bir hâl almıştır. Fahrettin Altay, Esad Paşa'yı görerek durumun çok kötüye gitmekte olduğunu ve Conkbayırı bölgesine kudretli bir komutanın, buradaki birliklere komuta edebilecek bir komutanın lazım geleceğini dile getirmiştir. Bu sebeple de, savaşın ilk anından beri hareketlerini hayranlıkla izlediği M. Kemal'in kolordu kumandanı olarak bu bölgeye verilmesini teklif etmiştir. Bu teklifi yerinde bulan Esad Paşa, bu teklifini ordu

---

⁴³¹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 363; Mustafa Kemal Arıburnu Muharebeleri Raporu, s. 129.

⁴³² Moorehead, a. g. e., s. 260.

⁴³³ Görgülü, a. g. e., s. 88; **Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III' üncü Kitap**, s. 357.

⁴³⁴ Atacanlı, a. g. e., s. 302; Görgülü, a. g. e., s. 90; Prigge, a. g. e., s. 121.

komutanına yapılması lazım gelirken, Fahrettin Bey'den bu teklifi Kurmay Başkanı Kâzım Bey'e iletmesini istemiştir. Esat Paşa'nın bu tutumundan, Limân Paşa'nın Yarbey Kâzım Bey'i dikkate aldığı ve önemseydiği çıkarılabilir. Bunun yanı sıra Esat Paşa bu tutumuyla, Limân Paşa'ya ulaşmak adına Yarbey Kâzım Bey'i aradaki koordinasyonu sağlamak için önemli gördüğü düşünülebilir. Bu tutumundan yine Yarbey Kâzım Bey'in Ordu Komutanı ve Türk Komutanları arasında iletişim adına hayati bir görev yerine getirebildiği çıkarılabilir. Neticede telefonla Yarbey Kâzım Bey'e ulaşan Fahrettin Bey, yanında Esat Paşa'nın da bulunduğunu belirttikten sonra Conkbayırındaki tehlikenin büyümekte olduğunu izah etmiş ve buradaki kuvvetlerin M. Kemal'in emrinde bir kolordu hâlinde toplanmasını Esat Paşa'nın istediğini söylemiştir.

Yarbey Kâzım Bey; M. Kemal'in sağ yanına yardım istemediği için oradaki birliklerin bozulmasına sebebiyet verdiğini, bu yüzden Mareşal'in kendisine kırgın olduğu için bu isteği kabul edeceğini sanmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Fahrettin Bey, kolorduca bu konuda bir kusur görmediklerini, şimdi tehlike arz eden durumu gidermek gerektiği ve bunu da sadece M. Kemal'in yapabileceğine kani olduklarını ifade etmiş ve Yarbey Kâzım Bey'e, Limân Paşa'dan muvafakat olması için ısrarla rica etmiştir.⁴³⁵

Conkbayırındaki tehlikelerin gittikçe büyümesi ve önüne geçilmez bir duruma gelmesi üzerine, saat 20.00'de tekrar telefonla Yarbey Kâzım Bey'i arayan Fahrettin Bey, hattın kesilmesi üzerine Yarbey Kâzım Bey ve M. Kemal'in tarihi konuşması arasına girmiştir. İlk günden itibaren düşmana karşı duran ve çarpışan, bunun yanı sıra Anafartalar Bölgesi'nden gelebilecek tehlikelerin farkında olan, bu bölgeden gelebilecek bir tehlikeyi Limân Paşa'ya öneren M. Kemal, Kurmay Başkanı Yarbey Kâzım Bey'e Türk hatlarının durumunu tehlikede gördüğünü anlatmaktadır.⁴³⁶

---

⁴³⁵ **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 192-193; **İmparatorluktan Cumhuriyete...**, s. 100; Atacanlı, a. g. e., s. 303-304; Taş, a. g. t., s.72.

⁴³⁶ **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 193-194; **İmparatorluktan Cumhuriyete...**, s. 100; Atacanlı, a. g. e., s. 304; Erdemir, a. g. t. ., s.233; Mustafa Okuklu, "Fahrettin Altay", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2009, s.12; Taş, a. g. t., s.72.

Yarbay Kâzım Bey, M. Kemal'e, Limân Paşa'nın M. Kemal'in durumu nasıl gördüğü ve kendisinin görüşlerinin ne olduğunu sorduğunu bildirmiştir. Bu soru karşısında M. Kemal, Conkbayırı'nda durumun iyice nezaket kesbettiğini, hemen tedbir alınmadığı takdirde ve İngilizlerin bu hücumlarına devam etmeleri hâlinde kısa zaman sonra belki de bütün tepeleri tahliye etme gereğinin ortaya çıkacağını belirtmiştir. M. Kemal'in düşünceleri doğrultusunda alınacak ilk tedbir bütün cephe ve kumandayı bir elde toplamaktır.⁴³⁷ Yarbay Kâzım Bey, Mustafa Kemal'in söylediklerine hemen cevap vermemiş bir süre beklemiştir. Belliki Yarbay Kâzım Bey, Mustafa Kemal'in söylediği sözleri Ordu Komutanı Limân Paşa'ya aktarmaktaydı. Biraz sonra Yarbay Kâzım Bey, Mustafa Kemal'e bir soru daha sormuştur. “ *Bu Kumandanlığı size verirsek kabul eder misiniz?* Mustafa Kemal bu soruya karşılık “ *tabîî...* ” yanıtını vermiştir. Mustafa Kemal'in bu yanıtı karşısında kısa bir konuşma daha ve ufak bir duraksama yaşanmıştır. Henüz 34 yaşında olan bir kumandana birden iki kolorduya yakın bir kuvvet teslim edilebilir mi diye.⁴³⁸

Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Yarbay Kâzım Bey'in duydukları karşısında sorduğu ilk soru: “ *Çare kalmadı mı?* Olmuştur. M. Kemal de bu soru karşısında: “ *Bütün mevcut kuvvetlerin komutama verilmesinden başka çare kalmamıştır.* ” dediğinde Yarbay Kâzım Bey: “ *Çok gelmez mi?* Diye sormuş buna karşılık olarak M. Kemal: “ *Az gelir!* ” demiştir.⁴³⁹

---

⁴³⁷ Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, s. 19-20; Bilbaşar, a. g. e., s. 360; Atacanlı, a. g. e., s. 183; Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s. 165; **Gazi Mustafa Kemal, Atatürk'ün Anıları (1917-1919)**, s. 96; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 338; Taş, a. g. t., s.72-73.

⁴³⁸ Çamoğlu, a. g. e., s.40.

⁴³⁹ Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeler'ine Ait Tarihçe**, s. 20; Bilbaşar, a. g. e., s. 360; Atacanlı, a. g. e., s. 304; Gazi Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Anıları (1917-1919)**, s. 96; Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s. 165; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 338; F. Rezzan Ünalp, “Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Atatürk”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayı**, S. 16, Yıl: 8, Gn. Kur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara Ağustos 2010, s. 16; Willy Sperco, **Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)**, Çev. Zeki Çelikkol, Bilgi Yayınları, Ankara Ekim 2001, s.32; Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, C.I-II, 4.baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Mayıs 2006, s.135; Banoğlu, a. g. e., s.67; Akçakayalıoğlu, a. g. e., s.49; Yalın İstenç Kökütürk, **Hâlk Çocuğu Mustafa Kemal**, 3.baskı, İstanbul Haziran 2010, s.64; *Çare kalmadı mı?* Sorusunu soran kişinin Liman Paşanın Kurmay Başkanı Kâzım Dirik olduğu belirtilmiştir. Akça, a. g. .m ., s.112 Ancak bu bilgi doğru değildir çünkü Limân Paşanın Kurmay Başkanı Kâzım İnançtır. ; Hüseyin Ağca, **Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)**, s.8; Baykara, a. g. m., s.16; Okuklu, a. g. t., s.12; Yurdakul Yurdakul, **Mustafa Kemal'den Atatürk'e**, 2.baskı, Truva Yayınları, İstanbul Ocak 2010, s.91; Taş, a. g. t., s.73.

Telefonun diğ er ucunda bekleyen Fahrettin Bey, konuşmanın kesilmesinin ardından gülümseyerek Esat Paşa'ya dö nmüş ve “*Bizim teklifimiz olan kolordu komutanlığını galiba çok gö rdüler ama M. Kemal'in direktmesi karş ısında ordu komutanı yapmaya mecbur olacaklar*” demiştir. Nitekim aynı gün gece yarısı saat 21.50'de M. Kemal'in “*Anafartalar Grubu emir ve komutasını almak üzere hemen hareket buyurması...*” ifadesiyle başlayan atama emriyle M. Kemal, Türklerin kaderini de ğ işt irecek tarihi görevine atanmıştır.⁴⁴⁰

Kuzey Grubu ve Beş inci Ordu Komutanı Limân Paşa ekseninde yine aracılık eden Yarbay Kâzım Bey'e geçmeden önce ş unu da belirtmekte fayda vardır. M. Kemal, 8 Ağ ustos'ta Kuzey Grubu Komutanlığı ile gizli bir telefon görüş mesi yapmış ve düş üncelerini dile getirmiştir. Bu gizli telefon görüş mesinde ş unları söylemiştir:

Ş imâl Grubu Kumandanlığına,

“*Conkbayırı'ndaki vaziyetin henüz Şâyân-ı dikkât ve nazik oldu ğ u anlaş ılıyor. Bu hususda Ordu Kumandanının ciddî sûretde nazâr-ı dikkatlerini celbe delâlet buyurmanızı selâmet-i memleket nâmına istirham ederim,*”

26. 5. 331 (8 Ağ ustos 1915)

19'uncu Fırka Kumandanı

Miralay M. Kemal⁴⁴¹

Limân Paşa ve M. Kemal arasında aracılık yapan Yarbay Kâzım Bey'in “Çok gelmez mi?” sözlerine dair, Alan Moorehead Gelibolu eserinde; “Limân Paşa'nın Kurmay Başkanı'nın o dönemde sürekli sorun çıkaran birisi olarak tanıdığı Kemal'in

---

⁴⁴⁰ Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, s. 139; **İmparatorluktan Cumhuriyete...**, s. 101; Atacanlı, a. g. e., s. 301-305; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 338; Doğaner, a. g. t., s.133; Lokman Erdemir, “Çanakkale Muharebeleri'nde 27. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik (Aker) Bey”, (219-229), **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Ed., Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Ankara, Şubat 2015, s.227; **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s. 194.

⁴⁴¹ Mustafa Kemal'in Şimal Grubu Komutanlığına gönderdiği bu telefon görüşmesi de çeşitli kaynaklarda yayınlanmış bir belgedir. Ancak bu belgenin orijinal halini gördüğümüz için bu haliyle nakletmiş bulunmaktayız. ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6-9565, Dos: H-37, Fih: 1-3.

yakında terfi edeceğinden haberi yoktur, bu nedenle alaycı bir sesle sorar: “Bu kadar asker fazla olmaz mı?” diye⁴⁴² belirtmiştir. Ancak Yarbay Kâzım Bey, bu soruyu alaycı bir şekilde sormamıştır. Kaldı ki bu bilgi doğru değildir çünkü çalışmamız esnasında bu bilginin doğruluğunu destekleyecek bir başka kaynağa ulaşmış değiliz. Tam tersine Sermet Atacanlı'nın da eserinde değindiği üzere Yarbay Kâzım Bey'in M. Kemal'i küçümsediği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Aslında çok kibar bir insan olan Yarbay Kâzım Bey, Anafartalar Bölgesinde görevli olan tümen komutanlarının M. Kemal'den daha kıdemli olduklarını bilmektedir. Kıdemli bir komutanın kendisinden kıdemsiz bir diğeri emrine verilmesi, kuşkusuz olağan bir işlem değildir.⁴⁴³

Ancak anlaşılın şudur ki yine de Kâzım Bey, kendisiyle aynı yaşta olan ancak Harbiye'den ve Akademi'den iki sene sonra mezun olan Mustafa Kemal'in iş bitirici özelliğini sezmiş, görmüş ve bu kanaatini âmirine de ileterek şüphesiz Mustafa Kemal'in Anafartalar Grubu Komutanı olmasında olumlu bir etki yaratmıştır.⁴⁴⁴

Aslında Yarbay Kâzım Bey'in, M. Kemal ile karşılaştıkları bu olay onlar için ne ilk ne de son olmuştur. Kader bu iki kurmay subayı, hayat boyunca birbirine bağlayan olaylarla daima temas hâlinde bulundurmıştır.⁴⁴⁵ Henüz Harbiye'de iken tanışan ve dostluk kuran tarihin bu iki köklü siması şüphesiz Çanakkale Cephesi'nde aralarındaki dostluk sayesinde büyük başarıları imza atmışlardır.

M. Kemal, Çanakkale'de iken Albaylığa yükseltilmesi için Beşinci Ordu'nun İstanbul'a yapmış olduğu öneri uzun bir süre ertelenmiş, bu da M. Kemal'in tepkisine neden olmuştur. Bunun nedenlerini anlamak isteyen M. Kemal Ali Remzi⁴⁴⁶,yi bir bahaneyle Kemalyeri'ndeki karargâha getirmiş, ancak gerçeği

---

⁴⁴² Moorehead, a. g. e., s.260.

⁴⁴³ Atacanlı, a. g. e., s. 303.

⁴⁴⁴ Baykara, a. g. m., s.16; Mustafa Kemal Harp okulu yıllarında, Harbiye'deki arkadaşları arasında önceliği Manastır askerî İdadisi'nden olanlara vermiştir. Fakat Mustafa Kemal'in kendi devresinden yada kendisinden önceki ve sonraki devreden olan bazı isimlerle oldukça samimi bir dostluk kurduğu anlaşılmaktadır. Bu isimler arasında Kâzım İnanç da bulunmaktadır. Mustafa Müjdecî, Cem Karakılıç, “Atatürk'ün Okul, Silah ve Dava Arkadaşı Miralay Lütfî Müfit Özdeş: Hayatı ve Askerî – Siyasî Faaliyetleri”, **History Studies**, Volume 5/ Issue 5 Eylül/ September 2013, s.122.

⁴⁴⁵ Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s. 165.

⁴⁴⁶ Beşinci Ordu Karargâhı 1. Şube Müdürü Vekili Yüzbaşı Ali Remzi General Remzi Yiğitgüden.

öğrenemeyince sinirlenmişti. Bunun üzerine Yarbay Kâzım Bey'e telefon etmiş ve şu şekilde konuşmuştu:” *Biliyorum yoluma engeller tertipleniyor. Ancak ben, yalnız Albay değil, tasavvur edemeyeceğiniz derecede daha büyüğünüz olacağım. Buna göre gerekenleri ikaz etmeniz yararlı olur*” demiştir. M. Kemal, yakın arkadaşları İbrahim, Fuat (Bulca) ve Salih (Bozok) Beylere Cesarettepe'den yazdığı 22 Mayıs 1915 tarihli mektubunda bu gelişmeye değinmektedir. Buna göre, Yarbay Kâzım Bey özel olarak M. Kemal'in karargâhına gelerek, “*terfi kararlaştırıldı, sizin arzunıza kalmıştır. Arzu ederseniz şimdi, arzu ederseniz daha sonra. Herhâlde arzunuzu öğrenmeye geldim*” demiştir. Bu bağlamda Yarbay Kâzım Bey'in M. Kemal'i yatıştırmayı amaçladığı, ya da karargâh tarafından bu amaçla görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁴⁷ Bu bağlamda da Yarbay Kâzım Bey'in arada bir denge görevi üstlenmiştir.

M. Kemal ile ilgili olarak Limân Paşa anılarında; “*Savaş meydanındaki ilk askeri başarısını Bingazi'de göstermiş olan M. Kemal, sorumluluk almaktan kaçınmayan bir kumandandı. 25 Nisan sabahında kendiliğinden 19. Tümen'le kararlı bir şekilde müdahale etmiş, ilerlemekte olan düşmanı sahile kadar geri atmış ve sonra üç aydan fazla bir süre bütün şiddetli hücumlara inatla ve ara vermeksizin başarıyla karşı koyarak, Arıburnu Cephesi'nde bulunmuştu. Azmine kesinlikle güvenebilirdim.*”⁴⁴⁸ İfadeleriyle bir nevi çok kritik bir anda bu görevi yani Anafartalar Grubu Komutanlığı'nı M. Kemal'e verme sebebini açıklamıştır.

Aslında yapılan bu atama şaşırıcı bir atamadır. Çünkü Limân Paşa, M. Kemal'in yüksek kabiliyet ve yeteneklerini uzun süreden beri bildiği hâlde ona yüksek bir görev vermekten Enver Paşa tarafından alıkonulmuş olabilir. Fakat cephede gerçek bir tehlike artınca Limân Paşa'nın Enver'i düşünmesi için hiçbir neden yoktu. Bu yüzden Limân Paşa bu kez kendi düşüncelerini ön planda tutarak, kendi fikrine göre hareket etmiştir.⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁷ Atacanlı, a. g. e., s. 300-301.

⁴⁴⁸ Sanders, a. g. e., s. 121-122; **Çanakkale Hatıraları**, C. 2, s. 81; Sezen Kılıç, “Liman Von Sanders'in Çanakkale Savaşları İle İlgili Bazı İddaları”, **Akademik Bakış**, C. 1, S.14, Yaz 2014, s.8.

⁴⁴⁹ Moorehead, a. g. e., s. 260; Taş, a. g. t., s.74.

Fahrettin Altay Conkbayırı'ndaki Kuvvetlerin M.Kemal'in emrinde bir kolordu halinde toplanmasını istediklerini Yarbay Kâzım Bey'e söylediklerinde, Yarbay Kâzım Bey'in Mareşal'in bu durumu kabul edeceğini sanmadığını söylemesi durumuna, Fahrettin Bey şu şekilde yorum yapmıştır: “ *Kâzım Bey'in bu düşüncelerinin nereden geldiğini biliyordum. Limân Paşa da Kâzım Bey de Enver'in etkisi altındaydılar*”⁴⁵⁰ Demiştir.

Conkbayırı ya da 1. Anafartalar Muharebesi, bizzat M. Kemal'in Anafartalar Grubu komutanı olarak, 9 Ağustos 1915 günü sabahı başlamıştır. İki taraf da taarruz için tertiplenmiş ama Türk birlikleri daha önce harekete geçmiş ve daha şiddetli hareket ederek düşman taarruzunu çabuk kırmıştır.⁴⁵¹ M. Kemal'in bizzat yönettiği taarruz ile İngilizler çıkarma kıyılarının bir kilometre yakınına geri sürülmüştür.⁴⁵²

M. Kemal yorgun ve ağır zayıat vermiş olan Türk birliklerine yeni bir ruh vermiş, 10 Ağustos 1915 günü saat 04.30'da topçu hazırlık ateşi yapılmadan sadece süngüsünü kullanarak yeniden taarruza geçirmiştir. Bu taarruzlarda çok çetin çarpışmalar yapılmış özellikle İngilizlerin bomba atışları yüzünden ağır kayıplara uğranılmıştır.⁴⁵³ Bu muhaberenin en önemli anısı, İngilizlerin şiddetle ateş altına aldığı gözetleme yerinden bir an ayrılmayan Anafartalar Grubu Komutanı Kurmay Albay M. Kemal'in İngiliz mermilerinden saçılan misketlerden birinin sağ göğsüne isabet etmesi olmuştur. Ancak şarapnel sadece saatini parçalamış, kendisine zarar

---

⁴⁵⁰ Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları, s. 193.

⁴⁵¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap, s. 381; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916), s. 198.

⁴⁵² Erickson, a. g. e., s. 125.

⁴⁵³ Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap, s. 351.

vermemiştir.⁴⁵⁴ Bu saatten geri kalanları savaştan sonra Limân Paşa anı olarak almış ve M. Kemal'e de ailesinin armasını içeren kendi saatini vermiştir.⁴⁵⁵

10 Ağustos 1915 günü akşamı sona eren muharebelerde İngilizlerin kesin sonuç umdukları kuşatma taarruzları, Türklerin başarılı savunma ve karşı taarruzları sonucu başarısızlığa uğramıştır.⁴⁵⁶

Conkbayırı'nda bu derecede şiddetli muharebeler yaşanırken 10 Ağustos 1915'te Yarbay Kâzım Bey'in, Anafartalar Grubu Kumandanı M. Kemal'e ilettiği telefon son derece önem taşır.

Anafartalar Grubu Kumandanı M. Kemal Bey'e,

“Bu gece Akbaşa çıkacak olan Obüs bataryasının hemen Bigalı üzerinden Kocaçimentepesi istikametinde ve şayet bataryanın ihracı gecikip de gündüze kalacak olursa, Yalova üzerinden Kumköy istikametinde tahriki menzile emredilmiştir. Bataryanın mahâline sevki için menzil ile te'isisi irtibat buyrularak ayrıca bir zabıt gönderilmesi lüzumu rica olunur.”

28.5.1331 (10 Ağustos 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım⁴⁵⁷

10 Ağustos taarruzlarıyla alakalı olarak yine C.E.W.Bean,

⁴⁵⁴ Conk, a. g. e., s.68-69; **Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 351; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s. 202; **İmparatorluktan Cumhuriyete...**, s. 101; Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebelerine Ait Tarihçe**, s. 40; Prigge, a. g. e., s.122; Akça, a. g. m. ., s.112; Çamaoğlu,a. g. e., s.145; D V.Mikusch, **Gazi Mustafa Kemal Avrupa İle Asya Arasındaki Adam**, Çev. Esat Mermi Erendor, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981, s.144; Taş, a. g. t., s.74.

⁴⁵⁵ Conk, a. g. e., s. 70; Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebelerine...**, s. 41; **Esad Paşanın Çanakkale Savaşı Hatıraları...**,s.256; Ali Osman Öztürk, “Anılarda Çanakkale Savaşları”,**Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.111, Etam Yayınları, İstanbul, s.29; Çamaoğlu, a. g. e., s.145; Mikusch, a. g. e., s.145; Taş, a. g. t., s.74.

⁴⁵⁶ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 354; Akçakayalıoğlu, a. g. e., s. 56.

⁴⁵⁷ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 42, Gömlek: 1, Belge No: 1-12.

-10 Ağustos'tan sonra, Türk kurmaylarının durum hakkındaki düşünceleri neydi?

- En kritik pozisyonun neresi olduğunu düşünüyorlardı?

Kâzım Paşa,

10 Ağustos'tan sonra da İngilizler'in saldırıyı sürdürecekleri sanılıyordu, ama 21 Ağustos'taki saldırıdan sonra durum kolaylaştı.

En önemli mütalaa, o sırada kullanılacak Türk kuvvetleriyle İngilizler'i buldukları pozisyonlardan çıkartmanın imkânsızlığı hakkındaydı.⁴⁵⁸ Demektedir.

12 Ağustos'ta da İngilizler umduklarını bulamamış ve başarısızlığa uğradıkları taarruzlarla, başladıkları hatta çekilmişlerdir.⁴⁵⁹ 13 ve 14 Ağustos 1915'te General Hamilton'un bütün çabalarına karşılık 9'uncu İngiliz kolordusunun taarruzlarını sürdürmemesi, kendisini taarruzların ertelenmesi hususunu kabul etmek zorunda bırakmıştır. Müttefik Kuvvetler 15-16 Ağustos 1915'te de gece taarruzlarına devam etmişlerdir. Kireçtepe'den üstün kuvvetlerle saldırıya geçen İngilizler ilk etapta başarı elde etmişlerse de, Gelibolu Jandarma alayı tarafından durdurulmuşlardır.⁴⁶⁰

16 Ağustos gününü kendi deyimiyle, "Anafartalar'ın en buhranlı günü" diye adlandıran ve bugünü oldukça ciddiye alan 5'nci Ordu Komutanı Liman Von Sanders, tekrardan bir dizi yeni tertiplere ve düzenlemelere girişilmesini uygun görmüştür.⁴⁶¹

---

⁴⁵⁸ C. E. W Bean, *Gallipoli Mission*, Çev. Yetkin İŞÇEN, AWM, 1948.

⁴⁵⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)*, s. 214; *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916)*, V'inci Cilt III'ncü Kitap, s. 393.

⁴⁶⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)*, s. 214-216.

⁴⁶¹ *Çanakkale Hatıraları*, C. 2, s.84; *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916)*, V'inci Cilt III'üncü Kitap, s. 399; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)*, s. 216; Sanders, a. g. e., s. 122; Taş, a. g. t., s.75.

17 Ağustos 1915'ten 21 Ağustos 1915 gününe kadar, Anafartalar Bölgesinde 12'nci Tümen Cephesinde Türk siperlerine yanaşmak için yapılan küçük birlik hareketleri dışında önemsenecek bir hareket olmamıştır.

Anafartalar cephe kesiminde oldukça sessiz geçen bu günlerde, bu durumdan faydalanan Türk birlikleri, ileri hatlarını düzeltme, siperlerini tamamlama, geriyle bağlantı ve irtibat hendekleri yapma çalışmalarlarıyla uğraşmışlardır. Ayrıca savunma bölgelerinin esaslı olarak saptanması, tümenler arasında kalan boşlukların kapatılması, karışmış olan kıtaların kendi kıtalarına gönderilmesi ve kıtalar içinde yeniden düzenleme çalışmaları ile uğraşmıştır. Ayrıca grubun topçu gücünü artırmak için Çanakkale Müstahkem mevki komutanlığından bazı ağır bataryaların getirilmesi sağlanmıştır.⁴⁶²

Yapılan bu çalışmaların neticesi olarak da, İngilizlerin 21 Ağustos 1915'te giriştiği İkinci Anafartalar Taarruzu'nda Beşinci Ordu Komutanlığı, şimdiye kadar yapılmış olan muharebelere oranla, fiziki yorgunluk bir yana bırakılırsa her yönden düzenli ve güvenli bir durum içinde olmuştur.⁴⁶³

Albay M. Kemal'in kumandasında gerçekleşen ikinci Anafartalar Muharebesi'nde müttefikler yenilgiye uğratılmıştır. Müttefiklerin hücumu şiddetli bir direnişle kırılmış ve düşman bu cepheden ümidini kesmek zorunda kalmıştır. Bugünden sonra Anafartalar Bölgesi'nde siper muharebeleri artmış ve bu boşaltmaya kadar devam etmiştir. Bu muharebe Çanakkale Muharebeleri'nin sonuncusu olmuş, müttefikler bir daha taarruza cesaret edemeyerek, Çanakkale üzerindeki amaçlarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Bundan sonraki aşama müttefiklerin cepheyi boşaltma hareketi olmuştur.⁴⁶⁴

---

⁴⁶² Birinci Dünya savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap, s. 401-402; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s. 217.

⁴⁶³ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916),V'inci Cilt III'üncü Kitap, s. 409; 5'inci Ordunun Ağustos 1915 sonundaki Kuruluşunu gösteren Harita da EK 20'de gösterilmiştir.

⁴⁶⁴ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap, s. 430; Göze, a. g. e., s. 96; Sağır, a. g. m., s. 212; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916), s. 224.

Bu süreçte M. Kemal'in Beşinci Ordu Erkân-ı Harp Reisi Yarbay Kâzım Bey'e ilettiği 22 Ağustos 1915 tarihli telefon haberi, M. Kemal'in cephede şahit olduğu durumlar söz konusu olduğunda, her şeyin usulünce yapılması gerektiği düşüncesine bağlı kaldığı ve düşüncelerini çekinmeden arz ederek bazı uyarılarda bulunmaktan çekinmediğini göstermesi açısından son derece önem taşımaktadır.

Beşinci Ordu Erkân-ı Harp Reisi Yarbay Kâzım Bey'e,

“Wilmer Bey hasta olduğu için Binbaşı Şirkotez Bey'in mezkûr fırka kumandanlığında istihdamını Nicolai Bey teklif etmiş Mareşalde kabul etmiş. Hâlbuki bu fırkada kaymakam rütbesi alay kumandanı vardır. Güya bunun da muvaffakatını almışlardır.

Tahkikatıma nazaran bu kaymakam muvaffakat etmemiştir. Şayet edecek miskinlerden ise Alay kumandanlığı uhdesinde bulundurmamak doğru olamaz. Bu babda Nicolai Bey'e verdiğim emri size aynen yazıyorum. Keyfiyeti durumunu Mareşale izah ediniz. Bu hususda ısrar buyurmayacağınızı zan ederim.”

9 Ağustos 331 (22 Ağustos 1915)

Anafartalar Grubu Kumandanı M. Kemal⁴⁶⁵

Beşinci Ordu Komutanlığı, büyük bir gizlilikle planlanan müttefik tahliyesinden habersiz Başkomutanlık Vekâleti'nin 29 Ağustos 1915 tarihli emrine uyarak Anafarta Cephesi'nde yeni düzenlemeler yapmaya devam etmiştir.⁴⁶⁶ Kâzım Bey, birçok görev ve sorumluluğu aynı anda yerine getirmeye devam etmiştir. Başkumandanlık Vekâleti 17 Ağustos 1915'te Beşinci Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği haberde, Otro, Denevnik gazetelerinin muhabiresi Matmazel Wanda Zembrzuska⁴⁶⁷,nın birkaç gün içinde cephe-i harbi ziyaret etmek isteğini ve hemen

⁴⁶⁵ ATAZB Arşivi, Kutu: 42, Gömlek: 3, Belge No: 3-20.

⁴⁶⁶ **Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 427; Taş, a. g. t., s.75.

⁴⁶⁷ Bulgaristan'da münteşir Otro Gazetesi'nin bayan muhabiri ve yazarı. Bu bayan muhabire verilen izinde şu ifadeler kullanılmıştır. “Fotoğraf ile alâmet-i fârikası ve muktezî bâlâda derc edilen Madam Wanda Zembrzuska hüsn-i hâl ashâbından olduğu ve harb muhabirleri hakkındaki talimâtın münderecâtına vâkıf olarak mücebince harekete muvâfakat göstermiş olduğundan 5.Ordu'ya gazeteci olarak iltihâkına bir mahzûr olmadığını mü'şir işbu tasdiknâmenin nüsha-i evveliyesi tanzim edilmiştir” Erdemir, a. g. t., s.354.

bunun için bir cevabın verilmesini rica etmiştir. Beşinci Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey de 18 Ağustosta Başkumandanlık Vekâleti Erkân-ı Harbiye Riyâseti'ne, kumandan emriyle gönderdiği haberde; Muhabire Matmazel Wanda Zembrzuska'nın gelmesinde mahzûr olmadığını bildirmiştir.⁴⁶⁸

Eylül ayını bağlı olduğu ordusunun güçlerini takviye çalışmalarına yardım etmekle geçiren Yarbay Kâzım Bey, 1 Eylül 1915 tarihinde Gümüş İmtiyaz ve Altın Liyakat Madalyaları ile taltif edilmiştir.⁴⁶⁹

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Yarbay İsmet İnönü⁴⁷⁰ ile 26 Eylül 1915'te, Beşinci Ordu Komutan Heyetince karargâhta bulunmuştur. Durumu yerinde inceleyen ve komuta heyetiyle görüşen Enver Paşa'nın bu teftişinin amacı, Çanakkale Cephesi'nin sükûnete kavuştuğu bu günlerde, karmaşık durumda olan kıtaları bir an önce asıl kuruluşlarına kavuşturmaktı. Yerinde yapılan bu incelemeler ve karargâhlardaki görüşmelerden sonra, Beşinci ordu kıtalarının asıl kuruluşlarını alma ve tertiplenme çalışmalarına daha çok hız verilmiştir.⁴⁷¹

Bazı kaynaklarda, bu teftiştten sonra M. Kemal'in Enver Paşa'nın kendisine uğramamış olmasından dolayı Ordu Komutanına istifasını verdiği anlatılmaktadır. Ancak Ordu Komutanı Limân Paşa, karargâha gelen Edip Bey⁴⁷² ve Yarbay Kâzım Bey'e bu durumdan söz etmiş, onlar da bu durumu uygun bulmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu süreçte yine Kâzım Bey'in yine mantıklı düşündüğü ve akıllıca hareket ettiğini söylemek gerekir. Netice de Limân Paşa bu istifayı işleme koymamış ve Enver Paşa'ya yazdığı ve Atatürk hakkında övücü dolu 30 Eylül 1915 tarihli mektup⁴⁷³, Limân Paşa'nın M. Kemal hakkındaki düşünceleri yansıtmaları açısından önem taşımaktadır.⁴⁷⁴

---

⁴⁶⁸ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri 2**, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Mustafa Çakıcı, Recep Uzundağ, Salih Kahraman, Yılmaz Karaca, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivler Müdürlüğü, Yayın No: 71, Osmanlı Arşiv Daire başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 47.

⁴⁶⁹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Baycan, a. g. m., s.37; Taş, a. g. t., s.76; Kâzım İnanç Aile Arşivi.

⁴⁷⁰ Harekât Şubesi Müdürü Kurmay Albay İsmet İnönü.

⁴⁷¹ **İmparatorluktan Cumhuriyete...**, s.86; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 431-432.

⁴⁷² Kolordu Erkan-ı Harp Reisi.

⁴⁷³ Bkz. ayrıntılı. Atacanlı, a .g .e., s.171-172.

⁴⁷⁴ Atacanlı, a. g. e., s.170-171.

Yaşanan bu duruma hatıralarında değinen İzzettin Çalışlar bu olayı şöyle nakletmektedir. “Kumandan, Enver Paşa'nın muamelesinden dolayı gücenerek ordu kumandanına istifasını verdi. 15. Kolordu Kurmay Başkanı Edip (Servet Tör) Bey ve Ordu Kurmay Başkanı Kâzım (İnanç) Bey karargâha geldi. Kumandan, istifa meselesinden onlara da bahsetti. Onlar da uygun bulmadı. Fakat Kemal Bey kararından dönmeyerek istifa mektubunu mareşale gönderdi.”⁴⁷⁵ Demektedir.

Netice itibariyle Yarbay Kâzım Bey, Beşinci Ordu Kurmay Başkanlığı görevine katıldığı ilk günden itibaren cephede karargâh içinde yerine getirdiği görev icabıyla cephede hayati bir rol üstlenmiş, çok çetin ve zorlu geçen muharebelerde düşmanın yenilgiye uğrayarak geri çekilmesinde büyük bir paya sahip olmuştur.

2.4. ÇANAKKALE CEPHESİ'NİN TAHLİYESİ VE KÂZIM BEY

25 Nisan 1915 günü Çanakkale'ye asker çıkaran İngiliz ve Fransızlar, harekâtın tıkanması ve ilerlemeyeceğinin anlaşılması üzerine, aynı yılın Aralık ayında Kuzey (Arıburnu, Anafartalar)'de, Ocak 1916'da da Güney (Seddülbahir) Cephesi'ni boşaltarak Çanakkale'den çekilmişler, böylece iki taraftan onbinlerce askerin ölümü, yaralanması ve esir düşmesine yol açan Çanakkale Savaşları sona ermiştir.⁴⁷⁶

İngilizler ve Fransızlar 1915 yılının Ağustos ayına kadar giriştikleri taarruzlarda istedikleri başarıyı elde edememiş, amaçlarına ulaşamamışlardı. İlerlemeye çalışan düşman bu sefer de muvaffak olamayınca ve devamlı asker kaybetmeye başlayınca bu teşebbüsünden vazgeçmek zorunda kalmış ve 1915 Aralık ayından itibaren çekilmeye başlamışlardır.⁴⁷⁷

Ağustos sonundan itibaren, Arıburnu ve Anafartalar cephelerinde, siper muharebeleri dönemi başlamış, karşılıklı ateş baskınları, siperlerin yakınlaştığı noktalarda tünel kazarak ileri posta yaratmak veya lağım kazıp bunları düşmana yakın noktalarda patlatarak ön siperleri ele geçirmek, keskin nişancılar kullanarak

---

⁴⁷⁵ Çalışlar, a. g. e., s.140-141.

⁴⁷⁶ Atacanlı, a. g. e., s.337.

⁴⁷⁷ Mustafa Çetin Varlık, “Şu Boğaz Harbi”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, Asır Matbacılık, İstanbul, Mart 1997, s.17.

karşı tarafa zayıf verdim ve tabii topçu bombardımanı; bu dönemde düşmanın uyguladığı temel faaliyetler arasında sayılabilir.⁴⁷⁸

Ağustos savaşları ile birlikte Müttefiklerin durumu iyice kötüye gitmekle birlikte aslında Türkler de bu muharebelerden kötü etkilenmiş ve her iki taraf da siperlere gizlenerek sessizliğe bürünmüşlerdi.⁴⁷⁹

Ağustos ayında durum bu vaziyette iken, Türk tarafı var olan olumsuz koşullara rağmen tedbiri elden bırakmamış ve pes etmeyerek son ana kadar mücadeleye devam etmiştir. Başkomutanlık Vekâletiyle yapılan 30 Eylül 1915 tarihli yazışmadan sonra, Beşinci Ordu Komutanlığı yine iç düzenleme işlerine dönmüştür. C.E.W. Bean, Eylül dönemi ile ilgili olarak,

-Eylülden sonra Türkler'in amaçları ne oldu?

- Kış için ne hazırlık yaptılar?

-Yarımadanın boşaltılması ihtimali hakkında ne fikir geliştirmişlerdi?

Kâzım Paşa,

“Eylülden sonraki politikamız, Almanya'dan ağır top ve mühimmat sağlayıp düşmanı ezmektir. Hatlar kış boyunca aynı kaldı. Genel kanı, İngilizler'in yarımadayı boşaltmayacağı yönünde idi.” demiştir.⁴⁸⁰

Fakat savaşın başından beri gerek top sayısı gerekse cephane konusunda sıkıntı çeken Türk savunması, Eylül ayı içerisinde de düşman üzerinde baskı kuramamıştı. 10 Eylül günü Anafartalar'da başlatılan ve tüm Türk namlularının katıldığı topçu harekâtı da bu yüzden pek etkili olmamıştır. Aynı tarihte Anafartalar ve Arıburnu'ndaki Türk topçu gücü, değişik tip ve çapta 230 namluya yaklaşmıştı;

---

⁴⁷⁸ Doğaner, a. g. t., s.146.

⁴⁷⁹ Adem Fidan, “Müttefik Kuvvetlerin Gelibolu Yarımadasını Tahliye Etmeleri”, **Osmanlı'nın Son Kildi Çanakkale 1**, 2.baskı, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul Nisan 2010 s.86-87.

⁴⁸⁰ C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

fakat bunlar, ancak acil durumlarda devreye sokabilecekleri kadar cephaneye sahipti.⁴⁸¹

Eylül ayında durum bu vaziyette iken Ekim ayında Arıburnu ve Seddülbahir kesimlerinde bomba ve lağım faaliyeti artmış, bilhassa Seddülbahir’de siper havanları kullanılmıştır. Seddülbahir kesimindeki İngiliz birlikleri, lağım kazan erlerle takviye edilmiştir.⁴⁸²

Ekim ayından itibaren muharebelerin şekli değişerek mevzi bir Hâl almıştır. Aslında bu şekilde taraflardaki zayıt azalırken dar bir alanda binlerce insanın yaşaması hava ve diğer şartların zorlaşması ile birlikte hastalıklarda artış da olmuştur. Muharebelerin mevzii bir Hâl aldığı sonbahar aylarında hastalık nedeniyle oluşan zayıtın günlük 800 kişiyi bulduğu, 5.Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım Bey’in 28 Ekim 1915 tarihli yazısından anlaşılmaktadır.⁴⁸³

Ekim ayında birliklerini düzenleme işine devam eden Beşinci Ordu, Kasım ayında Alman kuvvetlerinin Sırbistan’ı işgali ve Bulgarların Merkezi devletler tarafına katılması üzerine Berlin – İstanbul yolu açılmış Anafartalar’daki Türk topçuları arasına büyük çaplı topçular da katılmış böylece Çanakkale Cephesine yardım olanağı başlamıştı. Bu ayda Osmanlı’nın uzun süreden beri beklediği Almanya’dan gelecek cephane Beşinci Ordunun eline geçmiştir. Bu nedenlerle büyük imkânlarla sahip olmaya başlayan Beşinci Ordu, Kasım’ın sonlarına doğru İngilizlerin çekilme ihtimaline karşı birliklerini uyarılmış⁴⁸⁴, fakat aynı zamanda kesin sonucu sağlayacak büyük bir taarruz planının hazırlıklarına da başlamıştır.

Neticede Enver Paşa ve Türk Genelkurmayı gelen takviyelerden cesaret alarak, Müttefikleri denize dökcek genel bir taarruz için ısrar etmişlerdir. Ancak

---

⁴⁸¹ Doğaner, a. g. t., s.146.

⁴⁸² **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V’inci Cilt III’üncü Kitap**, s.437.

⁴⁸³ Erdemir, a. g. t., s.267.

⁴⁸⁴ 5’inci Ordu Komutanı, 27 Kasım 1915’te yayımladığı bir emirle, tüm gruplara İngilizlerin bir çekilme olasılığına karşı keşif ve gözetleme işaretlerine daha çok yer ve değer vermelerini öğütlemişti. **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916),V’inci Cilt III’üncü Kitap**, s.438

Müttefiklerin 1915 sonunda Gelibolu yarımadasındaki kuvvetlerini çekmeye karar vermeleriyle birlikte bu taarruz gerçekleştirilememiştir.⁴⁸⁵

Siper muharebeleriyle bomba atma ve lağım patlatma faaliyeti, kasım ayı içinde de şiddet kaybetmeksizin sürdürülmüş ve her iki tarafda da azımsanmayacak zaiyata sebep olmuştur.⁴⁸⁶

C.E.W. Bean, Kasım ayı ile ilgili olarak,

-Türk kurmayı 27, 28 ve 29 Kasım'da ateşe ara vermemizi nasıl karşıladı?

- Bunun geri çekilmeyle ilgili olabileceğini düşündüler mi?

- Bir çekilmenin mümkün olabileceğinden ilk kez ne zaman şüphelendiler?

Kâzım Paşa,

27, 28 ve 29 Kasım'daki kötü havanın yüzünden ateşin azaldığını fark etmedik. Kötü hava iki tarafı da etkiledi. 28 Kasım'da biz aniden 10 dakikalık bir ağır bombardıman yaptık. İngiliz topçusu başta hafifçe karşılık verdi ama sonra ateşi arttırdı. Deniz topçusu da ona katıldı. Bazı İngiliz birliklerinin Makedonya'ya gönderildiği biliniyordu. Bizim makineli tüfek yuvalarımıza yapılan lağım saldırıları erken bir çekilme uyarısı vermediler.⁴⁸⁷ Demektedir.

7 Aralık 1915 günü İngilizler, Çanakkale Cephesi'nin tahliyesine karar vermişlerdir. Bu yüzden Beşinci Ordu'nun planladığı büyük taarruz gerçekleştirilememiştir.⁴⁸⁸ Aralık ayına yönelik C.E.W. Bean,

-Türkler, Aralık'ta bizim çekilmemizden ne zaman şüphelendiler?

---

⁴⁸⁵ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s.434-438; Erickson, a. g. e, s.128; Fidan, a. g. m., s.95.

⁴⁸⁶ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s.438.

⁴⁸⁷ C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞÇEN, AWM, 1948.

⁴⁸⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, s.226; Fidan, a. g. m., s.94.

- Bizim tarafımızda herhangi bir hareket gördüler mi, eğer gördülerse nasıl yorumladılar?

- Bizim işgalimizin son iki gün ve gecesinde, Suvla veya Anzac'tan hiç çekilme raporu aldılar mı?

Kâzım Bey,

“Aralıkta cephe sessizdi. Anafarta'dan çekilmenin iki gün öncesinde, düşman uçakları çok faaldi ve cephe gerimizi bombaladı. Topçu ateşi fark edilir biçimde azalmıştı.”⁴⁸⁹ Demiştir.

Müttefikler Yarımada'yı tahliye ederken, Beşinci Ordu Karargâhı'na düşmanın çekildiği haberini ulaştıran 5'inci ordu Karargâhının 1'inci Şube Müdür Vekili Yüzbaşı Ali Remzi olmuştur. 20 Aralık 1915 günü saat 04.00'e doğru Kuzey Grubu nöbetçi subayından telefonla “Düşman Cephemizden çekildi.” biçiminde kısa ve belirsiz bir haber almıştır. Nöbetçi subayından daha da ayrıntılı bilgi almayı başaramayınca vakit kaybetmeksizin Kâzım Bey'i uyandırmış ve durumu bildirmiştir. Kâzım Bey, şimdiye kadar Ordu Karargâhı'nda hemen hiç kimsenin ordu komutanıyla temasa gelmesine izin vermediği buna tahammül bile edemediği Hâlde, bu gece her nedense bu önemli haberi komutana kendisi ulaştırmayı uygun bulmamış ve Yüzbaşı Ali Remzi'yi karargâh bürolarından 150 m kadar uzakta kurulu bir barakada oturan Liman Von Sanders'in yanına göndermiştir.⁴⁹⁰ Haberi duyan Limân Paşa önce sevinmiş ve bu durum için şükretmiş, ardından tüm dikkatlerine rağmen düşmanın hemen hemen hiç kayıp vermeden kuvvetlerini geri çekmekteki başarısına sinirlenmiştir. Ona göre çekilme son derece hesaplı ve tertipli yapılmıştır.⁴⁹¹

Kâzım Paşa, C.E.W. Bean'a verdiği yanıtlarda düşmanın yarımadadan çekilmesi olayını şöyle anlatmaktadır;

⁴⁸⁹ C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

⁴⁹⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 455; Taş, a. g. t., s.76; 20 Aralık sabahı 04.00 sıralarında Yüzbaşı Ali Remzi karakolları tarafından telefonla düşman siperlerinin boş görüldüğü mesajını almıştır. V.Ordu Karargâhı konuyu tahkik etmesi için emir vermiş o da İngiliz siperlerine 150 metre kadar yaklaştığı zaman siperlerin gerçekten boşaltıldığını ve yerlerinin maket askerlerle doldurulduğunu görmüş. Bu durumda V. Ordu Karargâhı Limân Paşayı uyandırarak ona haberi vermiştir. Bkz. Erickson, s.128; Güven, a. g. t., s.157.

⁴⁹¹ **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s.97; Sanders, a.g.e, s.136; Fidan, a. g. m., s.106; Taş, a. g. t., s.77.

19. Tümen, Grup Kumandanlığı'na 20 Aralık günü saat 4.30'da şu raporu vermişti: *“Düşman 18 numaralı siperin önünde üç lağım patlattı. Ön hat siperlerimizin bir kısmı tahrip oldu. Bir bölük kumandanı, kendi inisiyatifiyle hareket ederek adamlarıyla mayın kraterini ele geçirdi, herhangi bir karşılık görmedi. Bunun üzerine ileriye bir devriye gönderdi ve siperlerin boş olduğunu anladı. Durum tümene haber verildi; oradan boş siperlerin işgal edilmesi emri alındı...”*⁴⁹²

Son derece büyük bir gizlilik koşulları altında yürütülen çok başarılı bir dizi manevra sonunda 19-20 Aralık gecesi Müttefikler Suvla koyu ve Seddülbahir kıyı başlarını boşaltmışlardır. Bu boşaltma Türklerin burunlarının dibinde yapılacak şekilde planlanmış, uygulanmış ve büyük ölçüde şans, bir dizi ayrıntılı aldatma operasyonuna bağlı olarak gerçekleştirilmiştir.⁴⁹³

Bu süreçte büyük ölçekli zayıttan çekinen Kurmay Heyeti, bir yaralı hariç bırakılırsa “tek bir askerin bile burnu kanamadan” bu güç operasyonunu başarı ile sonuçlandırması, Türk tarafının bu çekilmeyi önceden bilip bilmediğini, ya da tahmin edip edemediğini, tahmin ettiyse ne yapıp ne yapmadığı, zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Aslında İngilizlerin 6 Ağustos'ta Anafartalar'a yaptıkları büyük çıkarmada büyük bir yenilgi almaları, bütün çabalarına rağmen Gelibolu Yarımadası'nın hâkim tepelerinin Türkler'in elinde kalması ve Bulgaristan'ın Almanya ve Osmanlı Devleti yanında savaşa katılması ile Berlin- İstanbul yolunun açılıp Almanya ve Avusturya'dan Kasım'dan itibaren silahlar ve cephane sevkiyatının hızlanması, Müttefik Kurmay çevrelerinde ürpertiler yaratmıştı.⁴⁹⁴

22 Kasımda Lord Kitchener,⁴⁹⁵ Gelibolu'da üç cepheyi de inceledikten sonra, tahliyenin kaçınılmaz Hâle geldiğini belirtmiştir. 22 Kasım'da Londra'ya dönmüş olan Kitchener, 23 Kasım'da Harp konseyini toplamış; Anafartalar'la Arıburnu Bölgelerinin hemen tahliyesine karar vermiştir. Ancak seferin tamamen sona erdiği konusu yolundaki düşüncelerini saklamak için, Seddülbahir'in şimdilik ne pahasına

---

⁴⁹² C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞCEN, AWM, 1948.

⁴⁹³ Erickson, a. g. m., s.128.

⁴⁹⁴ Atacanlı, a .g .e., s.337-338.

⁴⁹⁵ İngiliz savaş bakanı.

olursa olsun elde tutulması gerektiğini dile getirmiştir. Neticede 20 Aralık 1915'te 01.30'da mevzilerde hiç kimse kalmamıştır.⁴⁹⁶

Tahliye süreciyle ilgili olarak Türk tarih kaynaklarında zaman zaman çelişen ifadelere yer verilmekle birlikte, en çok dile getirilen görüş, Türk tarafının çekilmeyi sezdiği ancak zaten büyük rakamlara ulaşan insan zaiyatını arttırmamak için, taarruz yerine bu çekilmeye göz yumduğu şeklindedir. Nitekim kaynaklar bir bütün içinde incelenip değerlendirildiğinde, bu iddaya hak veren bir belge bulunmamakla birlikte olayı bizzat yaşayan Türk ve Alman komutanlar, anılarında tahliye işleminin Türk tarafında hissettirilmeden ustaca ve başarılı bir biçimde planlanıp, yürütülmüş olduğunu belirtmektedirler. Ancak Türk tarafının Müttefiklerin bölgeden tahliye ihtimalini hiç öngörmemiş, şüphelenmemiş olduğu da doğru değildir.

Nitekim Limân Paşa 27 Kasım 1915 tarihli emrinde bu şüphelerin varlığını açık bir biçimde doğrulamaktadır. Bu emirle tüm gruplara İngilizlerin bir çekilme olasılığına karşı keşif ve gözetleme işaretlerine daha çok yer ve önem vermelerini örgütlemiştir. Bu emirleri yazan karargâhındaki Kurmay Heyetinin İngilizler'in tahliye için uygulayabilecekleri aldatma yöntemlerini tahmin ettikleri çıkarılabilir. Ama sorun tahliyenin olup olmayacağı değil, bu tahliyenin ne zaman yapılacağı ve bu süreçte Türk tarafının bundan haberdar olup olmayacağıydı.⁴⁹⁷

Limân Paşa anılarında bu sorunun karşılığı olarak; *“Sebepleri ne olursa olsun, biz son dakikaya kadar başarıyla gizlenen bu boşaltma teşebbüsünden haberdar olmadık. Yalnız böyle bir ihtimal Beşinci Ordu tarafından düşünülmüş ve bu husus bütün komutanlara yazı ile bildirilerek dikkatleri çekilmişti. Fakat geri çekilme o kadar ustaca yapıldı ki Türk ileri hatlarında dahi durumunun farkına varılamadı”* cevabını vermiştir.⁴⁹⁸

---

⁴⁹⁶ Atacanlı, a. g. e., s.340-342; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s.449-454; **Çanakkale Hatıraları**, C.2, s.95.

⁴⁹⁷ Atacanlı, a. g. e., 344-346.

⁴⁹⁸ **Çanakkale Hatıraları**, C.2. s.95-96; Sanders, a. g. e., s.136.

Aslında düşmanın son ana kadar gerçekleştirdiği durum ve davranışlar Türk komutanlarının çelişkide kalmasına sebep olmuş olabilir. Çanakkale'deki tahliye ile ilgili olarak Türk tarihlerindeki en kapsamlı ve durumu en açıklayıcı bir belge, Çanakkale'de son olarak Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı olarak görev yapan ve kuzey bölgesindeki çekilmeyi bizzat yaşayan İzzettin Çalışlar'ın hazırladığı rapordur. İzzettin Bey, raporunda tahliye işleminden Türk tarafının olayın bitimine kadar haberdar olmadığını teyit etmektedir. Çünkü İzzettin Bey'e göre; Son günlerde düşmanın durumunda bir değişiklik görülmemiş aksine Düşman önceki günlere göre tayyare faaliyetini arttırmış, son ana kadar tahkimatla meşgul olmuş, bu da düşmanın burada yerleşmeye karar verdiğini düşündürmüştür.⁴⁹⁹

Bu süreçte Düşmanın yaptığı bir dizi hareket sonrası, İngiliz hatları oldukça seyrelmiş ancak düşman buna da bir çözüm bulmayı başarmıştır. İngilizler her zamanki faaliyetlerine devam etmiş ve kışı yarımada da geçirecekmişçesine, gün boyu gemilerden karaya asker ve malzeme sevkini sürdürmüştür. Buna karşın geceleri ise binlerce asker ve tonlarca malzeme gemilere taşımaya devam etmişlerdir. Aralık ayının 20'sine kadar devam eden bu süreçte, takviye ve ikmal faaliyetlerinin devam ettiği izlenimini yaratan Müttefikler, alışagelmış günlük faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.⁵⁰⁰

Düşman aldatmacayı sürdürmek için aynı askerleri ve hayvanları, tıpkı bir sahne ordusu gibi, kıyının tozlu yollarında sürekli olarak yürütmek amacıyla çadırları toplamamış, geride kalan topçular eskisinin iki katı atış yapmış, toplarının yerlerini değiştirmişlerdir. Yine tahliyeyi gizlemek amacıyla her sabah ve her akşam gereğinden çok mutfak ateşi yakılmıştır. Hatta itilaf uçakları kıyı üzerinde devriye gezerek, keşif için gelebilecek Alman uçaklarını bölgeye sokmamaya çalışmışlardır.⁵⁰¹

Neticede Düşman sergilediği bu etkili davranışlar sebebiyle Osmanlı askerlerini yanıltmayı başarabilmiştir. Bu süreçte geceleri sessizliğe alıştırılan

---

⁴⁹⁹ Atacanlı, a. g. e., s.148-150; Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebelerine Ait Tarihçe**, s.56.

⁵⁰⁰ Doğaner, a. g. t., s.148.

⁵⁰¹ Moorehead, a. g. e., s.311; Doğaner, a. g. t., s.148.

Osmanlı askerleri, düşmanın kaçma ihtimaline karşı tetikte bulduklarından, taarruza geçmiş, fakat hazır bekleyen düşmanın ateş açması sonucu birçok kayıpla birlikte tahliyenin olmadığına kanaat getirmişlerdi. Osmanlı askerleri düşmanın bu taktikle ateş⁵⁰² etmemesini, düşmanın geri çekilmesi değil de pusuya düşürme oyunu olarak yorumlamışlardır.

Kannengiesser de anılarında; “ *Düşmanın Gelibolu’dan tahliye olacağına dair söylentiler ve imalar doğal olarak Gelibolu’da etrafımızda kaynıyordu. Ben şahsen böyle bir olasılığa inanmıyordum, zira İngiliz karakterini göz önüne alarak, rehin tutulan böylesi bir yeri kendi istekleriyle ve bir mücadele vermeden bırakacaklarını söz konusu bulmuyordum. Ancak yanlışım*” demektedir.⁵⁰³

Emekli Albay Mehmet Şakir Tunççapa da hatıralarında 23 Kânunuevvel 1915 tarihinde yazdığı raporunda; “*Tahliye harekâtı o kadar muntazam oluyordu ki, âdeta bir program dâhilinde yapılıyor hissini veriyordu*” demektedir.⁵⁰⁴

O dönemin önemli tanıklarının görüşlerini dikkate alarak, Erkan-ı Harbiye Reisi Kâzım Bey’in çeşitli yerlere iletmiş raporlara bakmamız, olaylar hakkında daha sağlam bilgilere ulaşmamız açısından son derece önem taşır. Kâzım Bey’in 14 Aralık 1915’te Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı’na gönderdiği rapor düşman faaliyetini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı’na,

1-Anafartalar Grubu Cephesi’nde 13/14 Aralık 1915 gecesi düşman 8’inci Fırka Cephesiyle kayacıkağlı’na pek ziyade bomba atmıştır. 1. 10. 31 (14 Aralık 1915)’de cepheye umûmiyetle piyâde ve topçu ateşi teâti edilmiş ve topçularımız Suvla limanındaki gemilere endahet ederek uzaklaşmışlardır. Saat 15: 15 sonra da İmroz’dan gelen bir balon gemisi kemikler önünde balon uçurarak tarassudat (gözetleme)’da bulunmuş ve saat 15: 45 sonra da tekrar imroz istikametine gitmiştir.

---

⁵⁰² Fidan, a. g .m., s.98.

⁵⁰³ Kannengiesser, a. g. e., s.235.

⁵⁰⁴ Şakir Tunççapa, **Çanakkale Harbi Hâtıralarım**, Deniz Basımevi, İstanbul 1958, s.24.

2) *Şimâl Grubu Cephesi'nde, 13/14 Aralık 1915 gecesi düşman Cesarettepesi'yle Bomba Sırtı'na ziyâdece bomba atmıştır. Cesarettepesi'nde de tarafımızdan atılan lâğım düşman lâğımlarını çökertmiştir...*

Cenûb Grubu Cephesi'nde 13/14 Aralık 1915 gecesi düşmanın sağ cenâh siperlerimize doğru motor ile lağım hafr (kazmak) etmekte olduğu işitilmiştir. Sağ cenâhımıza takarrûb (yaklaşmak) etmek isteyen bir kruvazörle bir torpedo topçu ateşimizle uzaklaştırılmıştır. 1. 10. 31 (14 Aralık 1915)'de düşman merkez ve sol cenâh siperlerimize ziyâdece bomba atmış ve topçularımız da mukâbele ederek düşmanın ba'zı bataryalarını müessir sûretde ateş altına âlâarak iskât ettirmiş ve nakliyât icrâ eden bir düşman cebhâne arabasının da hayvanlarını itlâf etmiştir...

1 Kânûn-ı evvel 331 (14 Aralık 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım ⁵⁰⁵

İngiliz ve Fransız birliklerinin çekilme esnasında dahi faaliyette bulunan balon gemileri, Türk birliklerinin harekâtını gözaltına almış ve aynı zamanda gezici bataryalarını kontrol ederek mermilerin hedeflerine isabetini sağlamışlardı.⁵⁰⁶

Kâzım Bey'in 16 Aralık 1915'te Mevki-i Müstahkem kumandanlığına gönderdiği rapora bakacak olursak;

Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına,

1)Anafartalar Grubu Cephesi'nde 14/15 Aralık 1915 gecesi 11'nci Fırka Cephesi karşısında düşmanın evvelce yapmış olduğu sedler istihkâm müfrezesiyle tahrîb etdirilmiş ve suların cereyanı te'min edilmiştir.

---

⁵⁰⁵ ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih:4.

⁵⁰⁶ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap, s.474.**

2)Şimâl Grubu Cebhesi'nde 14/15 Aralık 1915 gecesi Arıburnu İskelesine yanaşmış olan iki nakliye vapuru hamûle (yük) ihrâc ederken topçularımız tarafından ateş altına alınarak uzaklaşmağa icbâr edilmiştir...

3) Cenûb Grubu Cebhesi'nde...14/15 Aralık 1915 cebhede diğer günlere nisbeten az bomba endahtı olmuştur. Topçularımızda düşmanın bomba mahâllerini müessir sûretde ateş altına almışlardır...

Kanûn-ı Evvel 331 (15/16 Aralık 1915)

Vürûdu 3 Minh. (16 Aralık 1915)

Kumandanın Emriyle Beşinci Ordu Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım⁵⁰⁷

Belgeden anlaşıldığı üzere Müttefik Kuvvetler son ana kadar cephede yük taşıyarak Türkleri alışagelmiş hadiselerin devam ettiğine inandırmayı başaramışlardır. İngilizler, son derece kabiliyetli manevralarla Türkleri aldatmış ve sürpriz bir şekilde tahliyeyi gerçekleştirmişlerdir. Son ana kadar, siper hayatının alışagelmiş tablosunda göze çarpacak bir değişikliğin ortaya çıkmaması sağlanabilmiştir. Siperlerdeki ışık görüntüleri açık hava çadırı ateşi, ufak kolların oraya buraya hareketi, bütün batarya mevzilerinin işgal altında bulundurulması, bir tek topla bile olsa da, uçakların ortaya çıkması, aldatıcı askeri indirmeleri ve bunun dışında küçük ve en küçük araçlar için uygulanan hususlar bütün bunlar Türkleri maharetle kandırmakta büyük rol oynamıştır.⁵⁰⁸

Tahliye sürecine doğru bakmamız açısından yine Kâzım Bey'in 17 Aralık 1915'te Mevki-i Müstahkem kumandanlığına gönderdiği rapora bakacak olursak;

Mevki-i Müstahkem kumandanlığına,

Madde 1: Anafartalar Grubu Cebhesi'nde, 3/ 10/ 331 (16 Aralık 1915)'de düşman kara ve gemi topçularıyla İbrikce ve İsmailoğlu tepesi ve Azmak cenûbuna ateş etmiş ve topçularımız bir mukâbele endahıt ederek düşmanın cebel topçusunu

⁵⁰⁷ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos:525, Fih:7.

⁵⁰⁸ Mühlman, **Çanakkale Savaşı**, s.167.

ıskât etmiş ve Lâlebaba'daki Ordugâhında iştiâller görülmüş ve Ağılderesi'ndeki Ordugâhından da düşman efrâdının kaçışdıkları tarassud edilmiştir...

Madde 2: Şimâl Grubu Cebhesi'nde, 3/ 10 /31 (16 Aralık 1915) ... Topçularımız da bilmukâbele yüksek ve kanlı cihetlerdeki düşman siperlerine ve Arıburnu'na yanaşmak isteyen sefâin-i nakliyye endahıt eylemiştir. Arıburnu açıklarına gelen bir yük nakliye gemisinden eşyâ ihrâc edildiği görülmüş ve bir hastane gemisi Arıburnu'ndan Limni istikâmetine gitmiştir.

Madde 3: Cenûb Grubu Cebhesi'nde, 2/ 10/ 331 (15 Aralık 1915) öğleden sonra saat 7,40 (19.40)'da sol cenâhımızda tarafımızdan bir lâğım patlatılmış ve infilâkı müteâkib düşman raketle (aydınlatma fişeği) etrafı tenvîr (aydınlatmak) iderek her nev'i eslihâsıyla (silahlarıyla) ateşe başlamış ise de topçularımız tarafından süükûta mecbur edilmiştir... Topçularımız ateşiyle Zığındere munsabında (derenin denize karıştığı yer) bulunan bir nakliye gemisi uzaklaşdırılmış ve düşmanın bomba endahıtı ıskât edilmiş ve topçu mevâzi'inde tahribât husûle getirilmiştir...

4 Kânûn-ı Evvel 331 (17 Aralık 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu Erkân-ı

Harbiye Reisi Kâzım ⁵⁰⁹

Belgeden de anlaşıldığı üzere Türkler için çok önemli olan her üç cephede de düşmanın son ana kadar gerçekleştirdiği faaliyetler ayrıntısıyla gözlemlenerek aktarılabilmektedir. Ancak aktarılan bu hadiselerin ne kadar doğru yorumlandığı hâlâ tartışma konusudur. Çünkü müttefiklerin sergilediği davranışlar an ve an aktarılmış olsa da müttefikler olağanüstü bir performans gösterebildikleri bir tahliye süreci gerçekleştirmeyi başarabilmişlerdir.

Kâzım Bey, yine 17 Aralık 1915'te Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'na gönderdiği bir başka raporda da ayrıntılı bilgiler vermiştir.

---

⁵⁰⁹ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos:525, Fih:10.

Mevki'-i Müstahkem
Kumandanlığı'na,

1) *Anafartalar Grubu Cephesi'nde, ...16/17 Aralık 1915 Alibey Çeşmesi – Mestantepe istikâmetinde çıkarılan keşf kollarımız düşman tel örgülerini keserek bir hayli kasatura, fişeng saîr edevât-ı harbiye iğtinâm eylemişlerdir... 4/ 10/ 331 (17 Aralık 1915) zevâl (öğleyin)'de bir düşman tayyaresinin Turşun'a atdığı bombadan 14 nefer şehid ve iki zabıt ile 39 nefer mecrûh olmuştur...*

2) *Şimâl Grubu Cephesi'nde... 4. 10. 31 (17 Aralık 1915)'de... Öğleden sonra düşmanın bir nakliye gemisinden Arıburnu'na cebhâne sandıkları ihrâc edilmiştir.*

3) *Cenûb Grubu Cephesinde, 3. 10. 331 (16 Aralık 1915) öğleden sonra biri 70 neferle 40 topu diğeri 120 neferi karaya ihrac etmekte olan romorkörden biri inepe bataryalarının atışıyla batırılmış ve nakliyat ta'til ettirilmiştir... Topçularımızın endahıyla sağ ve sol cenâhımız karşısındaki düşman siperleriyle bomba mahâllerinde tahribât vukuâ getirilmiş ve topçuları sükût etdirilmiştir...*

4 Kânun-ı evvel 331 (17 Aralık 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu Erkân-ı

Harbiye Reisi Kâzım⁵¹⁰

Belgede dikkatimizi çeken önemli bir husus keşf kolları sayesinde Türklerin önemli ölçüde ganimet elde etmesidir. Ancak Türk keşif kollarının bütün çalışmalarına, hatta düşman mevzilerine sokulmalarına rağmen tahliyeyi hissettirecek bir bilgi yine elde edilememiştir. Her gün yapılan belli miktardaki karaya asker çıkarma faaliyetine devam eden düşman, takviye ve ikmal faaliyetinin devam ettiği kanaatini yaratmıştır. Ayrıca Düşman tahkimata devam ederek burada kalacağı izlenimi de vermeyi başarabilmiştir.⁵¹¹ Çanakkale konusunda oldukça

⁵¹⁰ ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih:10-1.

⁵¹¹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap; s.450-451.**

değerli bir eser vermiş olan Tahsin Çelebi çekilme ile ilgili olarak şu hususlar üzerinde durmaktadır. Bu süreçte her ne kadar bütün şartlar müttefiklerin lehine olduğu kabul edilse de İngilizlerin bu kadar kolayca çekilip muvaffak olmalarında; çekilişin en ince teferruatına kadar incelenip büyük bir vukufu hazırlanmış olması, Türk ordusunun keşif ve istihbarat işlerini iyi tanzim edememiş bulunması, düşmanın maksat ve niyetinin anlaşılması olmasına rağmen kuvvetli taarruzlar yapmaktan sakınılmış olmasıdır.⁵¹²

Mevki’-i Müstahkem Kumandanlığı’na,

Madde 1: Anafartalar Grubu Cephesi’nde, 5. 10. 31 (18 Aralık 1915)’de...

Düşman Sekizinci Fırka sol cenâhına 12 santimetrelilik top mermisi cesâmetinde ve esnâ-yı infîlâk (patladığı sırada)’da siyah duman neşr edici sapı beyaz boyalı bombalar atmıştır.

Madde 2: Şimâl Grubu Cephesinde, 17/18 Aralık 1915 gecesi nısfü’leyle (Gece yarısı)’de Büyük Arıburnu iskelesinde palamutluk bataryalarının endahtıyla (atışıyla) bir yangın zuhûr (ortaya çıkmış) etmiş ve yangın bazen şiddetlenmek suretiyle sabaha kadar devâm etmiştir... Dün gece Büyük Arıburnu’nda zuhûr eden yangın mahâllinden bugün de akşama siyah duman yükseldiği görülmüştür. Arıburnu’ndan bir hastahane gemisi İmroz’a gitmiştir.

Madde 3: Cenûb Grubu Cephesi’nde, 4. 10. 31 (17 Aralık 1915)’de öğleden sonra saat 4’de bir romörkör Seddülbahir’e iki yüz kadar efrâd ihrâc eylemiş ve bu efrâd sol cenahımız karşıımızdaki cebheye doğru yürümüşlerdir. 17/18 Aralık 1915 gecesi düşman sol cenâhımıza pek çok kara torpili ve bomba atmış ve düşmanın bu cenâhda rekz (diktiği) ettiği bir bayrak keşf kolumuz tarafından alınmıştır. 5. 10. 331 (18 Aralık 1915)’de sağ cenâhımızda tarafımızdan bir lâğım patlatılarak düşman lâğımı körletilmiş ve diğer bir lâğımımızda düşman lâğımı ile birleşerek açılan delikte bomba muharebesi olmuş ve delik kum torbalarıyla kapadılmıştır...

6 Kânûn-ı Evvel 331 (19 Aralık 1915)

---

⁵¹² Atacanlı, a. g. e., s.366-367.

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım⁵¹³

Belgeden de anlaşıldığı üzere düşman son ana kadar cephelerde bombalar kullanmaya devam etmekle birlikte, bir yandan da cepheye efrat ihraç ederek cephede süregelen hareketliliği sürdürmeye devam etmiştir.

Kâzım Bey'in 19 Aralık 1915'te Mevki-i Müstahkem kumandanlığına gönderdiği başka bir rapora bakacak olursak;

Mevki'i-i Müstahkem Kumandanlığı'na,

1-)Anafartalar Grubu Cephesi'nde, Ali Bey Çeşmesiyle Mestantepe arasında Keşf kollarımızın iki gece evvel kesdiği tel örgüleri yakınındaki hendek düşman tarafından İşgâl ve siper hâline getirilmekte olduğu görülmesi üzerinde $\frac{5}{6}$ [10/331] 18-19 Aralık 1915 gecesi aynı kuvvetle bir keşf kolu gönderilerek tahkimâta mani olunmuştur.

6. 10. 31 (19 Aralık 1915) öğleden evvel 7,15 (07.15)'de Kayacıkağılı'nda patlatığımız bir lağımımız düşmanın bomba mahalliyle 25 metrelik bir kısım siperi ber- hevâ olmuş ve bizim tarafımızdaki kenarı tarafımızdan işgâl olunmuştur. Lâğımın işgâlini müteâkib düşman şedîd (çok şiddetli) obüs ateşi icrâ etmiş ve pek çok bomba atmıştır. Öğleden evvel topçularımızın endahıyla Lâlê baba ordugâhında karışıklıklar husûle gelerek yaralıların taşındığı görülmüş ve Şahintepe'deki Ordugâh ve siperlerde mühîm hasârat vukuâ getirilmiştir. Düşmân topçusu da bilmukâbele muhtelif istikâmetlere ve bir zırhlı da Abdurrahman bayırı ve Kocaçimen istikametine ateş etmiştir... İmroz Limanında cinsi tefrik(saptanamamış) edilememiş yirmi beşi mütecâviz (aşkın) gemi görülmüş ve öğleden sonra beşte (17.00) dört gemi İmroz'dan Suvla Limanı Küçük Kemikli ve Azmak önlerine gelmiştir.

---

⁵¹³ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6-1666, Dos: 523, Fih: 14-3.

2) *Şimal Grubu Cephesinde, ...Salib-i Ahmer (Kızılhaç) bayraklı bir istimbotun sabahleyin ve öğle vakti Arıburnu'ndan hastane gemisine efrâd nakl ettiği görülmüştür. Grub zamanı (güneş batarken) 6 torpil taharri (arama) gemisi himâyesinde iki nakliye vapuru Arıburnu açıklarına gelmiştir. Grubdan sonra bir tayyare Grub mevazi'i üzerinde dolaşmıştır...*

3) *Cenûb Grubu Cephesi'nde... 6/ 10/ 331 (19 Aralık 1915) öğleden sonra bir yirmide kara topçularının ve Sarıtepe açıklarındaki bir kruvazörle üç monitorün ve bütün hattaki piyâdenin keşf ateşleriyle berâber düşmanın bütün grub cephesine bilhassa sağ cenâhımıza karşı icra eylediği umûmi taarruz şiddetli ateşimizle tamamen ve düşmana zayiât-ı külliye verdirilerek püskürtülmüş ve merkezde düşman tarafından patlatılan dört lağım tarafımızdan hemen işgal olunarak düşmanın pek şiddetli ateşine rağmen müdâfaa edilmiştir...*

(6 Kânûn-ı evvel 331) 19 Aralık 1915

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım⁵¹⁴

İzzettin Çalışlar da aynı gün yani 19 Aralık 1915 günü için yazdığı raporda Kâzım Bey'in yazdıklarıyla örtüşen ifadelere yer vermesi bu hususta önem arz eder. İzzettin Bey oluşturduğu raporda; Düşmanın Güney grubunda yaptığı hücumların püskürtüldüğü ve akşama doğru İmroz'da 6-7 Nakliye gemisi ve 25 Kadar botun görüldüğünü ve bunlardan dördünün Suvla'ya yani Anafartalara yürüdüğünü belirtmiştir. Bu malumatın ve Güney grubundaki taarruzun düşmanın yeni bir çıkarma teşebbüsünü düşündürdüğünü de ifade etmiştir.⁵¹⁵

1) *Cenûb Grubu Cephesi'nde... 21/22 Aralık 1915 gecesi merkezden çıkan iki kuvvetli keşf kolumuz düşman siperlerini boş bularak gitmişlerse de geri hatlar ve yanlardan bomba ve tüfeng ateşine maruz kaldıklarından avdete mecbûr olmuşlardır. Diğer cebhelerden çıkan keşf kollarımız düşman siperlerini kuvvetli*

⁵¹⁴ ATASE Arşivi, 6-1666, Dos:525, Fih:14-1.

⁵¹⁵ Çalışlar, a. g. e., s.156-157; Atacanlı, a. g. e., s.350.

olarak işgâl edilmiş olduğunu görmüşlerdir...22 Aralık 1915'de... Öğleden sonra saat 14.30'da dört nakliye sefire (gemi)'sinin İmroz'dan güneye doğru gittiği ve açıklarda 20 kadar⁵¹⁶ büyük nakliye gemisinin gayet batî (yavaş) aynı istikâmette gittikleri görülmüştür. Ordugâhlarla Tekeburnu arasında arabalar gidip gelmiştir...

3) 9. 10. 31 (22 Aralık 1915)'de öğleden evvel... Eğerli bir bargir (at) lâşe (ölü)'si karaya vurmıştır. 8. 10. 331 (21 Aralık 1915)'de öğleden sonra saat beşte torpile müşâbih (benzer) bir patlama işitilmesi bu civarda bir sefine (gemi)'nin batırıldığını zann etdirmektedir.

8 Kânûn-ı Evel 331 (22 Aralık 1915)

Kumandan Emriyle
Beşinci Ordu Erkân-ı Hârb Reisi
Kâzım⁵¹⁷

Düşman kuvvetlerinin çekilmesi esnasında Seddülbahir'de bulunan Şevki Yazman'ın görüşleri de elbette sürecin doğru anlaşılması için önemlidir. Ona göre de İngilizlerin çekilme için yaptığı hazırlıklar çok esaslı hazırlıklardı. Ona göre İngilizlerin yapmış olduğu ilk hazırlık bizimkileri sükûnete alıştırmak olmuştur. Daha tahliye başlamadan hayli zaman evvel bilhassa Arıburnu cephesindeki İngiliz kıtaları ateş faaliyetini azaltıyorlar ve hatta bazı noktalarda durduruyorlar. Bizimkiler meraklanıp ileri keşif kıtaları gönderince de hatların yerinde durduğunu göstermek üzere olanca şiddetiyle ateş açıyorlar.⁵¹⁸ Bu durumu netleştirmek için, Kâzım Bey'in 22 Aralık 1915'te Mevki'-i Müstahkem Kumandanlığına gönderdiği rapora bakmak faydalı olacaktır.

Böylece Düşman hâlâ Türklere stratejik ve taktik bir oyun oynayarak tahliye hareketini gizlemeye çalışmıştır. Bu yüzden Türk kıtaları İngilizlerin ateş etmeme

⁵¹⁶ ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih: 30-6.

⁵¹⁷ ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih: 30-7.

⁵¹⁸ Atacanlı, a. g. e., s.369.

taktiğini bir çekilme belirtisi olmaktan çok pusuya düşürme oyunu olduğu kanısına varmışlardır.⁵¹⁹

Kâzım Bey'in de raporundan anlaşıldığı üzere, Düşman kuvvetlerini yavaş yavaş çekerken cephedeki ateş faaliyetini aksatmamış ve Türkleri yanıltmayı başarmışlardır.⁵²⁰

Yine bu süreçte İzzettin Çalışlar yazdığı kendi hatıratında 22 Aralık 1915 gününe dair; “ Ordu Kurmay Başkanı Kâzım İnanç Bey, Obüs bataryalarının nakliye meselesiyle ilgili olarak, yollardan ve 6.Fırka'nın güya ilerlememiş olmasından dolayı, ordu kumandanının kendisine hiddetlendiğini söyleyerek, bana sitem etti ve ‘ Siz bu noktada olaya müdahale etmeliydiniz, Mareşal sizi bu konudan sorumlu tutacaktır.’ Gibi azarlar gibi bir ifade kullandı. Kendisine nazik bir şekilde işin gayet iyi gittiğini ispatladım ve onaylattım.”⁵²¹ Demektedir. Kâzım İnaç'ın ailesiyle yaptığımız görüşmede Ertuğrul İnanç; “Kâzım Paşa askeri kimliğinin de etken olması sebebiyle sert ve otoriteye düşkün bir yapıya sahipti.”⁵²² İfadesinden yola çıkarak muhtemelen Kâzım Bey, sert ve otoriter bir kişilik yapısıyla bütün işlerin kendi nüfuz ve hâkimiyetinde yürümesini ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesini istemektedir.

Beşinci Ordu'dan

Mevki'-i Müstahkem Kumandanlığı'na,

1) Cenûb Grubu Cephesi'nde, 22/23 Aralık 1915 gecesi muhtelif cephelerde çıkarılan keşf kolları düşman siperlerinin kuvvetli işgal edildiği ve düşmanın siperlerde tahkimâtla meşgûl olduğu görülmüştür... Fırtınadan hasara uğrayan Tekeburnu İskelesini düşman ta'mir ile meşgûl olmuştur. Düşmanın dubalarla hastane gemisine efrâd nakl etdiği görülmüştür... Düşman sağ cenâh ve merkezimiz karşısında tahkimâtla meşgul olmuş ve bomba mahâlleleri te'sisine çalışmıştır. Sol

---

⁵¹⁹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 451.

⁵²⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s.449.

⁵²¹ Çalışlar, a. g. e., s.158.

⁵²² Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

cenâhımıza ağır toplarla bir buçuk saate kadar ateş etmiştir... Topçularımızın ateşiyle düşmanın üç bataryası iskât (susuturmak) edilmiş; düşman siperlerinde tahribât husûle getirilmiş ve açıkda dolaşan düşman efrâdına telefât verdirilmiştir...

10 Kânûn-ı evvel 331 (23 Aralık
1915)

Vürûdu 11 Minh (24 Aralık
1915) Kumandan
Emriyle Beşinci

Ordu Erkan-ı Hârb Reisi Kâzım⁵²³

Beşinci Ordu'dan

Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına,

...Madde 2: Cenûb Grubu Cebhesi'nde, 24/25 Aralık 1915 gecesi sağ cenâhımız karşısındaki düşmanın üçüncü hat ilerisine kazıklar çakmakta olduğu görülmüş olup tel örgüsü yapacağı zann edilmektedir. Düşman merkezimize ara sıra kara torpili ve sol cenâhımıza bir hayli el bombası, sessiz bomba ve kara torpili atmış ve topçumuz tarafından tahrib edilen tel örgülerini tamir etmek istemişse de ateşimizle men edilmiştir... Kazmakta olduğumuz lağımın düşman lağımıyla ittisâl (birleştiği) peydâ eden delikten düşmanın koyduğu mevadd-ı infilâkiye (patlayıcı maddeler) nakiller tarafımızdan kesilerek mevadd-ı infilâkiye (patlayıcı maddeler) nakilleri tarafımızdan kesilerek mevad-ı infilâkiye alınmıştır...

13 Kânûn-ı Evvel 331 (26 Aralık 1915) Kumandan Emriyle Beşinci Ordu
Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım⁵²⁴

Kâzım Bey, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına, 27 Aralık 1915 (Kanûn-ı Evvel 331)'te, gönderdiği raporda Arıburnu ve Cenûb Grubu Cebhesinde 26-27 Aralık tarihinde Türk kuvvetlerinin ve Müttefik kuvvetlerin karşılıklı çatışmalarını

⁵²³ ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih:34.

⁵²⁴ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666, Dos: 525, Fih: 45,45-1.

yine ayrıntılı bir şekilde nakletmiştir.⁵²⁵ Kâzım Bey, yine Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına, 15 Kânûn-ı Evvel 331 (28 Aralık 1915))'de gönderdiği raporda Arıburnu Cephesinde, Cenûb Grubu Cebhesi'nde, Kumkale ve Yenişehir arasında düşmanın faaliyetlerine karşı Türk askerlerinin faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde dile getirmiştir.⁵²⁶

Beşinci Ordu'dan

Mevki'-i Müstahkem Kumandanlığı'na,

... 11. 10. 331 (24 Aralık 1915)'de öğleden sonra icrâ eylediğimiz topçu ateşi esnâsında düşman birinci hatlarını takviye etmiş ve merkezde makinalı tüfenglerin adedini tezyîd (çoğaltmak) etmiştir. Sol cenâhımız karşısındaki düşman siperlerinde topçularımız tarafından mühim tahribât vukua getirilmiş ve kum torbalarıyla tahtaların havaya fırladığı görülmüştür. Topçu endahı esnasında düşman topçusu siperlerini gerilerini mütemediyen (sürekli) ateş altında bulundurmıştır...

Madde 4: 11. 10. 331 (24 Aralık 1915) öğleden evvel... Yassı virân civârında karaya vuran bargir (beygir) lâşe (ölü)'sinin eğeri üzerinde 13 rakamlı (E) Eski harfleri muharrerdir. Sahil tarassud (gözetleme) postaları tarafından 90 rakımlı ve demir halkalı bir iskele birçok sandık ve kalas parçaları ve bir İngiliz şapkası bulunmuştur.

12 Kânûn-ı Evvel 331 (25 Aralık 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu Erkân-ı

Harbiye Reisi Kâzım⁵²⁷

İzzettin Çalışlar yine kendi yazdığı hatıratında 26 Aralık 1915 gününde Kâzım Bey'le yaşadığı bir olay hakkında; “Öğleden sonra Kâzım Bey'le görüşmek için Ordu karargâhına gittim. Kâzım Bey'le biraz görüştüm. Bir çay ikram

---

⁵²⁵ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666 Dos: 525, Fih: 50-2.

⁵²⁶ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666, Dos: 525, Fih: 54.

⁵²⁷ ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih: 41.

etti. Yeni kolordu oluşacağından bahsetti. Kurmay subaylar hakkında görüşük.”⁵²⁸
Demektedir.

Düşman geri çekilirken bu süreçte pek çok hârb malzemesi de bırakmıştır. Çekilme bu suretle tamamen gizlenebilmiştir. Gemilere yüklemeye vakit bulunamayan bir sürü at da öldürülerek bırakılmıştır. Yüzlerce hayvan bu süreçte kurşun ya da zehirle öldürülmüştür.⁵²⁹

Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına,

... 2) *Cenûb Grubu Cebhesinde 29/30 Aralık 1915 gecesini ba’zen şiddetli olmak üzere piyâde ateşi ve bomba endahtı devam etmiştir. 17. 10. 331 zevâlden evvel (öğleden önce) ve sonra iki kruvazör, bir motinorun iştirâkiyle kara topçuları sağ cenâh ve merkezdeki siperlerimizle kısmen sol cenâhımızı ve gerileri bombardıman etmiş ve şiddetli piyâde ve makinalı tüfeng ateşi bomba ve kara torpili endah etmiştir. İşbu bombardımandan bilhassa sağ cenâhımızda kısmen siperlerimiz ve muvasala (ulaşım) yolları harab olmuşdur. Bombardıman esnâsında boş bombalarla (esârete) da’vet hakkında beyânnâmeler artmış ve bir tabur kadar kuvvetinin Zığındere’den birinci hatta yürüdüğü görülmüştür. Topçularımız mukabele iderek bilhassa ağır topçularımızın endahıyla (atışlarıyla) düşman siperlerinde ve Seddülbahir’deki ordugâhlarında mühim tahribat yapılmıştır. Öğleden evvel saat 9’dan itibaren Morto Limanında bir saat devâm eden keşif bir duman görülmüştür.*

17 Kânûn-ı Evvel 331 (30 Aralık 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım⁵³⁰

Türk askeri makamları Çanakkale Savaşı’nda giriştikleri silahlı mücadelenin sekteye uğramaması, olumsuz bir durumun doğmaması için İtilaf güçlerinin bilgi

---

⁵²⁸ Çalışlar, a. g. e., s.159.

⁵²⁹ Çanakkale Hatıraları, C.2, s. 98-101.

⁵³⁰ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666, Dos: 525, Fih: 60.

edinme yollarını da kesmeye çalışmıştır. Bu yüzden savaş boyunca casusluk olaylarını önlemeye özel bir önem vermiş ve bu konuda ciddi tedbirler almıştır. Bu tedbirler arttırılarak savaş sonuna kadar devam etmiştir. Mesela Türk Genel Kurmayından bütün birliklere gönderilen 21 Aralık 1915 tarihli bir yazı ile İtilaf askerlerinden kalan kitap, Gazete, belge, mektup ve hatta kâğıt parçalarının toplanarak merkeze gönderilmesi istenmiştir.⁵³¹

Nitekim 1 Ocak 1916'da Başkumandanlık Vekâleti'ne sunulan rapor bu konuya ne kadar önem verildiğini göstermesi açısından önem arz eder.

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'ne,

19 Aralık 1915 tarihinde Cenub Grubunda 15. Fırka Cephesi'nde ölen düşman efradı üzerinden zuhûr (çıkan) evrâk postaya tevdiân (verilerek) takdim kılındığı maruzdur.

19 Kânûn-ı Evvel 331 (1 Ocak 1916)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Erkan-ı Harbiye Riyaseti⁵³²

21 Aralık 1915'te Düşman Anafartalar ve Arıburnu'ndan çekilmiş ancak güney cephesinde yani Seddülbahir Bölgesinde kalmaya devam etmiştir. Türk tarafında, Düşmanın Seddülbahir'deki birliklerini takviye etmesi beklentisi ortaya çıkmakla birlikte, İngilizlerin Selanik'teki kuvvetlerine bir destek üssü olarak bu bölgeyi elde tutmak istemesi de bir olasılıktı. Limân Paşa İngilizlerin artık daha uzun bir süre Seddülbahir'de kalabileceğine olasılık vermemiş ve bu yüzden bu cepheden kolayca kurtulup gitmemesi için tedbirler ve düzenler almayı düşünmüş ve bu amaçla bir taarruz gerçekleştirmeyi bile planlamıştır.⁵³³

---

⁵³¹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s.443-444.

⁵³² ATASE Arşivi, 4-8759, Dos: 157, Fih: 27-1.

⁵³³ Atacanlı, a. g. e., s.356; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 457.

Tahliyeyi izleyen günlerde İngiliz deniz ve hava kuvvetleri, Boğaz'ın ablukasını sürdürmüşlerdir. Uçaklar, gece uçuşları bile yaparak kıta ve kentleri bombalamışlardır. Amaç hem tahliyenin anlaşılmasında hem de geride bıraktıkları ve imha edemedikleri malzemelerin yok edilmeseydi.⁵³⁴

Kâzım Bey, Müttefikler Seddülbahir Bölgesini tahliye edene kadar gerçekleşen olayları ayrıntılı bir şekilde iletmeye devam ederken, Limân Paşa bu süreçte, Müttefiklerin kolayca çekip gitmemesi için bir taarruz planlamış ve bu taarruz için bölgede bulunan 4 tümene ek olarak 8 tümenin katılımını öngörmüştür. Ancak planlanan taarruz Müttefiklerin bölgeyi tahliyesiyle gerçekleştirilememiş, o süreçte yapılan hücumlar ise büyük bir dirençle karşılanmıştır. Kâzım Bey'in yazdığı raporlardan anlaşıldığı üzere düşman son ana kadar da buldukları yerleri güçlendirmeye devam etmişlerdir.⁵³⁵

Savaş bittikten sonra ünlü Avusturalya gazetelerine ilk yazanlardan biri olan, Avustralya İmparatorluk kuvvetlerinin resmi muhabiri, savaş tarihçesi C.E.W. Bean Osmanlı Hükümeti'nin izniyle bir grup araştırmacı ile bölgeye gelmiş ve gözlemlerde bulunmuştur. 57.Osmanlı Alaylarının Tabur Komutanlarından Zeki Bey ve Kâzım Bey ile röportaj yapmıştır.⁵³⁶ Ayrıca savaş esnasında Liman Von Sanders'in Kurmay Başkanı Miralay Kâzım İnanç Bey'e Çanakkale Harekâtıyla ilgili sorular sormuştur. Kâzım Bey kendisine yöneltilen yazılı soruların çoğunu yine yazılı cevaplandırmıştır. Bu cevaplar aslında biraz üstü kapalı ifadeler içermekte olsa da şüphesiz olayların aydınlanması açısından çok değerli bir kaynak niteliği taşıyabilir.

O sırada Kâzım Bey terfi etmiş hem paşa hem de Erkan-ı Harbiye ikinci reisi olmuştur. Kâzım Paşa'nın, Bean'a verdiği yanıtlar aslında tarihi bir belge taşımaktadır. Ancak bu hususta şunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Şüphesiz bu cevapları karargâhtaki subayları onun adına hazırlamış, belki de o da şöyle bir

---

⁵³⁴ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 462.

⁵³⁵ Atacanlı, a. g. e., s.356.

⁵³⁶ Peter Williams, **Çanakkale Savaşı Kanlısirt Muharebesi (25 Nisan 1915)**, Çev. ZuHâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s.24.

bakarak onayını vermiştir. Sivil ve askeri bürokraside sistem genellikle böyle işler. Burada ilginç olan Kâzım Paşa'nın düşmanın cepheden tahliyesinin beklenmediğine ilişkin söylemleridir. Çünkü bunu söyleyen sıradan biri değil o sırada Genelkurmay İkinci Başkanı ve daha da önemlisi, Çanakkale'deki stratejinin tüm sorumlusu olan Beşinci Ordu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders'in muharebeler sırasındaki Kurmay Başkanı, yani her gelişmeyi en yukarıdan izleyebilen konumda bir kişidir. Ki bu bağlamda bu yazılı mülakattan bir yıl sonra anılarını yayımlayan Sanders'in bir ölçüde farklı yorumlarını nasıl izah etmek gerektiği konusu da ayrı bir soru işareti yaratmaktadır.⁵³⁷

Yeni Yıl yaklaşırken, Müttefiklerin Seddülbahir kıyı başını da boşaltacakları kesin görülmekle birlikte, yoğun Türk gözetlemesine ve dikkatine rağmen müttefikler 8-9 Ocak 1916 gecesi bu mevziden çekilmeyi başarmışlardır.⁵³⁸ 21 Aralık 1915'te Arıburnu ve Anafartalar'ı, 9 Ocak 1916'da da Seddülbahir'i boşaltan düşman, hedefine varamamış olmaktan mütevellit büyük bir hayal kırıklığı içinde çekilip gitmek zorunda kalmıştır.⁵³⁹

Müttefiklerin yarımadayı bu kadar başarılı bir şekilde tahliye etmelerinde, M.Kemal'in 10 Aralık 1915'te Anafartalar Grubu Komutanlığı'nı bırakarak Çanakkale'den ayrılmasının da büyük bir etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü M.Kemal tahliye esnasında grup komutanı olarak görevi başında bulunmuş olsaydı, belki de kendine özgü önsezisi ve ileri görüşlülüğüyle Anafartalar Grubu kıtalarına aldıracağı düzenler, yaptıracağı hareketlerle bu çekilmenin bu derecede başarılı olmasına engel olabilirdi.⁵⁴⁰

İzzettin Çalışlar'ın yine kendi hatıratında Kâzım Bey'le alakalı olarak 5 Ocak 1915 gününde dile getirdiği bir husus son derece önem taşımaktadır. “ *Kâzım (İnanç) Bey'e telefon ettim. Kendimi hatırlattım. Çok nazik bir dille benimle bir daha*

---

⁵³⁷ Atacanlı, a. g. e., s.359.

⁵³⁸ Erickson, a .g. e., s.128.

⁵³⁹ Saim Besbelli, **Çanakkale'de Türk Bahriyesi (1914-1918)**, Deniz Basımevi, 1959,s.23.

⁵⁴⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s.456-457.

*görüşmeyi arzu ettiğini söyledi. Bakalım daha ne düşünüyor? Kâzım Bey ciddi mi, yoksa yine bir politika yalancılığı mı yapıyor?”*⁵⁴¹ Demektedir.

İzzettin Çalışlar'ın yine kendi hatıratında Kâzım Bey'le alakalı olarak 6 Ocak 1915 gününde dile getirdiği diğer bir husus da son derece önem taşımaktadır. “*Kâzım (İnanç) Bey saat 3.30'da görüşmek üzere karargâha gitmemi söyledi. Otomobille gittim. Her zamanki gibi oturduk, sigara içtik. Henüz görüşmeye başlamadan, mareşale brifing vermeye gitti. Yarım saatten fazla bekledim. ‘ Karargâh için görüşelim. Şimdi benim en çok düşündüğüm sizsiniz,’ diyerek artık burada işim kalmadığını ima etti. ‘ Ben, 16. Kolordu Kurmay Başkanı'yım. Dolayısıyla o kolordunun başına geçmem gerekir’ diyerek, durumumu anlatmak istedim. Bana Kannengiesser'den ve Hulusi (Conk) Bey'in çok uzun zamandır beraber olduklarından falan bahsetti. ‘ Sizin için dün Fahri (Altay) Bey'le de görüştük. İstanbul'a gelsin, bakanlıkta bir iş bulabiliriz dedi’ dedi. Orduyla ilişkimin kesilmesini hiç arzu etmediğini, istersem kendisiyle birlikte karargâhta çalışabileceğimi, yanında her zaman yerim olduğunu, sabretmemi söyledi. Anladığıma göre, düşman Güney Grubu'ndan da çekilirse ortaya çıkacak yeni durumda, Mustafa Kemal Bey için yeni bir emir ve kumanda oluşacağını düşünüyor.”*⁵⁴² Demektedir.

Sonuç olarak Müttefiklerin yarımadadan tahliyesinin ardından Beşinci Ordu'nun 9 Ocak 1916 tarihinde verdiği ordu emriyle orduda yeni düzen kurulmuştur. Gelibolu yarımadası bundan sonra, 1916 Ocak ayında karargâhı Lüleburgaz'a nakledilen, Beşinci Ordu emrinde bulunmuş ve Gelibolu'da Cevad Paşa kalmıştır.⁵⁴³

Çanakkale Cephesi'nin önemli isimlerinden biri olan Yarbay Kâzım Bey, Müttefiklerin geri çekilme döneminde Erkân-ı Harbiye Reisliği bünyesinde olmak üzere bir hafta kadar Saros Körfezi Kumandanlığı görevinde bulunmuştur. Savaşın sonunda: 14 Aralık 1915 tarihinde miralaylığa (Albay) terfi etmiş, 25 Aralık 1915'te

---

⁵⁴¹ Çalışlar, a. g. e., s.162-163.

⁵⁴² Çalışlar, a. g. e., s.163-164.

⁵⁴³ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s.462; Erickson, a .g .e., s.129

Alman İslah Heyeti'nce ve 6217 numaralı tezkireye göre Almanya'da Birinci Sınıf Demir Salib nişanı almış, 17 Ocak 1916 tarihinde üçüncü rütbeden "Osmanî Nişanı" taltif edilmiştir.⁵⁴⁴

Çanakkale'de yeni düzeni kurduktan sonra 5'inci Ordu Komutanı Liman Von Sanders, Kurmay Başkanı Albay Kâzım (İnanç)'la 15 Ocak 1916'da saat 21.30'da Uzun Köprü yoluyla İstanbul'la gitmek üzere Yalova dolayındaki karargâh'tan hareket etmişti.⁵⁴⁵

Çanakkale'den birlikte ayrılan Limân Paşa ve Kâzım Bey, beraber hareket etmişlerdir. İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra 29 Ocak 1916'da Lüleburgaz'daki yeni karargâhı teftiş etmeye gitmişlerdir. Bundan sonra 30 Ocak 1916'da öğleden sonra Lüleburgaz Karargâhı'ndan ayrılarak 16. kolordu komutanı olarak Edirne'ye atanan ve atandığı esnada Edirne halkı tarafından gösterilerle karşılanan⁵⁴⁶ M. Kemal'i ziyaret etmek amacıyla Edirne'ye gitmişlerdir.⁵⁴⁷

Kâzım Bey, ordunun yeniden tertiplenmesi sırasında yaptığı karargâh gezilerinde, subayların terfileri ve kıdem zammı konusunda Başkomutan Vekâleti'nin uyguladığı politika sebebiyle durumu yatıştırmak zorunda kalmıştır. Savaşın bitişiyle yeni düzeni kurmaya çalışan subaylar, bu konuda da Kâzım Bey'den yardım istemişlerdir.⁵⁴⁸

Çanakkale Savaşlarında Müttefiklerin Ağustos ayında yaptıkları kanlı saldırılardan sonra Gelibolu'daki savaşlar artık bir siper kavgasına dönüşmüş, İngiliz ve Fransızlar Dünya Savaşının öteki cephelerdeki gidişini beklemeye başlamışlardır. 19 Aralık 1915'te buradaki birliklerini geri çekmeye başlayan müttefikler, 1916 yılının ilk haftasında da Gelibolu Yarımadasını tümüyle boşaltmışlardır.

8 aydan fazla süren kara savaşlarında taraflar ağır kayıplara uğramışlardır. İngilizler 115.000'i ölü olmak üzere 205.000 kişi, Fransızlar ise 47.000 kişi

---

⁵⁴⁴ BOA, İ.TAL, 1334.Ra-13 Bu belgenin aslı EK 21'de verilmiştir.

⁵⁴⁵ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s.465.

⁵⁴⁶ **İmparatorluktan Cumhuriyete...**, s.105.

⁵⁴⁷ Taş, a .g .t., s.78.

⁵⁴⁸ Taş, a .g .t., s.78

kaybetmişlerdir. Türk kayıpları da 66.00'i şehit olarak 252.300'ü bulmuştur. Ama neticede İstanbul kurtarılmış, Çanakkale'nin geçilmezliği kanıtlanmış ve Anafartalar Kahramanı sanı verilen bir komutan olarak Mustafa Kemal ortaya çıkmıştır.⁵⁴⁹

Kâzım Bey'in ailesiyle yaptığımız görüşmede Ertuğrul İnanç; "*Çanakkale Cephesi kapandıktan sonra M. Kemal tarafından Kâzım Bey'e Çanakkale Hatırası olarak kendi imzasını taşıyan bir silah hediye etmiştir. Kabzasında Mustafa Kemal'in ithaf ve imzası bulunan Alman mavzeri. Bu silah şuan tarafımızdan çok iyi bir şekilde muhafaza edilmektedir.*"⁵⁵⁰ Demektedir. Bu silahı ya da en azından çekilecek bir fotosunu çok görmek ve çalışmamıza bu fotoyu bırakmak istediğimiz halde koşullar el vermediği için bu değerli hatıraya ulaşamamış bulunmaktayız.

2.5. KÂZIM BEY'İN ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE YERİNE GETİRDİĞİ GÖREV VE SORUMLULUKLAR

Kâzım Bey, Beşinci Ordu Kurmay Başkanlığı görevine getirildikten sonra Limân Paşa'nın yaptığı görev taksimatına uygun olarak cephede birçok görevi aynı anda yerine getirmiştir. Kâğıt üzerinde belirtilen görevleri dışında sahip olduğu karakter yapısına, yetenek ve kabiliyetine bağlı olarak da sergilediği davranışlar hususunda gerçekten de cephede hayati bir rol yerine getirmiştir.

Liman Von Sanders Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Yarbay Kâzım Bey'in Çanakkale Cephesi içerisindeki görevlerini; erzak tedariki, askere alma işleri, memleketin müdafaasıyla sıkıca irtibatı olan işler ve diğer konular hakkında mülkî memurlarla gereken görüşmeler, haberleşme ve bilgi alışverişi olarak belirlemiştir.⁵⁵¹

2.5.1 Silah, Cephane ve Erzak Tedariki Temin Etme Hususunda Rolü

5.Ordunun savaş boyunca çektiği sıkıntıların başında cephane temini gelmiştir. Başkomutanlık muharebeler esnasında bir yandan sürekli taarruz emirleri

---

⁵⁴⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 1.Kitap, Bilgi Yayınevi, Bilgi Yayınları, İstanbul Kasım 1991, s.49

⁵⁵⁰ Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

⁵⁵¹ Taş, a. g. t., s.52.

verirken, bir yandan da ordunun cephane isteğine imkânı dâhilinde cevap vermeye çalışmış, devamlı surette tasarrufu tavsiyeden de geri kalmamıştır.

Çanakkale Cephesinde 5'inci Ordu Kurmay Başkanlığı görevini icra eden Yarbay Kâzım Bey, görevi gereği silah, cephane ve erzak tedarikini sağlama noktasında son derece önemli bir rol üstlenmiştir. Askeri birimlere özellikle Başkomutanlığa sunduğu raporlarda biryandan muharebeler hakkında ayrıntılı bilgiler verirken, biryandan da cephenin silah, cephane, mühimmat ve erzak eksikliklerini belirlemiş ve bu birimlere bu eksikliklerin tedarik edilerek, çeşitli yerlere gönderilmesi gerektiği ricasında bulunmuştur. Savaş sonrasında Avustralya İmparatorluk kuvvetlerinin resmi muhabiri, savaş tarihçesi C.E.W. Bean'in Çanakkale Cephesine dair sorduğu sorulara verdiği cevapta Kâzım Paşa, "Cephane her zaman azdı..."⁵⁵² Diyerek Türk tarafının her zaman cephane sıkıntısı yaşadığını yine kendi ifadeleriyle teyit etmektedir.

Yarbay Kâzım Bey'in de teyit ettiği gibi, 5.Ordu savaş boyunca sürekli cephane sıkıntısı yaşamıştır. Özellikle cephaneyi tedarik etme noktasında Başkomutanlıkla sürekli telgraf trafiği yaşamak zorunda kalmıştır. Başkomutanlık, ordunun cephane isteklerine imkânı dâhilinde cevap verirken, devamlı surette tasarrufun elden bırakılmaması noktasında uyarılarda da bulunmaktan geri kalmamıştır.⁵⁵³

Bu bağlamda Yarbay Kâzım Bey'in icra ettiği bu görevleri belgeler ışığında aydınlatmaya çalışacağız.

Kâzım Bey'in Kumandan emriyle 29 Mayıs 1915'te Emir Müstakil Süvari Fırkası Kumandanlığına, 3.Kolordu ve 15.Kolordu Kumandanlıklarına, Menzil Müfettişliklerine tebliğ ettiği rapor bu bağlamda son derece önem taşır.

Bu rapor 16.12.331 Seferberlik Günü 273 Bayırköyü'nden yazılmıştır.

---

⁵⁵² C. E. W Bean, **Gallipoli Mission**, Çev. Yetkin İŞÇEN, AWM, 1948.

⁵⁵³ Erdemir, a. g. t., s.287-288.

“Gelibolu’nun hâli inzibatı dahilesinin te’min hususunda cihet-i mülkiye muavenette (yardımda) bulunmak üzere iş bu nokta kumandanlığı emrine Bolayır’dan bir piyade bölüğü gelecektir. Bunun emri verilmiştir. Gelibolu’da fazla miktarda bulunan erzakın menzil müfettişliğince vesayit ve sürat-i mümkün ile Akbaş, Ilgar ve 3.derecede Lâpseki’ye nakli lazımdır Aynı surette Gelibolu hastanesinde az miktarda kalmış olan hasteganın da ilk vasıta ile tekfurdağın⁵⁵⁴ nakledilmesi.16. Fırkanın henüz arkası alınmamıştır. İş bu kollar Gelibolu’ya vürud ettikçe Gelibolu nokta kumandanlığı devletiyle Bayırköyü üzerinden Maydos’a sevk edilecektir.”

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Harp Reisi Kâzım

16.2.331 (29 Mayıs 1915)⁵⁵⁵

Bu belgeden yola çıkarak Yarbay Kâzım Bey’in bölgenin hem erzak ihtiyacını tespit ettiği hem de gerekli erzağın nerelere gönderilmesi gerektiği hususuyla alakadar olduğu bilgisine ulaşmak mümkündür. Yarbay Kâzım Bey, Gelibolu’da fazla miktarda bulunan erzağın nerelere gönderilmesi gerektiğini çeşitli birimlere ilettikten sonra, ihtiyac dâhilinde bölgede asayişin sağlanması hususunda bir bölüğün geleceğini bildirerek, cephede nelerin yapılması gerektiği üzerinde önemle durmaktadır. Cephede meydana gelen çoğu olayla alakadar olan Kâzım Bey, şüphesiz cephenin kontrolü ve dizaynını sağlamakta hayati bir görev icra etmektedir. Gelibolu hastanesinde kalmış olan hastaların uygun olan ilk araçla tekfur dağına nakledilmesi gerektiği bilgisini iletmesi, Yarbay Kâzım Bey’in birçok olaya aynı anda yön ve şekil vererek, cephenin kontrolü ve dizaynını sağlamakta ne kadar hayati rol üstlendiğini gözler önüne sermektedir.

5’ inci Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey 14 Temmuz 1915’te Bronzart Paşa’ya cephaneye istegine yönelik şu karşılığı vererek kuvvetli bir şekilde

---

⁵⁵⁴ Bugünkü Tekirdağ.

⁵⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:3474, Dos: H-9, Fih: 3-1a.

cephane talebinde bulunmuştur. “*Son telgrafınızda, 50.000 sahra mermisi tertibinden geriye kalan 13.000 adedinin gönderilemeyeceği bildiriliyor. Memleketteki cephaneye stokuyla imal durumunu, daha önceden biliyordum. Bunu bilmekliğimin, geceli gündüzlü ateş altında bulunan bir orduya yarar sağlamayacağını bildirmeme izin veriniz. Yalnız kara bataryalarıyla 60.000’den fazla mermi atan düşmanın taarruzunu durdurmak için harcanan 15.000 mermi, hiçbir zaman çok değildir. Ordunun görevi Yarımada’da düşmanı ilerletmemekse, bu tutumlu harcamayı anlayışla karşılamak gerekir. Ordunun elinde, şâyaderlerinki hariç olmak üzere 20.000 top mermisi vardır. Bu mermiler, yalnız Güney Grubunda, düşmanın iki günlük taarruzunu karşılamaya yeter. Bu nedenle Genel Karargâhın da yaptığımız istekleri gerçek olarak görmesini; buna göre de cephanenin hazırlanması veya sağlanması olanaklarının aranması dileğimi arz ederim*”⁵⁵⁶ demiştir.

Yarbay Kâzım Bey ’in yazdığı bu belgeye dayanarak da, Kâzım Bey’in öncelikle ülkenin cephaneye stoğundan haberdar olduğu kadar düşmanın da ne durumda olduğu hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu bilgisine ulaşmak mümkündür. Yarbay Kâzım Bey, vazifesine sadakat gösterdiği, mesuliyet duygusu olan bir şahsiyet olarak ve yapılan muharebeleri ciddiye aldığı için zaman zaman ilgili yerlere yazılar göndererek kuvvetli derecede cephaneye isteginde bulunmuştur. Ülkesine bağlı her vatansever asker gibi Yarbay Kâzım Bey de, olaylara gerçekçi bir gözle bakarak ülkesinin menfaati ve bağımsızlığı için kısıtlı olanaklara rağmen koşulları zorlamaktan çekinmemiş ve bunun için büyük çaba sarf etmiştir.

2.5.2. Birliklerin Temini, Değişimi ve Konuşlanışı Hususunda Rolü:

Cephenin kilit adamı Yarbay Kâzım Bey, muharebeler esnasında ihtiyaç dâhilinde birliklerin temin edilmesi, bu birliklerin bulundurulması gerektiği yere göre yer değiştirmesi ve bu birliklerin konuşlandırılarak düzenlenmesi, çeşitli birliklerin çeşitli yerlere kaydırılması noktasında önemli bir görev yerine getirmiştir. Bu noktada da hayati bir görev icra eden Yarbay Kâzım Bey’in gönderdiği ve iletmediği

---

⁵⁵⁶ Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V’inci Cilt III’üncü Kitap, s. 494.

raporlar, kendisinin yaptığı icraatlar hakkında bize oldukça sağlam bilgiler sunmaktadır.

Çanakkale Cephesi'nde Müttefik Kuvvetlerin adaya çıkarma yapmaya başladıkları esnada Limân Paşa, Gelibolu'dan ayrıldıktan sonra Saros Körfezinin yukarısındaki kumandayı Yarbay Kâzım Bey'e devretmiştir. Kuzey kanattaki birliklerin merkez kesimine kaydırılması işini de Yarbay Kâzım Bey'e bırakmıştır. Bunlarla 26/27 Nisan gecesinin geç saatlerine kadar uğraşmış ve 7'nci Tümendeki kuvvet kaydırma hareketleri ancak 27 Nisan'da son bulmuştur.⁵⁵⁷ Çeşitli kaynaklarda değinilen bu durum Yarbay Kâzım Bey'in cephede çeşitli birliklerin çeşitli yerlere kaydırılması noktasında önemli bir görev yerine getirdiği bilgisine ulaşmak mümkündür.

Kâzım Bey'in Anafartalar Grubu Kumandanlığı 31. 5. 331 (13 Temmuz 1915) tarihli yaptığı telefon önem taşır.

Anafartalar Grubu Kumandanlığına,

“7.Fırkanın Saroz Grubunda kalan son piyade taburunun dahi 30-31. 5. 331 sabahı Tayfur üzerinden Turşunlu'ya tahrikinin Saroz Grubu Kumandanlığına yazıldığı usulü malumat zımında ma'arûzdur.”

Kumandan Emriyle Kâzım⁵⁵⁸

Belgeden de anlaşıldığı üzere cephede hem birlikler arasında haberleşme görevi üstlenmiş hem de cephede yer edinen bir taburun hangi nokta üzerinden hareket edilmesi gerektiğini önemli bir Türk Kumandanlığına iletme hususunda hareket ettiği hususuna ulaşmış bulunmaktayız.

6-7 Ağustos 1915 tarihinde gerçekleşen Arıburnu Muharebeleri'nde, Beşinci Ordunun Kuzey Bölgesinde gerekli tedbirler alması, bu cephedeki muharebelerin seyrinin değişmesinde önemli rol oynamıştır. Yarbay Kâzım Bey, bu süreçte Güney

---

⁵⁵⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, V'inci cilt 2'nci kitap, s. 29; Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt II'inci Kitap, s. 19; Sanders, a. g. e., s.98.**

⁵⁵⁸ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 42, Gömlek: 6, Belge No: 9-2.

Grubu ve Saros Grubu'ndan belirlenen kuvvetlerin Kuzey Bölgesi'ne kaydırılması ile bizzat ilgilenmiş ve gereken tedbirleri almıştır. 6 Ağustos 1915 günü saat 19.20'de Güney Grubu'na Kâzım Bey'in imzasıyla gönderilen kısa emir⁵⁵⁹ şöyleydi: “Görüldüğü üzere 4'üncü Tümenin dolgun mevcutlu iki alayıyla Çırlayıkdere'sine gönderilmesinin emredilmesini rica ederim.”⁵⁶⁰

Anfartalar Grubu Kumandanlığı'na

Yalova'dan

“1. Bu gece 1-2. 6. 331 Akbaş'a çıkacak olan otuz dokuzuncu alayın birinci taburunun Kumköy üzerinden Turşun istikametine tahriki menzile emrolunmuştur.

2. Yarın 2. 6. 331 sabah altıncı fırkadan bir taburun Tayfur üzerinden Turşun? İstikametine tahriki Saros Grubu Kumandanlığına yazılmıştır. Tabur, grup emrine verilmiştir.

3. Her iki taburun gruba iltihaklarını teshilen (kolaylaştırmak) istikballerine vaktinde birer zabitin çıkarılması rica olunur”

1.6. 331 (14 Ağustos 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci

Ordu Erkan-Harbiye Reisi Kâzım⁵⁶¹

Yine bu belgeye baktığımızda Kâzım Bey, cephede söz konusu birliklerin nereye, hangi yöne doğru gideceği ve varacakları noktalarda nelerin yapılması gerektiği hususunda çeşitli yerleri bilgilendirmekte ve bu birliklere çeşitli direktiflerde bulunarak muharebeler üzerinde esas kontrol güç olarak vazifesini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmaktadır.

Bu bağlamda yine Kâzım Bey'in gönderdiği bir başka rapora bakacak olursak;

⁵⁵⁹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 303-304. ; Taş, a. g. t., s.68-69.

⁵⁶⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap**, s. 303-304.

⁵⁶¹ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Belge No: 42-1apa.

Anfartalar Grubu Kumandanlığı'na,

*“Bu gece Asya Grubu’ndan çıkacak olan iki piyade taburu grup emrine verilmiştir. Taburları istikbal etmek üzere Akbaş’da bir taburun bulundurulmasına emir verilmesi rica olunur.”*demiştir.

1.6.331 (13 Eylül 1915)

Kumandan Emriyle Erkan-Harbiye Reisi Kâzım⁵⁶²

Cenup Grubu Kumandanlığına,

Kâzım Bey’in 21 Aralık 1915 tarihinde verdiği rapor bu bağlamda yine son derece önem arz etmektedir. “Limân Paşa Hazretleri Kanlısırt’a geldiler. Denize düşürülen düşman tayyarecisi Avustralyalı Topçu mülâzımı Tomas orduya gönderildi. İtfaiye Alayı’nın mütebâki (Baki kalan, geri kalan) iki taburuyla hemen Cenûb Grubu’na alınmak edeceğine dair ordudan emir geldi. Palamut’daki 12 cm’lik Bulgar topu Cenûb Grubu’na ordu emriyle hareket etti. İtfaiye Alayı hareket etti. 20’nci Fırka’ya mensûb olup Şimâl Grubu emrinde bulunan 36’ncı Alay Fırkasında iltihâk itmek üzere 15.10.31 (18 Aralık 1915)’de Cenûb Grubu’na tahrik edilecektir. Ta’kip edilecek yol hakkında her iki gruba anlatılmalıdır” demiştir.

8.10. 331 (21 Aralık 1915)

Ordu Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım⁵⁶³

Belgeden de anlaşılacağı üzere Kâzım Bey, cephede yaşanan olay ve durumları an ve an belirtmekte, aldığı direktifler doğrultusunda hangi birliğin nereye gönderilmesi gerektiği hususunda çeşitli yerleri haberdar kılmaktadır. Buna ilaveten Kâzım Bey, adından söz ettiği çeşitli birliklerin cephede konum ve durumlarını, hareket hâllerini çeşitli birimlere ilettikten sonra nelerin yapılması gerektiği hususu üzerinde durarak yine bu bağlamda cephe içinde oldukça aktif bir rol icra etmektedir.

---

⁵⁶² ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Belge No: 42-2aga.

⁵⁶³ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos:525, Fih:45.

*“Görüüldüğü vechile dördüncü Firkanın mevcûdu ziyade iki alayla...
Deresine sevkinin emir buyrulmasını rica ederim”*

Kumandan Emriyle Erkan-Harbiye Reisi Kâzım⁵⁶⁴

Kâzım Bey, belgeden de anlaşıldığı üzere bahsettiği birliğin sevk ve konuşlanışı üzerinde etkin bir rol üstlenmektedir.

Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına,

“Deniz teyyaresi müfrezesine aid bir sandal Bolayır İskelesinde bulunmuştur. Çanakkale’ye sevkinin on yedinci Kolordu Kumandanlığı’na ve Menzil’e yazıldığı arz olunur.”

14 Kânûn-ı Evvel 331 (27 Aralık 1915)

Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi
Kâzım⁵⁶⁵

Yine Kâzım Bey’in 3 Ocak 1916 tarihinde verdiği 14279 numaralı rapora bakacak olursak: *“Şimal Grubu yerine bundan böyle 3’üncü Kolordu ta’biri isti’mâl olunacaktır.”* Demiştir.

Ordu Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım (Kıtaata aynı gün ta’mim edildi)⁵⁶⁶

Bu belgeden yola çıkarak Kâzım Bey’in askeri işlerin sadece faal boyutuyla değil resmi işlemleri boyutuyla da yakından alakadar olduğu bilgisine ulaşmak mümkündür. Ayrıca bunu Kumandan Emriyle yazmaması, bu görevin bizzat kendisi tarafından yerine getirilmiş olduğu bilgisi de son derece önem taşımaktadır.

2.5.3. Haberleşme ve Bilgi Alışverişi Sağlama Hususunda Rolü

Savaşlarda cephe içinde sağlanan haberleşmeler muharebeler üzerinde son derece etkilidir. Yapılan haberleşmelerde iletilen bilgilerin doğru ve zamanında

⁵⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 4350, Dos: H-5, Fih:4- 33.

⁵⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666,Dos:525, Fih:50-1.

⁵⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:5-2453, Dos: H-19, Fih: 1-6.

çeşitli birimlere nakledilmesi, muharebelerde başarıların kazanılmasında oldukça önem arz etmektedir. Aslında Beşinci Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Bey Çanakale Cephesi'nde bulunan Beşinci Ordu Karargâhında sorumlu olduğu bütün görevleri yerine getirirken aynı zamanda cephede haberleşme ve bilgi alışverişi sağlama hususunda da bu görevini en iyi şekilde yerine getirmiştir. Bu bağlamda Kâzım Bey'in çeşitli görevlerini aydınlatabilmek için sunduğumuz bütün belgelerin aynı zamanda onun haberleşme ve bilgi alışverişini sağlama görevini de aydınlatmış olduğunu belirmemiz gerekmektedir. Neticede bu görevi icra etme hususu noktasında anahtar bir rol üstlenen Kâzım Bey'in aslında neler yaptığına daha önceki bölümlerde birçok örnekle değinmiş de olduğumuzu belirtmekle birlikte, bu husustaki diğer belgelere değinmemiz gerekmektedir. Bu sebeple Yarbay Kâzım Bey'in 30 Nisan 1915'te gönderdiği şifre yine bu açıdan son derece büyük önem taşır.

Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na,

Şifre/627

“Düşman sefâininin kendilerine icrâ eylediği endaha rağmen İntepe'deki bataryalarımızın Seddülbahir civarında bulunan düşman ordugâhlarına Kemâl-i muvaffakiyetle ateş etdiklerinden ve ahvâlde başkaca tebeddül olmadığının 15'inci Kolordu Kumandanlığından bildirildiği ma'rûzdur” demiştir.⁵⁶⁷

Kumandan emriyle Beşinci Ordu Erkân-ı
Harbiye Reisi Kâzım

Yine Kâzım Bey'in 19 Aralık 1915'te gönderdiği rapor bu bağlamda son derece önem taşır.

Bahr-ı Sefîd Boğazı Mevki'-i Müstahkem Kumandanlığına,

“Bir düşman tahte'-l bahirinin şimdi Karabiya istikametinden gelmekte olduğu 11' inci Kolordu Kumandanlığı'nun iş'ârına atfen ma'rûzdur. ” demektedir.

---

⁵⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 5-2453, Dos: H-16, Fih:1.

6 Kânûn-ı Evvel 331 (19 Aralık
1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım⁵⁶⁸

Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına,

“Şimdi mürefte civârından geçen bir ganbotun arkasından bir düşman tahte’l-bahirinin gelmekte olduğu Onuncu Fırka Kumandanlığının iş’ârına atfen ma’rûzdur. ” demektedir.

25 Kânûn-ı Evvel 331 (25 Aralık 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci

Ordu Erkân-ı Hârb Rei’si Kâzım⁵⁶⁹

Harbiye Nezareti İstihbarat Şubesi Müdürlüğüne,

10 Kasım 1915 tarihli telgrafa cevaptır.

“Turkuaz denizaltısına ilk mermiyi atan 9’uncu Sahra Topçu Alayı 2’nci Tabur 5’inci Bölükten Bursa’nın Yenişehir kazasının Orhaniye kasabasından Ferhat oğullarından Necip oğlu Müstecip’tir. Duhulü 24 Ekim 1912, Onbaşılığa nasbı 28 Haziran 1914’tür. Arz olunur.”

13 Kasım 1915

5’inci Ordu Kurmay Başkanı Kâzım⁵⁷⁰

---

⁵⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos: 525, Fih: 14.

⁵⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6-1666, Dos: 525, Fih: 39-1.

Belgeden de anlaşıldığı üzere Kâzım Bey, Çanakkale Cephesinde düşmana karşı etkin bir mücadelede can alıcı bir rol üstlenmesi dışında yine kendisi aynı dönemde birçok şubeye birçok konuda da iletişim Hâlinde bulunmaktadır. Kâzım Bey, cephede çok önemli bilgilerin hem alıcısı hem de vericisi konumunda olması sebebiyle şüphesiz cephede çok yönlü bir görev icra etmektedir.

Yalova civarında Ordu Karargâhından

8 Ocak 1916

Başkomutanlık Vekâletine,

“Menzil Müfettişliği tarafından düzenlenerek gönderilen Müstecip Onbaşı denizaltısının tahrip edilmesi ve ele geçirilmesi sırasında hizmeti geçenlere verilecek nakdî mükâfatı gösterir cetveldir. Denizaltının ele geçirilmesine dair Batarya Komutanlığından gönderilen iki adet raporun sureti de ayrıca sunulmuştur. ”

Komutan emriyle 5’inci Ordu Kurmay Başkanı Kâzım⁵⁷¹

Bir önceki belgede yaşanan olayı istihbarat şubesine ileten Kâzım Bey, bu kez Turkuaz denizaltısına kahraman topçu Necip oğlu müstecip onbaşının adı verildiğini,⁵⁷² bu donanmanın Osmanlı donanmasına katılmasından sonra bu sürece katkı sağlayanlara verilen mükâfatları da Başkomutanlığına ileterek sürecin doğru işlenmesinde sistemin önemli bir halkasını oluşturmaktadır.

---

⁵⁷⁰ Atase Arşivinden Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132, Genelkurmay Atase Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara Ocak 2014, s. 395.

⁵⁷¹ Atase Arşivinden Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132, s.403.

⁵⁷² Atase Arşivinden Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, s.396.

2.5.4. Düşman Kuvvetleri Hakkında Elde Edilen Bilgiler Hususunda Rolü

Muharebeler esnasında düşman tarafına ait olan her şey, buna karşı taraftan ele geçirilen kişiler de dâhil olmak üzere, sağlanan tüm bilgi ve teçhizatlar savaşı taraflar açısından son derece önem taşır. Bu yolla elde edilen her bilgi muharebelerin seyrini değiştirebileceğinden savaşı taraflar her dönemde bu konuya büyük bir ilgiyle yaklaşarak bu hususta büyük çabalar sergilemişlerdir. Bu bağlamda yine Kâzım Bey'in cephede verdiği çaba ve katkı şüphesiz muharebelerin seyrinde oldukça olumlu bir paya sahiptir. Çanakkale Muharebelerinde ele geçirilen esirlerin ifadesine ve ölen düşman askerlerinin hatıra defterlerine göre düşman kuvvetlerinin durumu hakkında bilgilerin elde edilmesi hususunda Kâzım Bey'in rolü yine belgeler ışığında son derece önem taşır.

Beşinci Ordu'dan; Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine Mevrud (Gelen) Şifredir.

C (Cevap 3 Haziran 331 (16 Haziran 1915) Telgraf Üsera (Esirler) ifadesiyle maktulün (öldürülen kişilerin) üzerinde zuhûr eden (görünen) hatırat defterlerinden düşman kuvvetleri hakkında ber-vech-i âti malumat istihrâc olunuyor (aşağıdaki bilgi çıkarılmaktadır) Bidayette (Başlangıçta) Arıburnu'na dört Avustralya livasıyla bir Yeni Zelanda Livası ve Ruvayyalroval Fırkası'na (Tümeni'ne) mensup kıtaat ve Seddülbahir'e ise Yirmi Dokuzuncu İngiliz Fırkası'yla dördüncü, altıncı, yedinci kolonyal ve Yüz Yetmiş Beşinci piyade ve bir bir zuhaf ve bir Afrika Şasör Süvari alaylarından mürekkeb (oluşan) bir Fransız kuvve-i seferiyesi ve mikdarı meçhûl Hintli çıkarmış ve son zamanlarda ise Seddülbahir'e Maçester Teritoryal Fırkası'ndan bir Liva getirmiştir. Ancak düşman mütemadiyen Arıburnun'a nakliyat yaptığı gibi buradaki kuvvetlerden de bazı kıtaâtı adalara gelip yerlerine başka kıtaat getirmekte olduğundan hâl -i hazırda cephelerdeki kuvvetlerden bazı tebeddülât (değişiklik) olması melhûzdur (olasıdır). Arz edilen kıtaattan başka ayrıca bir Zeland ve bir Hindli cebel (dağ) Livalarıyla kezâ bir Zeland ve bir Avustralya Süvari Livası çıkarıldığı da söyleniyor. Fakat yalnız bir iki esirin kavlı-i mücerredin de (deliksiz) kaldığı gibi cebel Fransa'nın Afrika piyade birliklerinden birine bağlı asker Livalarının topçu mu yoksa piyademi oldukları da henüz anlaşılamamıştır. Maa-haza

(bununla beraber) Grupça ayrıca yaptırılan tetkikat neticesinin maa-tafsilat (ayrıntılı olarak) posta ile takdim kılınacağı marûzdur (arz olunur).

9 Haziran 331 (22 Haziran 1915)

Kumandan emriyle Beşinci Ordu Erkân-ı
Harbiye Reisi Kâzım⁵⁷³

8 ve 10 Haziran (21 ve 23 Haziran) tarihlerinde cenub (güney) grubunun sol cenahında (yanında) vuku bulan muharebatta (muharebelerde) elde edilen üseradan (esirlerden) Seddülbahir mıntıkasında bulunan Fransız kıtaatı (birlikleri) hakkında ber – vech-i âtı malûmât, aşağıdaki bilgi alınmıştır.

Ceneral Zabyo kumandasında bulunan Fransız Şark Kuvve-i Seferiyesi Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci, Sekizinci Koloniyal (Sömürge) ve 175,176 'ncı Piyade Alaylarıyla 1,2 nci Zuhaf (Fransa'nın Afrika piyade birliklerinden birine bağlı asker) ve birinci devşirme ecnebi alaylarından ve bundan başka karargâh hidemâtında (hizmetlerinde) Erikaşasür Süvari Alayı'ndan bir müfreze, ihtimalen tek mil (bütün) alay ile Tovagolardan mürekkebe bulunuyor (oluşuyor). Üçüncü Koloniyal Alayı'nın bulunduğunu da tahmin ediyorlar. Fakat bu bâbda (konuda) esaslı malûmat (bilgi) yoktur. Maahazâ (bununla beraber) burada marûz her üç taburları bulunmuyor. Bazılarının ikişer ve hatta bazılarının birer taburlu olduğunu ve mecmu (toplam) Fransız kuvvetinin on binden fazla olmadığı ifade eyledikleri marûzdur (arz olunur).

İngiliz kuvvetleri hakkında tetkikat (inceleme) yapılmakta olup neticesi ayrıca arz edilecektir.

12 Haziran 331 (25 Haziran 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu Erkân-ı

Harbiye Reisi Kâzım⁵⁷⁴

---

⁵⁷³ ATASE Arşivi, 1-1, Kls: 181, Dos: 779, Fih: 4'den nakleden ATBD., "Beşinci Ordu Karargahı'ndan Başkumandandık Vekâleti'ne Mevrud Şifre", Yıl.38, S.88, Ağustos 1989, Belge No: 2151.

Yalova'da Ordu Karargâhlığından gönderilen 10.3.331 Tarihli Harp Ceridesi'ne göre;

“Arıburnu'nda elde edilen esirlerden Avustralyalı bir neferle bir çavuşun ifadeleri hülasa (özet)'sının muhtevi Başkomutanlık Vekâleti Celilesinden mevrud evrakın bir sureti tahsili malumatı zımında bâlâya çıkarıldığı ma'ruzdur. ”

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Kumandanı Kâzım İnanç⁵⁷⁵

2.5.5. İkmal Efradı Temin Etme Husunda Rolü

Cephede yukarda da ifade ettiğimiz gibi hayati bir görev yerine getiren Kâzım Bey, ikmal efradı temin etme ve sağlama hususunda da son derece kilit bir rol üstlenmiştir. Muharebeler hızla devam ederken Kâzım Bey'in Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na 17 Ağustos 1915'te gönderdiği tahrirat (mektup) son derece önem arz etmektedir.

Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na,

Yalova'dan

4.6.331

C. (Cevap) 2.6.331

“Gruptan gönderilen en son kuvve-i umumiyye nazaran silah adedine göre (8000) kadar ikmal efradına ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Diğer grupların da aynı nispette olduğu için yüzde yirmi fazlanın ihtiyacaat-ı umumiye kapatıldıktan sonra nazarı temile alınması iktizâ etmektedir.

Şimdiye kadar 2696 nefer gönderilmiş olduğu iş'ar buyrulmakta ise de dördüncü ve beşinci fırkalara doğrudan doğruya gönderilenler de dâhil olduğu

⁵⁷⁴ ATASE Arşivi, 1-1, Kls.: 181, Dos.: 779, Fih.: 4-1'den nakleden ATBD., “Beşinci Ordu Karargâhı'ndan Başkomandanlık Vekâleti'ne Mevrud Şifre”, Yıl.38, S.88, Ağustos 1989, Belge No: 2153.

⁵⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 3474, Dos: H-16, Fih: 6-15a.

hâlde Ağustos ayı zarfında gruba altı bin yedi yüz otuz üç nefer sevk edilmiştir. Binaaleyh çokça miktar ikmal efradı gönderilmesi defaatle nezarete yazılmış olduğundan zurut ettikçe gruba da lüzum-u mikdarının irsaline devam olunacağı ma'rûzdur. ”

Beşinci Ordu Erkân-ı Hârb

Reisi Kâzım⁵⁷⁶

---

⁵⁷⁶ ATASE Arşivi, ATAZB 42-2as.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1916 ve 1938 YILLARI ARASINDA KÂZİM İNANÇ

15 Ocak 1916'da Çanakkale'den Limân Paşa ile birlikte ayrılan Miralay Kâzım Bey⁵⁷⁷, bundan sonra da 1916 senesi boyunca İstanbul'da, Limân Paşa'nın maiyetinde çalışmıştır.⁵⁷⁸ Çanakkale Cephesi sonrası çalışma alanımız dışında olması itibariyle Kâzım Bey'in icra ettiği görevlere çok kısa bir şekilde değinilecektir.

3.1. YILDIRIM ORDULARI GRUBU KURMAY BAŞKANI OLARAK KÂZİM İNANÇ

Kâzım Paşa, Sina-Filistin Cephesi'nde Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Alman Generali Liman Von Sanders⁵⁷⁹'in Kurmay Başkanı olarak görev yapmıştır. Bağdatın Mart 1917'de İngilizlerin eline geçmesi üzerine buranın geri alınması için

---

⁵⁷⁷ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916),V'inci Cilt III'üncü Kitap, s. 465.

⁵⁷⁸ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.

⁵⁷⁹ Yıldırım Ordular Grubuna daha önce atanan Falkenhein'in başarısız olduğu süreçte, Limân Paşa batıda 5'inci Ordu Komutanı olarak bulunmakta ve o günlerde istifa edip Almanya'ya gitmeye hazırlanmaktaydı. Enver Paşa kendisinden Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına teklif ettiğinde, kendisi buna karşılık olarak bazı isteklerde bulunmuştur. 5'inci Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Bey ile bazı Osmanlı Subaylarını yanında götürmek istemesi, sunmuş olduğu bu istekler arasında bulunmaktaydı. Mehmet Fatih Tarım, Birinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Ordular Grubu, Yüksek Lisans Tezi, M. K. Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, Temmuz 2004, s. 65.

Nisan ayında karşı taarruz düşünölmeye başlanılmış, Türk ve Alman ordularının en büyük yetkilileri arasında Bağdat'ı almak amacıyla Yıldırım Ordular Grubunun kurulup görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu ordu Irak'ta bulunan 6'ncı Ordu ve yeni teşkil edilen 7'nci Ordu ile birlikte kurulmuştur.⁵⁸⁰

Albay Kâzım Bey, 12 Haziran 1917 (R-12 Haziran 1333) tarihinde Yıldırım Orduları Grubu Erkânı Harbiyesine ve 19. Kolordu Kumandanlığı Vekâleti'ne tayin edilmiştir.⁵⁸¹ Ancak Albay Kâzım Bey, TBMM Şahsî Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde "Çanakkale Harekâtı'nın hitamından sonra 19. Kolordu Kumandanlığına tayin edilmişse de bilahare Kolordu Kumandanlığı selahiyetiyle yine ordu Erkan-ı Harbiye Riyâseti'nde ipka"⁵⁸² edildiğini ifade etmiştir.

12 Haziran 1917'de Yıldırım Orduları Grubu Kurmay Başkanlığı'na getirilen Albay Kâzım Bey,⁵⁸³ TBMM Şahsî Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde "Bundan sonra Yıldırım Ordular Grubu Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nde"⁵⁸⁴ bulunduğunu ifade etmiştir. Bu süreçte kendisi Şeria Muharebeleri (Ocak 1918-Eylül 1918)'nde bulunmuştur.⁵⁸⁵ Yine bu süreçte yani 1918 senesi başlarında, Ocak ayında Limân Paşa, Kâzım Bey ile kendisi arasında var olan yakınlık hissi ile olsa gerek Alman Cephesini görmeye giderken onu kendisiyle beraber götürmüştür. Bu ziyaret üç hafta sürmüştür.⁵⁸⁶ Yine bu süreçte Nablus Meydan Muharebesi (19-21 Eylül)'nde bulunan Kâzım Bey, Hâlep bölgesine kadar yapılan çekilme harekâtı (22 Eylül-25 Ekim 1918)'nda yer almıştır.⁵⁸⁷

Muharebelerin devam ettiği süreçte, Nisan 1918'de Enver Paşa, Sanders'e Alman Birliklerinin gelişini geciktirdiğini, Osmanlı birliklerinin daima öne atıldığı iddiasını ortaya atan Enver Paşa, Osmanlı Genel Karargâhı'nın devamlı surette bilgi

---

⁵⁸⁰ Akçakayalıoğlu, a. g. e., s.75-77; Süleyman Kocabaş, **Pancermenizm'in "Şark'a Doğru" Politikası Tarihte Türkler ve Almanlar**, Vatan Yayınları, İstanbul Eylül 1988, s.215; , a. g. t. , s.9.

⁵⁸¹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132,s.395.

⁵⁸² TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayı Kiramina Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

⁵⁸³ Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s.165; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 80; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311; Tarım, a. g. t., s. 66; TBMM Albümü, C.1, s.560.

⁵⁸⁴ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayı Kiramina Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

⁵⁸⁵ Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 80; Baykara, a. g. m., s.17.

⁵⁸⁶ Görgülü, a. g. e., s. 150.

⁵⁸⁷ Görgülü, a. g. e., s. 150-152.

alabilmesi için Ordular Grubu Karargâhı'nda bir irtibat subayının bulunmasını ve bu subayın her şeyden haberdar edilmesini istemiştir. Bu duruma Limân Paşa'nın yanı sıra Mirliva Kâzım Bey de büyük bir tepki göstermiş, bu durumu kendilerine güvensizlik meselesi sayarak istifalarını sunmuşlarsa da, bu istifalar Enver Paşa tarafından kabul edilmemiştir.⁵⁸⁸

Bu süreçte Enver Paşa, ayrıca Yıldırım Orduları Kurmay Başkanı Mirliva Kâzım Bey'e, bir telefon çekmiş son yenilgilerden ötürü Limân Paşa'nın durumdan ümitsiz olup olmadığını, kendisinin şaşırıp şaşırmadığını, birlikler üzerinde egemenliğini koruyup korumadığını sormuştur. Enver Paşa bu soruları Alman Genel Kurmay Başkanlığı'nın Limân Paşa'yı değiştirmek niyetinde olmalarına ilişkin sormaktaydı. Kâzım Bey'in sorulara verdiği karşılık son derece ilgi çekici olması gerekçesiyle özet olarak şöyledir.

*“Son çekilmeler Limân Paşa'yı sarsmamıştır. Fakat çok üzgündür. Durumdan ümitsiz olmamak için elinden gelebilir her cehdi ve kuvveti sarfediyor ve etmektedir. Egemenliğini, özellikle komutanları arasındaki saygılı mevkiini kaybetmemiştir. Sağlık durumu iyidir. Limân Paşa'nun değiştirilmesini lütfen kabul etmeyiniz. Vaktiyle devamlı bir ricat (geri çekilme) hâlinde bulunan bir ordunun emir ve komutasını verdiğiniz bu zat, kuvvetinin herhâlde on kat üstünde bulunan düşmanı altı buçuk ay önünde tutmuş ve sözü geçen ordu ile düşmanın büyük küçük yirmi kadar saldırısını püskürtmüştür. Memleketimizde yüksek şahsınıza bağlı, Türkle çalışmaya alışmış ve memleketimizden Türk çıkarına zararlı olan Alman menfaatini çekmiş büyük rütbeli Alman subayı olarak bir tek Limân Paşa'yı tanıyabildim.”*⁵⁸⁹

Demiştir. Kâzım Bey'in bu anlatımından yola çıkarak kendisinin Limân Paşa'ya sonsuz ölçüde bir bağlılık sergilediği, kendisine büyük bir destek sağladığı ve Limân Paşa'nın onun için diğer Almanlardan bir hayli farklılık arz ettiği düşüncelerine ulaşabilmemiz mümkündür.

Söz konusu muharebeler devam ederken, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı günde Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na Liman

---

⁵⁸⁸ Tarım, a. g. t., s. 78.

⁵⁸⁹ Karal, a. g. e., s. 538-539

Paşa'nın yerine, M.Kemal atanmıştır. 26 Ağustos 1918'de İstanbul'dan hareket eden M.Kemal Paşa, 28 Ağustosta Nablus'daki 7'nci ordu karargâhına gelerek komutayı ele almıştır. Ancak 7 Kasım 1918'de Yıldırım Ordular Grubunun lağvı üzerine M.Kemal Milli Savunma Bakanlığı emrine atanarak İstanbul'a gidecek ve bu olanaktan şahsen yararlanarak Türk Milletini kurtarma çabalarına girişecektir.⁵⁹⁰

Bu süreçte Kâzım Bey 1 Mart 1918 (R-1 Mart 1334) tarihinde Mirliva (Tümgeneral) lığa yükseltilmiştir.⁵⁹¹

TBMM Şahsî Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde "Mütareke esnasında iki defa Erkân-ı Harbîyye-i Umumîye İkinci Reisliği'nde"⁵⁹² bulunduğunu ifade eden Kâzım Bey, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla, İstanbul'a gelişinin ertesi günü 5 Kasım 1918 (R-5 Teşrin-i Sanî 1334) tarihinde Umumi Karargâh Riyaseti Saniliğine (Genelkurmay İkinci Başkanı) tayin edilmiştir.⁵⁹³

3.2. MONDROS MÜTAREKESİ SÜRECİNDE KÂZIM İNANÇ

Kâzım Paşa'nın Mondros Mütarekesi dönemi sürecinde, Genelkurmay İkinci Başkanı gibi önemli bir görevde olması sebebiyle, İstanbul'da durumu idare etmeye çalışmış bir yandan da, Milli Mücadele'yi başlatacak askeri kadronun Anadolu'ya geçişinde, son derece aktif bir rol yerine getirmiştir. Bu bağlamdaki en önemli örneği belki de Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişinde can alıcı bir rol üstlenmiş bulunmasını gösterebiliriz. Erkân-ı Harbîyye-i Umumiye İkinci Reisliğine getirilen Kâzım Paşa, bu görevinin yanı sıra Askerî Şûra üyeliği⁵⁹⁴ de yapmıştır.

Bu süreçte çok yakın arkadaşı ve dostu Mustafa Kemal'in geniş yetkilerle donatılarak Anadolu'ya geçişinde Kâzım Paşa'nın rolü oldukça büyüktür. Çünkü Mustafa Kemal'in görev yazısını yazan hükümet değil, yurtsever Kâzım Paşa'dır.

---

⁵⁹⁰ Akçakayalıoğlu, a. g. e., s. 114-116; Tarım, a. g. t., s. 80

⁵⁹¹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.

⁵⁹² TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayî Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

⁵⁹³ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; M. Orhan Bayrak, **Kurtuluş Savaşı ve Atatürk**, Kastaş Yayınları, İstanbul Şubat 1990, s. 111; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132,s.395; TBMM Albümü, C.1, s.560.

⁵⁹⁴ Milli Mücadeleyi destekleyen Askerî Şûranın azâlıklarına Birinci Ferik Abdullah, Zeki, Hurşit, Abuk Ahmet, Şevket Turgut, Mustafa Fevzi ve Mirliva Yakup Şevki Paşalar ile Erkân-ı Harbîyye-i Umumîye Reisi Kâzım Paşa atanmıştır.Taş, a. g. t., s.129.

Kâzım Paşa, M.Kemal Paşa'nın arzu ve telkini ile 6 Mayıs 1919 tarihini taşıyan ve İnkılâp tarihimizde büyük bir yeri olan yönetmenliği hazırlamış ve Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya mühürletmek suretiyle, hükümete kabul ettirmiştir. Bu talimatname, 6 Mayıs 1919 tarihinde Meclisi Vükela (Bakanlar Kurulu)'da okunup uygun görülmüş ve aynı gün M.Kemal'e tebliğ edilmiştir. M.Kemal bu yetki talimatnamesiyle, Samsun'dan başlayarak bütün doğu vilayetlerinde askere kumanda ve valilere emir yetkisini, Kâzım Paşa 'ya yazdırarak elde etmiştir.⁵⁹⁵ İkili birlikte hazırladıkları talimatnameyi öyle bir düzenlemişlerdir ki, Mustafa Kemal müfettişlik bölgesinde neredeyse sınırsız yetkiye sahip olmuştur.⁵⁹⁶

Bu süreçte Mustafa Kemal'in Kâzım Paşa'yla karşılaşması Mustafa Kemal için aslında büyük bir şanstır; çünkü Kâzım Paşa, M.Kemal'in hem dostu hem de Şişli'den komşusuydu. M.Kemal aslında kendisine düşüncelerini çok defa açıklamış hatta kendisi, Kâzım Paşa'yı fikren kendine yakın görmüş olmalı ki, ona

---

⁵⁹⁵Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, (Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle)**, 2.baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara Temmuz 1983, s. 66; Cumhuriyet Gazetesi, 3 Ağustos Çarşamba 2005, s. 6; Mustafa Kemal'in Samsun'a 9.Ordu Müfettişliği göreviyle Samsun'a tayininde, Mustafa Kemal'in Çanakkale'de ismini duyurmuş kabiliyetli bir subay olmasının yanında, M. Kemal'in İttihatçı olmaması da büyük bir rol oynamıştır. Bu süreçte Kâzım Paşa'nın M. Kemal'e büyük destek vermesinden yola çıkarak, Kâzım Paşa'nın İttihatçı olmadığı ya da İttihatçı zihniyetinden uzak olduğu, olasılığını göz önünde bulundurabiliriz. Ömer Aymalı, "Mustafa Kemal Paşaya Geniş Yetkiler Veren Talimatname Nasıl Hazırlandı?", **Tarih Dosyası**, Dünya Bülteni, <http://www.dunyabulteni.net>. ; Sami Ateş, **Atatürk Anadolu'ya Geçince**, Kemalist Atılım Birliği Yayınları, 2.baskı, Ocak 1991, s. 107-108; Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.; Cumhuriyetimize Giden Yol (**Samsun-Amasya-Erzurum-Sivas Sempozyumu**), C.1,Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2013; Necati Aksanyar, "Emperyalizmin Kıskaçında Bir Millet'in Organizasyonu ve Kahramanı Mustafa Kemal (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919 İstanbul)", **Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi**, S. 14, Nisan 2008, s. 18; Doğu Perinçek, Kara Harp Okulundaki Panel; Erikan, a. g. e., s. 775; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş(1918-1919)**, C.I. Cem Yayınevi, İstanbul, s. 281; **Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri**, Harp Akademileri Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1981, s. 137; Nurgün Koç, "Milli Mücadelenin Başlarındaki Gelişmelerin Hatıralar Çerçevesinde Değerlendirilmesi", Volume 6 Issue 3, March 2013, s. 1242; Elif Dönmez, "**Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Milli Mücadele'ye Yansımaları**", Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2012, s. 119-120; Bu tayin emrine Genelkurmay 2. Başkanı Diyarbakırlı Kâzım Paşa, Mustafa kemal Paşa'nın mülki erkâna emir verme yetkisi bulunduğunu da eklemiştir. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra, birlik komutanlarına olduğu gibi mülki makamlara da emir ve talimat vermiş ve gereğini uygulamıştır. Serkan Özmen, "**Atatürk'ün Yaverleri**", Yüksek Lisans Tezi, Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar 2011, s. 13; Baykara, a. g. m., s.18; Funda Selavk Şirin, "**Falih Rıfık Atay (1893-1950)**", Doktora Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2009, s.112; O süreçte Kâzım Paşa'nın yaptığı bütün açıklamalar Şakir Paşa'yı tatmin etmemiş olacak ki, müfettişlik talimatnamesini imzalamak yerine, mührünü basmayı tercih etmiştir. Zekeriya Türkmen, **Mütarekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)**, Bengi Yayınları, İstanbul Ocak 2010, s.141; Turan, **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 1.Kitap, s.158-159; Mehmet Korkud Aydın, Atatürk'ün Amasya Gezileri, **Turkish Studies**, Volume 9/ 4, Ankara Turkey, Spring 2014, s.81.

⁵⁹⁶Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul Ekim 1987, s.207.

düşüncelerini ihsas etmekten⁵⁹⁷ kaçınmamıştır. Kâzım Paşa, bu süreçte ayrıca İngiliz İşgal Komutanlığı'nın M.Kemal Paşa'nın beraberinde götürmek üzere teşkil ettiği karargâhındaki subayların çokluğu üzerinde uyanan şüpheleri de, dağıtmayı başarmıştır.⁵⁹⁸ Ali Fuat Cebesoy bu durumla alakalı olarak anılarında; “*Kâzım Bey Mustafa Kemal'i eskiden beri tanırdı. Kâzım Paşa vatanserver ve hamiyetli bir zattı. Onun himmetiyle unvan meselesi de hâll edilmiş 30 Nisan 1919'da M.Kemal 9.Ordu kıtaatı müfettişliğine tayin edilmişti. Aynı gün irade-i seniyye istihsal olunmuştu.*”demektedir.⁵⁹⁹

Aslında o tarihlerde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ve İkinci Reis Kâzım Paşa, M.Kemal'in gerçek maksatlarını bir dereceye kadar sezmiş ve bu kadarını tasvip etmişlerdir. Ancak Anadolu'da, M.Kemal'in bir şeyler yapacağından hiç şüphe etmeyen Cevat Çobanlı ve Kâzım Paşa'ya, M.Kemal'in verdiği cevap sadece “*evet bir şeyler yapacağım*”dan ibaret olan sözleri olmuştur. M.Kemal'in verdiği bu cevap, Anadolu kurtuluş hareketinin daha önceden üzerinde düşünülerek karara varılmış olduğunu göstermektedir.⁶⁰⁰

Ordumuzun değerli bir komutanı olan Cumhuriyet döneminde Üçüncü Ordu Müfettişi Diyarbakırlı Kâzım Paşa, yıllarca sonra bu talimatın hazırlanış olayını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁶⁰¹ M.Kemal de bu görüşmeyi Kâzım Paşa'nın dile

---

⁵⁹⁷ E. Semih Yalçın, Salim Koca, **Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi**, 2.baskı, Berkan Yayınları, Ankara Ağustos 2007, s. 247-248; Yaşar Özüçetin, **Millî Mücadele İçerisinde “19 Mayıs 1919”** Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, C.5, S. 2, 2004, s. 69.; **ATATÜRK Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Türk Tarih Dizisi, Sander Yayınları, s. 243.

⁵⁹⁸ Yalçın, Koca, a. g. e., s. 253-254; Yalçın, a. g. e., s. 174-175; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)**, C.1, 12.baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s.404.

⁵⁹⁹ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 81.

⁶⁰⁰ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Kent Basımevi, 2.baskı, Ekim 1981, s. 102; Hamza Eroğlu, **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği**, 3. baskı, T. C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1997, s. 86-87; İsmet İnönü hatıralarında Mustafa Kemal'in bu süreçte yaptığı şeylerle alakalı olarak kendisine “Erkânı harbiyede Cevat paşanın sonra İkinci Reis Kâzım Paşanın vasıtasıyla yazılan talimatın ifadelerini maksadına uygun şekilde nasıl düzeltirmeye çalıştığını, Harbiye Nazırı Şakir Paşanın talimatı nasıl istemeyerek imza ettiğini veya mühür bastığını bana anlatırdı.”demektedir. İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1.Kitap, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınları, Ankara Ekim 1985, s.174.

⁶⁰¹ Milliyet Gazetesi, 16 Mayıs 1933; Naşit H.Uluğ, **Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, Nisan 1973, s. 44-47; Kâzım İnanç'ın bu tarihi anısı Cumhuriyet Gazetesi'nde de yer almıştır. Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1956; Kâzım Paşa'nın anlatımına göre, Sadrazam Paşa müsveddeyi imzalamayacakmış, Şakir Paşa da imzalamakta çekingenlik göstermiş ancak imzalamam dedikten sonra, mühürümü basarım demişti. Mühür basılmadan önce, Mustafa Kemal Paşa, doğrudan doğruya Sadrazam Paşa ile haberleşebilir kaydı düşülmüştü. Bu değişiklik belki de Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Paşa ile işbirliği içerisinde ve onun kontrolü altında işler yapacağı izlenimi verme gayretinin bir sonucuuydu. Yani Sadrazam Paşa'yı ikna etmek için bir manevra yapılmıştı. Eğer bu yorum doğru değilse, Sadrazam Paşa politik bir manevra yapmış; son değişiklikle Mustafa Kemal Paşa'ya güvenildiği, onun da bu güvene layık işler yapması gerektiği mesajı

getirdiği gibi ama kendi bakış açısıyla hatıralarında ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁶⁰² Neticede yine Kâzım Paşa daha önce Çanakkale Cephesinde olduğu gibi çok kritik bir süreçte M.Kemal'in hayati bir görev elde ederek yapmayı tasarladığı düşüncelerini hayata geçirme fırsatını sunarak şüphesiz neticelenen başarılarla vesile olmuştur.

3.3. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE KÂZIM İNANÇ

Kâzım Paşa, Mütareke Dönemi boyunca Milli Mücadele lehine hareket etmesi sebebiyle, 11 Nisan 1920 (R-11 Nisan 1336) tarihinde hükümet tarafından görevinden azledilerek açığa alınmıştır.⁶⁰³ Hatta Damat Ferit'in Milne'ye, 22 Nisan günlü yazdığı bir mektupta, o süreçte tutuklanıp Malta'ya gönderilmesini istediği kimselerden oluşturulan listede Kâzım Paşa'nın ismi de yer almıştır. Bunların hepsinin suçlu olduklarını Paşa söyleyecek durumda olmasa bile, zarar vermelerini önlemek için kendisi bu önlemi gerekli görmüştür.⁶⁰⁴

Bu süreçte Kâzım Paşa, Nurettin Paşa ile birlikte 1920 senesi haziranı ortalarında Ankara'ya gitmiş ve Nurettin Paşa, Ankara Hükümeti ile işbirliği yapmadan evvel bazı meseleler hakkında görüşlerini almak istemiştir. Ankara Ziraat Mektebi'nin karargâhının bir odasında gece vaktinde gerçekleşen bu görüşmede Nurettin Paşa ile birlikte gelen Kazım Paşa'dan başka, Fevzi ve İsmet Paşa da hazır

---

verilmişti. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa kendisini geniş yetkilerle donatan görev belgesini alarak, Anadolu'daki elini oldukça güçlendirdi. Özgür Karşlı, “**Teşkilatçı Yönüyle Mustafa Kemal (1899-1923)**”, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2008, s. 60.

⁶⁰²Sadi Borak, **Ata ve İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları**, İstanbul 1983;

Sadi Borak, **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)**, Kırmızı Beyaz Yayınları, Şefik Matbaası, İstanbul, s. 316-318; Fevzi Paşa'nın yerine bakan ikinci başkan Kâzım Paşa da, tartışmasız yurtsever bir insandı ki; Mustafa Kemal Paşa onun makamında kapıları kapattırıp düşündüklerini, amaçladıklarını ona açıklıkla anlatabildi. O da Ordu Müfettişliği fikrini ortaya attı. Bu fikir etrafında Mustafa Kemal Paşa'ya, bir yetki belgesi verilecekti. Mustafa Kemal Paşa bu belgeye, Sadrazam Paşa'nın isteklerinin bir araya toplanmasını ancak kendisini geniş yetkilerle donatan iki maddenin eklenmesini, bizzat bu iki maddeyi kendisi yazdırarak istemiştir. Karşlı, a. g. t., s. 61.

⁶⁰³MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsi Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132,s.395; Bu tarih aynı zamanda Atase Arşivindeki bir belgeye göre, 12 Nisan 1920 olarak da geçmektedir. Taş, a. g. t., s. 131.

⁶⁰⁴Sina Akşin, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Mayıs 2010, s. 31-32; Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından 18 gün önce, Damat Ferit de boş durmayıp, padişahı gibi yarı-tanrı olarak gördüğü İngilizlere, Millî Mücadele kahramanlarının adlarını neredeyse eksiksiz olarak liste hâlinde sunar. Bu listede Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, Kâzım İnanç Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Kâzım (Özalp) Bey, İsmet (İnönü) Bey... Gıyabında idam ettikleri Enver, Talat, Cemal Paşalar, yer almıştır. Bkz. Emrah Özdemir, Ergenekon, İkinci "Malta Sürgünleri" Olayı mı? **Politika Dergisi**, S. 22, Mayıs 2010, Yıl 3, s. 38.

bulunmuştur. Görüşmede üzerinde konuşulan bu konular; Hilafet ve Saltanat makamı Bolşeviklik, İtilaf devletlerine karşı bilhassa İngilizlere karşı daha muharebeye karar verilip verilmediği meseleleriydi. Ancak Nurettin Paşa ilk iki sorulara aldığı cevapları pek tatminkâr bulmamış, özellikle son sorunun cevabı kendileri arasında uzun ve hararetli münakaşalar doğurmuştur.⁶⁰⁵

Yaşanan gelişmeler çerçevesinde Kâzım Paşa, 27 Haziran 1920 (R-27 Haziran 1336) tarihinde Milli Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya gelmiştir.⁶⁰⁶ Böylece Anadolu'ya geçen Kâzım Paşa, Milli Mücadele'ye katılmıştır.⁶⁰⁷

Bu bağlamda çalışmalarına devam eden Kâzım Paşa, TBMM tarafından Garp Cephesi Kumandanlığı Vekâletine getirilerek Garp Cephesi'nin bilumum geri hizmetini (emniyet, asayiş ve asker alma işleri) tedvir ile görevlendirilmiştir.⁶⁰⁸ Mirliya Kâzım Bey, TBMM Şahsî Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde bu görev için "Metbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nde"⁶⁰⁹ bulunduğunu ifade etmiştir.

O dönemde ihtiyaç üzerine oluşturulan Garp Cephesi Komutanlığı Vekâleti'ne 28 Temmuz 1920'de atanan Kâzım Paşa⁶¹⁰, 28 Temmuz 1920'den 12 Kasım 1920'ye kadar, Garp Cephesi Komutanlığı görevini yerine getirmiştir. Bu görevde iken ayrıca Gediz Türk Taarruzu'nda bulunmuştur.⁶¹¹

Bu süreçte cereyan eden ilginç bir olaya değinmek zannımca Kâzım Paşa'ya değişik bir açıdan bakmamıza sebebiyet verecektir. İngiliz Belgeleri arasından çıkan bir habere göre; Kâzım Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'nda emniyet, asayiş

---

⁶⁰⁵ M.Kemal Atatürk, **Nutuk**, Bizbize Yayınları, Ankara, Mart 2007, s. 377; **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Nutuk II (1927)**, C.20, Kaynak Yayınları, İstanbul Ocak 2007, s. 39.

⁶⁰⁶ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Bu tarih 26.06.1920 olarak geçmektedir. Baykara, a. g. m., s. 18; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132,s.395.

⁶⁰⁷ Süslü, Balcıoğlu, a. g. e. , s. 80.

⁶⁰⁸ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi. Bu Belgenin aslı EK 22'de verilmiştir.; Miralay Mehmet Arif Bey, **Ayıcı Arif'in Anıları, Anadolu İnkılâbı Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, Yay. Haz., Bülent Demirbaş, 2.baskı, Arba Yayınları, İstanbul 1992, s. 77 ; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132,s.395.

⁶⁰⁹ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

⁶¹⁰ Taş, a. g. t., s. 18; Hayat Mecmuası, 17 Ağustos,1972, S.34.

⁶¹¹ Süslü, Balcıoğlu, a. g. e. , s. 80.

ve asker alma görevlerini sürdürdüğü esnada,⁶¹² Ankara'daki bir Türk, İngiliz generali Wilson'a Karadeniz kıyısında bir yerde (Sakarya ağzının 15 mil doğusu, herhâlde Akçakoca'da) "ılımlı ulusçular" ile Osmanlı hükümeti arasında anlaşma olması için haber iletmiş. Haberi gönderen Kâzım Paşa'ymış. Söz konusu temasa hazırlık olmak üzere Binbaşı Van Millingen ya da başka bir subayla Kâzım Paşa görüşeceklermiş. Curzon, Sevr'i kabul etmek koşuluyla görüşme yapılabileceğini bildirmiş ve Kâzım'ın Kemalist karşıtı ve İtilaf yanlısı olduğuna dair not düşmüştür (her zamanki İngiliz ihtiyatıyla "anladığıma göre" diyerek).⁶¹³ İsmet Bey'in İzzet Paşa'ya gönderdiği 14 Eylül 336 tarihli mektubu, bu görüşmeyi aslında doğrulamaktadır. Söz konusu bu mektuba bakacak olursak;

" Fahametlu Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'nin hâk-i payı Samilerine; Cevaben takdim ettiğimiz muktubun yed-i fahimelerine vüsulünü haber aldık. Ondan sonra İngiliz irtibat zabiti Milinç'in erkân-ı harbiye-i umumi sabık reis-i sanisi Kâzım Paşa ile bir yerde mülakat etmek istediklerine dair malumât geldi. Kâzım Paşa vazifesi itibariyle mülakata gidemeyecek vaziyette olduğu gibi bu temasların münhasıran zat-ı âlileri tavassutu ile olması da kabul edilmiş bulunduğundan ne bilvasıta verdiğimiz cevapta 'Ahmet İzzet Paşa hazretlerinin vasıtasıyla temas mümkündür ve bu husus da daha evvel de söylenmiştir' denildi. Arz-ı malumat ederim." 14 Eylül 336 İsmet⁶¹⁴

⁶¹² MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.

⁶¹³ Akşin, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, s.215; Kâzım Paşa'nın aslında yukarıda belirtildiği gibi Kemalist karşıtı ve İtilaf yanlısı olduğu bilgisi doğru bir bilgi değildir ki bu bilginin kaynağının İngiliz istihbaratı olması sebebiyle kesinlik ve objektiflik taşıması zannınca mümkün görülmemektedir. Çünkü Kâzım Paşa ile alakalı gördüğüm bütün belgeler ve onunla ilişkili okuduğum bütün hatırat ve kaynaklardan yola çıkarak, böyle bir bilgiyi destekleyecek en ufak bir kanıt ulaşımadım. Kaldı ki eğer böyle bir bilginin doğruluk payı olmuş olsaydı, Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal'in büyük ölçüde desteklediği bir sima olarak siyasi hayatta aktif olarak o döneme damga vuran bir isim olarak Kâzım Paşa'nın karşımıza çıkması, pek de mümkün olmayabilirdi. Yine bu hususta ulaştığım ve konuştuğum değerli Tarihçi Sina Akşin de, 14 Eylül tarihli mektubun bu temas girişimini doğruladığını ancak Kâzım Paşa için belirtilen bu bilginin doğruluk payı arz etmediğini, kendisiyle yaptığım görüşme esnasında kendisi bana ifade etmiştir.

⁶¹⁴ İsmet Bey'in İzzet Paşa'ya gönderdiği bu mektup, bu temas girişimini doğrulasa da, yapılan önerinin Millingen'den dolayı ortaya çıktığı, Kâzım Paşa'nın böyle bir temas ve görüşmeye vazifesi itibariyle gidemeyeceğini, bu temasların münhasıran Ahmet İzzet Paşa'nın aracılığı ile yapılmasının kabul edilmiş bulunduğu İngilizlere bildirildiğini anlatmaktadır. Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C.II, Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul, s.329: Anlaşılan odur ki Millingen, Haziran 1920'ye değin İstanbul'da kalmış olan ve 11.4.1920'ye değin Erkân-ı Harbiye 2.başkanı olan Kâzım'ı iyi tanıyordu. Akşin, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, s.411.

TBMM Şahsi Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde "Ordu Kumandanlığı Selahiyetiyle Garp Cephesi Kumandanlığı Vekâletinde" bulundum diyerek bulunduğu görev ve konumu yine kendi ifadesiyle teyit edilmektedir.⁶¹⁵

Bu görevinin ardından Kâzım Paşa 12 Kasım 1920'de Milli Müdafaa Vekâleti, Müsteşarı oldu.⁶¹⁶ Milli Savunma Vekâleti Müsteşarı⁶¹⁷ olan Kâzım Paşa, TBMM Şahsi Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde "Aynı Selahiyetle M.M. V. Müsteşarlığında" bulundum demektedir.⁶¹⁸

İstanbul 1 Numaralı Divan-ı Harb-i Örfî (Nemrut Mustafa), Kuvayı Milliye'ye katılıp hâlen firarda olan Nurettin Paşa, Diyarbakırlı Kâzım Paşa, Kaymakam Hüsnü Bey, Miralay Bahaaddin, Behiç, Kaymakam Seyfi'nin, Padişah'a isyan, çetecilik, ahâliyi birbiri aleyhine ayaklanmaya teşvik suçlarını ispatlanmış sayarak idamlarına, rütbelerinin geri alınmasına ve mallarına el konulmasına Ağustos 1920'de karar vermiştir.⁶¹⁹

Kâzım Paşa, bu süreçte kendisiyle beraber yola çıkan ve Anadoluya geçerek buradaki uzlaşmacı hareketlere iştirak eden ve Anadolu Hareketine katılan arkadaşları Nurettin Paşa ve Albay Behiç Erkin için İstanbul'da idam kararı alınmış olsa da,⁶²⁰ bu karar 28 Ocak 1921 tarihinde kaldırılmış ve 15 Şubat 1921 tarihinde de bu karar iptal edilmiştir.⁶²¹

Kâzım Paşa, 8 Ağustos 1921 (R-8 Ağustos 1337) tarihinde Başkumandanlık Kalemî⁶²² Riyasetine atanmıştır.⁶²³ Kâzım Paşa, yine atandığı bu görev için kendi

⁶¹⁵ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayî Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

⁶¹⁶ **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311; Baykara, a. g. m., s.18; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:62, S.132,s.395; Bu tarih 15 Kasım 1921 olarak geçmektedir. Hayat Mecmuası, 17 Ağustos,1972, S.34.

⁶¹⁷ **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 125; TBMM Albümü, C.1, s.560.

⁶¹⁸ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayî Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

⁶¹⁹ Zeki Sarıkan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (Açıklamalı Kronoloji)**, TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.170.

⁶²⁰ Turgut Özakman, **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Açıklamalar, Kaynaklar, Temel Belgeler ve Devrim Yasaları**, 3.baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara Eylül 2009, s. 98-99; Nurettin Paşa, Kâzım Paşa, Hüseyin Hüsnü Bey, Behiç Bey, Seyfi Bey hakkında bu idam kararı çıkarılmıştır. Bu karar 17 Ağustos 1920'de Dersaadet'te çıkmıştır. Sarıkan, a. g. e., s.179.

⁶²¹ Taş, a. g. t., s. 134.

⁶²² Başkomutanlık Kalemî, Sakarya Savaşına yönelik yapılan hazırlıklardan biri olmuş, savaş sırasında kurumlar arası yazışmaların ara bir kurum tarafından yapılmasıyla işlerin ağırlaştığı görülmüştür. Bu sebeple Kâzım Paşa'nın başkanlığında bulunan Başkomutanlık Kalemî, Sakarya Savaşının sona erdiği gün olan 13 Eylül

ifade ve anlatımıyla, TBMM Şahsi Dosyası'nda bulunan Tercüm-i Hâl'inde "Aynı salahiyyetle Başkumandanlık Kalemî Mahsusu Riyasetinde" bulunduğum demıştır.⁶²⁴

Kâzım Paşa, bu süreçte Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos- 13 Eylül 1921)'ne, Başkomutanlık Kalemî Başkanı olarak iştirak etmiştir.⁶²⁵ Bu savaş esnasında görevi Başkumandanlık Kalemî Başkanlığı'dır.⁶²⁶ Ayrıca bu savaş sırasında Kâzım Paşa, Başkumandanlık maiyetinde görev yapmak üzere oluşturulan Askerî Özel Kalemde de memur edilmiştir.⁶²⁷

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra ordunun yeni kuruluşu içinde Kâzım Paşa, İkinci Ordu'ya bağlı olan ve İsmet Paşa'nın On Altıncı ve On Yedinci Piyade Tümenleri'nden düzenlediği, Altıncı Kolordu Kumandanı olarak yerini almış⁶²⁸ ve 21 Mart 1922 (R-21 Mart 1338) tarihinde 6 ncı Kolordu Kumandanlığı'na atanmıştır.⁶²⁹ TBMM Şahsi Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde "Umumi Taarruzda 6.K. O. Kumandanlığı'nda" bulunduğum demektir.⁶³⁰

Anadolu'ya geçen Kâzım Paşa, 6 ncı Kolordu Komutanı olarak Dumlupınar Meydan Savaşı'na katılmış, Büyük Taarruza iştirak ile Başkumandan Meydan Muharebesi'nde bulunmuştur.⁶³¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal, bazı kolordu ve fırka kumandanlarının taltifleri hakkında oluşturduğu 2 Eylül 1922 tarihli

---

1921'de verilen bir Başkomutanlık emriyle kaldırılmıştır. Taş, a. g. t., s. 156; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132,s.395.

⁶²³ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askerî Safahat Belgesi.; Hayat Mecmuası, 17 Ağustos,1972, S.34.

⁶²⁴ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayî Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

⁶²⁵ Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 80; Görgülü, a. g. e. , s. 278; Mustafa Kemal, Başkomutan seçilince, Kâzım İnanç'ı Sakarya savaşı ve Başkomutanlık Özel Kalem Müdürü olarak görevlendirmiştir. Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s.166; TBMM Albümü, C.1, s.560.

⁶²⁶ Baykara, a. g. m., s.18.

⁶²⁷ Miralay Mehmet Arif Bey, **Ayıcı Arif'in Anıları, Anadolu İnkılâbı Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, s. 77.

⁶²⁸ Taş, a. g. t., s. 19.

⁶²⁹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askerî Safahat Belgesi.; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132, s.395; TBMM Albümü C.1, s.560; Hayat Mecmuası, 17 Ağustos,1972, S.34; Bu belgenin aslı EK 23' te verilmiştir.

⁶³⁰ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayî Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

⁶³¹ Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 80; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311; Cumhuriyet Gazetesi, 3 Ağustos Çarşamba, 2005, s. 6; Görgülü, a. g. e. , s. 294; Bu süreçte yine M.Kemal, Kâzım Bey'i desteklemeye devam etmiş ve Büyük Taarruzda 2.Ordumuzun büyük bir birliğinde ona görev vermiştir. Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s.166; Baykara, a. g. m., s.19.

tezkerede, “26 Ağustos 1338’den (1922) 31 Ağustos 1338 (1922) tarihine kadar Afyon Karahisar, Dumlupınar Meydan Muharebelerinde fevkalade hizmetleri geçmiş olan aşağıdaki zevatın özel kanun icabınca T.B.M.M. takdirnamesiyle taltifleri hususunda gerekli muamelenin yapılmasını rica ve peyderpey gelecek inhâlar üzerine bu konudaki tekliflerimin devamını ayrıca yazacağımı arz eylerim” demiştir. Kâzım Paşa Hazretleri, Miralay Osman Nuri Beyefendi, Miralay Âşir Beyefendi, Miralay Alâeddin Beyefendi, Kaymakam Edhem Beyefendi⁶³²

4 Ekim 1924⁶³³, te rütbesi Ferik (Korgeneral) liğe yükseltilen Kâzım Paşa⁶³⁴, 6 Ekim 1924⁶³⁵ (R-6 Teşrin-i Evvel 1340) tarihinde 9 ncü kolordu kumandanlığına tayin edilmiştir.⁶³⁶ Kâzım Paşa, aynı zamanda 7 Ekim 1924’te⁶³⁷ ihtiyaç üzerine yeni görevinin yanı sıra, 6 ncü kolordu kumandanlığı⁶³⁸ ile Tokat Valiliği Vekâletiyle görevlendirilmiştir.⁶³⁹ Kâzım Paşa, TBMM Şahsî Dosyası’nda bulunan Tercüme-i Hâl’inde “K. O. Kumandanlığı’na ilaveten bir ay kadar Tokat Vekâletinde” bulundum demektedir.⁶⁴⁰

3.4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÂZIM İNANÇ

3.4.1 Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Kâzım İnanç

Cumhuriyet Dönemi’nde, Kâzım Paşa, 31 Ekim 1924 (R-31 Ekim 1340) tarihinde, merkezi Diyarbakır olarak belirlenen 3. Ordu Müfettişliği’ne tayin

⁶³² Atatürk’ün Bütün Eserleri, (6 Mayıs 1922- 15 Ekim 1922), C.13, 2.baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul Kasım 2006, s. 240.

⁶³³ Bu tarih bazı kaynaklarda, 4 Mart 1924 olarak geçmektedir. Bkz. Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 80.

⁶³⁴ Türk Parlamento Tarihi, C.2, s. 311; Baykara, a. g. m., s.19; Mete Tunçay, T.C. ’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), 3.baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.116.

⁶³⁵ Bu tarih 7 Ekim 1924 olarak geçmektedir. Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 80; Türk Parlamento Tarihi, C.2, s. 125; Tunçay, a. g. e., s.116; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:62, S.132,s.395.

⁶³⁶ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; TBMM Albümü, C.1, s.560.

⁶³⁷ Bu tarih bazı kaynaklarda 6 Ekim 1924 olarak geçmektedir. Bkz. Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 80; Bazı kaynaklarda da 21 Mart 1922 olarak geçmektedir. Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:62, S.132,s.395.

⁶³⁸ M.Kemal kendisini bu göreve tayin etmiştir. Uluğ, Çanakkale Destanının 50. Yılı, s.166: Kâzım Bey bu görevde iken 15 Şubat 1624’te İzmir’de yapılacak Harp Oyunları için İzmir’de bulunmuştur. M.Kemal, bu tarihte başta Kâzım Bey olmak üzere İzmir Ordu evinde Kurtuluş Savaşının Komutanlarıyla açılış toplantısında bulunmuştur. Bu toplantının fotoğrafı EK 25’de verilmiştir.

⁶³⁹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; Taş, a. g. t., s. 20.

⁶⁴⁰ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

edilmiştir.⁶⁴¹ 5 Şubat 1925'te bu görevine başlayan Kâzım Paşa⁶⁴², bu görev esnasında Şeyh Sait İsyanı'nı bastırma harekâtında bulunmuştur.⁶⁴³ TBMM Şahsi Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde “Şark Harekâtı isyanıyesinde Diyarbakırda 3. Ordu Müfettişliğinde” bulundum demektedir.⁶⁴⁴

Cumhuriyet dönemi henüz bir buçuk yaşını doldurmamış iken, Doğu illerimizde 13 Şubat 1925 Cuma günü, (Şimdiki Bingöl ilinin bir ilçesi olan) Genç ilinin, Ergani ilçesinin, Eğil bucağının Piran köyünde, Şeyh Sait İsyanı adı denen taassup hareketi patlamıştır. Olaylar 3 hafta boyunca ayaklanmacılar lehine gelişmiş, Şey Sait kuvvetleri 7 Mart'ta Diyarbakır'ı kuşatmışlardır. 8 Mart 1925 günü asiler Diyarbakır kapılarını zorlayıp hatta şehrin Mardin kapısından içeriye girdikleri esnada, Kâzım Paşa, doğudaki silahlı kuvvetlerimizin komutanı olarak görev yapmaktaydı.⁶⁴⁵ Sergilediği olağüstü bir çabayla Şeyh Sait'in Diyarbakır'a girmesini önlemiştir.⁶⁴⁶

Şark İstiklâl Mahkemesi gelişmeleri içinde de bulunan Kâzım Paşa'nın bölgede tedbirler alması beklenirken, seferberlik ilân eden Hükümet'e karşı tepkili davranışlarda bulunması sebebiyle görevinden alınmıştır.⁶⁴⁷ Bu süreci İsmet İnönü hatıralarında “ *Seferberlik bittikten sonra, seferber olarak gelmiş olan kıtaatın yerlerine iadesi icap ediyordu. Bunları geri göndermek kararına vardık. Ordu Kumandanı bulunan rahmetli Kâzım İnanç Paşa, askeri tedbirlerin kaldırılmasında ve kıtaatın yerlerine gönderilmesinde mahzurlar olduğunu ciddi olarak ileri sürdü. Askeri tedbirlerin kalkması zamanı değildir, bu mesuliyeti üzerime alamam, dedi. Bu sebepten tamamıyla bir noktainazar ihtilaflı hasıl oldu. Kâzım Paşa seferberliğin kaldırılmasına itiraz ediyordu. Vaziyeti yakından görüyorum, mesele bitmemiştir, uğraşılacak henüz çok şey vardır, diye görüşünde ısrar etti. Hâlbuki biz bundan*

---

⁶⁴¹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s.166; 1924 yılının sonunda 3.Ordu komutanlığına getirildi. Tunçay, a. g. e., s.116; TBMM Albümü, C.1, s.560.

⁶⁴² Fatih Bedirhanoglu, “**Toplumsal Hareketler Bağlamında Şeyh Sait İsyanı**”, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, Van, 2010.

⁶⁴³ Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 80; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132,s.395.

⁶⁴⁴ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

⁶⁴⁵ Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s.166; Tunçay, a. g. e., s.128.

⁶⁴⁶ Baykara, a. g. m., s.19.

⁶⁴⁷ Taş, a. g. t., s. 20.

sonra asayiş tedbirleri ile işlerin yürütülmesinin kabil olacağına inanıyorduk. Muharebeden çikalı henüz iki sene geçmişti. Vatandaşları seferber hayatta tutmak son derece ağır bir yük olacaktı. İşin bir de mali tarafı vardı. Ayrıca, vatanda huzur meselesinin, büyük askeri tedbirlere ihtiyaç göstermekte devam ettiği kanatini yaratmamak lazımdı. Askeri tedbirleri vaktinde alıp, vaktinde kaldırmak hükümet için esaslı bir karar konusudur. Ordu Kumandanı ile aramızda bundan ihtilaf çıktı. Kendisini vazifeden ayırmaya mecbur olduk. Kendisi orduda kaldı, fakat başka bir vazife verdik.” şeklinde anlatmaktadır.⁶⁴⁸

Kâzım Paşa, Diyarbakır’da vazifesini yerine getirdiği bu süreçte, Kâzım İnanç’ın aile arşivinden elimize ulaşan 3 Mayıs 1925 tarihli bir mektub son derece önem taşımaktadır. Söz konusu bu mektub Çanakkale Cephesinde ve sonrasında birlikte çalıştığı Liman Von Sanders tarafından kendisine gönderilmiştir. Limân Paşa bu mektubunda, çok Samimi bir üslupla; “Saygıdeğer, kıymetli Kâzım Paşa, Büyük bir mutlulukla haber aldığıma göre zâtuâliniz henüz nefâcelenmiş olan Kürdistan seferlerine kumandanlık etmişsiniz. Bu vesîleyle zâtuâlinizi bütün kalbimle kutlamak isterim. Kezâ haber aldığıma göre zâtuâliniz Cevad Paşa nezdinde 3. Ordu Müfettişliği’ne tâyin edilmişsiniz. Bu sebeple de çok tebrîk ederim. Uzun bir hastalık yüzünden hâlen hastânedeki bulunmakla birlikte, bu büyük başarılarınızdan ötürü, zâtuâlinize samîmî tebriklerimi belirtmeyi ihmâl etmek istemedim. En derin hüürmetlerimle,”⁶⁴⁹ Demektedir. Limân Paşa’nın 1925 tarihinde Kâzım Paşa’ya gönderdiği bu mektup, Çanakkale Cephesi’nin önemli iki şahsiyeti arasında başlayan dostluğun yıllar sonra bile devam etmesi sebebiyle son derece önem taşımaktadır. Ayrıca elimize ulaşan bu mektubun elbette İnanç ailesinin bize sunması sonrasında bizim çalışmamız vasıtasıyla ilkez gözler önüne serilmesi bizim için de çok değer taşımaktadır.

Neticede Kâzım Paşa, Hükümet ile görüş ayrılıkları sebebiyle 20 Haziran 1925’te özür bildirerek görevinden istifa etmiştir.⁶⁵⁰ Bundan sonra askeri hayatına bir

---

⁶⁴⁸ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2.Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara Kasım 1987, s. 203.

⁶⁴⁹ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu mektubun aslı EK 26’da gösterilmiştir.

⁶⁵⁰ **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e. , s. 80; **Türk İstiklâl Harbine Katılan...** , s. 125; Baycan, a. g. m., s.37; Tunçay, a. g. e., s.116; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132,s.395.

nokta koymaya başlayan Kâzım Paşa, Cumhuriyet sürecinde artık yepyeni bir başlangıç yaparak aktif bir şekilde siyasi hayatta yer almaya ve adından bu şekilde söz ettirmeyi başarmıştır.

3.4.2. Siyasi Yaşamda Kâzım İnanç

1926 de askerlikten emekliye ferik/korgeneral rütbesiyle emekli olan Kâzım Paşa, Atatürk'ten rica ederek Samsun Valisi⁶⁵¹ olmuştur.⁶⁵² Bu bağlamda Kâzım Paşa, 22 Ağustos 1926 (R-22 Ağustos 1342) tarihinde Samsun (Canik) Valiliği'ne atanmıştır.⁶⁵³ Kâzım Paşa'nın Samsundaki görevi ile alakalı olarak; İh- Başlama Tarihi:29.11.26, Görev adedi:1, Sicil Dosya No:2228, Ayrılma Tarihi:26.11.30(TS), Süresi (Gün) :1458 gün, 3yıl, 11 ay, 28 gün bilgisi verilmektedir.⁶⁵⁴

Ancak Kâzım Paşa, TBMM Şahsi Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde” dört sene iki ay Samsun Valiliği'nde” bulundum demektedir.”⁶⁵⁵ Bu görevde iken Kâzım Paşa'dan askerlik ve memuriyetten birini tercih etmesi istenmesi üzerine kendisi valiliği tercih etmiş⁶⁵⁶ 21 Ekim 1928'de⁶⁵⁷ askerlikten emekliye ayrılmıştır.⁶⁵⁸ Kâzım Paşa, ilk askeri görevine başladığı 6 Aralık 1902'den 21 Ekim 1928'de emekli olana dek ülkesine askeri kimliğiyle, birçok görevde bulunarak hizmet etmiş⁶⁵⁹ ve korgenerallik rütbesiyle emekli olmuştur.

Fransızca ve Almanca bilen Kâzım Paşa, Atatürk döneminde Samsun'da valilik yapmıştır. Atatürk dönemi valilerinde; Almanca bilen valilerin özelliği genellikle asker oluşlarıdır. Birinci Dünya Harbi sırasında, Almanlarla askeri ve

---

⁶⁵¹ TBMM Albümü, C.1, s.560.

⁶⁵² Baykara, a. g. m., s. 19; Kâzım Bey'in emeklilik tarihi, 21 Aralık 1928 olarak geçmektedir. Baycan, a.g. m., s.37.

⁶⁵³ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; M. Orhan Bayrak, İstanbul'da Gömülü..., s. 240; **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311; Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, s.166; Samsun'da valilik yaptığı yıllarına ait bir fotoğrafı EK 27'de verilmiştir. **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311; Tunçay, a. g. e., s.116; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132,s.395.

⁶⁵⁴ Baltaoğlu, a. g. t., s. 168.

⁶⁵⁵ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

⁶⁵⁶ **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311.

⁶⁵⁷ Bu tarih 21 Aralık 1928 olarak geçmektedir. Tunçay, a. g. e., s.116.

⁶⁵⁸ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132, s.395.

⁶⁵⁹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi Dosyası; TBMM Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No: 188, Azayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası.

siyasi alandaki ilişkiler özellikle askerler arasında Almancanın yaygınlaşmasını sağlamıştır. Hepsi de kurmay olan İhsan Sökmen, Kâzım İnanç, R.Şefik Soyer'in Almanca bilmeleri bu ilişkilerin neticelerindedir.⁶⁶⁰ Almanca ve Fransızcası çok iyi olan Kâzım Paşa'nın İngilizce diline ne derece hakim olduğu bilgisine tam olarak ulaşamamakla birlikte, Kâzım İnanç'ın aile arşivinden elimize geçen çok sayıda İngilizce kelimeleri kendi eliyle yazdığı müsvedde kağıtlardan, Kâzım Paşa'nın yaşadığı süreçte yoğun olarak İngilizce çalışmış olduğu bilgisine ulaşılmış bulunmaktayız.⁶⁶¹

Kâzım Paşa'nın Samsun'da görevini icra ettiği süreçte, Mustafa Kemal, yeni bir partinin kurulması gerektiğini düşünmekteydi. Onun bu düşüncesinde cumhuriyet rejiminin çok partili bir siyasal yaşamı gerektirmesi, şüphesiz önemli bir etken oluşturmaktaydı. Çünkü 7 yıllık bir Cumhuriyet rejimi sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tecrübesi dışında herhangi bir muhalif siyasi örgütlenme denemesine bile gidilmemişti. Bu da özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası tüm dünyada şekillenen devletçi ve kapalı ekonomilerin beraberinde getirdiği faşist rejimlerle Türkiye Cumhuriyeti'ni aynı kefedeki gören bir Batı zihniyetini şekillendirmişti.⁶⁶²

Bunun dışında 1930 Ağustosunda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını, o dönemde yaşanan sorunları dikkate alarak, farklı nedenlere bağlamak da olasıdır.13 Şubat 1925 günü başlayan Şeyh Sait Ayaklanması'nın ordunun 26 Mart'ta başlattığı başarılı karşı harekât neticesinde, 15 Nisan günü bastırılmasına, Şeyh Sait'in Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak idam edilmesine ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın aynı yıl kapatılmış olmasına karşın, 4 Mart 1929 tarihine kadar 4 yıl yürürlükte kalan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun baskıları ve halkın toplumsal huzursuzluğu ifade etmesine hiç olanak verilmemesi, Halk Fırkası'nın bölgesel ve yerel yöneticilerinin otoriter tavırları, kişi hak ve

---

⁶⁶⁰ Baltaoğlu, a. g. t., s. 198-199.

⁶⁶¹ Kâzım İnanç Aile Arşivi.

⁶⁶² Evren Altınkaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: TPCF ve SCF", **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S. 29, Mart – Nisan 2012, ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası-Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – Kırgızistan, s. 9.

özgürlüklerinin yokluğu, hükümetin reform politikaları ve gittikçe artan ekonomik sıkıntılar yeni bir muhalefet partisinin kurulmasını gerektirmekteydi.

Hükümetin uyguladığı devletçi ekonomi politikası, ekonomik durgunluğa sebep olmuş özellikle 1928- 1929 yılının iyi bir mahsul yılı olmaması ve ülke dışında bütün dünyayı saran bir ekonomik buhranın etkileri hükümete olan tepkilerin artmasına neden olmuştur. İktidardaki İsmet Paşa Hükümeti'nin tek parti sistemi içerisindeki denetimsizliğinin, ekonomi politikasındaki yanlış kararların düzeltilmesini imkânsız kıldığı, bunun için de hükümetin denetlenmesi gerektiği yönündeki görüşlere katılan Mustafa Kemal, çözümü kendi kontrolü altında bir muhalefet partisinin kurulmasında görmüştür.⁶⁶³

Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci parti kurma fikrini hayata geçirmeye karar verdiği günlerde, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi olan Ali Fethi Bey, tatilini geçirmek amacıyla İstanbul'a dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Yalova'daki tatili sırasında kendisini ziyarete gelen Ali Fethi Bey'e, yeni bir parti kurulması konusundaki düşüncesini açmış ve yeni partinin kurulması görevini almasını istemiştir. Böylece yeni partinin kurulacağı, ilk olarak 8 Ağustos akşamı Yalova'da Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey ve İsmet Paşa tarafından orada hazır bulunan misafirlere açıklanmıştır.⁶⁶⁴ Yaşanan gelişmeler neticesinde, Cumhuriyet'in yedinci yıldönümünden kısa bir müddet evvel Serbest Cumhuriyet Fırkası, 12 Ağustos 1930 tarihinde, İstanbul'da kurulmuştur.⁶⁶⁵

Çok kısa bir dönem yaşayabilmiş olan bu fırkanın kurulduğu dönem içerisinde herhangi bir seçim olmamıştır. Ancak kuruluşundan hemen sonra halk arasında önemli bir destek bulan SCF, hızla yoğun çalışmalara girişmiş, çıktığı yurt gezisinin hemen sonrasında belediye seçimlerine katılmıştır. Yapılan belediye ara

---

⁶⁶³ Barış Ertem, "Siyasal Bir Muhâlefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", **ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, Aralık 2010, s. 72; Ercan Haytoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasal Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 3, 1997, s. 48.

⁶⁶⁴ Ertem, a. g. m., s. 74; Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşuna ilişkin ilk görüşmeler, Yalova'da Mustafa Kemal, Ali Fethi, İsmet Paşa, Kâzım Paşa dörtlüsü arasında 24-30 Temmuz 1930 tarihlerinde yapıldı. Nuri Ahmet Aktaş, "Cumhuriyet Hâlk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhâlefet", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s.154.

⁶⁶⁵ Cemalettin Taşkıran, **Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)**, s. 260.

seçimlerinde, seçimin baskı altında yapıldığı idda edilmiştir ki, 1930 belediye seçimleri, aslında olaylı seçimler olarak da anılmaktadır. Bürokrasinin ve devlet güçlerinin taraflı tutumları, seçim sonuçlarının güvenilirliğini büyük ölçüde zedelemiştir. Mustafa Kemal'in, şu cümleleri de, Gazi'nin bu durumun gayet farkında olduğunu göstermektedir. Gazi'ye göre seçimleri kazanan aslında “ *idare fırkası, yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler*” dir.⁶⁶⁶

Ekim 1930'da meydana gelen ve 20 Ekim 1930 'da sonuçlanan yerel seçimlerde Serbest Fırka, 502 seçim çevresinden yaklaşık 31 kadarını kazanmıştı. Seçimi kazandığı yerlerin en önemlisi ise Samsun'du. Samsun'da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 416 oyuna karşılık Serbest Cumhuriyet Fırkası 3.312 oyla seçimi kazanmıştır. Bunda Vali Kâzım İnanç Paşa'nın tarafsız tutumunun büyük etkisi olduğu söylenebilir. Samsun Valisi Kâzım Paşa aldığı talimata uyararak tarafsızlığın hiçbir parti lehine bozulmamasına itina göstermekteydi.⁶⁶⁷ Bu sebeple Kâzım Paşa, Samsun'da vali iken namuslu ve dürüst bir seçim yaptırmıştır.⁶⁶⁸

SCF'nin seçimi kazandığı Samsun'da seçim öncesinde Kâzım Paşa'nın kendi kızını bu muhalefet partisine kayıt ettirmesi aslında bu süreçte uygulanan güdümlü uygulamalardan birisidir; çünkü kimi yerlerde muhalefetin birkaç yerde kazanmasına izin verilmiştir. Bu olay kimi yerlerde bilinçli olarak yapılan uygulamalardan birisini oluşturmaktadır.⁶⁶⁹

Ahmet Ağaoğlu Gazi'ye, :“*Paşam eğer bütün memlekette Samsun Valisi gibi kanun tanıyan idare memuru da bulunmazsa artık bize de ağlamak düşerdi. Eğer her tarafta idare memurları bu kabil insanlar olsaydılar hiç şüphe yoktur ki intihapların dörtte üçünü biz kazanırdık*” diyerek bu durumu dile getirmişlerdir.⁶⁷⁰

---

⁶⁶⁶ Ertem, a. g. m., s.83; Altınkaş, a .g .m . , s. 13; Taşkiran, a. g. m., s. 261.

⁶⁶⁷ Baki Sarısakal, Samsun Seçim Tarihinden Sayfalar, s. 31-34; Aktaş, a. g. t., s.175-176; Abdülhamit Avşar, “**Serbest Fırka- Basım İlişkileri (Bir Partinin Kapanmasında Basımın Rolü)**” ,Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, İstanbul 1996, s.125.

⁶⁶⁸ Baykara, a. g. m, s.19.

⁶⁶⁹ Orçun İmga, “**Tek Partili Dönemde Ankara'da Yerel Siyaset ve Yerel Demokrasi**”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı, Ankara, 2004, s.84.

⁶⁷⁰ Mehmet Yüksel, “**Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Araştırılması**”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2008, s. 105; Ertem, a. g. m., s.83; Avşar, a. g.t., s.125.

Kâzım Paşa'nın bu davranışında, kendisinin Serbest Fırka'nın kuruluşunun nasıl gerçekleştiğine tanık olmasının payı olduğu söylenebilir. Çünkü M.Kemal, Fethi Bey'e yeni bir parti kurmasını ilk önerdiğinde, yanında sadece Kâzım Paşa bulunmaktaydı. Hatta M.Kemal bu konuda onun da görüşünü almıştır. Denilebilir ki tanık olduğu bu olaydan dolayı Kâzım Paşa, M.Kemal'in samimi olduğuna inanmış ve C.H.F kanadından gelen çeşitli itirazlara rağmen seçimlerde tarafsız davranmıştır.⁶⁷¹

Fakat bu seçimler sonrası yaşanan durum ve gelişmeler çerçevesinde Kâzım Paşa, Samsun Valiliği görevini sürdürdüğü sırada bir soruşturma nedeni ile lüzum görülmesi üzerine, 30 Kasım 1930'da vekâlet emrine alındı. 25 Şubat 1931'de de tasfiyeye tabi tutuldu. Ancak tasfiye kararı Devlet Şûrası'nda 12 Kasım 1932'de kaldırıldı.⁶⁷² Kâzım Paşa, seçimlerde yolsuzluk yaptığı iddiasıyla soruşturma geçirmiş, neticede Şura-yı Devlet'çe, 27 Temmuz 1931'de kendisi için men-i muhakeme kararı verilmiştir. Daha sonra tasfiye kararını kaldırmak için Şura-yı Devlet'e dava açan Kâzım Paşa, bu davayı kazanarak, 12 Kasım 1932'de bu tasfiye kararını kaldırtmıştır.⁶⁷³

Kâzım Paşa'nın bu süreçte tasviye edilmesinin ilginç bir hikâyesi vardır: Serbest Fırkanın feshedilmesinden sonra, bu partiden seçilmiş olan Samsun Belediye Başkanı Boşnakzade Ahmet Bey, Atatürk'ün istifa tasviyesine rağmen başkanlıkta ısrar etmiş; ancak bu seçim Şura-yı Devlet'e bozdurularak kendisi bu görevden

---

⁶⁷¹ Avşar, a. g. t., s.125.

⁶⁷² **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e., s. 80; 25 Kasım 1930'da Mustafa Kemal ile birlikte seyahat eden Mülkiye Müfettişi Necati Bey tarafından bazı sebeplerle Vali Kâzım İnanç, işten el çektirilmiştir. Baki Sarısakal, Samsun Seçim Tarihinden Sayfalar, s. 34; Samsun Valisi Kâzım İnanç hakkındaki soruşturma neticesinde, Şura-yı Devlet tarafından verilen 24 Nisan 1931 ve 7 Temmuz 1931 tarihli men-i muhakeme kararları. Bu belgenin aslı EK 28'de verilmiştir.

⁶⁷³ Baltaoğlu, a. g. t., s. 239; Samsun Valisi Kâzım Paşa, Polis Müdürü Mithat ve Jandarma Komutanı Ali Bey ile birlikte, 1930'da yapılan belediye seçiminde yolsuzluk, Serbest Fırka'nın Samsun'da teşekkülü esnasında "Cemiyetler Kanunu"na aykırı olarak yapılanmasına izin vermek, Hâlk Fırkası mensuplarına yapılan tecavüzkarâne hareketlere müsamaha göstermek gibi suçlardan haklarında Şura-yı Devlet tarafından tahkikat yapılmış ve delil yetersizliğinden men-i muhakemelerine karar verilmiştir. Cengiz Şavklı, "**Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011, s. 161; Samsun Valisi Kâzım İnanç hakkında verilen tasfiye kararını kaldıran Şura-yı Devletin 15 Kasım 1932 tarihli kararının aslı EK 29'da verilmiştir

alınabilmiştir. Atatürk'ün otoritesine direnen bu belediye başkanının faturası, Vali Kâzım İnaç Paşa'ya çıkmıştır.⁶⁷⁴

Kâzım Paşa, vali iken Temmuz 1930'da, Yalova'da Atatürk'e valilerin ellerinde selahiyet bırakılmadığından, en küçük memuru bile azil ve tayin edemediklerinden ve nüfuzu bu kadar sınırlanan valilerin iş göremediklerinden yakınmıştır. Bir başka esere göre bu sözlerin noktasında “Halk Fırkası mutemedine sormadan” ifadesi eklenmiştir. Aslında Kâzım Paşa'nın yakınmasında iç yönetim açısından gerçeklik payı vardır. Tek parti yönetimlerinde sık sık parti ile valilerin karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdır. Nitekim bu durum 18.06.1936'da Dâhiliye Vekili, Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi İdare Heyeti Azalığı'na alınıp genel sekreterliğe, bütün vilayetlerdeki valiler de buldukları vilayetin C.H.F başkanlığına getirilmesiyle halledilmiştir.⁶⁷⁵

Öte taraftan Mustafa Kemal, Milli Mücadelenin başlangıç yeri olarak tarih sayfalarına kaydedilen Samsun'a çeşitli amaçlarla geziler düzenlemiştir. Bu gezilerin ikisi Kâzım Paşa'nın Samsun'da valilik görevini sürdürdüğü döneme denk gelmiştir. Kâzım Paşa'nın Samsun'da vali olduğu süreçte M.Kemal, ilk olarak 16-18 Eylül 1928 tarihinde yeni harfleri halka öğretmek ve bu harfleri halkın arasında yaymak amacıyla Samsun'a hareket etmiştir.⁶⁷⁶

---

⁶⁷⁴ Baltaoğlu, a. g. t., s. 238-239; Avşar, a. g. t., s.125.

⁶⁷⁵ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları**, 3.baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Nisan 2006, s.100-101; Tunçay, a. g. e., s.253; Baltaoğlu, a. g. t., s. 232; İzmir gezisi sırasında Cumhurreisi sofranın başında, Kâzım Paşa'ya döndü: “Vaziyetimizi dahilden nasıl görüyorsunuz? Valisiniz. Hâlk ile doğrudan doğruya temas ediyorsunuz. Bildiklerinizi serbestçe ve çekinmeden bana söyleyiniz”dedi. Kâzım Paşa, valilerin elinde selâhiyet bırakılmadığından, en küçük memuru bile azl ve tâyin edemediklerinden ve nüfuzu bu kadar sınırlandırılan valilerin iş göremediklerinden bahsetti. Gazi kendisini alâka ile dinliyordu. Sonra yine sordu: “Hâlk hükûmetten şikâyetçi midir? Korkmayınız, söyleyiniz” dedi. Samsun Valisi Kâzım Paşa, Gazi'nin, sualine tereddütsüz cevap verdi: “Evet... Hâlk hükûmetten şikâyetçidir Paşa Hazretleri... Bilhassa mahkemelere işleri düşenler davalarının bir türlü neticelenmediğinden şikâyet ediyorlar” yolunda sözler söyledi. Gazi kendisine şu suali sordu. “Bu şikâyetlere sebep olan hâllere hükûmet bilerek mi meydan veriyor?” Kâzım Paşa: “Hayır... Tabii böyle bir şey hatıra getirilmez...”dedi. Gazi: “O hâlde hükûmetin malûmatı dışında bazı hatalar oluyor demektir” dedi. Yusuf Kaya, **“Düşünce ve Uygulamalarıyla Hâlk Adamı Atatürk”**, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2012, s. 172; Cemal Kutay yine düştüğü dipnotunda SCF'nin Samsun 'da Belediye seçimlerini kazanmasının ardından, Kâzım Paşa'nın “ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'le arasındaki anlaşmazlıktan sonra, idari hayattan da çekildiğini belirtmektedir. Tunçay, a. g. e., s.253.

⁶⁷⁶ Dürdane Şahin, **“Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Ziyaretleri”**, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun 2011, s. 76-77.

Kâzım Paşa'nın Samsun'da vali olduğu süreçte, Mustafa Kemal 22-26 Kasım 1930'da ikinci kez Samsun'a geziye çıkmıştır. Mustafa Kemal 22 Kasım 1930⁶⁷⁷ tarihinde saat 21.00'de Samsun'a varmış, 23 Kasım 1930 Pazar günü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Samsun valisi Kazım İnanç ile birlikte Samsun'da bir gezinti yapmış, onlarla birlikte sigara fabrikasını gezmiştir.⁶⁷⁸

Kâzım Paşa, Samsun Valiliği görevini sürdürdüğü dönemde siyasi hayatta gösterdiği faaliyetlerin yanı sıra, şehrin kalkınmasında da aktif bir rol oynamıştır. Kâzım Paşa, Samsun'da imar ve bayındırlık işlerine büyük önem vermiş, o günlerin dar olanaklarıyla, şehrin ortasındaki büyük mezarlığı kaldırtarak orada bulunan geniş sahayı park haline getirterek, bu parkın ortasına bir Atatürk heykeli diktirmiş, ışıklı fiskiyeleri olan güzel bir havuz yaptırmıştır. Parkta ilk olarak halka açık çeşmeyi yine kendisi yaptırmıştır.⁶⁷⁹

Osmanlı Devleti'nin henüz aktif olarak hâkimiyetini sürdürdüğü dönemde, 1884 yılında Samsun Mutassarıfı Trabzonlu Osman Paşa tarafından Hükümet konağı (Eski Hükümet Konağı günümüzde Bölge İdare Mahkenmesinin bulunduğu bina) yaptırılmıştır. Binanın girişi yine cadde üzerinde bulunmaktaydı. Duvarlarla çevrili sütunlu kapıdan geçilerek konağın avlusuna girilir sağa doğru dönülerek yine sütunlar arasında yer alan merdivenden binanın girişine ulaşıldı. Bu giriş daha sonra 1928 yılında Samsun Valisi Kâzım Paşa tarafından kaldırılmış ve balkona dönüştürülmüş, merdiven binanın içine alınarak giriş kapısı zemine taşınmıştır.

---

⁶⁷⁷ Baki Sarısakal, Samsun Seçim Tarihinden Sayfalar, s. 34.

⁶⁷⁸ Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 305

⁶⁷⁹ Alev Çoşkun, "**Milli Mücadele Komutanlarımızdan Kâzım İnanç (1881-1938)**", http://www.ataturque.asso.fr/informations_reperes_050803_1.htm; Baki Sarısakal, Samsun Valilerinden Kâzım İnanç Paşa Vefat Etti, s. 1; Cemalettin Kömürcü, "**Cumhuriyet Döneminde Samsun İlinde İlköğretim (İlkokul) Kurumlarının Tarihsel Gelişimi (1923-1960)**", Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Samsun 2010, s. 85; Kâzım Paşa'nın valiliği döneminde Samsun – Turhâl bölümünün Kavak – Havza arası 38 kilometrelik inşaatı 9 Eylül 1927 tarihinde yapılan Havza istasyonu açılma merasimi ile tamamlanmıştır. Açılış töreni inşaat ve işletme müdürü İzzet bey'in konuşmasıyla başlamış daha sonra Samsun Valisi Kâzım Paşa ve Havza Belediyesi adına Zübeyiroğlu Fuat Bey birer konuşma yapmışlardır. Yavuz Haykır, "**Atatürk Dönemi Kara ve Demiryolu İnşa Çalışmaları (1923-1938)**", Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2011, s. 255.

Binanın girişinde bulunan Osmanlıca arma da yine Kâzım Paşa tarafından kazıtılarak sildirilmiştir.⁶⁸⁰

1929 yılında ise Ticaret ve Zahir Borsası adı altında Kâzım Paşa zamanında, Yalı Camii karşısındaki binada faaliyete başlayan borsanın o tarihlerdeki Borsa Komiseri Muhittin Bey, Başkâtibi ise Hasan Basri Efendi' dir.⁶⁸¹

Neticede Kâzım Paşa, Samsun'da valilik yaptığı dört sene boyunca icra ettiği faaliyetlerle bölge ve yurt halkına önemli hizmetlerde bulunmuş ve bugün bile adının anılmasına vesile olan bazı yapıların yapılmasına öncü bir rol teşkil etmiştir. Mesela 1956 yılında tamamı devlet tarafından yaptırılan Kâzım Paşa Okulu adını 1926-1931 yılları arasında Samsun valisi olarak görev yapmış olan Ferik Kazım İnanç Paşa'dan almıştır. Bu okul 1996 yılından itibaren ilköğretime dönüştürülmüştür.⁶⁸²

Yine Samsun'da kurulan, Samsun'un ve Selahiye mahallesinin en eski okullarından birini oluşturan ve Ermeniler zamanında misafirhane olarak (Darul Eytam) kullanılmış olan Gazi Paşa İlköğretim Okulu, Samsun Valisi olarak görev yapan Kâzım Paşa'nın eseridir. Hâlen Samsun II. Eğitim bölgesi ilköğretim kurumlarından biri olarak işlev gören okulda, eğitim ve öğretim çalışmaları en iyi şekilde sürdürülmektedir. Bu binanın okul olarak kullanılma kararı, Samsun Valisi Kâzım Paşa tarafından verilmiş ve bazı ilaveler yapılarak 1930 yılında resmi bir ilkokul olarak eğitim- öğretime tahsis edilmiştir.⁶⁸³

Kâzım Paşa'nın Atatürk nezdindeki büyük ve etkili yeri, başında İsmet Paşa'nın bulunduğu hükümetin genel siyasetine aykırı idi. Bunun içindir ki, 5 senelik valiliğinin ardından 4. dönemin bir ara seçiminde kendisi İzmir Mebusluğu'na seçtirilmiştir.⁶⁸⁴

Netice itibariyle Kâzım Paşa, Samsunda valilik yaptığı dört sene iki ay boyunca olağüstü bir çaba harcayarak büyük hizmetlerde bulunmuş ve şehrin

---

⁶⁸⁰ Baki Sarısakal, Samsun Hükümet Konağı (Bölge İdare Mahkemesi), s. 1; Bu Hükümet Konağı EK 30'da verilmiştir.

⁶⁸¹ [http://www.samsuntb.org.tr/tarihce .asp](http://www.samsuntb.org.tr/tarihce.asp).

⁶⁸² Kömürcü, a. g. t., s. 85

⁶⁸³ Kömürcü, a. g. t., s. 93-94

⁶⁸⁴ Baykara, a. g. m., s.19.

kalkınmasında büyük bir rol üstlenmiştir. Kâzım Paşa, özellikle S.C.F sürecinde Samsunda bildiği rotada yürüyerek tarafsız, dürüst, hoşgörülü ve kanunlara bağlı olarak sergilediği yaklaşımıyla Samsunda adilane bir seçimin yapılmasını sağlamıştır. Her ne kadar bu seçim sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde çeşitli sorunlarla karşılaşarak görevinden azl edilmişse de, daha sonra tasfiye kararını kaldırmak için Şuray-ı Devlet'e dava açan Kâzım Paşa, bu davayı kazanarak tasfiye kararını kaldırtmıştır. Bu yaşananlar Mustafa Kemal ile kendisi arasında büyük sorunlara neden olmamıştır ki, kendisi iki dönem boyunca İzmir Milletvekili olarak seçilerek bölge ve ülke halkına hizmet etmeye devam etmiştir.

TBMM'nin IV üncü⁶⁸⁵ döneminde İzmir Milletvekili⁶⁸⁶ Vasıf Bey'in Roma Büyükelçiliği'ne atanarak çekilmesi üzerine boşalan yere 5 Aralık 1932'de⁶⁸⁷ yapılan ara seçimde seçilmekle Kâzım Paşa, 22 Aralık 1932'de milletvekili olarak meclise girdi. Mecliste III ve IV üncü toplantı yıllarında bütçe komisyonunda çalıştı. Genel Kurul'da Milli Müdafaa'ya ilişkin konularda ve bütçe görüşmelerinde tam 16 konuşma yaptı.⁶⁸⁸ Kâzım Paşa, TBMM Şahsi Dosyası'nda bulunan Tercüme-i Hâl'inde "Birinci Kânun 932 İzmir Mebusluğu'na İntihap" olarak bulunduğu ifade etmiştir.⁶⁸⁹

Kâzım İnanç'ın kendi aile arşivinden ulaşabildiğimiz ve daha önce hiç bir yerde yayınlanmamış birkaç belge, Kâzım Paşa'nın siyasi yaşamda boy gösterdiği son dönemlerinde yaşananlara, bir parça da olsa ışık tutması açısından önem taşımaktadır. Bu hususlardan biri soyadı kanunun ortaya çıkmasından sonra, Mustafa Kemal tarafından Kâzım Paşa'ya verilen İnanç soyismidir. Soyadı kanunu ortaya çıktıktan sonra, o süreçte herkes soyadını Atatürk'den alma onurunu ve gururunu taşımaktaydı. Atatürk de karşısındakinin hal tercümesini dikkate alarak ve kendilerinin başından geçen olaylara uygun olarak bir soyadı takmaktaydı.⁶⁹⁰ Bu şahıslardan biri de Mustafa Kemal'in gerek çok yakın silah arkadaşı gerek çok yakın

---

⁶⁸⁵ Kâzım Paşa'nın IV'üncü dönemine ilişkin mülahazat örneği EK 31' de verilmiştir.

⁶⁸⁶ TBMM Albümü, C.1, s.560.

⁶⁸⁷ Bu tarih 8 Aralık 1932 olarak geçmektedir. Bkz.Taş, a. g .t., s.249.

⁶⁸⁸ **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s.311; Baltaoğlu, a. g. t., s.187.

⁶⁸⁹ TBMM Arşivi, Sicil No: 188, Azayi Kiramina Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği. Bu belgenin örneği EK 32'de verilmiştir.

⁶⁹⁰ www.isteaturk.com.

dostu Kâzım Paşa olmuştur. 1934 yılında Kâzım Bey'e, Mustafa Kemal tarafından İNANÇ soyismi verilmiştir.⁶⁹¹

Kâzım İnanç'ın ailesiyle yaptığım görüşmede bu olayla alakalı olarak Ertuğrul İnanç; “ *Kâzım Paşa ve Mustafa Kemal arasında*

- *Kâzım Paşa: Neden İNANÇ?*

-*Mustafa Kemal: Sen her zaman bana inandın Paşa*”.⁶⁹² Demektedir.

Kâzım İnanç'ın GAZİ için 21/ 22 1934 İkinci Kanun Gecesi Gazi sofrasından sonra yazdım ve yattım Sa.22.; diye kaleme aldığı yazıda yine Mustafa Kemal'e dair son derece övgü dolusu sözler bulunmaktadır. Kâzım İnanç'ın büyük hayranlık beslediği M. Kemal için yazdığı bu yazı, Kâzım İnanç'ın Mustafa Kemal'e karşı içsel düşünce ve duygularını barındırmakla birlikte, kendine dair de derin düşüncelere değinmektedir. Kâzım İnanç'ın, M. Kemal için yazdığı bu yazının daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması ve Kâzım İnanç'ın ölünceye değin Mustafa Kemal'e hissettiği hayranlığın günbegün artışı gözler önüne serme amacından ötürü bu yazıyı çalışmamıza koymuş bulunmaktayız.⁶⁹³

Kâzım Paşa'nın Mebusluk yıllarında kızı Fatma Neyran, Ziraat Mühendisi olan Tahir Yetmen ile evlenmiş ve bu düğüne Kâzım Paşa'nın yakın dostu Mustafa Kemal de katılmıştır.⁶⁹⁴ Kâzım Paşa'nın Mustafa Kemal'le Harbiye'den başlayan ve Çanakkale Cephesi'nde artan dostluğu şüphesiz ölünceye kadar devam etmiştir. Kendisinin aile arşivinden elimize ulaşan 5 Mayıs 1937 gecesi Kâzım Bey'in kaleme aldığı ve bir hatıra dolayısıyla başlık attığı bir belgeden anlaşıldığı üzere, Kâzım Bey'in “*Büyük Türk Atacığım*” diye hitap ettiği Mustafa Kemal'le aralarında zaman zaman bazı kırgınlıklar, bazı yanlış anlaşmazlıklar yaşanmış olsa bile Kâzım Bey,

---

⁶⁹¹ Kâzım İnanç ile ilgili yapılan daha önceki bir çalışmada Kâzım Paşa'nın bu adı alma nedenine elde edilen bilgiler dahilinde rastlanamamıştır denilmektedir. Taş, a. g. t., s.22; Çalışmamızda bu soyadının verilme nedenini belirtmiş bulunmaktayız. Mustafa Kemal tarafından Kâzım Paşa'ya 1934 yılında verdiği İnanç soyismiyle alakalı belge EK 33'de gösterilmiştir. Kâzım İnanç Aile Arşivi.

⁶⁹² Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü görüşme.

⁶⁹³ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Söz konusu bu yazı EK 34'te verilmiştir.

⁶⁹⁴ Bu düğünde çekilen bir Fotoğraf EK 35'de verilmiştir.

Mustafa Kemal'e karşı ölünceye kadar derin bir sevgi, büyük bir saygı ve sonsuz bir bağlılık hissiyatıyla bağlı kaldığı bilgisine ulaşmış bulunmaktayız.⁶⁹⁵

Kâzım Paşa, V. dönemde 8 Şubat 1935'te yeniden İzmir Milletvekilliği'ne seçildi.⁶⁹⁶ Ancak Kâzım Paşa'nın Mebusluk yılları⁶⁹⁷ kısa sürmüş, müzmin miyokardit neticesi kalp yetmezliğinden 2 Hazirandan itibaren dört ay İstanbul Haydarpaşa Hastanesi'nde kaldıktan sonra 22 Eylül 1938⁶⁹⁸ tarihinde, henüz 58 yaşında iken vefat etmiştir. Naaşı Edirnekapı'daki şehitliğe götürülerek defnedilmiştir.⁶⁹⁹ İstanbul-Edirnekapı Şehitliği'nde toprağa verilen naaşı, 6 Kasım 1981 gün ve 2549 sayılı Devlet Mezarlığı Kanununun geçici 1'inci maddesi gereğince 25 Ekim 1988'de Ankara Devlet Mezarlığına nakledilmiştir.⁷⁰⁰

Kâzım İnanç'la alakalı olarak yaptığı çalışmasında Özlem Elif Polat Taş; “ hayatta olan yakını bulunmayan Kâzım Paşa atmış bir komutan içinde varisi olmayan üç kişiden biri olarak belirtilmekte ve hakkında yalnızca ansiklopedik bilgiler yer almaktadır”⁷⁰¹ Demektedir. Ancak bu ifade doğru bir ifade değildir çünkü Kâzım Paşa'nın kızı Fatma Neyran vefat etmiş olsa bile Kâzım Paşa'nın halen abisinin torunları hayatta ve Kâzım Paşa'nın hayatta iken kendi şahsında topladığı son derece önemli materyaller aile tarafından KÂZIM İNANÇ ARŞİVİ'nde son derece itinayla muhafaza edilmektedir.⁷⁰² Bu durum bizim Kâzım İnanç'ın bazı kişisel bilgi ve belgelerine ulaşmamıza olanak tanımıştır.

3.5. KÂZIM İNANÇ'IN ALDIĞI NİŞAN VE MADALYALAR

Yaşamına genel hatlarıyla değinmeye çalıştığımız Kâzım Paşa üç döneme adını yazdıracak kadar öneme sahip olan Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve

⁶⁹⁵ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Kâzım İnanç'ın bir hatıra dolayısıyla 5 Mayıs 1937 gecesi yazdığı yazının aslı EK 36'da gösterilmiştir.

⁶⁹⁶ **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 311; Kâzım Bey'in yine bu dönemde İzmir Milletvekili olarak seçildiğini gösteren mazbatanın örneği EK 37'de verilmiştir.

⁶⁹⁷ Kâzım Bey'in bu yıllara ait bir fotoğrafı EK 38'de verilmiştir.

⁶⁹⁸ Bu Tarih 21 Eylül 1938 olarak geçmektedir. Bkz. **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 312; Baki Sarısakal, Samsun Valilerinden Kâzım İnanç Paşa Vefat Etti, s.1; ; Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:62, S.132,s.395; TBMM Albümü, C.1, s.560.

⁶⁹⁹ Taş, a. g. t., s.24.

⁷⁰⁰ **Türk Parlamento Tarihi**, C.2, s. 312.

⁷⁰¹ Taş, a. g. t., s.25-26

⁷⁰² Kâzım İnanç'ın ailesi ile yaptığımız sözlü.

İstiklâl Harbi savaşlarına katılmıştır. Katıldığı harplerde Osmanlı, Alman, Romanya, Avusturya – Macaristan Devletleri’nce çeşitli nişan ve madalyalarla; TBMM tarafından da İstiklâl Madalyası⁷⁰³ ile ödüllendirilmiştir. 22 Mayıs 1925’de İstiklal Madalyası ile ödüllendirilen.⁷⁰⁴ Kâzım Kâzım Paşa, Takdirname⁷⁰⁵ ile de ödüllendirilmiştir.⁷⁰⁶ Aldığı bu nişan ve ödüllere bakacak olursak; Kâzım Bey, 26 Nisan 1907 (R-13 Nisan 1323)’de Romanya Hükümeti’nin Kron Dö Romani Nişanı Komandör Rütbesi ile ödüllendirilmiştir.⁷⁰⁷ Romanya Kralı Carol tarafından Erkân-ı Harb Kolağası Kâzım Bey’e, Romanya Tâcı nişânının Kumandan rütbesi 26 Nisan 1907’ de verilen belgenin ekteki formundaki yazılı kimlik bilgileri: Baba adı: Safer, Adı: Mûsâ Kâzım, Doğum yeri ve târihi: Diarbékir, 1 Mart 1298 Hicrî, Adresi: Moda Sakız Ağacı Bahâriye No. 3 olarak nakledilmektedir.⁷⁰⁸

23 Mayıs 1915 tarihinde Alman İmparatoru tarafından kendisine, Demirsalib Nişanı verilmiştir.⁷⁰⁹ Çanakkale Cephesi’nde Beşinci Ordu Erkân-ı Harbîye Reisi olarak Almanya’dan İkinci Rütbe Demirsalib Madalyası almıştır (1331).⁷¹⁰ Ancak Kâzım İnanç’ın aile arşivinden elimize ulaşan bir belgeye göre Beşinci Orduyu Hümayun Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Kâzım Bey’e Çanakkale Muharebesinde görevlendirildiği Hıdmat-ı İnasenesinden dolayı kılınçlı Mecidiye nişanı verilmesine dair bir berat bulunmaktadır.⁷¹¹ 1915 (1331)’te Harp Madalyası ile ödüllendirildikten sonra⁷¹² 22 Temmuz 1915’te üç sene kıdem zammı almıştır.⁷¹³ 1 Eylül 1915’te Gümüş imtiyaz⁷¹⁴ ve Altın liyakat Madalyaları⁷¹⁵ ile ödüllendirilmiştir.⁷¹⁶

⁷⁰³ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Kâzım Bey’e İstiklal Madalyası İstiklal Madalyası verildiğine dair yazı EK 39’da, İstiklal Madalyası verildiğine dair Vesika EK 40’da gösterilmiştir.

⁷⁰⁴ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.

⁷⁰⁵ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu belgenin aslı EK 41’de gösterilmiştir.

⁷⁰⁶ **Türk İstiklâl Harbine Katılan...**, s. 126.; Baycan, a. g. m., s.37.

⁷⁰⁷ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Baycan, a. g. m., s.37.

⁷⁰⁸ Kâzım İnanç Aile arşivi. Bu nişanın aslı EK 42’de gösterilmiştir.

⁷⁰⁹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Baycan, a. g. m., s.37.

⁷¹⁰ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Baycan, a. g. m., s.37.

⁷¹¹ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu belgenin aslı EK 43’te gösterilmiştir.

⁷¹² MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.

⁷¹³ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri 1**, s. 177-178; Baycan, a. g. m., s.37.

⁷¹⁴ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu belgenin aslı EK 44’de gösterilmiştir.

⁷¹⁵ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu belgenin aslı EK 45’de gösterilmiştir.

⁷¹⁶ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Baycan, a. g. m., s. 37.

13 Temmuz 1916 (R- 05 Temmuz 1322) tarihinde, Avusturya Devleti tarafından Şövalye Rütbesi'nden Leopold Nişanı almıştır.⁷¹⁷ Kâzım İnanç'ın aile arşivinden ulaşılabildiğimiz bir belgeye göre, Şevketmeâb Avusturya İmparatoru, Bohemya Kralı ve Apostolik Macaristan Kralı tarafından 24 Nisan 1916 târihli kararlar Osmanlı İmparatorluğu Mîralaylarından, Osmanlı 5. Ordusu Erkân-ı Harbiye Reîsi Kâzım Bey'e, İmparator Leopold Düzeninde Şövalye Haçı ve Harp Madalyası 10 Haziran 1916 tarihinde verilmiştir.⁷¹⁸

25 Aralık 1915 (R-13 Kanun-ı Evvel 1331)'te Alman Islah Heyetince, Almanya'dan Birinci Sınıf Demir Salib Nişanı almıştır. 17 Ocak 1916 (R-04 Kanun-ı Sani 1331) tarihinde de Üçüncü Rütbeden Osmanî Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁷¹⁹

Kâzım Bey, 13 Mayıs 1917 tarihinde, Üçüncü Osmanî Nişanı ile ödüllendirip Kılıçlı'ya tahvil edilmiştir. 30 Temmuz 1917'de Saksonya Dükaliği tarafından Şerefsalibi Nişanı almıştır.⁷²⁰ 25 Ağustos 1917'de, Almanya'dan Kılıçlı 2'nci Rütbeden Kırmızı Kartal Nişanı verilmiştir (1333).⁷²¹ Kâzım İnanç'ın aile arşivinden ulaşılabildiğimiz bir belgeye göre, Prusya Krallığı tarafından Osmanlı 5. Ordusu Erkân-ı Harbiye Reîsi Mîralay Kâzım Bey'e, İkinci Sınıf Kılıçlı Kırmızı Kartal Nişanı verildiğine dâir 3 Ağustos 1917 tarihli bir berat bulunmaktadır.⁷²²

Yine Kâzım İnanç'ın aile arşivinden ulaşılabildiğimiz 2.10.1334 tarihli bir belgeye göre, Almanya devlet-i fehımanesi tarafından kılıçlı 2.rütbeden kırmızı kartal nişanıyla taltif buyrulan Grup harbiye erkân-ı reisi Mirliva Kâzım Paşa'ya berat leffen tısyar kılınmıştır denilmektedir.⁷²³

---

⁷¹⁷ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e. , s. 80.; Baycan, a. g. m., s.37.

⁷¹⁸ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu belgenin aslı EK 46'da gösterilmiştir.

⁷¹⁹ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Süslü, Balcıoğlu, a. g. e. , s. 80.

⁷²⁰ Taş, a. g. t., s. 24; MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.; Baycan, a. g. m., .37; Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu belgenin aslı EK 47'de gösterilmiştir.

⁷²¹ Süslü, Balcıoğlu, a. g. e, s. 80; MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.

⁷²² Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu belgenin aslı EK 48'de gösterilmiştir.

⁷²³ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu belgenin aslı EK 49'da gösterilmiştir.

23 Eylül 1917 (23 Eylül 1333) tarihinde 2' nci Rütbeden Kılınçlı Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁷²⁴

Kâzım Bey, 22 Ocak 1918'de Avusturya Hükümeti tarafından İkinci Sınıf Liyakat Madalyası ile 20 Ekim 1918'de Kılınçlı 2' nci Rütbeden Osmanî Nişanı (04 Eylül 1334) ile ödüllendirilmiştir.⁷²⁵ Kâzım İnanç'ın aile arşivinden ulaşılabildiğimiz bir belgeye göre, Avusturya İmparatorluğu ve Macaristan Krallığı tarafından Osmanlı İmparatorluğu Mîralaylarından, Osmanlı Beşinci Ordusu Erkân-ı Harbiye Reîsi Hakkı oğlu Kâzım Bey'e 8 Kasım 1917 târihli karâra binâen 2. Sınıf Askerî Hizmet Haçı ve 2. Sınıf Harp Madalyası 13 Kasım 1917 tarihinde verilmiştir.⁷²⁶

Bunların dışında Afganistan Kralı (Emânullah Han) tarafından Kolordu Kumandanı Mîrlivâ Kâzım Paşa cenaplarına, 1922 tarihinde Türkiye'nin ıstıraplı ve çalkantılı devrindeki güzîde hizmetlerinden ve Osmanlı İslâm askerlerini kemâl-i şecâat ve himmetle idâre ettiğinden ötürü, huzûr-i şâhânem tarafından, hilâfet-i uzmâ-yı İslâmî'ye hizmetlerinin yâdigârı olarak bu şanlı "Serdâr-ı A'lâ" nişânı hediye edilmiştir.⁷²⁷

Sonuç itibariyle Harp okulundan mezun olduktan sonra askeri ve siyasi alanda çeşitli görevlerde bulunan Kâzım Bey, birçok yetki, görev ve sorumluluğu başarıyla yerine getirmiş, aldığı başarılarla istinaden yukarda da anlattığımız üzere birçok ödül almaya hak kazanmıştır. Aldığı bu ödüllere ayrıntılı bir şekilde değinmemiz, bu ödül ve nişanların çoğunun yaptığımız çalışma vasıtasıyla ilkez gözler önüne sunulmuş olmasıdır. Bunda elbette Kâzım İnanç'ın ailesi tarafından bize Kâzım İnanç Aile Arşivini açmış bulunmaları çalışmamızı farklılaştıran en önemli hususlardan biridir. Bu bağlamda kendilerine yine sonsuz sevgi ve saygımı bildirmeyi her daim bir borç bilirim.

---

⁷²⁴ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi. ; Baycan, a. g. m., s.37.

⁷²⁵ MSB Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi; Taş, a. g. t., s. 24; Bu belgenin aslı EK 50' de verilmiştir.

⁷²⁶ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu Nişânın aslı EK 51'de gösterilmiştir.

⁷²⁷ Kâzım İnanç Aile Arşivi. Bu Nişânın aslı EK 52'de gösterilmiştir.

SONUÇ

1880 yılında Diyarbakır’da doğan, ilk ve orta öğretimini tamamladıktan sonra Harbiye Mektebi’ne giren Kâzım İnanç, Harbiye’den mezun olduktan sonra Kurmay stajı için 5’inci Ordu emrine verilmiştir. Bundan sonra pek çok askeri görev üstlenen Kâzım Bey, 1926 yılında Samsun Valililiğine atanarak askeri yaşamından farklı bir yola adım atmıştır.

Yaşamının önemli bir kısmını şerefli bir Türk askeri olarak geçiren Kâzım Bey, henüz harbiyede iken ülkenin geçirdiği iç ve dış sıkıntılardan harbiyedeki diğer arkadaşları gibi büyük ölçüde etkilenerek bu yaşanan süreçten büyük bir deneyim ve tecrübe elde etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli yapı ve kurucu taşlarını oluşturacak bu arkadaşları ile birlikte, Türk milleti için ölüm kalım savaşı olan Çanakkale Cephesi’nde düşmana karşı mücadele etmiştir. Çanakkale Zaferi; Anadolu’da topyekün bir birlik ve beraberliğin, büyük bir fedakârlık ve özveriyle

birleşmesi neticesinde meydana gelen ve hala hafızalarda yerini koruyan olağanüstü bir çabanın eseridir. Çeşitli amaçları doğrultusunda planlar oluşturan Müttefiklerin tüm olanaklarını kullanmalarına rağmen geri çekilmek zorunda kaldıkları ender bir mücadelenin neticesidir. Çanakkale Cephesinde yaşanan Arıburnu, Anafartalar ve Conkbayırında gerçekleştirilen mücadeleler, Türk'lere büyük bir özgüven ve umut aşılamıştır. Elbette bu cephede yaşanan zafer ve verilen mücadele topyekün bir birlikteliğin neticesinde gerçekleşmiştir.

Çanakkale zaferi asla tek bir şahsa ait değildir. Topyekün bir mücadelenin eşsiz bir örneğidir. Ancak bu mücadelede Kâzım Bey'in üstlendiği görev ve sorumluluklar şüphesiz bu topyekün mücadelenin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Çanakkale Cephesi'nde teşkil edilen Beşinci Ordu içinde; silah, cephane ve erzak tedariki temin etme husunda, birliklerin temini, değişimi ve konuşlanışı hususunda, haberleşme ve bilgi alışverişi sağlama hususunda, düşman kuvvetleri hakkında elde edilen bilgiler hususunda, ikmal efradı temin etme husunda birçok görevi aynı anda yerine getirmiştir. Üstlendiği bu görev ve sorumluluklar kendisini cephe içinde vazgeçilmez ve hayati kılmış, yine kendisinin cephede sergilediği tutum ve davranışlar adının bugün bile çeşitli kaynak, gazete ve demeçlerde anılmasını sağlamıştır.

Harbiye'de iken kurduğu dostluk ve arkadaşlıklar, Çanakkale Cephesi'nde Beşinci Ordu Kurmay Başkanlığı görevini üstlendiği aşamada, kendisine büyük olanaklar sunarak cephenin gidişatında olumlu adımların atılmasını mümkün kılmıştır. Cephe arkasında o dönemde hayati bir rol üstlenen Kâzım Bey, Beşinci Ordu Komutanı Liman Von Sanders ile harbiye'den arkadaşları olan ya da karargâhlarda birlikte görev aldığı subaylar arasında yaşanan tartışmalarda, iyi bir Almancaya da sahip olmasının avantajıyla şüphesiz bir denge unsuru olarak yatıştırıcı bir rol üstlenmiştir.

Bunun dışında kimi zaman Ordu Komutanı Sanders ve Başkomutanlık arasında yaşanması mümkün sıkıntı ve gerginlikleri engelleyerek, meydana gelebilecek sorunların çözüme kavuşturulmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir.

Çanakkale Cephesi'nde, Kâzım Bey'in de içinde yer aldığı Türk Ordusunun yarattığı başarı, Milli Mücadele büyük bir güç, moral kaynağı olmuştur. Öyleki Milli Mücadele kadrosunu aşağı yukarı Çanakkale kadrosu oluşturmuştur. Harbiye'den tanıdığı ve kurduğu

Dostlukları Çanakkale Cephesi'nde iken ilerleten Kâzım Bey, bulunduğu konumu en iyi şekilde değerlendirerek Milli Mücadele İçin elinden geleni yapmaktan çekinmemiştir. Çanakkale Cephesi'nde, Mustafa Kemal'in cephede önemli bir göreve gelmesinde sarf ettiği çabayı yine Milli Mücadele sürecinde de göstermiş, öyleki Mustafa Kemal, Samsun'dan başlayarak bütün doğu vilayetlerinde askere kumanda ve valilere emir yetkisini, Diyarbakırlı Kâzım İnanç'a yazdırarak elde etmiştir. Bu anlamda Kâzım Bey'in göstermiş olduğu çabalar her dönemde tarihe altın harflerle yazılmıştır.

Sonuç olarak Türk Milletinin tarihine önemli bir asker olarak adını yazdıran Kâzım Bey, şüphesiz fikir ve ruh bağının bugün bile canlı tutulmasına vesile olan Çanakkale zaferinde çok önemli bir paya sahiptir. Bu bağlamda kendisinin Çanakkale Cephesi'nde yaşanan bu zaferde nasıl hayatı bir yerine getirdiğini aydınlatmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, KLS: 4-8747, Dos: 5 (335), Fih:2-4

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:4-8747, Dos:5 (335), Fih:2-5

ATASE Arşivi, 1-1, Klasör: 181, Dosya: 778, Fihrist: 20-1'den nakleden ATBD. "Beşinci Ordu Karargâhından Baş kumandalık Vekâletine Mevrud Şifre", Yıl:38, S. 88, Ağustos 1989, Belge No: 2148.

ATASE Arşivi, 1-1, Klasör:8, Dosya: 40, Fihrist: 32'den Nakleden ATBD, "Beşinci Ordu Karargâhından Başkumandanlık Vekâleti'ne Mevrud Şifre", Yıl. 38, S. 88, Ağustos 1989, Belge No: 2146.

ATASE Arşivi, 1-1, Kls.: 181, Dos.: 779, Fih.: 4-1'den nakleden ATBD., "Beşinci Ordu Karargâhı'ndan Başkumandandık Vekâleti'ne Mevrud Şifre", Yıl.38, S.88, Ağustos 1989, Belge No: 2153.

ATASE Arşivi, 1-1, Kls: 180, Dos: 776, Fih: 4-2'den nakleden ATBD, "Beşinci Ordu Karargâhı'ndan Başkumandandık Vekâleti'ne Mevrud Şifre", Yıl.38, S. 88, Ağustos 1989, Belge No: 2133

ATASE Arşivi, 1-1, Kls: 181, Dos: 779, Fih: 4'den nakleden ATBD., "Beşinci Ordu Karargâhı'ndan Başkumandandık Vekâleti'ne Mevrud Şifre", Yıl.38, S.88, Ağustos 1989, Belge No: 2151

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 4-8747, Dos: 5 (335), Fih: 2-11

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:4-8747, Dos: 5 (335), Fih:2-5

ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Klasör: 180, Dos: 774, Fih: 1-5; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, "Osmanlı Orduyu Hümayunu Başkomutanlı

Vekâleti'nin teşkil edilen 5 nci Ordu Komutanlığına Limân Von Sanders'i tayin ettiği Atama Yazısı", Yıl 38, S. 88, Ağustos 1989, Belge No: 2129.

Atase Arşivinden Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:62, S.132, Genelkurmay Atase Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ocak 2014.

1. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE)

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör: 5-2453, Dosya: H-16, Fihrist: 1-11

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 5-2453, Dos: H-17, Fih:1-3

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: , Dos: H-18, Fih: 8

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 3474, Dos: H-18, Fih: 1

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:3474, Dos: H-37, Fih: 4-11a

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 3964, Dos: H-29.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 5-2453, Dos: H-18, Fih:1-1

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 6-1

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 9

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 44

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 55

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6-9565, Dos: H-37, Fih: 1-3

ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 42, Gömlek: 1, Belge No: 1-12

ATASE Arşivi, ATAZB, Dos: 3, Kls: 42-3as, Fih: 1-19

ATAZB Arşivi, Kutu: 42, Gömlek: 3, Belge No: 3-20

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:3474, Dos: H-9, Fih: 3-1a

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos:525, Fih:45

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Belge No: 42-2aga

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 4350, Dos: H-5, Fih:4- 33

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:5-2453, Dos: H-19, Fih: 1-6

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Belge No: 42-1apa

ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 42, Gömlek: 6, Belge No: 9-2
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666, Dos:525, Fih:50-1
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 5-2453, Dos: H-16, Fih:1
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos: 525, Fih: 14
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6-1666, Dos: 525, Fih: 39-1
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 3474, Dos: H-16, Fih: 6-15a
ATASE Arşivi, ATAZB 42-2as
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos:525, Fih:7
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos:525, Fih:10
ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih:10-1
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6-1666, Dos: 523, Fih: 14-3
ATASE Arşivi, 6-1666, Dos:525, Fih:14-1
ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih: 30-6
ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih: 30-7
ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih:34
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666, Dos: 525, Fih: 45, 45-1
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666 Dos: 525, Fih: 50-2
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666, Dos: 525, Fih: 54
ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih: 41
ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666, Dos: 525, Fih: 60
ATASE Arşivi, 4-8759, Dos: 157, Fih: 27-1
ATASE Arşivi, 6-1666, Dos: 525, Fih:4

Kâzım İnanç Aile Arşivi

24.5.1341 Tarihli 3.Ordu Ferit Kâzım Paşa'ya verilen İstiklal madalyası Vesikası.
6.Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Paşa'ya verilen Takdirname.

Afganistan Kralı Emânullah Han tarafından Kolordu Kumandanı Mîrlivâ Kâzım Paşa' ya verilen 1922 tarihli Serdâr-ı A'lâ Nişân-ı.

Albay Kâzım'a, 10 Haziran 1916 tarihli Avusturya – Macaristan Şövalye Haçı ve Harp Madalyası Berâtı verildiğine dair belge.

Avusturya- Macaristan tarafından Kâzım Bey'e verilen 13 Kasım 1917 tarihli Hizmet Haçı ve Harp Madalyası Berâtı.

Beşinci Ordu Erkan- Harbiye Reisi Miralay Kâzım İbn-i Hakkı Diyarbakir.

Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Kâzım Bin Hakkı Diyarbakir.

Beşinci Ordu Hümayun Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Kâzım Bey'e Kılıncılı Mecidiye Nişanı verilmesine dair Berat.

Diyarbakir'de 3.Ordu Müfettişi Kâzım Paşa Hazretlerine Müdafaa-i Milliye Vekâletinden kendisine İstiklal Madalyasının verildiğine dair 18.6.1341 tarihli yazı.

Erkân-ı Harbiye Birinci Sınıf Diploması.

Erkan-ı Harbiye Yüzbaşılardan Kâzım Efendi'ye Kolağalık rütbesi tevcih-i emr-i âlisi (rütbe verildiğine dair belge).

Harbiye Nezaretinden Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına gönderilen 2.10.1334 tarihli yazıyla Grup Erkan-ı Harbiye Reisi Mirliva Kâzım Paşa'ya Almanya tarafından Kılıncılı 2.rütbeden Kırmızı Kartal nişanı verilfiğine dair yazı.

Kâzım Bey'e 26 Nisan 1907 tarihli Romanya Kumandan Haçı Nişânı Berâtı'nın verildiğini gösteren belge.

Kâzım İnanç'ın Altın Madalya Aldığına Dair Belge.

Kâzım İnanç'ın bir hatıra dolayısıyla 5 Mayıs 1937 gecesi yazdığı yazı.

Kâzım İnanç'ın son yıllarına ait bir Fotoğrafı.

Kâzım İnanç'ın Gümüş Madalya Aldığına Dair Belge.

Kâzım İnanç'ın Harbiye'de bulunduğu sıralarda yüzünün bir kısmının görüldüğü Fotoğrafı.

Kâzım İnanç'ın Kızı Fatma Neyran'ın Düğün Fotoğrafı.

Kâzım İnanç'ın Soy Ağacı.

Limân Paşa'nın 1925 tarihli Mektubu.

Mekteb-i Harbiye Şehâdetnâmesi.

Mekteb-i Hayriyyei-i Şahane Şakirdanından Diyarbekirli Kâzım Naci Efendi 2 Mart 1313.

Mustafa Kemal Başkumandan olarak Ankara istasyonundan Sakarya Cephesine uğurlanırken yanında Kâzım İnanç'ın olduğu Fotoğrafı.

Mustafa Kemal tarafından Kâzım Paşa'ya İNANÇ Soyisiminin verildiğini gösteren belge.

Kâzım İnanç'ın Mustafa Kemal için yazdığı yazı.

Mustafa Kemal'le birlikte Kâzım İnanç'ın Fotoğrafı.

Mustafa Kemal'le birlikte Kâzım İnanç'ın Fotoğrafı.

Kâzım İnanç'a, Prusya Krallığı tarafından Kılıçlı Kırmızı Kartal Nişanı verildiğine dair Berât.

Sachsen- Meiningen Düklüğü tarafından Miralay Kâzım Bey'e, 30 Temmuz 1917 tarihli verilen Demir Haç Nişanı Berâtı.

3. Başbakanlık Arşivi

BOA, İ.TAL, 1334.Ra-13

4. Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.

Kâzım Bey'in, TBMM tarafından Garp Cephesi Kumandanlığı Vekâletine getirilme yazısı.

5. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Kâzım Beyin Birinci Kânun 932 İzmir Mebusluğuna İntihap" olarak bulunduğunu gösteren kanun.

Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Kâzım Paşa'nın IV'üncü dönemine ilişkin mülâhazat örneği. Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No:188,

Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No:188 Kâzım Bey'in yine bu dönemde 11/2/935 tarihinde İzmir Milletvekili olarak seçildiğini gösteren mazbatanın örneği.

Sicil No: 188, Azayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Örneği.

Sicil No:188, Âzayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası.

6. Necmettin Özçelik Arşivi.

- Çanakkale Cephesi'nde Kâzım İnanç'ın Fotoğrafı.

- Çanakkale Cephesi'nde Kâzım İnanç'ın Fotoğrafi.

-Edebi Heyet'le birlikte Çanakkale Cephesi'nde Beşinci Ordu Karargâhı'nda yer alan Kâzım İnanç'ın Fotoğrafi.

7. Mustafa Onur Yurdal Arşivi

5. Ordu Kumandanı Kâzım İnanç'ın Çanakkale Cephesi'nde otomobilin içinde Fotoğrafi.

6.Sürelî Yayınlar

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayısı.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi.

Atatürk Araştırma Meürkezi Dergisi.

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1956.

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Ağustos Çarşamba, 2005.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları.

Hayat Mecmuası, 17 Ağustos,1972, S.34.

Milliyet Gazetesi, 16 Mayıs 1933.

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE).

ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.

Pamukkale Üniversitesi. Eğitim Fakültesi Dergisi.

Politika Dergisi.

Tarih ve Medeniyet Dergisi.

TBMM Albümü 1920-2010, C.1, (1920-1950).

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi.

Türk Dünyası Tarih Dergisi.

Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi.

Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi.

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.

7. Kaynaklar Eserler

Kitaplar

Akçakayalıoğlu, Cihat., **Atatürk, Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle**, 2.baskı, Gn. Kur. Atase Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988.

Aksakal, Mustafa., **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul Aralık 2010.

Akşin, Sina., **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)**, 7.baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2009.

Akşin, Sina., **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul Mayıs 2010.

Akşin, Sina., **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş(1918-1919)**, C.I, Cem Yayınevi, İstanbul.

Albayrak, Muzaffer., **Çanakkale Muharebeleri'nde 5.Ordu'nun İkmali, Osmanlı'nın Son Kilidi Çanakkale 2**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012.

Armaoğlu, Fahir., **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul 2009.

Atacanlı, Sermet., **Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları**, MB Yayınevi, 2006.

Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Türk Tarih Dizisi, Sander Yayınları, s. 243

Atatürk, M.Kemal ., **Nutuk**, Bizbize Yayınları, Ankara Mart 2007.

Atatürk'ün Bütün eserleri (1903-1915), 2.baskı, C.1, Kaynak Yayınları, İstanbul Nisan 1999.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, (6 Mayıs 1922- 15 Ekim 1922), 2.baskı, C.13, Kaynak Yayınları, İstanbul Kasım 2006.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Nutuk II (1927), C.20, Kaynak Yayınları, İstanbul Ocak 2007.

Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri, Harp Akademileri Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1981.

Atay, Falih Rıfıkı., **Çankaya (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar)**, Pozitif Yayınları, İstanbul.

Avcı, Hâlıl Ersin., **Çanakkale Ruhu**, 12. baskı, Metropol Yayınları, İstanbul Şubat 2007.

- Ay, Behzat., **Çanakkale'den Laik Cumhuriyet'e**, Tarihimizde Önemli Günler ve Atatürk, Broy Yayınları, Ekim 1992.
- Aydemir, Şevket Süreyya., **Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)**, 12.baskı C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Aydın, Erdoğan., **Osmanlı'nın Son Savaşı Turan Hayalinden Sevr'e**, 2. baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul Nisan 2012.
- Ayhan S. Bilbaşar, **Çanakkale 1915**, İstanbul Ocak 1971.
- Balkan Harbi, Harbin Sebepleri Askerî Hazırlıklar ve Osmanlı Devletinin Harbe Girişi, (1912-1913)**, C.I, GnKur. Basımevi, Ankara 1970.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet., **Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk Siyasi ve Özel Hayatı, İlkeleri**, 2.baskı, Gözen Yayınları, Haziran 1981.
- Bayrak, M. Orhan., **İstanbul'da Meşhur Gömülü Adamlar (1453-1978)**, Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, Aksüt Matbaası, 1979.
- Bayrak, M. Orhan., **Kurtuluş Savaşı ve Atatürk**, Kastaş Yayınları, İstanbul Şubat 1990.
- Bayur, Yusuf Hikmet., **Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- Bayur, Yusuf Hikmet., **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.1, 3.baskı, T. T. K.Y, Ankara 1983.
- Belen, Fahri., **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.
- Belen, Fahri., **Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler**, Yay. Haz. , Tuncay Yılmaz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul Mart 2009.
- Belen, Fahri., **Türk Kurtuluş Savaşı, (Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle)**, 2.baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara Temmuz 1983.
- Benazus, F., **Çanakkale'den Gelibolu'ya**, 2. baskı, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007.
- Besbelli, Saim., **Çanakkale'de Tük Bahriyesi (1914-1918)**, Deniz Basımevi, 1959.
- Bıyıklı, Mustafa ve Kara, Hatice Işıldak., **"Çanakkale Savaşları'na Katılan Türk Generaller ve Savaşta Faaliyetleri"**, Osmanlı'nın Son Kilidi Çanakkale 1, 2.baskı, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul Nisan 2010.
- Bıyıklıoğlu, Tefik., **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, 2.baskı, Kent Basımevi, Ekim 1981.

- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı, V'inci Cilt, 2'nci Kitap**, Amfibi Harekât, GnKur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916),V'inci Cilt III'üncü Kitap**, Gn. Kur ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915) V'inci Cilt I'inci Kitap**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.
- Borak, Sadi., **Ata ve İstanbul**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1983.
- Borak, Sadi., **Atatürk'ün İstanbuldaki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)**, Kırmızı Beyaz Yayınları, Şefik Matbaası, İstanbul.
- Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, C.I-II, 4.baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Mayıs 2006.
- Conk, Cemil., **Çanakkale Conkbayırı Savaşları, Atatürk'ün yaptırdığı Görülmemiş Yiğitçe Süngü Hücumu**, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Harp Tarihi Dairesi Yayınları, E. U. Basımevi, Ankara 1959.
- Çamoğlu, Şemsettin., **Çanakkale Boğazı ve Savaşları**, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1962.
- Çanakkale Muhârebati, Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi**, Yay. Haz. Bülent Özdemir, Abdülmecit Mutaf, S. 2, TTKY, Ankara 2012.
- Direniş, 1.Kitap, Bilgi Yayınevi, Bilgi Yayınları, İstanbul Kasım 1991.
- Erdemir, Lokman., **Fotoğraflarla Çanakkale Savaşları (Cephe ve Cephe Gerisinde İnsan)**, TBBD Yayınları, İstanbul 2012.
- Erickson, Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Çev. Tanju Akad, 3. baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul Mart 2011.
- Erkal, Şükrü., **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916)**, Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Gn. Kur Basımevi, Ankara 1997.

- Eroğlu, Hamza., **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği**, 3. baskı, T. C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1997.
- Ertem, Serkan., **Çanakkale Denizaltı Harekâtı**, Denizler Kitabevi, İstanbul Haziran 2011.
- Eyicil, Ahmet ., **Siyasi Tarih**, Ankara 1990.
- Fidan, Adem., “**Müttefik Kuvvetlerin Gelibolu Yarımadasını Tahliye Etmeleri**”, **Osmanlı'nın Son Kilidi Çanakkale 1**, Çamlıca Basın Yayın, 2.baskı, İstanbul Nisan 2010.
- Görgülü, İsmet., **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), Balkan –Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- Göze, Ergun., **Çanakkale’de Kumandalar Savaşı**, 2.baskı, Boğaziçi Yayınları İstanbul Mart 2006.
- Hochwächter, Gustav Von., **Balkan Savaşı Günlüğü, “Türklerle Cephe”**, Çev. Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Şubat 2008.
- James, Robert Rhodes., **Gelibolu Harekâtı**, Çev. Hâlûk V.Saltıkgil, Belge Yayınları, London 1965.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal., **Resimlerle Atatürk Hayatı, İlkeleri, Devrimleri**, 2.baskı, İnkılâp ve Aka Kitabevi Yayınları, İstanbul 1984.
- Karal, Enver Ziya., **Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet Ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C.IX, TTKY, Ankara 1996.
- Kemal, Mustafa., **Anafartalar Muharebeleri’ne Ait Tarihçe**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.
- Kemal, Mustafa., **Anafartalar Muharebeleri’ne Ait Tarihçe**, Yay.Haz.,Suat Akgül, Hülya Toker, Sema Demirtaş, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları,Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.
- Kemal, Mustafa., **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Genelkurmay (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.
- Kemal, Mustafa., **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Yay. Haz. Suat Akgül, Hülya Toker, Sema Demirtaş, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.
- Kocabaş, Süleyman., **Pançermenizm’in “Şark’a Doğru” Politikası Tarihte Türkler ve Almanlar**, Vatan Yayınları, İstanbul Eylül 1988.
- Kortan, Enis., **Tuna’dan Sakaryaya**, Ceres Yayınları, İstanbul 2011.

- Kökütürk, Yalın İstenç., **Hâlk Çocuğu Mustafa Kemal**, 3.baskı, İstanbul Haziran 2010.
- Meydan, Sinan., **Sarı Paşam Sultan, Örgüt ve İhtilal**, 2.baskı, Truva Yayınları, Eylül 2007.
- Mikusch, D V., **Gazi Mustafa Kemal Avrupa İle Asya Arasındaki Adam**, Çev.Esat Mermi Erendor, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981.
- Moorehead, Alan., **Gelibolu**, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, 7. baskı, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul Şubat 2007.
- Mühlman, Carl., **Çanakkale Savaşı**, Çev. Sedat Umran, 9.baskı, Timaş Yayınları, İstanbul Şubat 2009.
- Mühlman, Carl., **İmparatorluğun Sonu 1914 Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?** Çev. Kadir Kan, Timaş Yayınları, İstanbul Mayıs 2009.
- Namık Doymuş, **130 Yıllık Zorlu Yürüyüş**, Doğan Kitap, İstanbul Kasım 2010.
- Oglander, C.F Aspinall., **Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı**, 2.baskı, C.1, Arma Yayınları, İstanbul 2005.
- Okyar, Osman., Seyitdanlıoğlu, Mehmet., **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları**, 3.baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Nisan 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri 1**, Yay. Haz. , Muzaffer Albayrak, Mustafa Çakıcı, Recep Uzundağ, Salih Kahraman, Yılmaz Karaca, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü, Yayın No: 71, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri 2**, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Mustafa Çakıcı, Recep Uzundağ, Salih Kahraman, Yılmaz Karaca, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivler Müdürlüğü, Yayın No: 71, Osmanlı Arşiv Daire başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Önder, Mehmet., **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975.
- Özakman, Turgut., **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Açıklamalar, Kaynaklar, Temel Belgeler ve Devrim Yasaları**, 3.baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara Eylül 2009.
- Pehlivanlı, Hamit., **“Müttefiklerin İnsanlık ve Hukuk Dışı Davranışları”, Osmanlı'nın Son Kilidi Çanakkale 1**, 2.baskı, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul Nisan 2010.
- Robbins, Keith., **Birinci Dünya Savaşı**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara Eylül 2005.

- Rudenno, Victor., **Gelibolu Denizinden Saldırı**, Çev. Dilek Cenkçiler, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara Mart 2009.
- Sagay, Reşat., **XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1972.
- Sami Ateş, **Atatürk Anadolu'ya Geçince**, 2.baskı, Kemalist Atılım Birliği Yayınları, Ocak 1991.
- Sarıkan, Zeki., **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (Açıklamalı Kronoloji)**, TBMM'den **Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Schweder, Paul., **Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul Nisan 2012.
- Sperco, Willy., **Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)**, Çev. Zeki Çelikkol, Bilgi Yayınları, Ankara Ekim 2001.
- Süslü, Azmi., Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, Divan Yayıncılık, Ankara 1999.
- Tevetoğlu, Fethi., **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987;
- Tuncer, Hüner., **"Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2003.
- Tuncoku, Mete., **Çanakkale 1915 Buzdağının Altı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Tunçay, Mete ., **T.C. 'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3.baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.
- Turan, Şerafettin., **Türk Devrim Tarihi İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 2. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara Haziran 2004.
- Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen Ve Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, 2.baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.
- Türk Parlamento Tarihi TBMM-IV Dönem (1931-1935)**, C.2, TBMM Vakfı Yayınları, No: 12.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1908-1920, C.III, Ks. 6**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Basımevi, Ankara 1996.
- Türkmen, Zekeriya., **Mütarekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)**, Bengi Yayınları, İstanbul, Ocak 2010.

- Uçarol, Rifat., **Siyasi Tarih (1789-1999)**, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- Uluğ, N. Hakkı., **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları.
- Uluğ, Naşit H., **Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, Nisan 1973.
- Walder, David., **Çanakkale Olayı**, Çev. M. Ali Kayabal, 3. baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul Ekim 1971.
- Williams, Peter., **Çanakkale Savaşı Kanlısirt Muharebesi (25 Nisan 1915)**, Çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- Yalçın, E. Semih ve Koca, Salim., **Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi**, 2.baskı, Berikan Yayınları, Ankara Ağustos 2007.
- Yalçın, Semih., **Mustafa Kemal Atatürk (Hayatı ve Eseri)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- Yılmaz, Durmuş., **Osmanlı'nın Son Yüz Yılı Cumhuriyete Giden Yol**, 2.baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya Ekim 2004.
- Yurdakul, Yurdakul., **Mustafa Kemal'den Atatürk'e**, 2.baskı, Truva Yayınları, İstanbul Ocak 2010.
- Zürcher, Erik Jan ., **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul Ekim 1987.

8. Hatıralar

- Atatürk, Gazi M. Kemal., **Atatürk'ün Anıları (1917-1919)**, Bilgi Yayınevi, Ankara Şubat 1982.
- Cebesoy, Ali Fuat., **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Cebesoy, Ali Fuat., **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Okul ve Genç Subaylık Anıları, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Çanakkale Hatıraları, C. 1**, Yay. Haz. , Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul Kasım 2001.
- Çanakkale Hatıraları, C.2**, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul Temmuz 2002.
- Çanakkale Hatıraları, C.3**, Yay. Haz. , Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul Eylül 2003.
- Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)**, Yay. Haz. , Hâilil Erdoğan Cengiz, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları, Yay. Haz. İhsan Ilgar, Nurer Uğurlu, 2.baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.

İmparatorluktan Cumhuriyete: Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor, Haz. Taylan Sorgun, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2003.

Kannengiesser, Hans., **Çanakkale Cehenneminde 500 Alman**, Çev. Çınar Arcan, Arcan Yayınları, İstanbul Mart 2010.

Mehmet Fasih Bey'in Çanakkale Anıları, Kanlısırt Günlüğü, Yay. Haz. Murat Çulcu, Denizler Kitabevi, Kaptan Yayıncılık, İstanbul 2006.

Miralay Mehmet Arif Bey, **Ayıcı Arif'in Anıları, Anadolu İnkılâbı Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, Yay. Haz., Bülent Demirbaş, 2.baskı, Arba Yayınları, İstanbul 1992.

On Yıllık Savaş, ORG. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, Haz; İzzettin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Şubat 2010.

Prigge, Erich. R., **Limân Von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R.Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü**, Çev. Haz., Bülent Erdemoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Sanders, Limân Von., **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, 2. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Mayıs 2011.

9. Makaleler

Akandere, Osman., “Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşları'nda Gösterdiği Liderlik ve Motivasyon Stratejileri”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 16, Özel Sayı, Yıl: 8, Gn. Kur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara Ağustos 2010.

Akça, Bayram., “Mustafa Kemal'in Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları'nın Yeri”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Atatürk'ün Doğumunun 125.Yılı ve Cumhuriyetimizin 83.Yılı Özel Sayısı.

Aksanyar, Necati., “Emperyalizmin Kıskaçında Bir Milletın Organizasyonu ve Kahramanı Mustafa Kemal (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919 İstanbul)”, **Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi**, S. 14, Nisan 2008.

Altınkaş, Evren., “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: TPCF ve SCF”, **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S. 29, Mart – Nisan 2012, ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası-Kırğız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – Kırğızistan.

- Atabay, Mithat., “Çanakkale Savaşları Sırasında Mustafa Kemal, Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler”, Ed., Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Ankara Şubat 2015, s.105
- Atabey, Figen., “İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekâtı”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayı**, S. 16, Yıl:8, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara Ağustos 2010.
- Ayan, Ergin., “Alman Subayları'nın Hatıralarına Göre Çanakkale'de Mustafa Kemal”, **Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, The Journal Of International Social Research, Vol 3/1, Spring 2010.
- Aydın, Mehmet Korkud., Atatürk'ün Amasya Gezileri, **Turkish Studies**, Volume 9/4, Ankara Spring 2014.
- Aymalı, Ömer., Mustafa Kemal Paşaya Geniş Yetkiler Veren Talimatname Nasıl Hazırlandı? ,**Tarih Dosyası**, Dünya Bülteni.
- Baycan, Nusret., “Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları”, **Atatürk Araştırma Meürkezi Dergisi**, C.9, S.26, Mart 1983.
- Baykara, Tuncer., “Liman Von Sanders'in Kurmay Başkanı Diyarbakırlı Kâzım İnanç Paşa(1880-1938)”, Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler, Ed., Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Ankara Şubat 2015.
- Bean, C. E. W., Gallipoli Mission, Çev. Yetkin İşcen, AWM, 1948
- Bıyıklı, Mustafa, Kaplan, Hatice., “Çanakkale Kahramanlarından General Mehmet Esat (Bülkat) Paşa'nın Askerî Hayatı”, Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler, Ed., Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Ankara Şubat 2015.
- Cengüvar, Ümit., “Çanakkale Muharebeleri'nde Boğaz Harbi 18 Mart Deniz Harekâtı”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayısı**, S. 16, Yıl: 8, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara Ağustos 2010.
- Cumhuriyetimize Giden Yol (Samsun-Amasya-Erzurum-Sivas Sempozyumu), C.1,Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2013.
- Çeliker, Fahri., “Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askeri Heyetlerinin Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi'ndeki Tutum ve Etkileri”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bidiriler**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.
- Demir, Sertif., Keskin, Alev ve İlhan, Fatma., “Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi: Karadeniz Baskını”, **Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi**, S. 17, Şubat 2011.

- Durgun, Bülent., “Alman Islah Heyetleri ve Bischoff’un Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunun Ulaştırması Hakkında Değerlendirmeleri.”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/2, Kış 2012.
- Erdemir, Lokman., “Çanakkale Muharebeleri’nde 27. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik (Aker) Bey”, Çanakkale Muharebeleri’nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler, Ed., Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Ankara Şubat 2015.
- Ertem, Barış., “Siyasal Bir MuHâlefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, Aralık 2010.
- Güneş, İhsan., “II Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, Ankara. Edu. tr.
- Haytoğlu, Ercan., Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasal Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945), **Pamukkale Üniversitesi. Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 3, 1997.
- Kaşıyugun, Ali, Osmanlı Devleti’nin 1. Dünya Savaşı’na Girmeden Önceki İttifak Arayışları, **History Studies**, Volume 1, 1 2009,
- Kılıç, Sezen., Liman Von Sanders’in Çanakkale Savaşları İle İlgili Bazı İddaları, **Akademik Bakış**, C. 1, S.14, Yaz 2014.
- Koç, Nurgün., Milli Mücadelenin Başlarındaki Gelişmelerin Hatıralar Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Volume 6 Issue 3, March 2013.
- Müjdeci, Mustafa., Karakılıç, Cem., “Atatürk’ün Okul, Silah ve Dava Arkadaşı Miralay Lütü Müfit Özdeş: Hayatı ve Askerî – Siyasî Faaliyetleri”, **History Studies**, Volume 5/ Issue 5 Eylül/ September 2013.
- Okur, Mehmet., “Osmanlı Devleti’nin Almanya ile İttifakını ve I. Dünya Savaşı’na Girişini Gerektiren Sebepler”, **Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi**, S. 16, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- Özdemir, Emrah., Ergenekon, İkinci "Malta Sürgünleri" Olayı mı? **Politika Dergisi**, S. 22, Yıl 3, Mayıs 2010
- Öztürk, Ali Osman., “Anılarda Çanakkale Savaşları”,**Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.111, Etam Yayınları, İstanbul.
- Özüçetin, Yaşar., “Millî Mücadele İçerisinde 19 Mayıs 1919” Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, C.5, S. 2, 2004.
- Perinçek, Doğu., Kara Harp Okulundaki Panel.

Sağır, Davut ,“Çanakkale Cephesi’nde Kara **Muharebeleri**”**Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi**, yıl:8, S 16, Ağustos 2010,Gn. Kur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Sarısakal, Baki, Samsun Hükümet Konağı (Bölge İdare Mahkemesi).

Sarısakal, Baki, Samsun Seçim Tarihinden Sayfalar.

Sarısakal, Baki, Samsun Valilerinden Kâzım İnanç Paşa Vefat Etti.

Semiz, Yaşar., “18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2007.

Taşkıran, Cemalettin., Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930).

Ünalp, F. Rezzan., “Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Atatürk”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayı**, S. 16, Yıl: 8, Ağustos 2010, Gn. Kur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Varlık, Mustafa Çetin., “Şu Boğaz Harbi”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, Asır Matbacılık, İstanbul Mart 1997.

10. Tezler

Aktaş, Nuri Ahmet., “**Cumhuriyet Hâlk Partisi Tek Parti Dönemi(1923-1945) Parti İçi MuHâlefet**”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Avşar, Abdülhamit., “**Serbest Fırka- Basın İlişkileri(Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü)**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, İstanbul 1996.

Baltaoğlu, Ali Galip., “**Atatürk Dönemi Valileri**”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı,

Bedirhanoglu, Fatih., “**Toplumsal Hareketler Bağlamında Şeyh Sait İsyanı**”, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, Van 2010.

Cebeci, Mehmet Fatih., “**Mütareke Döneminde Mustafa Kemal’in İstanbul’daki Faaliyetleri ve Anadolu’da Görevlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2013.

Doğaner, Doğan., “**Çanakkale Muharebeleri’nde Mustafa Kemal**”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2008.

- Dönmez, Elif., “**Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Milli Mücadele’ye Yansımaları**”, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2012.
- Erdemir, Lokman., “**Sebepler ve sonuçlarıyla Çanakkale savaşları (Sosyal Tarih Açısından)**”, doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Güven, Senem., “**Hatırat Türü Eserlerde Çanakkale Muharebeleri**”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2007.
- Hacı Salman, “**İdadi Mektepleri’nin Tarihsel Gelişimi**”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.
- Haykır, Yavuz., “**Atatürk Dönemi Kara ve DemirYolu İnşa Çalışmaları (1923-1938)**”, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2011.
- İmga, Orçun., “**Tek Partili Dönemde Ankara’da Yerel Siyaset ve Yerel Demokrasi**”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı, Ankara 2004.
- Kara, Hatice Işıldak., “**Çanakkale Savaşları’na Fiilen Katılan Türk ve Alman Generaller**”, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kütahya 2009.
- Karataş, Murat., “**Haritalarla Çanakkale Savaşları (Osmanlı Kaynaklarına Göre Gelibolu Yarımadası Kuzey Bölgesi Muharebeleri)**”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı, Çanakkale 2006.
- Karslı, Özgür., “**Teşkilatçı Yönüyle Mustafa Kemal (1899-1923)**”, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2008.
- Kaya, Yusuf., “**Düşünce ve Uygulamalarıyla Hâlk Adamı Atatürk**”, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2012.
- Kobal, Yunus., “**1. Dünya Savaşı Öncesinde Almanya**”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2000.
- Koç, Naci., “**İngilizlerin Gözüyle Çanakkale Savaşları**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2005.
- Kömürcü, Cemalettin., “**Cumhuriyet Döneminde Samsun İlinde İlköğretim (İlkokul) Kurumlarının Tarihsel Gelişimi (1923-1960)**”, Yüksek Lisans

Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Samsun 2010.

Okuklu, Mustafa., “**Fahrettin Altay**”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2009.

Özmen, Serkan., “**Atatük’ün Yaverleri**”, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar 2011.

Şahin, Dürdane., “**Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun Ziyaretleri**”, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun 2011.

Şavklı, Cengiz., “**Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.

Şirin, Funda Selavk., “**Falih Rıfki Atay (1893-1950)**”, Doktora Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2009.

Tarım, Mehmet Fatih., “**Birinci Dünya Savaşı’nda Yıldırım Ordular Grubu**”, Yüksek Lisans Tezi, M. K. Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay Temmuz 2004.

Taş, Özlem ve Polat, Elif., “**Kâzım İnanç Paşa; Hayatı, Askeri Ve Siyasi Faaliyetleri (1880-1938)**”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Türkan, Hakan., “**Askerî Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepeleri (1-145.Sayılar)**”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2007.

Yüksel, Mehmet., “**Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Araştırılması**”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2008.

Zeyrek, Suat., “**Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri**”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2012.

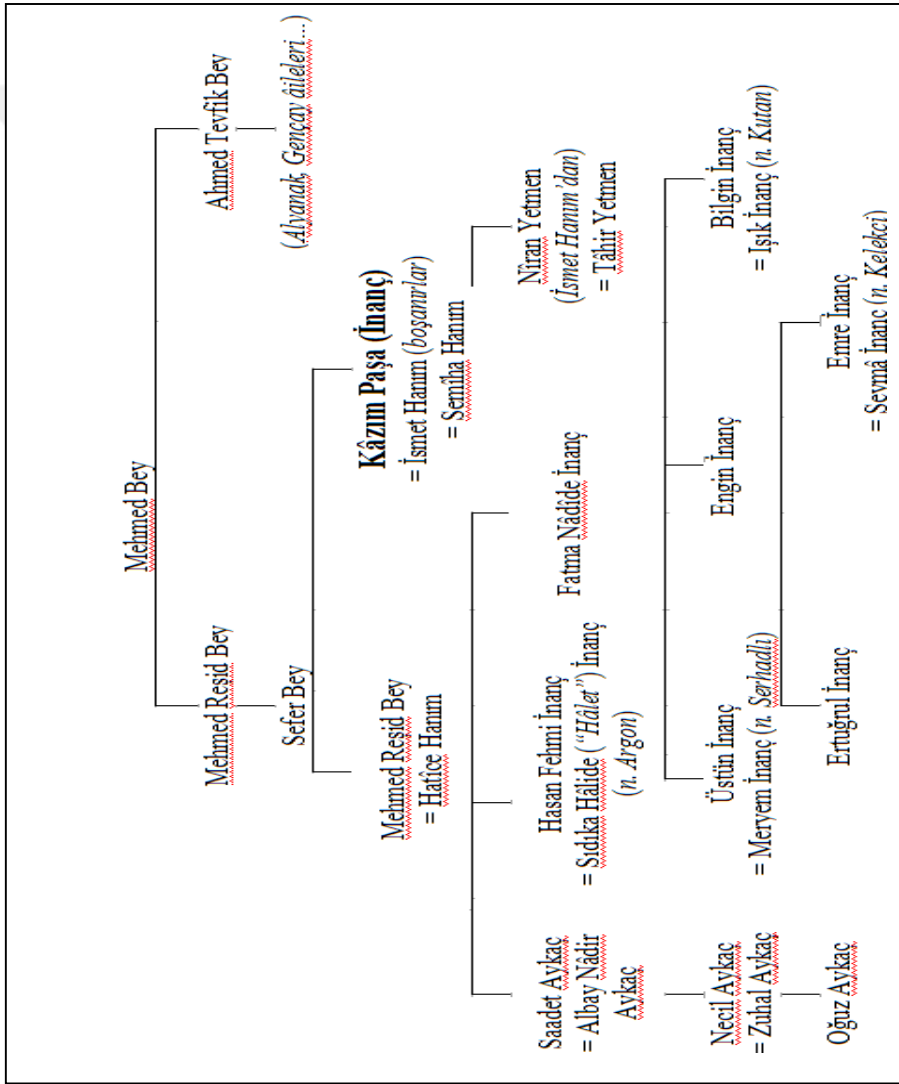
11. Elektronik Kaynaklar

Çoşkun, Alev., Milli Mücadele Komutanlarımızdan Kâzım İnanç (1881-1938), http://www.ataturque.asso.fr/informations_reperes_050803_1.htm.

<http://www.samsuntb.org.tr/tarihce.asp>.

<http://www.dunyabulteni.net>. www.isteaturk.com.

EKLER

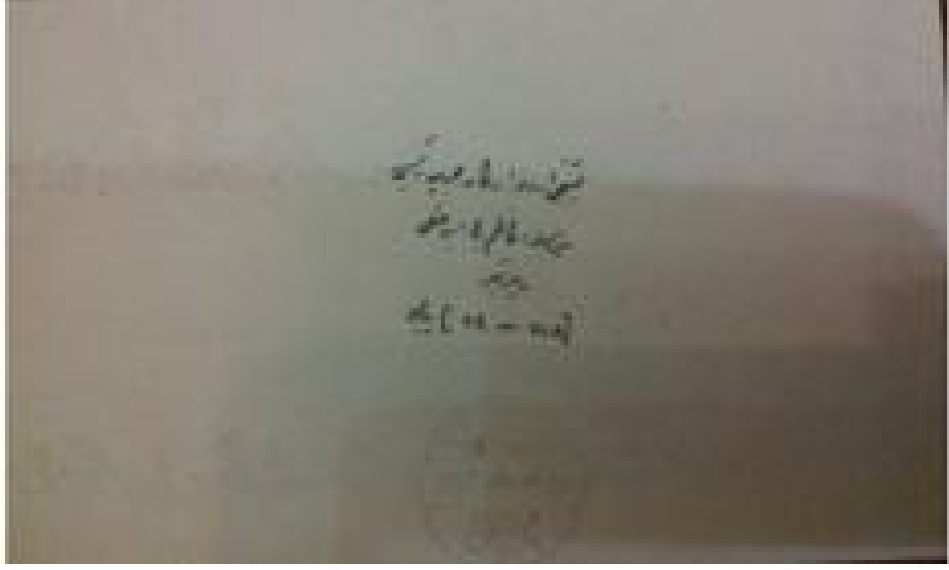

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

T. B. M. M. Âzayi Kiramına Mahsus			S muhtasar tercüme-i hal varakası	
İntihap daresi	İzmir Vilayeti	Eserler		
İsmi	KÂZIM	İlmî rüt	İbeleri	
Aile ismi	Alyanak Zâde	Meslek	ve mesgüliyeti	
Babasının ve annesinin ismi	Safer Ve Fatma	Bvli ol- çoğu	olmadığı ve kaç bulunduğu	Evli ve bir kızı olduğu
Doğduğu yer	Diyarbakır	İntihap muriyeti	kan-ervel son me- ti	Müttekait
Oturduğu yer	İstanbul	Memur ervel s	değilse intihaptan on-vaziyeti	
Doğduğu tarih	1297	İntihap	mazbatasının tarihi	
Tahsili	Âli	Kaç re- olundu	ile mebus intihap gu	
Bildiği diller	Fransızca, Almanca	Mazbat- ti Umü- rihi [?]	asının Meclis Heye- misesince tasdik ta-	
Nede ihtisası ol- duğu		Meclis	iltihak tarihi	1. Zânnun

EK 2: Tercüme-i Hâl Varakası.

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No:188, Âzayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası.

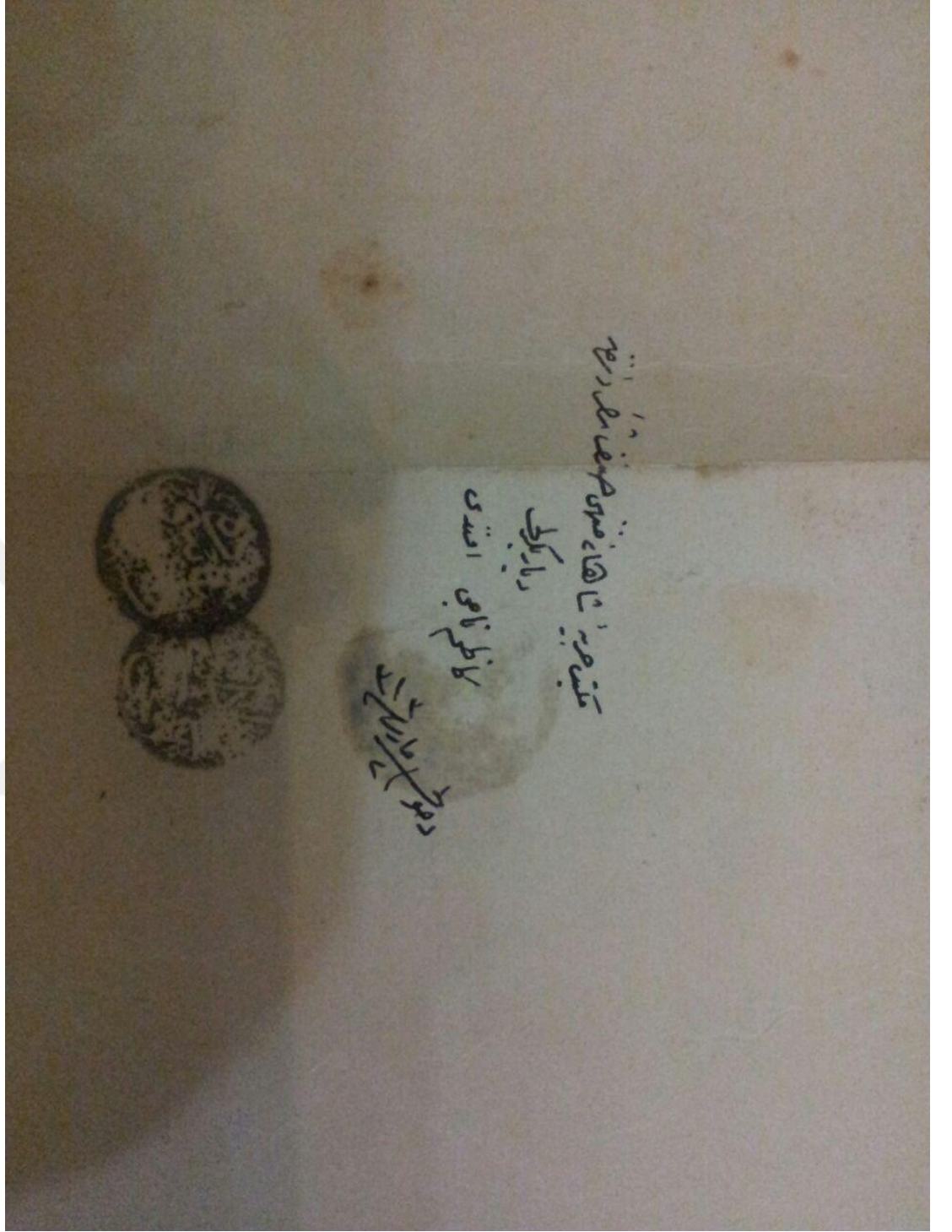
EK 3a: Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Kâzım Bin Hakkı Diyarbekir.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 3b: Beşinci Ordu Erkan- Harbiye Reisi Miralay Kâzım İbn-i Hakkı Diyarbekir.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 4: Mekteb-i Hayriyyei-i Şahane Şakirdanından Diyarbekirli Kâzım Naci Efendi 2 Mart 1313. (14 Mart 1897)

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 5: Kâzım İnanç'ın Harbiye'de bulunduğu sıralarda yüzünün bir kısmının görüldüğü Fotoğrafı.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

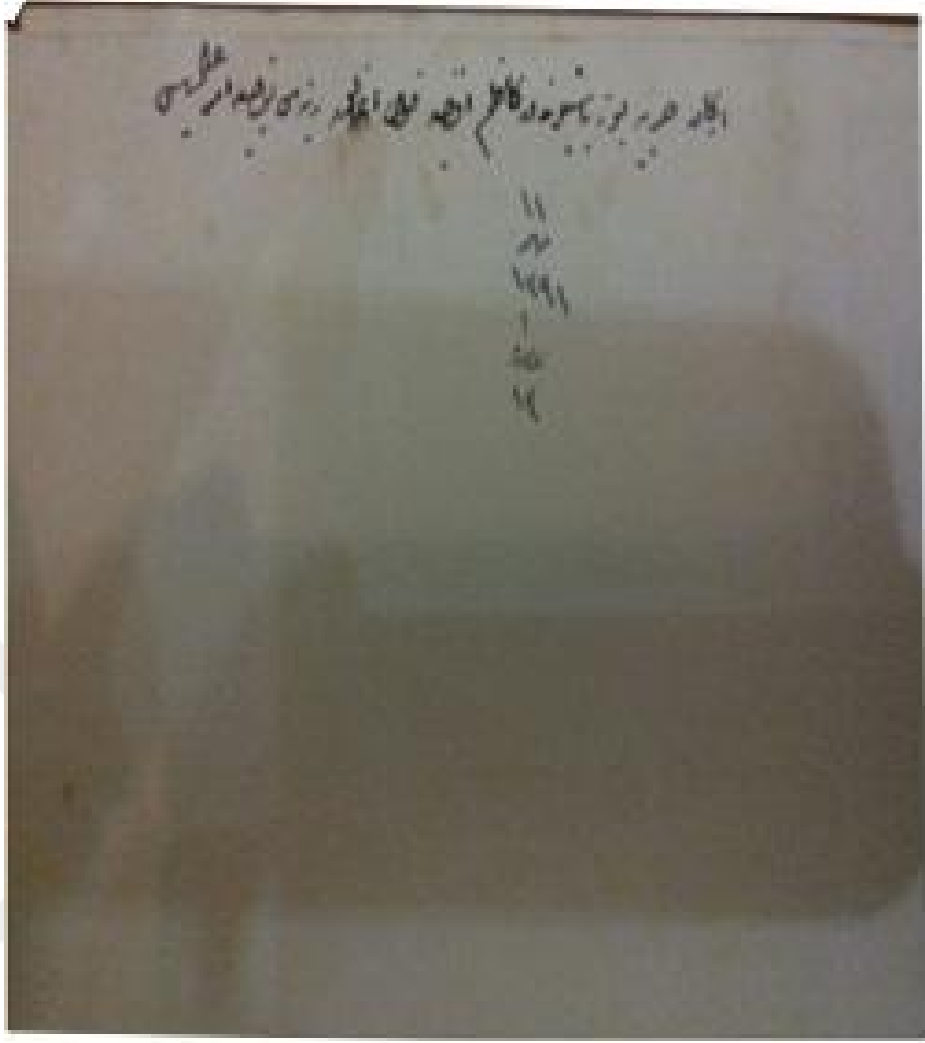
EK 6: Mekteb-i Harbiye Şehâdetnâmesi.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 7: Erkân-ı Harbiye Birinci Sınıf Diploması.

Kaynak: Kaynakça: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 8: Erkan-ı Harbiye Yüzbaşlarından Kâzım Efendi ye Kolağalık rütbesi tevcih-i emr-i âlisi (rütbe verildiğine dair belge).

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

1. 318 Senesinde mektepten E.H.Yüzbaşılığıyla çıktım.	1. Bundansonra Yıldırım Ordular Grubu E.H.Riyasetinde,
2. E.H.U. Birinci Şubede bulundum.	2. Mütareke esnasında iki defa E.H.U. İkinci Reisliğinde,
3. İki sene Tabur Kumandanlığı yaptım. Bu müddetin yarısı Aydın havalisinde Çakırcalı takibatında geçti.	9. Cidali Milliye İltihakında:
4. Bir sene müddetle Almanyaya lisan tahsiline gittim.	a. Metbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünde,
5. Avdetinde E.H.U. de Trablusgarp masası şefliğinde bulundum.	b. Ordu Kumandanlığı selahiyetiyle Garp cepesi Kumandanlığı vekâletinde,
6. Balkan Seferinde:	d. Aynı selahiyetle M.M.V. Müsteşarlığında,
a. 15. Çanakkale K.O. Harekât şubesi müdürlüğünde,	c. Aynı selahiyetle Baş Kumandanlık Kalemi mahsusu Riyasetinde,
b. Karargâhi Umumi İrtibat Zabıtlığı vazifesi inzımamile Şark ordusu Karargâhi üçüncü Şubesinde,	g. Umumi tearruzda 6. K.O. Kumandanlığında,
d. Çatalca muharebatında Karargâhi Umumi İstihbarat Şubesi müdürlüğünde,	i. K.O. Kumandanlığına ilaveten bir ay kadar Tokat Vali vekâletinde,
7. Bir seneye yakın bir müddet Roma Atage Mühterliğinde,	j. Şark harekâtı isyanisinde Diyarbekirde 3. O. Müfettişliğinde,
8. Umumi Harpte:	k. dört sene iki ay Samsun Valiliğinde,
a. Birinci Ordu İstihbarat Şubesi müdürlüğünde,	m. Birincikânun 932 İzmir Mebusluguna intihap.
b. " " Harekât " " ,	
d. " " Erkâni Harbiye Reisliğinde ,	
c. Başinci Çanakkale Ordusu Erkâni Harbiye Reisliğinde,	
g. İhraç bidayetlerinde E.H.R. liği uhdemde olmak üzere bir hafta kadar Saros Körfezi Kumandanlığında,	
h. Çanakkale harekâtının hitamından sonra 19. K.O. Kumandanlığına tayin edildimse de bilahare K.O.K. lığı selahiyetiyle yine O.E.H.R. tinde ipka,	

(*) Bu hane Meclis heyeti tahririyesince intâ edilecekti.

Ankara: Adl
Sak

Adres
İye Vekâleti karşısında Haride: İstanbul-Şişli-Buzanti-Afitap
arya Apt. N.7 sokagı-Hacı Yovan Apt. N.1

EK 9: Tercümei Hâl Örneği.

Kaynak: TBMM Arşivi, Sicil No:188, Azayi Kiramina Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl

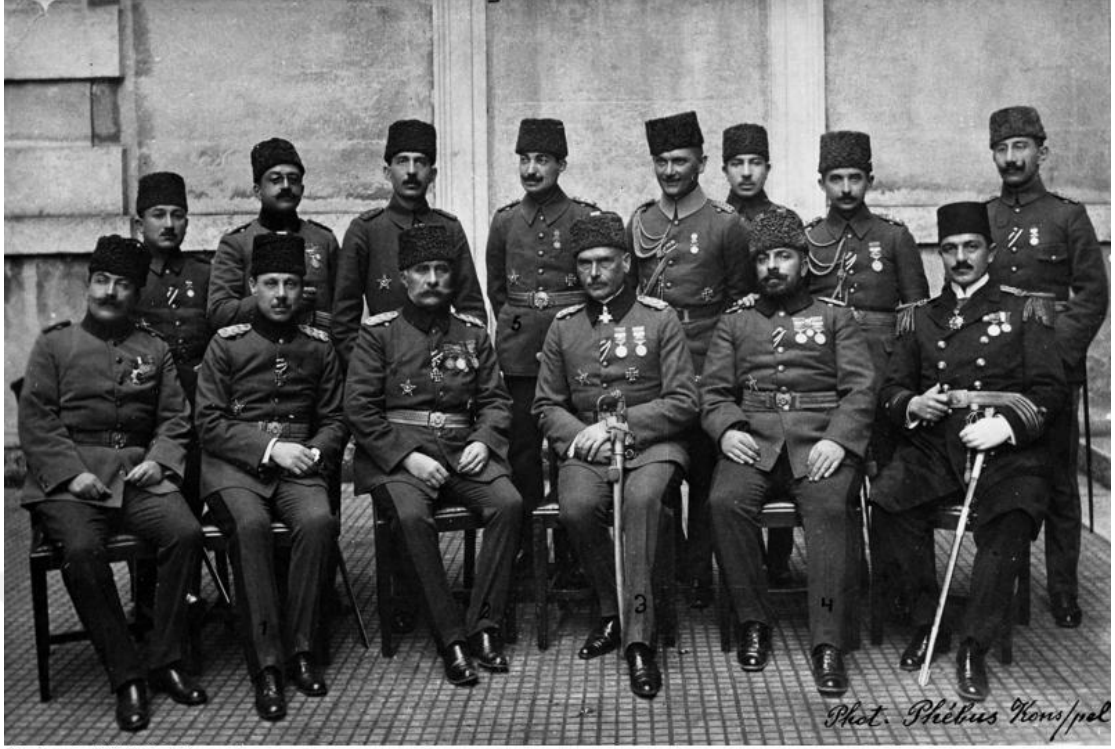
EK 10: Çanakkale'deki Türk Birliklerinden 3.Kolordu ve Kuzey Grubunun Komutanı Tuğgeneral Esad(Bülkat) Paşa Gelibolu Yarımadasındaki Karargâhında.

Kaynak: <http://www.frmtr.com/tarih/2664812-canakkale-resimleri.html>.

EK 11: 5. Ordu Komutanı Limân von Sanders ve emir subayı Bnb. E.R. Prigge ile... Albay Kâzım İnanç Paşa Çanakkale Şavaşında. (Kâzım İnanç ayakta solda olan.)

Kaynak: Prigge, Erich. R., Limân Von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R.Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü, Çev. Haz., Bülent Erdemoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

Bundesarchiv, Bild 183-H29004
Foto: o. Ang. | 1914/1918 ca.

EK 12: Çanakkale Cephesi 5'inci Ordu Karargâh Subayları Çanakkale cephesini yöneten 5. Ordu karargâh subahları: Ayaktakiler (sağdan); İkinci Ordu Kur. Bşk. İsmet (İnönü) Bey, Yaver Ütgm. Asım Bey, Liman von Sanders'in yaveri süvari Bnb. Perike, 5. Ordu Kur. Bşk. Alb. Kazım Bey, 1. Ordu Kur. Bşk. Alb. Şükrü Bey, 2. Ordu Sıhhiye Bşk. Dr. Refik Münir Bey, Oturanlar (sağdan); Bahriye Nezareti Kur. Bşk. Yb. Rauf (Orbay) Bey, Güney Grubu K. Tuğg. Vehip Paşa, 5. Ordu K. Müşir (Mareşal) Liman Von Sanders, Çanakkale Kor. K. Tuğg. Esat Paşa, Sıhhiye Dairesi Bşk. Tuğg. Dr. Süleyman Numan Paşa, İstanbul Merkez K. Tuğg. Cevat Paşa.

Kaynak:

http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:K%C3%A2z%C4%B1m_%C4%B0nan%C3%A7.

EK 13: 5. Ordu Kumandanı Kâzım İnanç Çanakkale Cephesi'nde otomobilin içinde.(
Kâzım İnanç arkada oturan bıyıkları olandır)

Kaynak: Mustafa Onur Yurdal Arşivi. ÇOMÜ Tıp Fakültesi; Eğitim Komisyonu-
Bologna&Erasmus Koordinatörlüğü/Canakkale Onsekiz Mart University Faculty of
Medicine, Education Commission, Bologna-Erasmus Department.

EK 14: Edebi Heyet'le birlikte Çanakkale Cephesi'nde Beşinci Ordu Karargâhı'nda Kâzım İnanç.(Kâzım İnanç ön kısımda sağdan beşinci elinde beyaz bir kâğıt olan)

Kaynak: Necmettin Özçelik Arşivi.

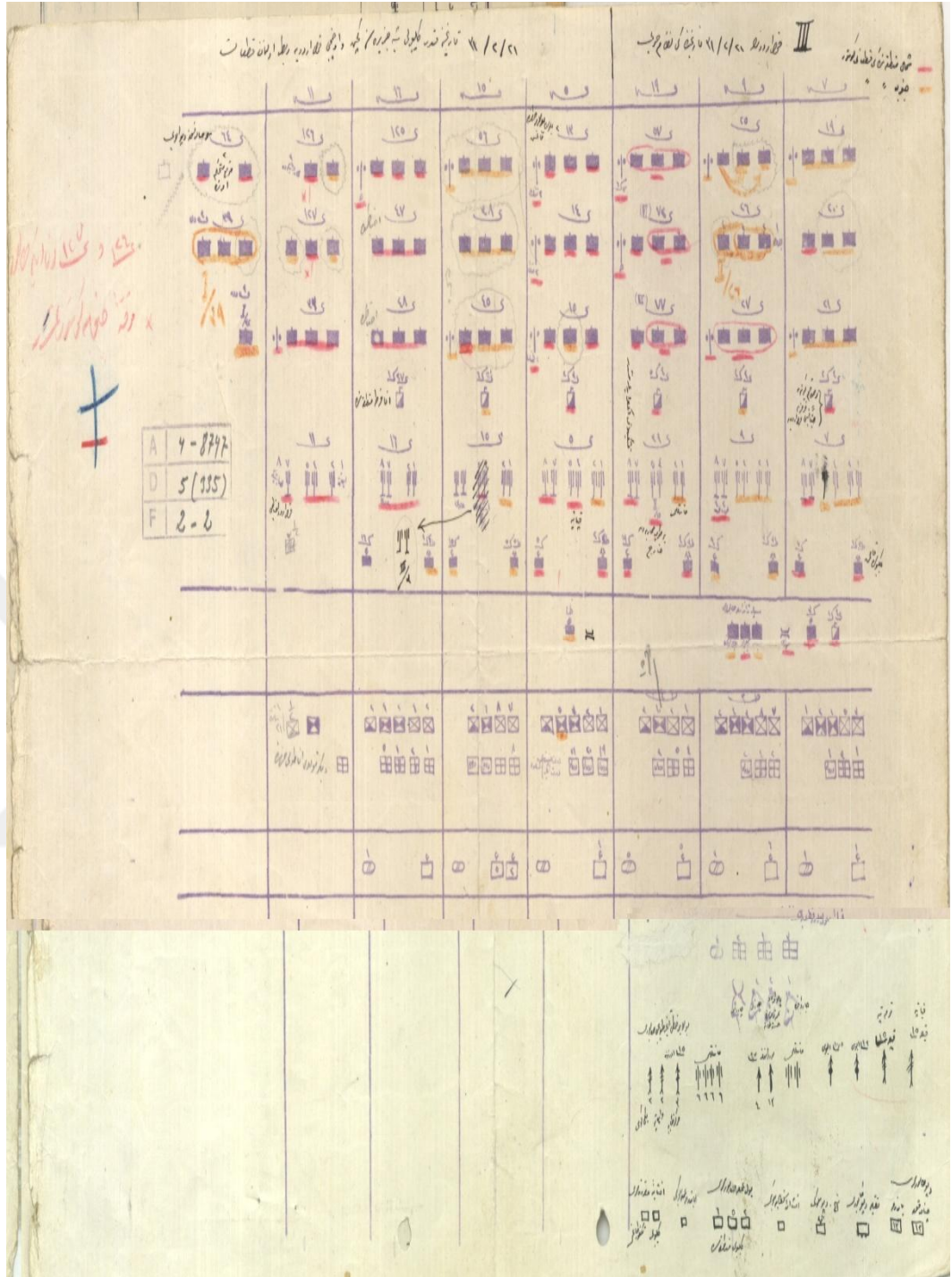
EK 15: Çanakkale Cephesi'nde Kâzım İnanç.(Kâzım İnanç en önde duranın hemen arkasında, daha açık ren tonunda askeri kıyafet giyimli, siyah kemer takılı olmaktadır.)

Kaynak: Necmettin Özçelik Arşivi.

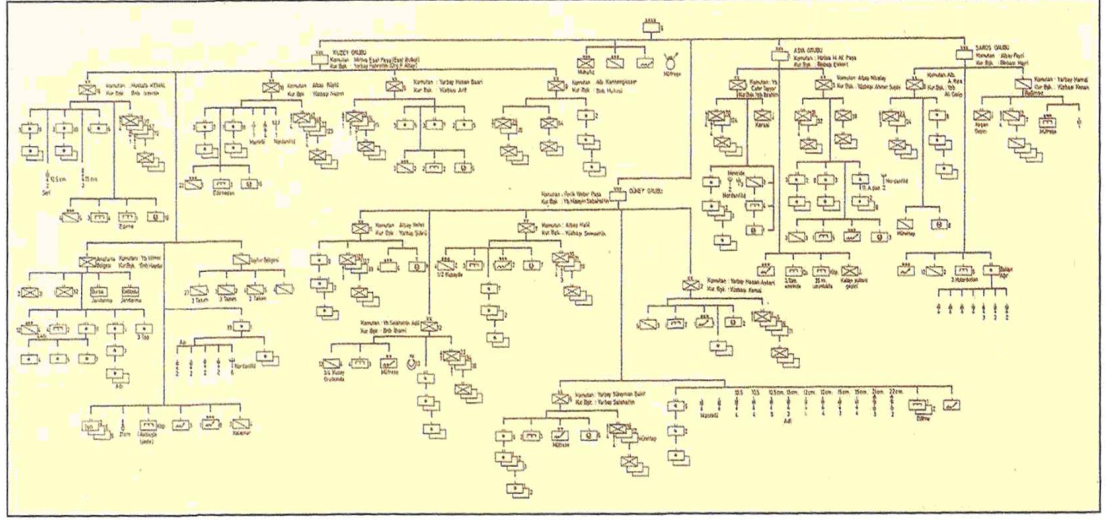
EK 16: Düşmandan Ele Geçirilen Bir Silahın Türk Askeri Tarafından Çalıştırılması. Çanakkale Cephesi'nde Kâzım İnanç.

Kaynak: Necmettin Özçelik Arşivi.

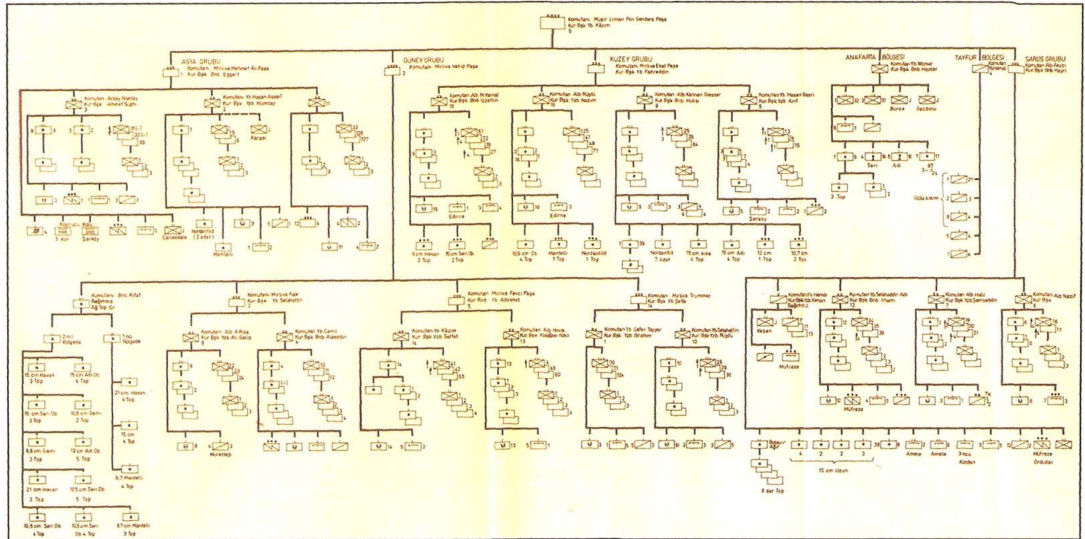
EK 17: 4 Mayıs 1915 Tarihli Şimal ve Cenub Mıntıkasındaki Kıtaatı gösterir.

Kaynak: ATASE Arşivi.

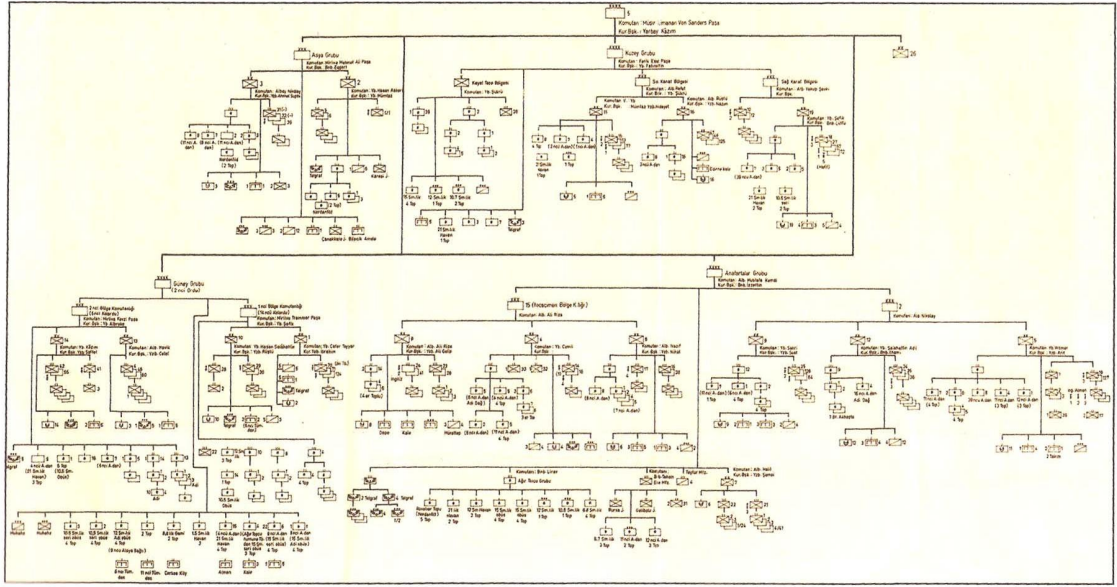
EK 18: 5'inci Ordunun 21 Haziran 1915 Tarihli Kuruluşunu gösteren harita.

Kaynak: Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915-9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap.

EK 19: 5nci Ordunun Kuruluşu (Ağustos 1915 Başında).

Kaynak: Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915-9 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap.

EK 20: 5'inci Ordunun Ağustos 1915 Sonundaki Kuruluşu.

Kaynak: Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap

اساره سیمه

مأموریت	اسم مدیر	مقدار	تاریخ
برنج اردو قتلہ	احمد شاہ	[۱-۴۴]	۱۰/۱۰/۱۹۱۶
"	دھبہ	[۱-۴۴]	"
اردو رنج قتلہ	عبدال	[۶-۴۷]	"
انفارمٹو قتلہ	مصطفیٰ	[۸-۴۷]	"
بیس اردو	ظہیر	[۹-۴۵]	"

کارنامہ ہی خدمات فوجیہ اعزاز لکھنؤ ضلع اور اردو قتلہ قتلہ سید و ایجنٹ اردو قتلہ قتلہ
ریلو و کھیمہ وارہ رنج قتلہ اردو و ضلع قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ
تہہ عالی و سدا و رنج قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ قتلہ

محمد علی

محمد علی

محمد علی

محمد علی

انور

BOA, i.TAL, 1334.Ra-13
No: 6

EK 21: 17 Ocak 1916 Tarihli Üçüncü Rütbeden Osmanî Nişanı.

Kaynak: BOA, İ.TAL, 1334.Ra-13.

" Suret "

Garp cephesi
karargâhı

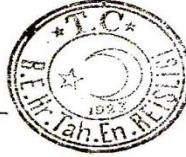
28/Temmuz/336

Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine

Garp cephesi Kumandanlığının sevk ve idareden gayri bilimum muamelâtını ve geri hizmetatını tedvir etmek üzere teklifiniz üzerine Garp cephesi Kumandanlığı vekâleti ihdas edilmiş ve kâfiyetine zâtı Âlilerine muhavvel selâhiyetle ve Kolordu Kumandanlığı muhasesatı ile sabık erkânıharbiyei umumiye reisi sanisi Miriliva Kâzım paşa hazretleri tayin edilmiştir.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Aslına ayndır

EK 22: Kâzım Bey'in, TBMM tarafından Garp Cephesi Kumandanlığı Vekâletine getirilme yazı.

Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı Arşivi.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti

Şifre Halli

Aded: 61

Mahal-i keşidesi: Garb

Tarih: 21/3/[1]338

Tarih-i vürudu: 22/3/[1]338

Hall iden

1. Garp Cephesi'nde Altıncı Kolordunun teşkili takarrür etmiştir. Bu hususda cephe Kumandanlığı lede'l-icâb makamât-ı aidesiyle muhabere edecektir. Altıncı Kolordu Kumandanlığına müdafa-i milliye sabık müsteşarı Mirliva Kâzım Paşa Hazretleri tayin olunmuştur. Hemen Garb Cephesi emrine hareketi Müdafaa-i Milliyeden kumandan-ı müşarünileyhe tebliğ olunacaktır.
2. Müdafaa-i Milli ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve Garp Cephesi Kumandanlığına tebliğ olunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan

Mustafa Kemal

22 minh

EK 24: Mustafa Kemal Başkumandan olarak Ankara istasyonundan Sakarya Cephesine uğurlanırken yanında Kâzım İnanç.

Kaynak: Hayat Mecmuası.

EK 25: Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir Harp Oyunları 'na Katılan Komutanlarla (İzmir Orduevi, 15 Şubat 1924) [Masada Oturanlar; Ali Fuad (Cebesoy), Fevzi (Çakmak), Mustafa Kemal (Atatürk), Asım (Gündüz), Ali Sait (Akbaytogan), Fahrettin (Altay), Topçu Emin, Kâzım İnanç, Kâzım (Karabekir), İzzeddin (Çalışlar)] İzmir Ordu Evi'nde Kurtuluş Savaşı komutanlarıyla Harp Oyunları'nın açılış toplantısında (15 Şubat 1924).

Kaynak: Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri ve Kaynakçalı Kronolojisi.

L. v. S.

München 3. Mai
1925.

Sehr verehrter Maxim-Pasha!
Eure Excellenz!

Wie ich zu meiner großen Freude
gehört habe, sind Eure Excellenz
der so erfolgreiche Führer in dem
soeben beendeten kurdestanischen
Feldzuge gewesen.

Eurer Excellenz möchte ich dazu meinen
herzlichen Glückwunsch aussprechen!

Ebenso hörte ich, dass Eure Excellenz
jetzt für Ischevad-Pasha - den Delegierten
der Mossul-Kommission - die III. Armee führen.

Limân
— Aunacı —

Auch hierzu gratuliere ich sehr!
Ich bin nach langer Krankheit
noch immer im Krankenhaus, wollte
aber doch nicht versäumen, Euer
Excellenz meine aufrichtige Teilnahme
an diesen großen Erfolgen zum Ausdruck
zu bringen!

Mit vielen Grüßen bin ich stets
Euer Excellenz

sehr ergebener

Limân von Sanders.

EK 26: Limân Paşa'nın Mektubu.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi

EK 27: Kâzım İnanç'ın Samsun Valiliği Yılları.

Kaynak: <http://www.bakisarisakal.com/Kâzımpasaninvefati.pdf>.

ŞUBHİYE DAIRESİ

Mülkiye Dairesi

842
993

Dahiliye Vekâletinin 21/ 3/931 tarih ve 83- 663 numaralı tezeresile gönderilen tehkikat evrakı üzerine Ş.D. Mülkiye Dairesinden birinci derecede verilen karar :

Mazular : Sabık Samsun Vilâyet Kâzım Paşa ve polis Müdürü Mithat ve Jandarma Kumandanı Mehmat Ali Beyler :

İsnat olunan suçlar : 1-Belediye intihabatı icra edileirken intihapın selâmetini ve inzibati muhil hadiseler vukua geldiği ve Belediye intihap odası cebren işgâl suretiyle hükûmet otoritesi ihlâl edildiği halde Vali Kâzım Paşa ve polis Müdürü Mithat ve jandarma Kumandanı Mehmat Ali Beyler tarafından vazifelerinden müsamaha etmek 2 - Samsun 'da serbest firkanın teşekkülû zamanında Cemiyetler kanununa tevfikân nizamnamesi alınmıyarak faaliyetine müsaade edildiği .

3 - İntihap müamelâtı perşembe gün hitam bularak reylerin cumertesi günü yapılması intihap Encümenince karargir olmuşken Vali Kâzım Paşa serbest fırka lehine tesir icrasıyla cuma günü tesnifinin yapılmasına tekrar karar verilme ve icra ettirmek .

4 - Sandığı muhafazası behsinde serbest fırka Reisi Şefik Avni Bey tarafından Polis ve jandarma Kuvetleri tehkir edildiği halde hakkında tehkikat yapılmamak .

5 - Serbest fırka Belediye Azası arasında hadis olan riyaset mes'elisine müdahale etmek .

6 - İntihap günlerinde Beled iye önünde toplanan serbest fırka mensuplarının Halk fırkası mensuplarının tehkir ve tecavuzkarâne hareket etmelerini tesvip etmek .

7 - Serbes fırka tarafından vaki olup intihap mazbatasında tesrif edilen tzcavüzlerin yazdırmaması için intihap Encümeni Reisine tesir yapmak.

Şefik Avni
hl

8 - İntihap esnasında bazı eşhas tarafından resmi eslâha beyinmek 200 rövelver satın alınarak serbest fırka mensûplarına tevki olunduğu resmen ihbar olunduğu helde mes'eleyi tamik etmek .

9 - Halkın esbabı şikâyetini görmek üzere Belediye giden meb' us Etem Beye serbest fırka mensupları tarafından fena muamele edildiği ve belis Müdürlüğü tarafından da mumasil muameleye meruz kaldığı helde tahkik keyfiyet etmek .

TETKİKAT NETİCESİ

Verilen karar : Vali Kâzım Paşa ve Polis Müdürlüğü Mithat ve Jandarma Kumandanı Mehmat Ali Beylerin B-elediye intihabı icra edilirken x intibat ve intihabın selâmet ve muhafazası yolunda bir güne ihmalleri anlaşılmediği ve serbest fırkanın Samsunda Şûbe küşadında Vali Kazım Paşa ve Polis Müdürlüğü Mithat Beyin Cemiyetler kanunu hilâfında bir halleri görülmediği ve intihap neticesinde reylerin tasnifinin x Cumağünü yapılmasında Vali Kâzım Paşanın tesiri anlaşılmediği ve serbest fırka ocak Reisi Şefik Bey tarafından Jandarma ve polis x tahkir edildiği tahakkuk etmemekte olduğu ve Belediye Reisinin intihabı mes'elesinde Vali Kâzım Paşanın müdahalesi anlaşılmediği ve serbest fırka tarafından Halk fırkası mensûplarının tahkiri Vali x Kâzım Paşa tarafından tensip edildiği tahakkuk etmediği ve serbest fırka mensûpları tarafından ika edilen tecavuzlerin intihap mazbatasına yazılmaması için Kâzım Paşa tarafından Encümen Reisinin taziyi edildiği sabit olmadığı ve intihap esnasında serbest fırka tarafından mubayaa ve tevzi edildiği ihbar edilen eslaha hakkında x tehkikati lâzime yapılmış olduğu ve meb'us Etem Beye halk ve polis Müdürlüğü tarafından hakarat edildiği ittiası sabit olmadığı tahkikat evrakı münderecatından anlaşıldığından Kâzım Paşa ve Mithat ve mehmat Ali Beylerin men'i muhakemelerine ittifaikle karar verildi .

KARAR TARİHİ 22/4/1931

Reis	Aza	Aza	Aza	Aza
İ.Hakkı	İhsan	M.Fefik	E.Feraj	H.Fahim

ŞURAY DEVLET

Heyeti Umumiyesi
No 389

Mülkiye Dairesinin 22 nisan 1931 tarihli ve 642/998 numaralı mazbatası Heyeti Umumiyede okundu .

Vazifesini ihmal etmekle mezunun Samsun sabık Valisi Kâzım Paşa ile refikleri haklarındaki men'i muhakeme kararının resen tetkikinde Kâzım Paşaya ianet olunan bütün fiillerden evrak tehkikiye ve fezleke müaddasına nazaran vazifesini sui istimal ettiğini anlaşıldığından men'i muhakeme kararının feshile lüzümü muhakemesi yolunda Azadan Haydar Beyin teklifi ekseriyete iktiran etmemiş ve mumailyhe isnat olunan medelerden yalnız umumî tabirler almaktaki ihmali ve serbest fırka Reisinin zabiti manaî tahkirine karşı takibatı kanuniyede bulunmanak suretile vazifesini ihmal etmesi noktasından reylerine karar men'i muhakeme kararları ekseriyetle ve diğer maznunlar hakkında dairei müşarilyhaca müttehaz men' i muhakeme karar da Haydar beyin reyi muhalifine karşı ekseriyetle 27 temmuz 931 tarihinde tasdik olunur.

Şurayı Devlet M.L. ve Nafia D. Tanzimat D. Daavi D. Mülkiye D.

Ris
Reşat

Reis
Ali Rıza B.
meznun

Reis
İ.Hakkı B.
mezun

Reis
Saffet

Reis
Mitat B.
müzakerede
bulunmadı

Aza
H. İbrahim B.
mezun

Aza
Haydar

Aza
İhsan B.
dairelerinde
meşgul

Aza
S. Tevfik

Aza
E. Kemal Bey
imzâda bulun-
madı

Aza
Süleyman

Aza
M. Şefik

Aza
Vasfi B.
hasta

Aza
Süreyya

Aza
Kemalettin B.
dairelerinde
meşgul.

Aza
Niyazi B.
dairelerinde
meşgul

Aza Umumi Kâtip

aslı gözetildi
17.8.911

S. S. m.
C. F. Bey

EK 28: Samsun Valisi Kâzım İnanç hakkındaki soruşturma neticesinde, Şura-yı Devlet tarafından verilen 24 Nisan 1931 ve 7 Temmuz 1931 tarihli men-i muhakeme kararları.

Kaynak: Ali Galip Baltaoğlu, Atatürk Dönemi Valileri.

ŞURAY DEVLET
D.Ş.D H.M.
No: 31/ 791

K: 1987

Dava eden : Samsun sabık Valisi Kâzım Paşa

Dava edilen : Dâhiliye Vekaleti

Davânın hülâsâsî : Tasfiye kararına itirazdan ibarettir .

Dava edilenin müdafaaları : Aczine mebni tasfiye edildiğini nâ-
tektâr

Müddeiumuminin mütaleası Hülâsâsî : Tasfiyesi için gösterilen sebe-
delâile müstenit olmadığından hakkındaki kararın ref'i merkezini-
dedir .

TURK MİLLETİ NAMINA

Kazaya memur Şurayıdevletin Deavi Daireleri İhtisusi Heyeti tarafın-
dan icabı müzakere olundu : Sicilinde ve dosyasında icra edilen
tetkikat neticesinde tasfiyesi için sebep gösterilen aczini isbat
edecek کافی delil görülemediğinden hakkında müttehaz tasfiye karâr-
ının ref'ine 15/II/1932 tarihinde tıfakla karar verildi .

Şe. IX-2

Ali Galip Baltaoğlu 12-12-1932

Resat I
12/12

EK 29: Samsun Valisi Kâzım İnanç hakkında verilen tasfiye kararını kaldıran Şura-
yı Devletin 15 Kasım 1932 tarihli kararı.

Kaynak: Ali Galip Baltaoğlu, Atatürk Dönemi Valileri.

EK 30: Samsun Hükümet Konağı.

Kaynak: Baki SARISAKAL, Samsun HÜKÜMET konağı.

İ.C
İZMİR VİLAYETİ
KARAR Numarası
1347

Mühâl bulunan İzmir Meb'usluğuna Eski Samsun Valisi Kâzım Paşanın intihap edildiğine dair kanunî şerait ve usulüne uygun olarak Hey'eti Teftişîye tarafından tanzim edilmiş olan İşbu Mesbata Hey'etimizce de Tasdik kılındı. 14/12/932

İzmir Vilâyeti
İdare-i Umumiye Reisi

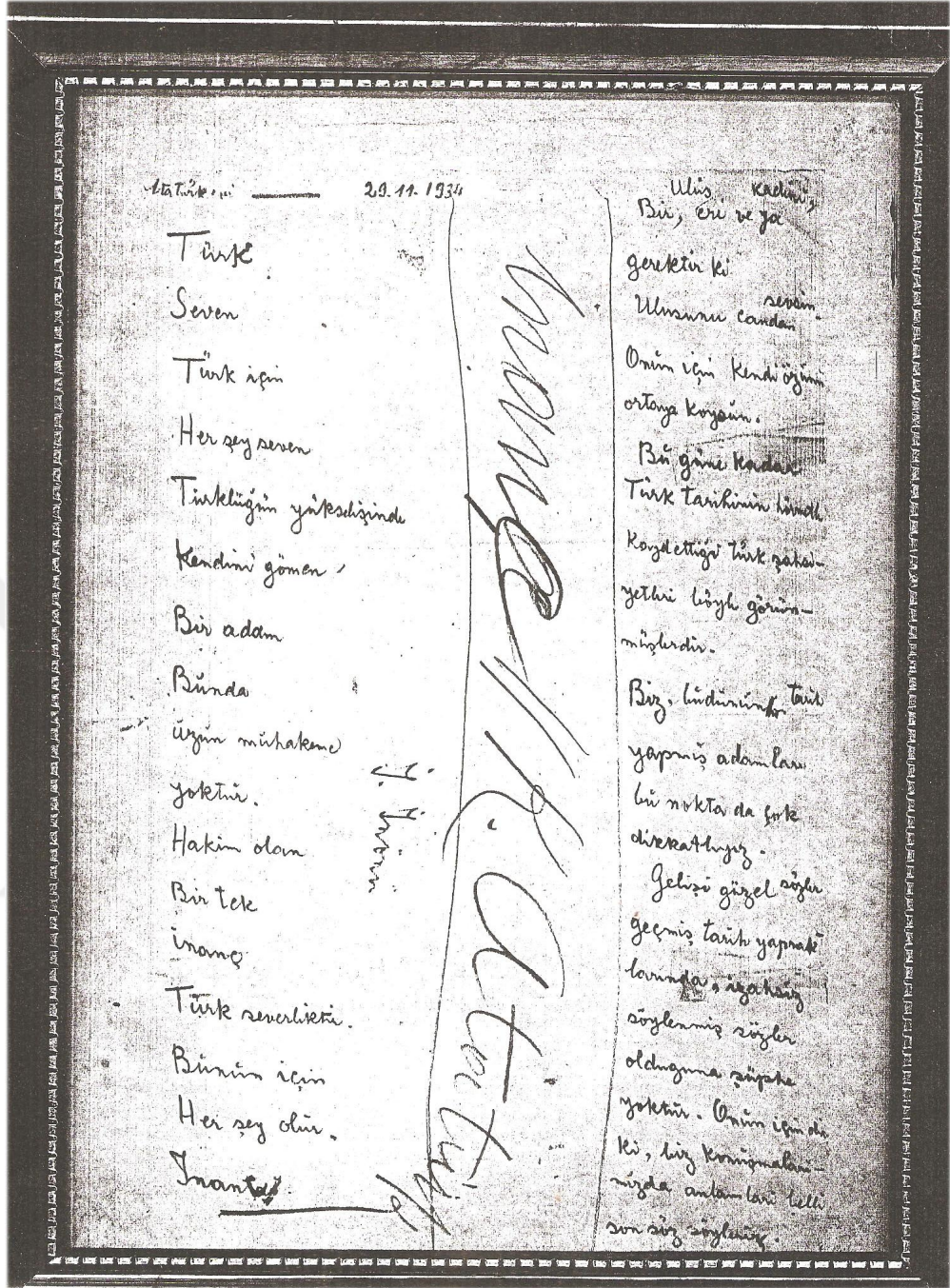
Defterdar
Mektupçu
Mearif Müdürü

Nafia Bay Mühendisi
Sıhhat Müdürü
Mıntaka Ziraat Müdürü

Ademîştendir.

HER HAKKI
MAİFUZDUR

EK 32: Kâzım Beyin Birinci Kânun 932 İzmir Mebusluğuna İntihap” olarak bulunduğunu gösteren kanun. **Kaynak:** Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No:188.

EK 33: Mustafa Kemal Tarafından Kâzım Paşa'ya Verilen Soyismi.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

GAZİ İÇİN

21/22 - 1934 İkinci Kânun Gececi GAZİ Sofrasından sonra yazdım ve yattım Sa.22.

Ben Seni daha görünce zaten Büyük olarak tanıyıştım. Ama bu tanıyıştımın devamındaki küçüklüğüm bu gece gözümde pek çok büyüdü. Niçünmü, söyleyeyim.

Seni bilgimin ulaşabildiği Tarihlerin bütün Büyüklerinden üstün olarak ölçmüştüm. Bu ölçümün tutarı ancak Kendi ufkuymdu ve şu halde Seni ufkumlasınırlandırılmış Kafamı dolduran bir Büyük buluyordum. Acaba Bumuydun ? . Hayır ,çünkü ilâve etmeliyim ki, çizmeğe yetindiğim bu hudut üzerinde gözümle duygumu daimi bir mücadele içinde bırakmıştım.

Duygumdaki sevgini Senin namütenahiliklerine dalan Gözlerim noksan buluyor, Gözlerimde yükselen Büyüklüğe ise Duygum, fakat ermek için ömürler lâzım diyordu .

Yani ne Gözümde Duygum mani ve nede Gönlüme Görgüm kani oluyordu. Ve hülâsa , bilmemki... Duygum Gözlerimi doyuramıyor.. Görgüm Duygumu hudutlandıramıyordu mu diyeyim, yoksa görüyor veremiyor , duyuyor doysmıyordum lamı bitireyim.

Ve işte böyle. Öyle ise peki Benim bu eksikliğim acap nemden doğuyordu ? .

Bunu şimdi bu gece Senin 16'17 sene evelki Hatıralarını dinlediğim ancak bu gece buluyor ve anlıyorum. Ve andediyorum ki Sen nasıl bu gün ,değil yalnız benim ufkumla , beşeriyetin ufuklarıyla de ölçülemeyecek kadar bir malûm olduysan Dün de bütün tarihlerin üstünde ve pek yüksekinde uçan bir meçhul imişsin, görememişiz , diğer ufuklardan gelecek sedalarıda beklemiştir. Hayır hayır her keside Ben gibi yapmamak için böyle söyleyeyim. Kendi gâibini ararken başkalarının aradıklarını sormak olur. Ben, Ben görememişim diyeyim ve Senden kusur diliyeyim, af dileneyim. Seni olduğun kadar yani zaman ve mekânla ölçülen ef'alın kadar görmek istediğim için. Ne hatalı ölçüye veyaki ne ölçüsüz hataya düşmüşüm.

Seni olduğun gibi bellemek yani namütenahi bilmek ne yüksek bir kıfvet olacakmış. Sen nasıl hudutlanabilirdin. Senki lâyetenahiliğin kıkyasısın . Ancak Sam intibak iledirki herkes idrak ve ferasetinin ölçüsünü bulabilir.

Bu itiraflarım sakin Nazarındaki iz'ansızlıklarımı pek çok büyültmesin.

Zannetmek ben Seni Arslanlar gibi kavi, mert bir cesur, en mütehasis Anneler kadar müşfik bir mevcut bilmiyordum.

EK 34: Kâzım İnanç'ın Mustafa Kemal için yazdığı yazı.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 35: Kâzım İnanç'ın Kızı Fatma Neyran'ın Düğünü.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi. 1-2 Ağustos 1935

« گلبرگه برده من پندش را چنان برساند که در او عملی ... »

گلبرگه ... چو در پیش روی ...

تا در ایام که ... بجز در ایام که ...

تا ... از ... فاطمی زکات ...

ست و راست ! کس که از او بشنود ...

ست حاج داد ، ست و راه و ست چو به ست !

نو ، بوخت با منی دبا جو ، ترا چه لایق ... بوخت و شنیده راه با اعتبار ...

او در غیر ... فقط با منی ، او را می بود ... با بدین و او در پیش راه ...

سوت و کجاست که علم ما بفری بدای جمله رخصت و سخن ما بفری اندای علمه ...

فراغت او در ایام زو که در ترک و اما در ترک ! ... با بدین ، او بشنود ده دین ...

سازد و او در ، اینست حق در کجاست ؟

سازد و او در با بدین ده دین ، هر وقت ما در شاه داده از ده ...

دخت ! ... تو با منی ، ما با حضرت و با خودت را با حضرت ! در حق و در حق ؟

او مانده و با او در کجاست چنانچه او سازد و او در کجاست که او در کجاست ؟

در کجاست در راه و ما بفری زو که در ترک و اما در ترک ! ... با بدین ، او بشنود ده دین ...

بفری زو که در ترک و اما در ترک ! ... با بدین ، او بشنود ده دین ...

او در کجاست مانده از راه و ما بفری زو که در ترک و اما در ترک ! ... با بدین ، او بشنود ده دین ...

به و به شدن و کجاست ؟

با بدین ؟ ... شنیده او در در جلال مریدان در جلال ! با بدین ، او بشنود ده دین ...

برای با بدین ، او بشنود ده دین ...

ادخاله ... بهر که در حاله دنگران نه کتوم ...
دو بجوم کلمه لر آرا سنده او فادار کیمیز و بار دیمیز فایله که ...
گئی ، نیت علیکی معاشق ، نیت دنگی زینگی زداست واره جو کونیت
خون کلمه لر نه ذلکا افاده لیده همت غمخنده ایسم . بیک بوجوم مطاوعه
نقد - جوودی .
اما ایله ادهس آه غمخون فای نه بینه دنده دو بجومده ...
ایله طبیعت آغی عتراده نیندری ، نینمیزه فقط ادب اناری اجدده که نمالنده ...
زوالی طبیعتی دیم . آشته عه شته بلایجینه ، نه اولوردی ، دو بجومی دینورانه
دو بجومی نیندری آه دهها دوری اولدجه ...
نه دیم آه بیک نونک آتیم !
سخت ننگ ماغ اولد ، دار اولد ، چون بیک اولد ،
سخت طاع اولدیک ، سخت وار اولدیک ، سخت مطاوعه چون بیک اولد !
سخت که کوزسرت ایچی و ایچیلک کوزی او غمخون !
بارادام ! جو دیک و نینر آده قدرت و خیرت منقده ...

EK 36: Kâzım İnanç'ın bir hatıra dolayısıyla 5 Mayıs 1937 gecesi yazdığı yazı.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

Yeni bir kere daha...

Yeni bir kere daha... Ya ne demekti II...
 Ben var mıydım ki... Fakat var mıydım ki II...
 Ben, var, e... İstediğim şeyler ki II...
 Ben varım ve başka bir şeylerdir.
 Ben var ki, ben var ki ve ben çok yavaş...
 Ya, ben yavaş... Ya ya ya, aynı işi. Ben ve ya yavaş
 ve yavaş...
 Sanki, Fakat ben yavaş, aynı yavaş. İstediğim
 ve istediğimdir.
 Ben değil mi ki ille istediğimdir aynı şeyler bir
 ama ve aynı istediğimdir aynı işi. Ben bir istediğimdir ama
 aynı ve istediğimdir...
 İstediğim, istediğimdir aynı işler ve aynı, aynı işler
 değil mi ki...
 Aynı ve aynı yavaş istediğimdir, her istediğimdir

Notlar:

1. Ya ne demekti II...
 Ben var mıydım ki... Fakat var mıydım ki II...
 Ben, var, e... İstediğim şeyler ki II...
 Ben varım ve başka bir şeylerdir.
 Ben var ki, ben var ki ve ben çok yavaş...
 Ya, ben yavaş... Ya ya ya, aynı işi. Ben ve ya yavaş
 ve yavaş...
 Sanki, Fakat ben yavaş, aynı yavaş. İstediğim
 ve istediğimdir.
 Ben değil mi ki ille istediğimdir aynı şeyler bir
 ama ve aynı istediğimdir aynı işi. Ben bir istediğimdir ama
 aynı ve istediğimdir...
 İstediğim, istediğimdir aynı işler ve aynı, aynı işler
 değil mi ki...
 Aynı ve aynı yavaş istediğimdir, her istediğimdir

Sayılın adı ve sanı	Doğum tarihi	Aldığı rey sayısı
General Kâzım İnanç		1155

Saylav seçim kanuniyle onun bazı maddelerini değıştiren kanunların gösterdiği usul ve şartlar dairesinde İzmir Vilâyeti Saylav seçimleri yapılarak merkez ve kazalardan gönderilen mazbatalar heyetimiece tetkik olunduktta , yukarıda adı ve sanı ve aldığı rey sayısı yazılı olan General Kâzım İnanç'ın Bin yüz elli beş reyle ve seçimde bulunan ikinci seçmenlerin toplu reyleriyle İzmir Sayıllığına seçilmiş olduğunu gösterir mazbatadır .

11/2/935

Teftiş Heyeti Başkanı

A. B. Öz

Üye

İ. İnanç

Üye

K. Kâzım

Üye

T. Öz

Üye

M. S. İnanç

Üye

K. Kâzım

Üye

K. Kâzım

Üye

M. B. Öz

Üye

İ. İnanç

Üye

K. Kâzım

Üye

K. Kâzım

Vilâyet idare heyeti Başkanı

V. D. İnanç

Üye

K. Kâzım

Üye

K. Kâzım

Üye

K. Kâzım

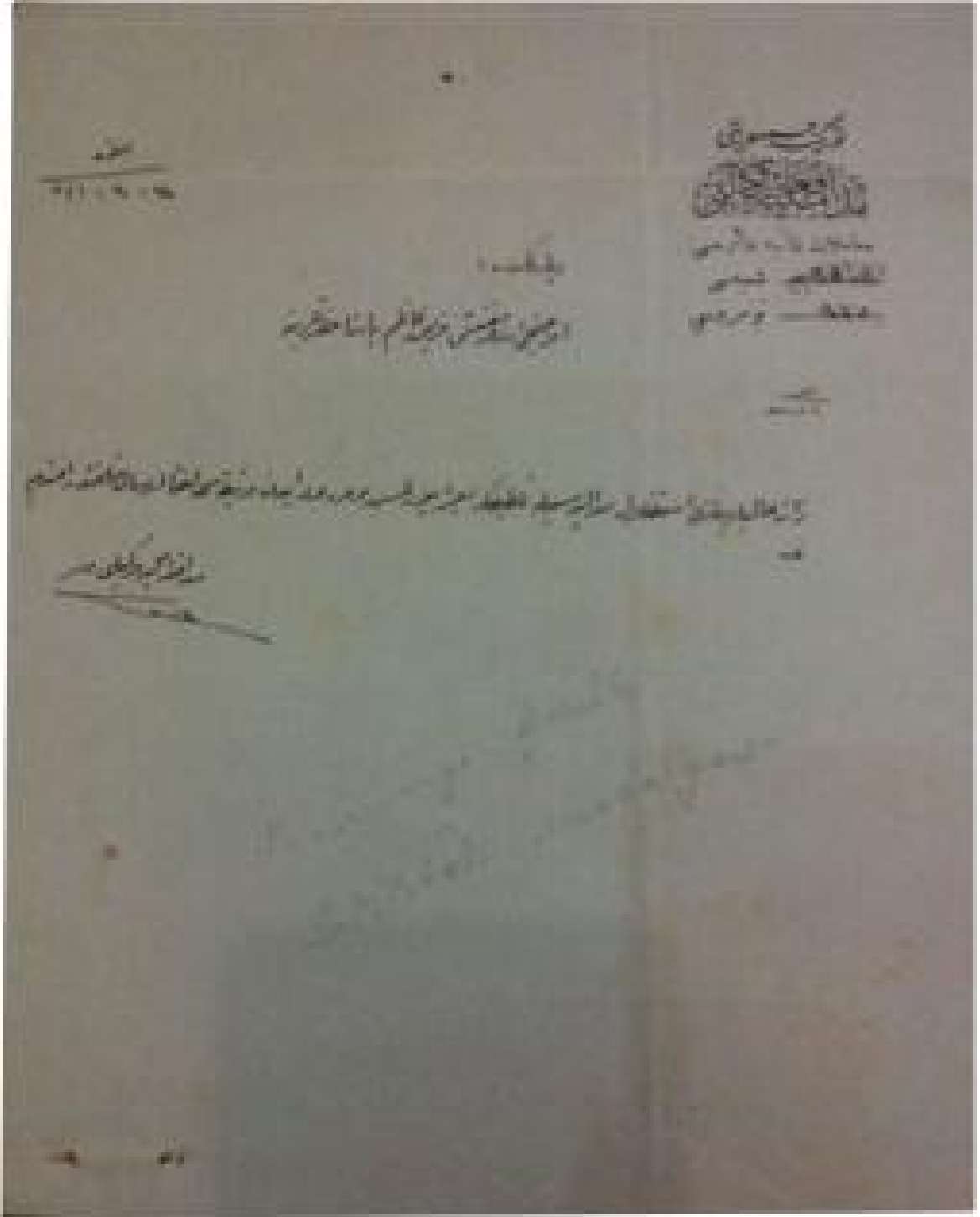
EK 37: Kâzım Bey'in yine bu dönemde 11/ 2/935 tarihinde İzmir Milletvekili olarak seçildiğini gösteren mazbatanın örneği.

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No:188.

EK 38: Kâzım Paşa İnanç (İzmir) Mebusluk Yılları.

Kaynak: http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:K%C3%A2z%C4%B1m_%C4%4.

EK 39: Diyarbekir de 3.Ordu Müfettişi Kâzım Paşa Hazretlerine Müdafaa-i Milliye Vekâletinden kendisine İstiklal Madalyasının verildiğine dair 18.6.1341 tarihli yazı.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

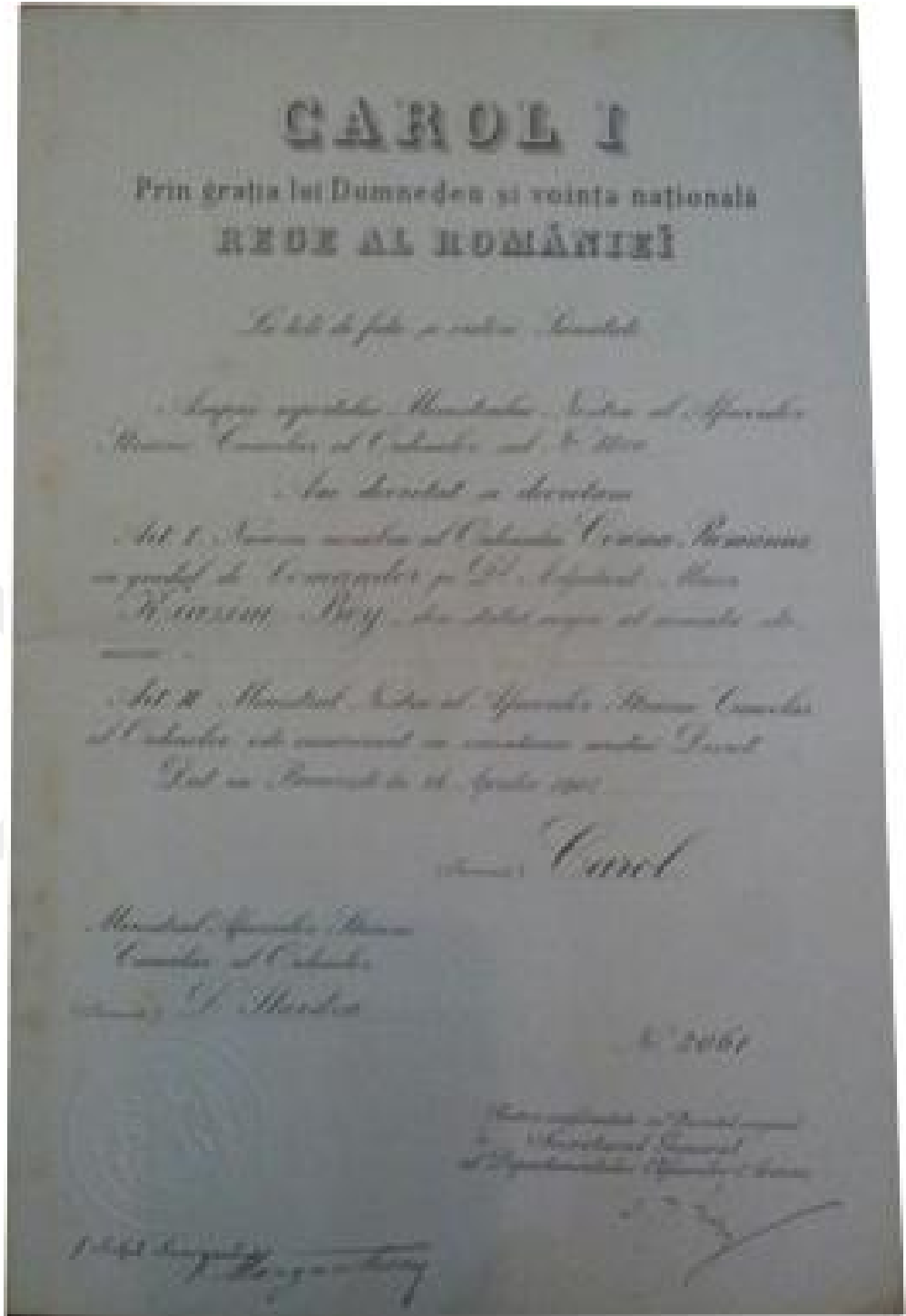
EK 40: 24.5.1341 Tarihli 3.Ordu Ferit Kâzım Paşa ya verilen İstiklal madalyası Vesikası.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

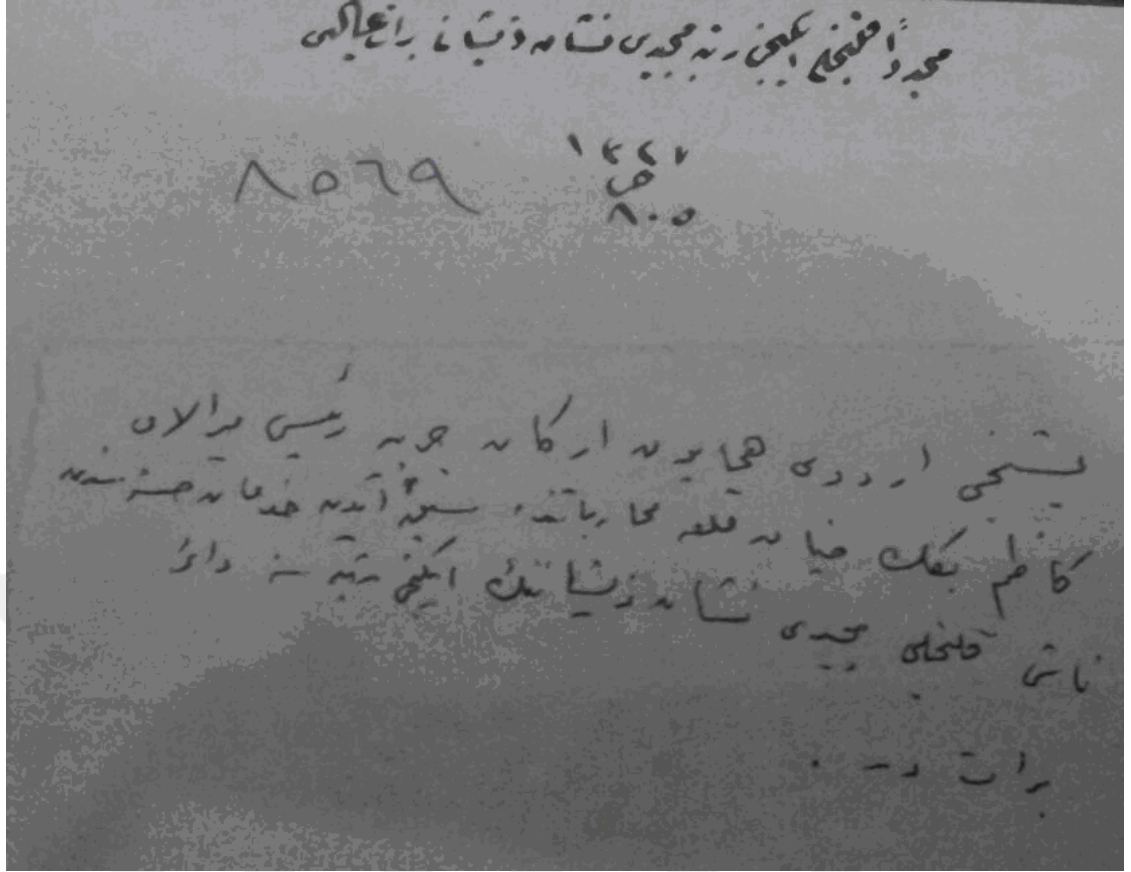
EK 41: 6.Kolordu Kumandanı Mirliya Kâzım Paşa verilen Takdirname.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 42: Romanya Kumandan Haçı Nişanı Berâtı 26 Nisan 1907.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

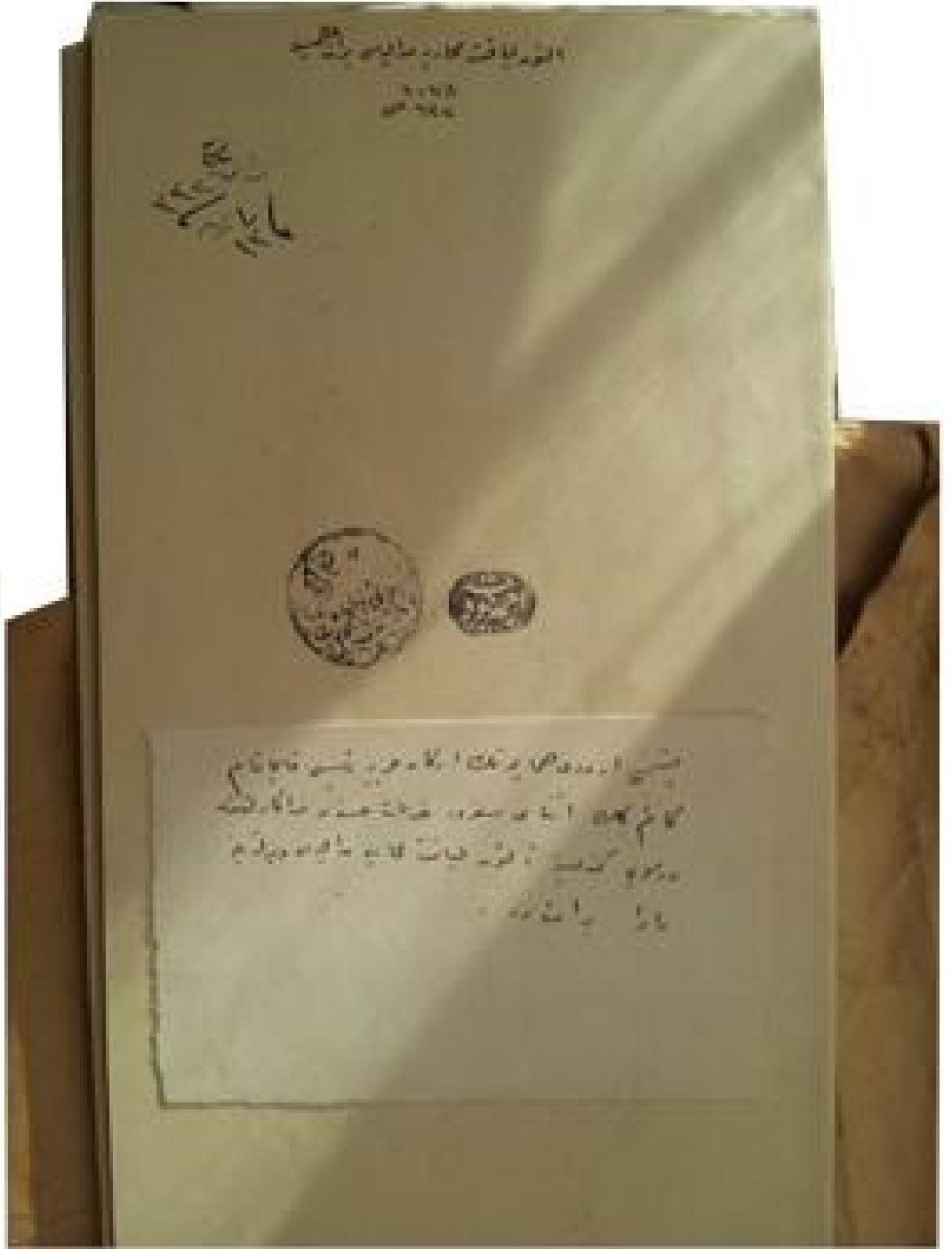
EK 43: Beşinci Ordu Hümayun Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Kâzım Bey'e Kılıçlı Mecidiye Nişanı verilmesine dair Berat.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 44: Kâzım İnanç'ın Gümüş Madalya Aldığına Dair Belge.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 45: Kâzım İnanç'ın Altın Madalya Aldığına Dair Belge.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 46: Avusturya – Macaristan Şövalye Haçı ve Harp Madalyası Berâtı

10 Haziran 1916 tarihli belge.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

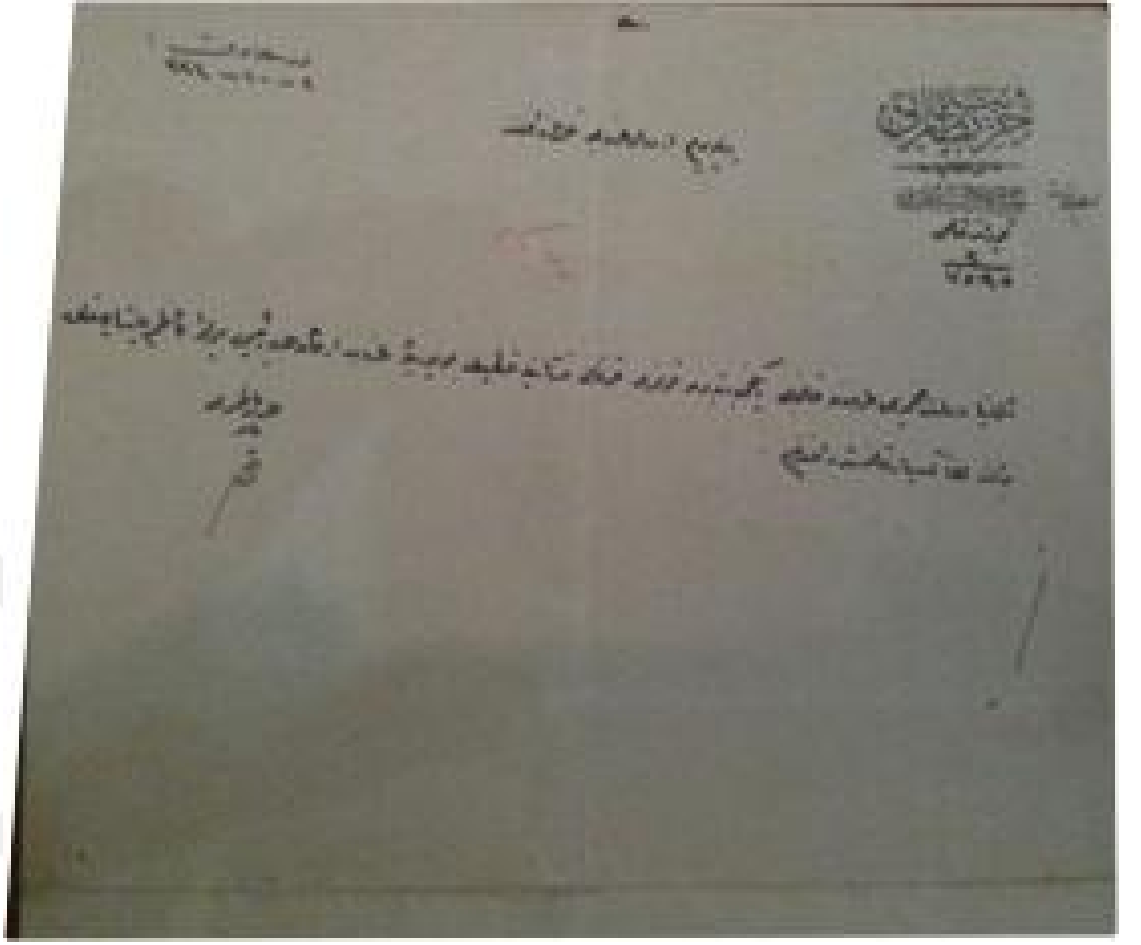

EK 48: Prusya Krallığı Kılıçlı Kırmızı Kartal Nişanı Berâtı.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 49: Harbiye Nezaretinden Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına gönderilen 2.10.1334 tarihli yazıyla Grup Erkan-ı Harbiye Reisi Mirliwa Kâzım Paşa'ya Almanya tarafından Kılınçlı 2.rütbeden Kırmızı Kartal nişanı verilfiğine dair yazı.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

مؤیدہ : عرس
تاریخ : ۱۸/۲/۱۰۹۱
تاریخ دروغخانه : ۱۸/۲/۱۰۹۱
مراپہ : ح

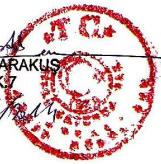
مذکورہ ذیل کے لئے

شمارہ
عد
۶۱

۱۔ ذی صیدنے آئیتم قول اردو نہت قسمی فقرہ امرتہ
مہ حصہ صید نہتہ امرتہ لای ایب مقامت ۱۰۱۰
مخبرہ ایہ صید۔ آئیتم قول اردو نہتہ امرتہ
سابقہ امرتہ لای ایب مقامت ۱۰۱۰
صید نہتہ امرتہ لای ایب مقامت ۱۰۱۰
ت الیہ صید اولو نہتہ صید۔
۲۔ رافہ صید و ارلہ ویہ صید اولو نہتہ
صید اولو نہتہ۔

فوق الذکورہ صید
تاسہ صید نہتہ
صید اولو نہتہ

Sadık Emre KARAKUS
MS.2012-TEK 7
Uzman

۱۰۱۰

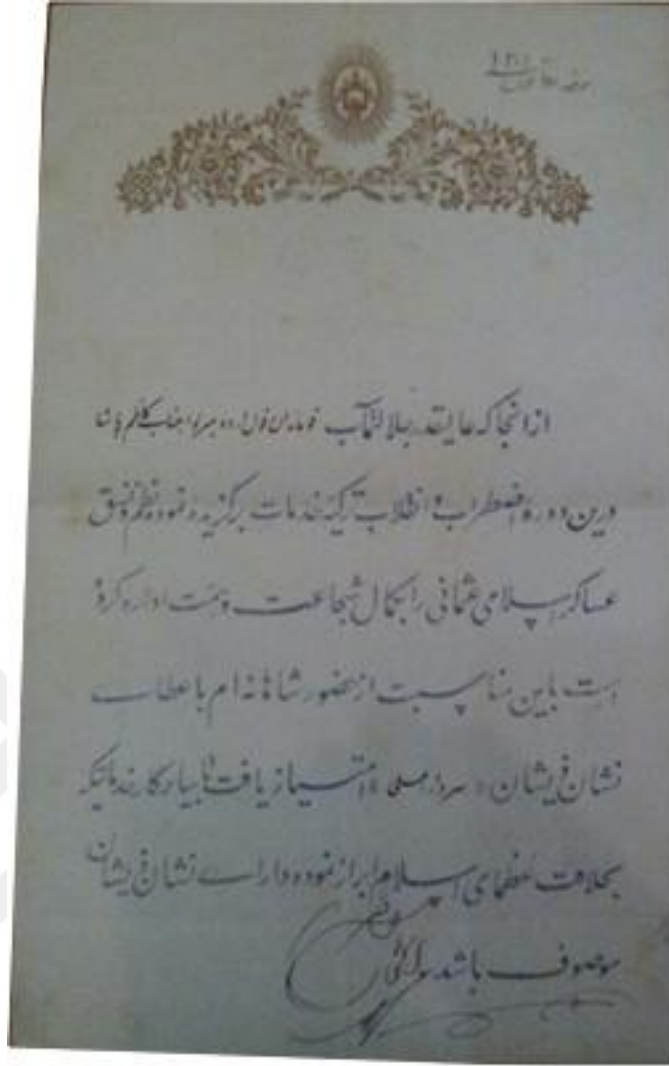
EK 50: Askeri Safahat Belgesi. Kâzım Bey'in kılınclı ikinci rütbeden Osmanî nişanıyla taltifi.

Kaynak: Millî Savunma Bakanlığı Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.

EK 51: Avusturya- Macaristan tarafından Kâzım Bey'e verilen 13 Kasım 1917 tarihli Hizmet Haçı ve Harp Madalyası Berâtı.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 52: Afganistan Kralı Emânullah Han tarafından Kolordu Kumandanı Mîrlivâ Kâzım Paşa' ya verilen 1922 tarihli Serdâr-ı A'lâ Nişân-ı.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 53: Kâzım İnanç.

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 54: Mustafa Kemal'le Birlikte Kâzım İnanç.(Kâzım İnanç, Mustafa Kemal'in hemen arkasında duran şapkasız, koyu renkli sivil giyinmiş olan kişi.)

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.

EK 55: Mustafa Kemal'le Birlikte Kâzım İnanç (Kâzım İnanç, Mustafa Kemal'in hemen yanında duran kişinin yanındaki fötr şapka takmış olan kişi).

Kaynak: Kâzım İnanç Aile Arşivi.